

Управління культури і туризму
Рівненської обласної державної адміністрації

Рівненський обласний краєзнавчий музей

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Рівненського обласного краєзнавчого музею

Випуск XVII

Матеріали історико-краєзнавчої конференції
«Краєзнавчі та музеєзнавчі дослідження Волині:
минуле, сучасне, майбутнє» 4 жовтня 2019 р.

Рівне
видавець
Олег Зень
2019

УДК 908 (447)

Рівненський обласний краєзнавчий музей,
вул. Драгоманова 19, м. Рівне, Україна, 33028
Тел. (факс) :+38 (0362) 26-75-80
Замовлення екскурсій: +38 (0362) 62-05-72
www.museum.rivne-obl.eu
E-mail: rivnemuseum@ukr.net
Веб-адреса: <http://museum.rv.gov.ua>

Відповідальність за достовірність наукової інформації, фактів,
цитат, посилань, літературних джерел, таксономічних,
географічних назв та інших відомостей несуть автори

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вип. XVII : Зб. наук. праць.
Матеріали історико-краєзнавчої конференції «Краєзнавчі та музеєзнавчі дослідження
Волині: минуле, сучасне, майбутнє» 4 жовтня 2019 р. – Рівне : видавець Олег Зень, 2019. –
244 с. ; 157 іл.

У науковому збірнику: «Наукові записки. Випуск XVII» опубліковані матеріали науковців, які відобра-
жають сучасний стан досліджень Волині а також музейні та краєзнавчі дослідження України. Низка дослі-
джень проілюстровані фотографіями, таблицями, опублікованими вперше.

Видання розраховане на докторантів, викладачів, аспірантів, магістрів, істориків, археологів, культуроло-
гів, етнологів, фольклористів, етнографів, мистецтвознавців, музейних працівників, біологів, учителів,
краєзнавців, художників, а також молодих дослідників, які роблять перші кроки у створенні нових знань.

ЗМІСТ

Музеєзнавство та музейна справа в Україні

Бейдик О., Сірук В. Класичні та незвичайні музейні проекти України та світу	6
Бояр Н. Регіональні культурні практики в діяльності музеїв Рівненщини	8
Булига О. Використання засобів кіномистецтва в музейному середовищі. Досвід Рівненського обласного краєзнавчого музею	13
Деревінська О. Музейництво Кременеччини: історія, колекції, особистості	16
Довгаль М. Національний заповідник «Замки Тернопілля» – провідний науковий та туристичний заклад Тернопільщини	22
Дударчук Л. Діяльність Волинського краєзнавчого музею в умовах німецької окупації (1941-1944 рр.)	29
Каук Т. Серпневі наради як форма співпраці між Рівненським обласним краєзнавчим музеєм та навчальними закладами міста	32
Лозяк О. Йозеф Менціна Кжеш «Битва під Оршею»: історія створення та побутування	37
Наумов Д. Ентомологічні дослідження в Рівненському обласному краєзнавчому музеї	41
Пасюк І. Діяльність музею в сфері військово-патріотичного виховання в 2018-2019 рр.	43
Петрович В. Культурно-освітня діяльність Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва України	52
Поліщук О. Презентація нового музейного проекту в Збаразькому замку як метод популяризації діяльності Національного заповідника «Замки Тернопілля»	57
Романчук О. Стереофотограмметричний метод електронного обліку музейних предметів	59
Слєсаренко І. Інтерв'ю як метод вивчення усної історії (на прикладі спогадів мешканки Шепетівки Лінник М. В.)	65
Терешкович Ю. Дослідження покладів бурштину на території України	68
Філіпович Є., Філіпович Ю. Дослідження становлення і розвитку музейної справи в Національному університеті водного господарства та природокористування	72
Юзлова М. Проектна діяльність музею: виклики та нові можливості. З досвіду обласного літературно-меморіального музею М. Островського	76
Шлапак Л. Рівненський обласний краєзнавчий музей у 1975-1990 роках	79
Юрчук О. Актуальність культурно-освітньої діяльності Рівненського обласного краєзнавчого музею. Рік 2018-ий	84

Історико-краєзнавчі дослідження

Бегларян К. Зміна образу Німеччини в радянській пресі під час війни з Польщею 1939 р.	98
Войтюк О. Житлові та господарські комплекси козацької доби в с. Хрінники на Рівненщині	102
Гавриш Н. Бойові дії між Червоною і польською арміями на Рівненщині у вересні 1939 р.	107

Данілічева В. Біженці з окупованої Польщі на Рівненщині. 1939 р.	115
Дмитренко А. Традиції збирання ягід у системі нематеріальної культурної спадщини (за матеріалами Березнівського району)	118
Кожушко Н. Рівненське реальне училище. 1918-1919 рр. Хроніка подій	123
Корчак А. Історичні пам'ятки південних мікрорайонів м. Броди: Старих Бродів та Швабів (Туристичний маршрут)	127
Линник Л. Спогади Клопотовського Пилипа як джерело для дослідження революційних подій на Шепетівщині у 1917-1921 рр.	145
Нагорнюк О., Черницький О. Етнографічна реконструкція бортницького пристрою для підйому на дерево (лезиво/жень)	147
Нахратова Т. Репресії радянської влади проти членів КПЗУ 1939-1941 рр.	154
Нікольченко Ю., Головка О. Нове дослідження з археології та давньої історії Волині	163
Нікольченко Ю., Нікольченко Т. «Волинь» у «Хроніці з літописів стародавніх» Феодосія Софоновича	167
Пархоменко Т. Етнографічний спадок українців – переселенців (до питання депортації українців з Польщі у 1944-1946 рр.)	173
Пилипів Л. Берестечко та його околиці у праці О. Цинкаловського «Стара Волинь і Волинське Полісся»	178
Сикліцька О. Свято-Троїцький Дерманський жіночий монастир – пам'ятка архітектури національного значення	183
Стоколос Н. Трансформації Православної церкви у західноукраїнському регіоні (вересень 1939 – червень 1941 рр.): чинники, перебіг та соціокультурні наслідки ..	187

Видатні постаті Волині

Гарбарук О. «А може згадувать не треба? Щоб не ятрилася душа?...» (Василь Галета)	196
Кулибчук В. Олександр Лукашенко – визначний краєзнавець Шепетівщини	202
Марчук І., Марчук Н. Діяльність отамана Тараса Бульби-Боровця у 1939-1941 рр.	204
Марчук Н. Особистість та діяльність командувача Дієвої Армії УНР Василя Тютюнника через призму спогадів Євгена Маланюка	209
Міненко Т. Митці Рівненщини – члени гуртка «Спокій»	214
Павловець В. Володимир Рожко – дослідник історії Волині та Полісся	216
Семенович О. Теодозія Бриж – відомий скульптор з Волині	219
Семчишина О. На перехресті рівненських доріг. Улас Самчук у долі Юрія Горліс-Горського	224
Стрільчук В. Діяльність українського політичного і громадського діяча Олександра Вислоцького (1896-1941) на Волині у 20-30-х роках ХХ століття	230
Яремчук О. Тарас Більчук – кавалер ордена Героїв Небесної Сотні	238

МУЗЕЄЗНАВСТВО ТА МУЗЕЙНА СПРАВА В УКРАЇНІ

Класичні та незвичайні музейні проекти України та світу

Актуальність питання, загальні відомості про музейну мережу світу та України. Музейній проблематиці, теорії та практиці музеєзнавства присвячений ряд вітчизняних та зарубіжних публікацій та інформаційних джерел [1-12]. Дисципліна «Музеєзнавство» введена до навчальних планів багатьох зарубіжних і вітчизняних закладів вищої освіти. Музей (культурно-інформаційна система) є неприбутковою, постійною установою, відкритою для громадськості, яка набуває, зберігає, досліджує, передає й демонструє матеріальну і нематеріальну спадщину людства та її навколишнього середовища для освітніх цілей, навчання та насолоди. Музеї-заповідники позиціонуються як групи музеїв комплексного типу, що володіють особливою цінністю й отримали статус заповідників згідно з постановами урядових органів країни. Кількість музеїв у світі (2017 р.) – 55 тисяч (з них ледь частка знаходиться в Європі та Північній Америці (лише в США їх 35 144), в Африці їх 790, а Австралії – 1184). У цьому загалі дедалі збільшується питома вага незвичайних музеїв і музейних проектів. Музейне будівництво в Україні має довгу історію, а «музейне поле» держави представлено низкою державних, приватних (в Україні їх 67), природничих, літературних, історико-краєзнавчих, науково-освітніх музеїв. Станом на 2017 р. в Україні налічується 574 музеї, їх відвідали 16,4 млн. осіб. У цьому загалі дедалі збільшується питома вага незвичайних музеїв та музейних проектів. Частка незвичайних музеїв у цьому загалі складає 13,5 % (78 музеїв).

Предмет-об’єктна сутність питання – динаміка та структура «музейної площини» в національному вимірі. Метою дослідження є розкриття наступних питань:

- висвітлення кількості та структури музейної мережі у світовому та національному вимірі;
- окреслення понять «музей», «музейний комплекс», «музей-заповідник» та основних напрямів покращення музейної справи в Україні;
- аналіз основних структурно-логічних моделей та динаміки розвитку музейної справи в Україні;
- висвітлити структуру незвичайних музейних проектів України, виділивши найоригінальніші серед них за тематикою, історією створення і цінністю експонатів та експозицій.

Методи та методика дослідження. При розкритті теми використовувались монографічний, порівняльно-географічний, картографічний, статистичний, соціологічний, комп’ютерних технологій, моделювання методи. Опитування студентської молоді низки київських закладів вищої освіти, в яких викладаються дисципліни туристично-географічного та історико-культурного напрямів (всього було задіяно близько 500 респондентів) свідчить про достатньо високу популярність таких музейних проектів, як Хантерівський анатомічний музей (Велика Британія), музей волосся (Туреччина), сексу, сніжинок (Японія), людського тіла (Нідерланди), звуку (Одеса), українського весілля, підводний музей (Канкун, Мексика), ідей (Львів), контрабанди, мікробів, кока-коли (США), сну, звуку, магії, поганого мистецтва, феномена писанки, музей розлучень (Хорватія), брехні (Німеччина), сміття (США), паразитів (Японія), марципанів (Угорщина), бананів (США), кави (Бразилія), мафії (Італія), горілки (Росія), цукру (Берлін, Німеччина), шпигунства (США), зовнішнього боргу Аргентини, футболу (Лондон, Велика Британія), материнства (Афіни, Греція), судової медицини (Таїланд. У 2008 р. його визнали найжахливішим у світі), спотвореної їжі (США), мікроскопічної мініатюри, вогню, темряви, шоколаду (Кельн, Німеччина та Тростянець, Україна), іграшок, зроблених із сиру та хліба (Київ), солі (Артемівськ, Україна), спагеті (Італія), перцю (Угорщина), картоплі (Брюссель), цукру (Берлін, Німеччина), бджоли (Росія), чортів (Каунас, Литва). У той же час низка існуючих в Україні та світі музеїв схвалення у студентської молоді не викликають (йдеться про музеї тортур, спідньої білизни (Таїланд), туалетів, презервативів, шепоту (США), фалосів (Ісландія), сміття (Нью-Йорк), секс-машин (Чехія), локшини, презервативів (Таїланд), смерті (США) та інші музеї, які рекламують занадто відверті аспекти людського буття). Суперечливу реакцію та неоднозначне трактування у молоді викликали наступні музеї: марихуани, сірників, непотрібних речей, каналізації, сала, сексуальних скульптур. Як свідчив аналіз анкет, молодь приваблюють незвичайні музейні проекти, що «відображають творчий потенціал людини», несуть позитивний імпульс, «певне культурне навантаження, спрямоване на просвіт-

ницьку та розважальну функції».

Музеї України та Києва. Принципова структура музейних закладів у будь-якому масштабі (просторові одиниці, якою може виступати місто, район, країна, регіон) має як риси схожості, так і риси розбіжності. Класичні (традиційні) музеї здебільшого віддзеркалюють вагомий історичний період, важливу для нації подію, етнокультурну категорію, а нетрадиційні музейні проекти – окремий елемент, прояв субкультури (рис. 1-2).

Щороку «національна музейна площина» відчуває певні трансформації, чинником яких є суспільно-політична ситуація – одні музеї лік-

Рис. 1. Класифікація музеїв України

Рис. 2. Генетична класифікація музеїв за профільними типами й профілями

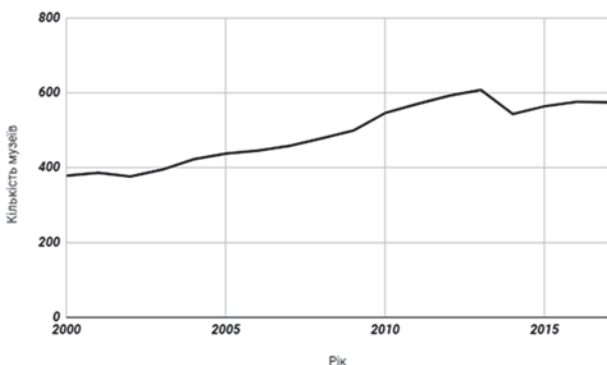

Рис. 3. Кількість музеїв України у 2000-2017 рр.

відуються, інші – виникають. Динаміка чисельності музеїв України (2000-2017 рр.) показана на рис. 3.

Культурно-інформаційні системи, якими є музеї, користуються значним попитом у населення. Динаміка відвідування музеїв країни у 2000-2017 рр. представлена на рис. 4.

Незвичайні музейні проекти (музеї, культурно-інформаційні системи) (рис. 5), як і традиційні музеї, мають відповідати таким вимогам:

- бути цікавими населенню;
- нести просвітницьку, розвиваючу, освітню функцію;
- віддзеркалювати певний суспільно-історичний процес, явище, подію, елемент матеріального світу (культури, субкультури, мистецтва);
- бути конкурентоспроможними на ринку музейно-просвітницьких послуг.

У Києві функціонує кілька незвичайних музеїв, серед них – музей історії туалетів, сміття, сновидінь, хліба та ін. (рис. 5).

Щодо моїх особистих вражень (О. О. Бейдик) стосовно відвідування незвичайних музеїв, то в пам'яті закарбувалося сім втілених у життя музейних проектів:

- музей дорогоцінного каміння в Хорошеві (кол. – Володарськ-Волинський);
- музей фарфору в Коростені (музей і фабрика нині знищені. Зауважимо, що аналогічний музей museum Moser у Карлових Варах (Чехія) щороку приймає тисячі відвідувачів);

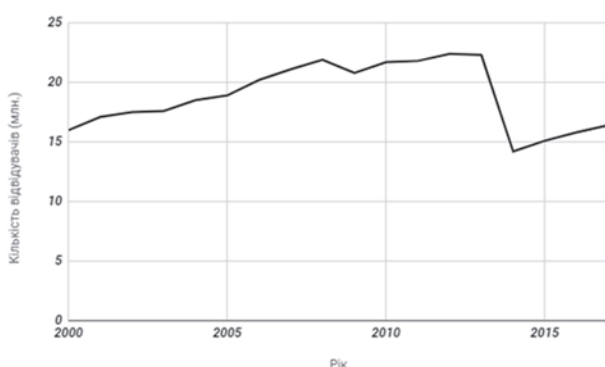

Рис. 4. Кількість відвідувачів музеїв України у 2000-2017 рр.

Рис. 5. Частка незвичайних музеїв України

- музей домашньої ікони в м. Радомишлі (Житомирська обл.);
- музей кримінальної справи при Академії МВС України (Київ);
- анатомічний музей (Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця, Київ);
- «Скарбниця» та Музей грошей (Київ, Національний банк України).

Останній містив кілька експозицій: епоха бронзи (безмонетний період); VII-VI століття до нашої ери. Розквіт цивілізації Північного Причорномор'я; початок нової ери; VII-X століття. Розквіт торгівлі з країнами Сходу; X-XI століття. Розквіт Київської Русі; XII-XIV століття; середина XIV-XV століття; XVI-XVII століття; грошова реформа Петра I; 1769 рік. Грошовий обіг у XVIII-XIX століттях; 1914 рік. Грошова система за часів Першої світової

Джерела та література:

1. Бабарицька В. К., Короткова А. Я., Малиновська О. Ю. Екскурсоводство і музеєзнавство: навч. посібник. – Київ: Альтерпрес, 2007. – 462 с.
2. Бейдик О. О., Мазуренко О. В., Трофимова С. Ю. Музеї як опорні, диверсифіковані та багатоаспектні ланки ресурсно-рекреаційного ланцюга. – Туристичні ресурси України. – Київ: Федерація профспілок України, 1996. – С. 50-56.
3. Бейдик О. О. Музейне краєзнавство: національний та європейський вимір. – Наукові записки. – Вип. X. – Рівне, 2012. – С. 40-44.
4. Бондар М. М., Мезенцева Г. Г., Славін Л. М. Нариси музейної справи. – Київ: Наукова думка, 1959.
5. Іоніна Н. О. 100 великих музеїв світу. – Москва: Вече, 1999. – 512 с.
6. Константинова К. Незвичайна історія. – «Дзеркало тижня», 2007, № 44 (673).
7. Поп О. Мерія звільняє директора музею Києва. – «Газета по-українськи», 2007, № 195 (478).
8. <https://icom.museum/en/activities/standards-guidelines/museum-definition/>
9. http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245062916
10. https://simple.wikipedia.org/wiki/List_of_most_visited_art_museums_in_the_world
11. https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/cltr_rik/cltr_u/cltr_u.html
12. <http://www.abs.gov.au/ausstats/abs@.nsf/featurearticlesbytitle/0CD49BFD994827D9CA2574-520010A476?OpenDocument>

Наталія БОЯР

Регіональні культурні практики в діяльності музеїв Рівненщини

У статті висвітлюються сучасні підходи до розвитку музейної справи у регіоні на прикладі Рівненської області. На основі розгляду культурних практик, які використовуються в діяльності музеїв Рівненщини, робиться висновок про різновекторний шлях розвитку регіональних музейних інституцій.

Ключові слова: музей, регіон, культурні

війни; гроші за часів УНР, Української Держави, Директорії; грошові реформи часів СРСР; гроші незалежної України; пам'ятні та ювілейні монети України.

Висновки та пропозиції:

- частка нетрадиційних музеїв, музейних проєктів та експозицій в «музейній площині» як в Україні, так і за кордоном збільшується; в той же час в українському національному просторі відзначається фактичне зникнення із музейних залів донедавна унікальних експозицій таких музеїв, як Музей історії Києва [5-6], музей Тараса Шевченка на Чернечій (Тарасовій) горі в Каневі, тривалий час немає доступу екскурсантів і туристів до Маріїнського палацу в Києві;
- виникнення незвичайних музейних проєктів можна розглядати як реакцію культурно-історичного простору на нові суспільні виклики, попит та потреби населення;
- відвідування незвичайних музеїв Києва має бути «вмонтовано» у відповідні екскурсійні програми, які пропонує місто вітчизняним та іноземним туристам;
- держава має збільшити фінансування діяльності музейних установ і внести відповідні корективи в національний бюджет.

практики, музейні проєкти, суспільство.

Постановка проблеми. Періодом суттєвих перетворень у музейній сфері стала друга половина XX століття. У царині музейної справи почали з'являтися нові прийоми представлення матеріалу, розроблялися соціокультурні та освітні програми, спрямовані на залучення різних категорій відвідувачів, що стало сприяти

більш поглибленій інтеграції музею в сучасний соціум. Окрім того, посилюється процес перенесення музейних експозицій у віртуальний інформаційний простір. У перехідний період до ринкової економіки в Україні розпочався пошук адаптації музеїв до запитів і вимог нового суспільства.

У соціокультурному просторі регіону музеї відіграють особливу роль, вони все більше стають не лише науково-освітніми, але й суспільно-культурними центрами, беруть активну участь в житті суспільства. Не є винятком і музейна справа Рівненщини, яка характеризується активним включенням регіональних культурних практик в діяльність місцевих музеїв.

Мета статті – виявити особливості розвитку регіональних музейних інституцій на прикладі культурних практик, які використовуються в діяльності музеїв Рівненщини.

Останні дослідження та публікації. Питання здійснення культурних практик у музейних закладах Рівненщини представлені у наукових розвідках Каук Т. [3], Любецька Н. [6], Чапайло О. [8], Юрчук О. [9], Яцечко-Блаженко Т. [10]. Важливі аспекти функціонування музейної мережі в системі культурної діяльності Рівненщини висвітлює у своїй монографії Виткалов С. [1].

Виклад матеріалу дослідження. Сьогодні музей став невід’ємним елементом культурного простору, де базою для формування духовних цінностей слугують результати предметної діяльності людей. Окрім того, це місце, де кожна людина має можливість отримати особливий спосіб ідентифікації та соціалізації для здійснення уявлення про свою приналежність до певної системи цінностей, культури, соціальної групи.

Останні десятиліття ХХ ст. характеризувалися різким падінням відвідуваності музеїв, але від початку 2000-х років загальна кількість відвідувачів стала постійно зростати. Також варто зазначити, що в останні роки підвищився освітній рівень відвідувачів, у людей також з’явилося більше вільного часу, можливість подорожувати за кордоном, а сучасні технології забезпечили нові джерела інформації. Окрім того, важливим питанням пошуку нових форм діяльності у музейній сфері стало те, що бюджетне фінансування музеїв, в більшості випадків, зводиться до оплати комунальних послуг і до виплати заробітної плати музейним працівникам. Ще одним з головних завдань сучасних музеїв є проблема залучення глядача до музейного закладу. Всі ці фактори здійснили сильний вплив на розвиток сучасної музейної сфери. Виходя-

чи з цього, музейному світу України довелося вирішувати два питання: пошук нетрадиційних джерел бюджетного поповнення і вироблення нових форм роботи з обслуговування музейних відвідувачів.

Варто зазначити, що форми роботи регіональних музеїв нічим не відрізняються від провідних музеїв, хоча, безумовно, і фінансові можливості, і масштаби їх не порівняти. Але, тим не менш, в регіональних музеях також здійснюється наукова робота, підсумком якої є організація та участь у наукових конференціях, публікація наукових збірників, каталогів, альбомів і т.д. Також використовуються найрізноманітніші форми культурно-освітньої та дозвілєвої діяльності – від різних видів екскурсійної роботи до проведення «Ночі музеїв», які перетворюються в події більш регіонального значення; музейні співробітники беруть участь в міжнародних інноваційних проектах.

Очевидним також є те, що жоден регіональний музей не в змозі самостійно організувати комплексний багатоплановий захід, що підтверджує сучасну тенденцію до творчої співпраці установ соціокультурної сфери – музеїв, клубів, бібліотек, місцевих адміністративних органів та ін. В цьому переліку, на наш погляд, музей є інтелектуальним центром.

Однією із найпоширеніших форм обслуговування населення у музеях Рівненської області є екскурсія з різними її модифікаціями. Це може бути оглядова екскурсія, в якій відвідувачу подається загальне уявлення про музей, і тематична екскурсія. Оглядова – доречна для тих, хто приходить у музей випадково, наприклад, гості, відвідувачі вихідних та святкових днів або днів, несприятливих для прогулянок по місту через складні погодні умови. Для тих, хто відвідує музей часто, необхідний цикл тематичних екскурсій. Це і є нетрадиційна форма екскурсійної роботи. Формою проведення таких екскурсій може бути екскурсія-гра для дошкільнят і молодших школярів, коли розповідь про музей перетворюється в гру запитань і відповідей. Наприклад, у Рівненському обласному краєзнавчому музеї для дітей дошкільного віку і молодших школярів розроблена комплексна програма «Твій друг – музей», що включає різні театральні-ігрові заняття: «Здрастуй, музей!», «Зустріч на лісових доріжках», «Рослини навколо нас», «Пригоди на воді і під водою» (екскурсії по відділу природи); «Запорізькі козаки – наша слава навіки», «Українська минавшина», «Про що розповіло гусяче перо», «Поміркуймо разом». Для учнів середніх і стар-

ших класів розроблена програма «Музей в школі». Це екскурсії, лекції, виїзні заняття, виховні години, які допомагають і доповнюють роботу вчителя. Досвід показав, що такі екскурсії сприймаються маленькими відвідувачами, зацікавлюють їх, залишають помітний слід у дитячих душах [3; 35].

Науково-освітня робота Рівненського обласного краєзнавчого музею сьогодні передбачає не лише експозиційно-екскурсійну роботу в музеї, а ще й проведення лекцій і практичних занять поза музеєм. Особливо це стосується навчальних закладів, що віддалені від музею. Для них музей пропонує виїзні заняття-ігри з використанням оригінальних експонатів. Працівниками відділу маркетингу Рівненського краєзнавчого музею розроблено низку таких виїзних занять: «Корисні копалини нашого краю» для школярів молодших класів рівненських шкіл. Під час проведення таких виїзних екскурсій, які побудовані у цікавій інтерактивній та театралізованій формі, діти мають змогу ознайомлюватися з різноманітними корисними копалинами Рівненщини, а також мають нагоду відчувати їх на дотик. У процесі спілкування здійснюється обговорення способів їх застосування та виконуються цікаві завдання. Такі виїзні екскурсії вже багато років викликають зацікавлення і користуються попитом серед вчителів та учнів навчальних закладів міста. Також в числі виїзних екскурсій для учнів молодших класів можна назвати – «Як жили і чим займалися наші предки в давнину» (етнографічне заняття), «Віртуальне Рівне», «Рівненщина на початку ХХ століття, історія краю в 1917-1920-х роках», «Самоцвіт Полісся – бурштин», «Герої не вмирають» (події на Майдані 2013-2014 років та в зоні АТО), «Музично-обрядова культура Рівненського Полісся з використанням фото-, аудіо- та відеоматеріалів» [3; 36].

Виїзні лекції-екскурсії – найбільш динамічна форма роботи музею, яка дозволяє швидко і ефективно впливати на глядача, заохочує його прийти до музею. Наприклад, у 2013 році працівники музею провели 229 виїзних екскурсій, ними охоплено близько 10000 чол. [4]. 2016 року ці показники дещо знизились. Так, працівники обласного музею провели 30 лекцій, охоплено 940 чол., у 2017 році – 50 лекцій, охоплено 1477 чоловік [5].

Проте щоб музею стати центром культури та відпочинку жителів міста, лекційної та екскурсійної роботи недостатньо. Тому в обласному музейному закладі організовують зустрічі з цікавими людьми, краєзнавчі читання, круглі

столи, конференції, виставки, наукові семінари, майстер-класи, музейні свята, презентації суспільно-значимих подій тощо [5; 3-7]. Так, вже кілька років музей активно співпрацює з Олександром Харватом – заслуженим фотохудожником Міжнародної федерації фотомистецтва (EFIAP). 2013 року музей приймав учасників VIII Міжнародного салону художньої фотографії «Фотоконверсія на Покрову – 2013» [5; 5]. Наближе зацікавлення викликає у рівнян і гостей міста проект «Мистецтво одного села», який традиційно проводять спільно з Рівненським центром народної творчості [5; 2]. Спільно з Рівненською обласною філармонією музей організував проект «Музика в музеї» (2016) [5; 5]. Також Рівненський обласний краєзнавчий музей проводить курси для музейних працівників, зокрема, «Облік та збереження музейних предметів» (2016), «Роль обласних краєзнавчих музеїв в охороні культурної спадщини» (2016). Активно проводяться у музеях області наукові конференції, читання, круглі столи, семінари. Так, у 2013 році Рівненський обласний краєзнавчий музей започаткував наукові читання «Пам'ятки сакрального мистецтва Волині», присвячені пам'яті видатного музейника Б. Возницького [5; 3]. У 2016-2017 роках було проведено історико-краєзнавчу конференцію РОКМ (2016), де зібралися науковці з Києва, Львова, Рівного, Луцька, Чигирини, Маріуполя та інших міст. Секційні засідання відбулися на майданчиках Костопільського краєзнавчого музею, Музею лісу в урочищі Гутвин. Також в останні роки були проведені такі конференції, як «Микола Костомаров, його епоха: текст і контексти» (2017), конференція до 100-річчя Товариства «Просвіта» (2017). З метою наукового обговорення суспільно значимих питань сьогодення музей організовує круглі столи: «Українська армія: минуле, сучасне, майбутнє» (2016), «Охорона дерев'яної церковної спадщини Рівненщини» (2016), «Там, де далеко на Волині, створилась армія УПА» (2017) та ін. [5]. У Дубенському замку 20 квітня 2018 року відбувся круглий стіл на тему: «Сучасний музейний менеджмент». На даному науковому заході були присутні та обмінювалися думками та практичним досвідом представники закладів Західного регіону. Зокрема, Волинського обласного краєзнавчого музею, Культурно-археологічного центру «Пересопниця», Національного заповідника «Замки Тернопілля», Кременецького краєзнавчого музею та ін. [7]. Помітною подією у жовтні 2018 року стала реалізація Рівненським обласним крає-

знавчим музеєм проекту міжнародного формату під назвою: «Наша спадщина: де минуле зустрічається з майбутнім». У межах заходу було проведено круглий стіл на тему: «Інноваційні технології в музейній, бібліотечній та архівній справі» та здійснено виїзну екскурсію для учасників проекту до Корецького і Березнівського районів з метою ознайомлення з культурно-мистецькими об'єктами краю [7].

Незвичним, але цікавим для населення регіону виявився Вегетаріанський фестиваль *Veget-fest-2013*, що відбувався на подвір'ї музею [5; 5]. На фестивалі відвідувачі мали змогу поспілкуватися з організаторами та між собою щодо здорового способу харчування, скуштувати вегетаріанські страви, спробувати самостійно приготувати солодощі без цукру, а також послухати лекцію про вегетаріанство. Окрім того, їхній увазі був представлений фільм «Самсара», виступи акустичних музичних гуртів, заняття йогою [9; 137].

Музей більше, аніж інші соціокультурні установи, може задовольнити не лише потреби людей у долученні до культурних цінностей, але й стати місцем змістовного, цікавого спілкування. Дуже важливо, щоб екскурсія, лекція, масові заходи були не тільки актуальними за своєю тематикою, а й базувались на нових матеріалах й останніх даних. Музейні працівники повинні бути в курсі життя свого краю – отримувати всю найважливішу інформацію і оперативно використовувати її в масовій роботі. Оперативність в роботі проявляється в умінні своєчасно відгукуватись на найважливіші події, на знаменні ювілейні дати, а також у своєчасній підготовці до різних заходів. Тому інформативність експозиції, реклама музею – важливі складові успіху його роботи з відвідувачами. Кожного тижня відділ музею подає інформацію-рекламу про діяльність музею в різні ЗМІ. Місцеві мешканці та гості міста таким чином знають, які тематичні екскурсії вони можуть почути того чи іншого дня в музеї. Музей співпрацює з різними газетами, з радіо. Так, у газеті «Афіша» відбулася вікторина «Рівненщина в ХІХ – першій половині ХХ ст.». Такі вікторини допомагають більше дізнатися про історію нашого краю. Співпраця проводиться також із радіо «ТРЕК». Музейні працівники готують 10 запитань про музейний експонат, починаючи з найважчих, і потрібно відгадати, про що йде мова. Переможців нагороджують безкоштовними квитками до музею [7].

З 1990-х років у музейному середовищі Рівненської області новою формою культурно-ос-

вітньої роботи стала організація і проведення музейних свят: історичні, військово-патріотичні, фольклорні, етнографічні. Успіх такого свята пов'язаний не тільки з його підготовкою і проведенням, але й широкою інформацією про нього. Резонансною подією в краї щороку стає проведення фольклорно-етнографічного свята «Музейні гостини». У 2013 році даний захід отримав відзнаку «Музейна подія року» у номінації «Музей – центр життя громади» (щорічного Всеукраїнського конкурсу серед музейних закладів країни). Не менш цікавими є також інші свята, які проводить обласний музей. Це, зокрема, такі музейні свята, як «Свято фотографії», свято «Об'єднані серця» (для дітей з особливими потребами), «Свято вулиці Поштової», «Свято традиційного костюма», свято врожаю «Осіння толока», «Свято доброї казки» та свято «Різдвяна зоря» в музеї бурштину та багато інших. У 2015-2016 роках було проведено цікавий захід «Стріт-бол в музеї» до Міжнародного дня захисту дітей на території музею [4].

Традиційним у Радивилівському історичному музеї стало проведення етнографічного свята «Музейне подвір'я запрошує», де майстри-умільці можуть продемонструвати результати своєї діяльності, а всі присутні мають нагоду отримати практичні навички у різних народних ремеслах. Також вартим уваги є театралізовані свята, де працівники даного закладу пропонують відвідувачам скуштувати страви традиційної народної кухні. Це, зокрема, Андріївські вечорниці, свято Меланки, Івана Купала та ін. [7].

Новим форматом у діяльності Рівненського обласного краєзнавчого музею є влаштування музейних марафонів, де за певний визначений період відбуваються різноманітні заходи. У переважній більшості такі проекти присвячені Міжнародному дню музеїв та Міжнародному дню захисту дітей (музейний марафон цікавинок для дошкільнят).

У Радивилівському історичному музеї влаштовують різноманітні акції, під час яких місцеві мешканці та гості міста можуть подарувати закладу експонати. Найбільш вдалим прикладом таких подій є: «Мій внесок у збереження історії», «Подаруй музею експонат», «Моє місто на карті України». До переліку нових форм музейної справи входять організація і проведення майстер-класів (писанкарство та вишивка), різноманітні зустрічі у форматі діалогу, перегляд фільмів, організація науково-теоретичних та науково-практичних конференцій, круглих столів, семінарів, конкурсів екскурсоводів-

краєзнавців, курсів «Творча лабораторія працівників усіх рівнів», обласні конкурси-захисти учнівських наукових робіт Малої академії наук (секція фольклору) та ін. Також вже кілька років поспіль у музеї навесні проводиться літературно-музичний захід «Пасхальні передзвони», на який запрошують хорові колективи, а музейні працівники проводять експерсії [7].

Цікавим і оригінальним проектом Рівненського обласного краєзнавчого музею є влаштування нічних екскурсій. У поточному році було організовано тематичну екскурсію «В гостях у князя Любомирського», яку проводили музейні працівники в костюмованих образах. Екскурсія мала комплексний вигляд, оскільки поєднала огляд експонатів з різних виставкових залів музею. Під завершення заходу відбулося театралізоване дійство українських вечорниць зі спільним виконанням народних пісень, частуванням пирогами та узваром [7].

Формат «нічних екскурсій» активно використовується і співробітниками Державного історико-культурного заповідника м. Дубна. Так, вони постійно шукають нові форми для приваблення туристів. Також попитом у відвідувачів користуються різноманітні театралізовані дійства, які організовують у стінах замку. Найбільшу популярність має «Історія тортур і покарань» [6; 24].

Відображенням сучасних підходів у створенні нових музейних просторів стало заснування у Рівненській області етно-музею у селі Маринин Березнівського району. Музей знаходиться просто неба і має різні будівлі, створені у вигляді поліської хати, корчми, а також кузні, ткацького і гончарного цехів. У планах місцевих освітян – проведення навчальних

занять у цьому тематичному музейному просторі, де учні матимуть нагоду не лише вивчати традиції краю, а й безпосередньо отримувати практичні навички під час роботи у ремісничих цехах [7].

Реагуючи на вимоги часу стосовно впровадження у музейній діяльності інформаційно-комунікаційних технологій, музейні працівники Рівненського обласного краєзнавчого музею подали проект стосовно створення апаратно-програмного комплексу для обліку музейних предметів у електронній формі до Українського культурного фонду. У 2018 році музей отримав грант у сумі 435748 гривень на реалізацію даного проекту. Відповідно до задуму проекту планується створення віртуальної мережі в музеях Рівненщини. Проектом також передбачено співробітництво з Волинським обласним краєзнавчим музеєм [2].

Висновки. Проведений аналіз застосування регіональних культурних практик в діяльності музеїв Рівненщини дає підстави стверджувати, що нині створюються спеціальні виховні програми з урахуванням особливостей різновікових груп населення. Музеї області зорієнтовують свою діяльність на сферу вільного часу відвідувачів та організацію їх змістовного дозвілля. Важливого значення набули створювані музейні проекти, які організовуються спільно з різними соціокультурними установами регіону. Для відвідувачів регіональних музеїв, участь у різного роду інтерактивних і театралізованих формах засвоєння інформації є органічною, зрозумілою і бажаною. Необхідно визнати, що діалогічний підхід більше відповідає сучасним тенденціям в музейній справі та передбачає необхідність відповідних розробок в підготовці фахівців музейної справи.

Джерела та література:

1. Виткалов С. В. Рівненщина: культурно-мистецький потенціал в парадигмах сучасності: монографія. – Рівне: ПП ДМ, 2012. – 416 с.
2. Калько С. Грант на півмільйона за ексклюзивний проект у Рівненського краєзнавчого музею. URL: <http://retrorivne.com.ua/grant-na-pivmiljona-za-ekskljuzivnij-proekt-u-rivnenskogo-kraieznachogo-muzeju/>
3. Каук Т.А. Музей і школа: партнерство в освітньо-виховному процесі. Наукові записки РОКМ. – Рівне: Волинські обереги, 2016. – Вип. 14. – С. 34-38.
4. Кононюк О., Позіховська С. Музейна експозиція: старі проблеми та нові тенденції (на прикладі музеїв Великої Волині). Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. – Одеса, 2006. – Вип. 3. – С. 93-95.
5. Книга обліку екскурсій. Рівненський обласний краєзнавчий музей. 2012-2013. – 24 с.
6. Книга обліку масових заходів. Рівненський обласний краєзнавчий музей. 2013-2017. – 48 с.
7. Любецька Н. О. Методика музейного менеджменту і маркетингу (на прикладі Державного історико-культурного заповідника м. Дубна). Музейний менеджмент і маркетинг. Використання інформаційних технологій в музеї: матеріали наук.-практ. конф. – Шепетівка, 2011. – С. 22-26.
8. Регіональний інформаційний портал: Рівненщина. URL: www.irp.rv.ua
9. Чапайло О. Перспективи сучасних принципів роботи в музейному середовищі. Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Рівне, 2017. – Вип. 13. – Ч. 2. – С. 150-152.
10. Юрчук О. Музейний літопис – 2016-2017. Багатоаспектність музейної діяльності. Наукові записки

Рівненського обласного краєзнавчого музею. — Рівне, 2018. — Вип. 14. — С. 152-167.
11. Яцечко-Блаженко Т. Роль інформаційних техно-

логій у сучасній музейній справі. Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. — Рівне, 2017. — Вип. 13. — Ч. 2. — С. 157-160.

Олександр БУЛИГА

Використання засобів кіномистецтва в музейному середовищі. Досвід Рівненського обласного краєзнавчого музею

Комунальний заклад «Рівненський обласний краєзнавчий музей» Рівненської обласної ради (далі РОКМ) впродовж багатьох років проводить роботу, спрямовану на залучення до музею широкої аудиторії, створюючи різноманітні теле- та кінопроекти. Завдячуючи цьому, музей популяризує місцеву історію, відкриває імена видатних діячів, представляє власну колекцію, презентує різноманітні заходи. Найкращі відеороботи, створені за участю та ініціативою РОКМ, популяризують музейну діяльність, мають свого глядача. Частина з них була відзначена на різноманітних музейних та кінофестивалях в Україні та за кордоном.

Протягом трьох років, починаючи із 2008 року, в РОКМ проходило щотижневє телевізійне інтелектуально-ігрове шоу «День у музеї», що демонструвалося на каналі РТБ (нині – UA.Рівне). Цей спільний проект став переможцем II Всеукраїнського музейного фестивалю в Дніпропетровському національному історичному музеї ім. Д. І. Яворницького. Ця робота була першим телевізійним доробком, який дав поштовх для майбутніх телевізійних та кіномистецьких творів, до яких долучився музей.

У 2015 році за ініціативи нашого закладу було знято кліп «Люблю музей». Автор слів пісні та

продюсер – директор РОКМ Олександр Булига, композитор – Сергій Зінчук, аранжувальник – Ярослав Шевчук, оператор-постановник – Дмитрій Максимчук, виконавці пісні та головних ролей у кліпі – Ніна Ніколаєва та Станіслав Лозовський, який є і режисером-постановником, співпродюсер та режисер – Віктор Булига. Сприяння у створенні кліпу надали Володимир Дзьобак, Мар'яна Олійник, Дмитро Якимець, Михайло Кликов, директор Державного історико-культурного заповідника м. Дубно Леонід Кічатий, директор музею історії сільського господарства Волині Олександр Середюк та житель с. Березини Радивилівського району Петро Панасюк, а також Ярослав Клименко та майстерня з виробництва обладунків та елементів побуту Європи XIV-XVI ст. – «Workshop «ART of STEEL».

Музичний кліп «Люблю музей» першу перемогу отримав у 2015 році на кінофестивалі «Pervolia International Film Festival» на Кіпрі. Стрічка здобула приз глядацьких симпатій й була єдиним представником Східної Європи на першому фестивалі «Pervolia IFF», який був присвячений кінематографу на сімейну тематику. На конкурс надіслали понад 1600 робіт, з яких організатори обрали 60 фільмів із 17 країн.

Фрагмент кліпу «Люблю музей» з першими відзнаками

Майстер-клас з кіномистецтва для учасників І Міжнародного кінофестивалю «Місто Мрії» у виставковій залі РОКМ проводить член журі Андрій Бабік (серпень, 2016)

Надалі «Люблю музей» став переможцем на кінофестивалях: «12 Months Film Festival» (Cluj-Napoca, Румунія), «Зоряне містечко» (Бердичів), «Вітрила пригод» (Луцьк), «Пілігрим» (Житомир), «Кіти» (Маріуполь). Кліп був нагороджений спеціальною відзнакою «Special Mention Award» на Відкритому міжнародному кінофестивалі «CreActive» (Дакка, Бангладеш), а також став дипломантом кінофестивалів «New York City Independent Film Festival» (Нью-Йорк, США), «Southeastern International Film Festival» (Нешвілл, США), «Phoenix Film Festival Melbourne» (Мельбурн, Австралія), «China Women's film festival» (Бейжінг, Китай), «Golden Diana Awards» (Ебернорф, Австрія), веб-кінофестивалів «Ozark Shorts» (Мідфорд, США), «Indie Wise FREE» (Лондон, Англія) та «Internet Short Films Festival» (Нью-Йорк, США), «Гогольфест» (Київ) та інших кінофес-

тивалів в Україні й поза її межами.

На І Музейному форумі «Музей: храм муз-2016» у Меджибожі «Люблю музей» та «День в музеї» отримали перше місце в номінації, присвяченій музейним відеороботам.

З 2016 року РОКМ є постійним партнером міжнародного кінофестивалю «Місто Мрії», який щорічно відбувається в Рівному. В нашому музеї проходять перегляди фестивальних робіт, влаштовуються зустрічі з кіномитцями та майстер-класи.

У 2018 році на V Всеукраїнському музейному фестивалі в Дніпрі, де своїми роботами були представлені 58 музеїв та громадських організацій з 17 областей України, проєкт «Десять відеоробіт, створених за участю та ініціативою Рівненського обласного краєзнавчого музею», виборов ІІІ місце в номінації «Впровадження музейних програм, акцій, заходів (промоу-

Закриття ІІ Міжнародного кінофестивалю «Місто Мрії» у мультиплексі «Ера» (вересень, 2017)

Волонтери Міжнародного кінофестивалю «Місто Мрії» з Володимиром Філіповим, стрічки, якого стали переможцями IV Міжнародного кінофестивалю «Місто Мрії», на подвір'ї РОКМ (жовтень, 2019)

шен)». У нашій заявці було представлено десять робіт:

1. Відеозамальовка «Перлини в Рівненському обласному краєзнавчому музеї» [1].
2. Відеоанонс нічної екскурсії РОКМ [2].
3. Велоекскурсія, організована за участі РОКМ [3].
4. Музичний кліп «Люблю музей» [4].
5. «Рівне крізь призму часу-1» [5].
6. «Рівне крізь призму часу-2» [6].
7. Танцювальний майстер-клас на святі РОКМ «Музейні гостини-2018» [7].
8. Телевізійна програма «День в музеї», що відбувалась упродовж трьох років на базі РОКМ [8].
9. Телесюжет про документальний фільм, знятий за участі РОКМ [9].
10. Фільм «Кавалери» [11].

На III міжнародному симпозіумі «Via Regia – культурний шлях Ради Європи», який проходив у жовтні 2019 року в Лейпцигу, музейники РОКМ порушили питання щодо поживавлення міжнародної співпраці та розвитку туризму в Україні, використовуючи засоби кіномистецтва. Це було аргументовано тим, що в давні часи мешканці сучасної України контактували з жителями континенту, використовуючи дороги, посеред яких найдовшою сухопутною була Via Regia. Історичний досвід показує, що важливим чинником спільної праці європейців є співробіт-

ництво в галузі культури, яка в наш час поглиблюється та розвивається. Її реалізація в час динамічного розвитку сучасного світу вимагає створення оригінальних проєктів, які будуть цікавими різним віковим та соціальним групам.

Уже третє століття для широкого загалу викликає великий інтерес кіномистецтво. Його популяризація, ознайомлення з новими роботами відбувається на кінофестивалях. Значна їх частина проходить в багатьох містах, що розташовані на шляху та в орбіті проходження Via Regii. Найбільше кінофестів – у столичних містах Київ та Париж, найменше – на іспанській ділянці.

Одним із напрямів поживавлення туризму на шляху Via Regia може стати кінотуризм. Його розвиток пропонуємо налагодити через відвідини кінофестів. Вважаємо, що кожна з країн – членів мережі, розташованих на Via Regii – визначатиме місто (або міста), яке може стати потенційним центром кінотуризму, де відбудеться координація процесів залучення до цього специфічного виду подорожей потенційних туристів. Упевнені, що серед них найбільшу кількість складатиме молодь.

В Україні один з таких центрів може функціонувати в Рівному, на базі РОКМ. Наш заклад активно використовує кіно в своїй роботі. Сподіваємось, що засоби кіномистецтва зможуть привернути до історичних пам'яток Рівненщини загалом та колекції Рівненського

обласного краєзнавчого музею зокрема мешканців тих країн, які знаходяться на шляху Віа Регія. Наш заклад для реалізації цих амбітних планів докладе максимум зусиль.

Церковно-історична колекція Рівненського обласного краєзнавчого музею, пов'язана з історією Почаївського монастиря, спонукала

до написання сценарію документального фільму «Волинський Афон». Уже підготовлено тизер цієї роботи [10]. Переконані, що музей і кіно повинні йти разом у ході розвитку вітчизняної культури, що сприяє створенню та реалізації цього та інших проєктів, які популяризують минуле волинського краю.

Джерела:

1. Відеозамальовка «Перлини в Рівненському обласному краєзнавчому музеї» – [Електронний ресурс] – Режим доступу: - https://www.youtube.com/watch?v=EVr0YhOt4_0
2. Відеоанонс нічної екскурсії РОКМ – [Електронний ресурс] – Режим доступу: - https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=-938725502981288&id=100005315414068
3. Велоекскурсія, організована за участі РОКМ – [Електронний ресурс] – Режим доступу: - <https://www.youtube.com/watch?v=Gkdo577qsco>
4. Музичний кліп «Люблю музей» – [Електронний ресурс] – Режим доступу: - <https://www.youtube.com/watch?v=79m0Ngs650I>
5. «Рівне крізь призму часу-1» – [Електронний ресурс] – Режим доступу: - <https://www.youtube.com/watch?v=keXgsLi0zRA>
6. «Рівне крізь призму часу-2» – [Електронний ресурс] – Режим доступу: - <https://www.youtube.com/watch?v=yuQ1wNMtB30>
7. Танцювальний майстер-клас на святі РОКМ «Музейні гостини-2018» – [Електронний ресурс] – Режим доступу: - <https://www.youtube.com/watch?v=AVHWzFP2gUY>
8. Телевізійна програма «День в музеї», що відбувалась упродовж трьох років на базі РОКМ – [Електронний ресурс] – Режим доступу: - <https://www.youtube.com/watch?v=PxXGzekzXYQ>
9. Телесюжет про документальний фільм, знятий за участі РОКМ – [Електронний ресурс] – Режим доступу: - <https://www.youtube.com/watch?v=-Is6PKJvFaCs>
10. Тизер «Волинський Афон» - [Електронний ресурс] – Режим доступу: - (https://www.youtube.com/watch?v=xeyP_42-2-Q&t=32s).
11. Фільм «Кавалери» - [Електронний ресурс] – Режим доступу: - <https://www.youtube.com/watch?v=3431p6Hiw3g>

Ольга ДЕРЕВІНСЬКА

Музейництво Кременеччини: історія, колекції, особистості

Початок краєзнавчого руху в Кременці відноситься до часу існування Кременецького ліцею, що функціонував у Кременці у 20-30-х рр. ХХ ст. Саме цей науковий, освітній та культурний осередок був місцем формування інтелектуального середовища, оскільки чимало викладачів займалися науковою та краєзнавчою роботою.

Активну науково-дослідну роботу проводив викладач ліцею та перший директор музею Францішек Мончак. Про його діяльність свідчать закордонні поїздки в Чехію (1924 р.), Австрію (1929 р.), Аргентину (1935 р.) [3, арк. 4], де він займався різноманітними дослідженнями та обмінювався досвідом з колегами. Темою його дисертації було «Коливання температури в 1910–1919 рр. на просторах Гавайських островів» [4, арк. 115]. Багато часу вчений присвятив також вивченню Волині. Він склав карти «Волинь», «Кременецька земля». Однак найбільшою його заслугою було створення музею, що отримав назву Музей Кременецької землі ім. д-ра Віллібальда Бессера та почав працювати в місті в 1937 р. [5, арк. 4].

Ще одним краєзнавцем, чие ім'я увійшло в історію міста, був Здіслав Опольський. Він народився у 1884 р. у Львові [6, арк. 38], там же закінчив гімназію, згодом університет. Після закінчення навчання з 1915 до 1918 р. вчителював у австрійських школах, а до 1923 р. – у польських [7, арк. 1-8]. У Кременецькому ліцеї працював викладачем природознавства, багато часу присвятив дослідженням окремих територій. Зокрема, у 1927 р. він вирушає в експедицію для дослідження Східних Бескидів. Досліджував також геологію Почаєва та Залісців [7, арк. 14].

Вчений досліджував геологію Карпатських гір, а також околиць Кременця, Почаєва та Залісців [7, арк. 12]. Його наукові проєкти були презентовані у Волинському науковому інституті [8, арк. 7]. Свої дослідження Опольський опрацьовує, будучи співробітником Геологічного інституту [9, арк. 61].

Краєзнавча справа, як науковий напрям, розпочалась у місті з перших гуртків, що діяли в Кременецькому ліцеї. Перший гурток мав ім'я д-ра Віллібальда Бессера. Юні дослідники вирішували усі питання під час наукових зібрань.

Часто на таких зборах зачитували реферати різної тематики, обговорювались існуючі проблеми. Товариство також активно працювало над збором, обліком та обміном експонатів, організацією екскурсій, листуванням з іншими осередками [10, с. 24]. У межах його діяльності було налагоджено листування з краєзнавчими гуртками Любліна, Борислава, Вільна. Члени гуртка організували власну метеорологічну станцію [10, с. 28]. Свої дослідження юні науковці найчастіше представляли на сторінках місцевого часопису «*Zycie Krzemienieckie*». Це видання виходило два, а потім один раз на місяць. Публікувались у ньому краєзнавчі дослідження ліцеїстів, легенди рідного краю, історичні розвідки, огляд найважливіших подій, що відбувались у місті [11; 12].

Перші сторінки журналу часто відводились для публікацій місцевих краєзнавців, істориків чи учнів ліцею, які розповідали легенди та перекази про Кременецьку землю. Тут поміщалося багато переказів про Кременецькі гори, історія походження назв деяких населених пунктів, а також легенди, складені самими ліцеїстами.

Серед публікацій «*Zycie Krzemienieckie*» найчастіше натрапляємо на прізвище дослідника та краєзнавця Францішека Мончака, який публікує історико-краєзнавчі дослідження, а також щоденник «*Listy z podróży*», в якому описує своє перебування в Південній Америці з науковою метою.

Перші краєзнавчі спроби згодом переросли у професійну наукову роботу, а в місті почав працювати музей.

Музей Кременецької землі ім. Віллібальда Бессера було започатковано у 1937 році. Ініціатором його створення та першим директором став викладач ліцею, краєзнавець Францішек Мончак [13, s. 113–114].

Організаційна робота передбачала кілька етапів і розпочалася 20 березня 1937 р. Тоді відбулося перше засідання наукової ради музею, на якому головував куратор Кременецького ліцею С. Чарноцький. На засіданні було визначено основні напрями роботи цієї установи. Вони передбачали дослідження у таких галузях, як геологія, морфологія, ґрунтознавство, етнографія, антропологія, археологія, історія, культура, архітектура, господарське, громадське життя регіону, кліматологія, дослідження флори та фауни [14, s. 129].

Серед завдань, поставлених перед музеєм, особливо виділялися ті, що стосувалися збору експозиційного матеріалу та створення різноманітних колекцій. Упродовж 1937 року наукові

співробітники повинні були зібрати якомога більше матеріалів, опрацювання яких передбачалось у наступні роки. Важливим напрямом збиральницької роботи було формування фонду музичних матеріалів та інструментів, типових для даного регіону [15, с. 4].

Стосовно питань історії краю, то найбільше уваги зосереджувалося на висвітленні діяльності Волинської гімназії ХІХ ст. та Кременецького ліцею ХХ ст. і їхньої ролі в житті регіону. Окремо планувалося створення розділів «Словацький і Кременець» та «Волинь в Польщі» [17, s. 117].

Музею присвоїли ім'я відомого дослідника та вченого доктора Віллібальда Бессера, якого поляки пам'ятали як професора Волинського ліцею і називали батьком польської флористики» [17, s. 115].

Новостворена установа розмістилася в головному корпусі ліцею, а його зали займали праве крило будинку: п'ять кімнат і два коридори. Проте цієї площі було надто мало для того, аби достойно показати славне минуле краю. Тому приміщення для виставок, кабінети наукових співробітників і директора містились окремо від експозиційної частини [18, с. 4].

Для ведення дослідницької роботи музею надали цінні книги з фондів бібліотеки ліцею та його нумізматичну колекцію [19, арк. 115].

Діяльність музею була сконцентрована у відділах історії ліцею (ХІХ–ХХ ст.) та природничо-географічному (геологія, флористика) [20, арк. 115]. Основу музею складали зали етнографії, природи, давньої історії України та археології і зал історії навчального закладу, який, переважно, розповідав про Волинський ліцей ХІХ ст. [21, с. 4].

Важливим для музею був збір різноманітних колекцій. Однією з перших була представлена колекція ентомології – зібрання великої кількості комах, метеликів та жуків Західного регіону України. Згодом почалося формування колекцій народних промыслів, особливо речей волинської кераміки [22, арк. 78].

Із перших днів своєї діяльності музей розгорнув велику роботу із представлення матеріалів для широкого кола відвідувачів. Важливим кроком у цьому напрямі була організація виставкової роботи. Першу виставку в музеї присвятили Тедешеві Чацькому. Для оформлення експозиції наукові працівники зібрали чимало матеріалів. Багато документів для цієї виставки передав Кременецький ліцей, а деякі спеціально привезли з Варшавської бібліотеки. Крім фактичного матеріалу, на виставці було пред-

ставлено науковий доробок Т. Чацького, книги, статuti та деякі його особисті речі [15, с. 4].

Музей кременецької землі підтримував зв'язки з Волинським товариством приятелів наук, Волинським музеєм, міським управлінням Кременця, Бібліотекою народовою, Спілкою лісників, Лігою охорони природи, шкільним інспекторатом, Артистичною секцією, Державним археологічним музеєм, численними науковцями та дослідниками з різних регіонів [24, арк. 79].

З відкриттям експозиції музей почав приймати відвідувачів – з 13 липня до 30 вересня в ньому побувало 1360 осіб. Заохоченням місцевого населення до відвідин музею слугували публікації статей різної тематики директора цієї установи Францішека Мончака [15, с. 4].

З початком Другої світової війни музей було реорганізовано в Кременецький міський музей. Із закінченням військових дій музей відновив свою роботу, поступово поповнював свої колекції, збагачував фонди. У 1952 р. музей було переведено в приміщення Волинської духовної консисторії, а на початку 70-х рр. там розпочалося створення нової експозиції. Тоді музей тимчасово перенесли на так званий Діловий двір, а за кілька років переведено у відремонтовані приміщення. Тут наукові працівники розгорнули діяльність з формування нової експозиції. Вона розмістилась у дев'яти залах. Таким краєзнавчий музей працював до початку 2000-х років. У 2004 р. в місті було відкрито літературно-меморіальний музей Юліуша Словацького, куди було передано експозицію відповідного залу.

Нині музейна експозиція представлена сімома залами: природи, археології, зала IX-XIX ст., етнографії, залі міжвоєнного періоду, двох залах Другої світової війни та залі Тараса Шевченка. В експозиції представлено близько 5,5 тис. експонатів.

Окремо варто виділити археологічну колекцію, яка представлена переважно знахідками з гори Куличівка, де проводились розкопки. У залі природи є цінна колекція метеликів та комах, зібрана Октавіаном Дудою; у відділі IX століття зберігаються прикраси того часу, кам'яні іконки, кольчуги давньоруських воїнів. XVI та XIX століття представлені книгами-оригіналами. В етнографічній залі зібрано колекцію вишитих рушників з різних регіонів України, а в залі Другої світової війни є унікальний документ – щоденник Романа Кравченка-Бережного, який він вів у роки окупації Кременця. Цей щоденник був представлений на Нюрнберзькому процесі

1946 року. У залі Т. Шевченка є цінний «Малий Кобзар» (видання 1921 року), альманах «Шевченко серед хворих», картини В. Масика та І. Гарасевича.

Окремо потрібно відзначити роботу бібліотеки краєзнавчого музею. Її перші надходження з'явилися ще у 1937 році і були передані з бібліотеки Кременецького ліцею. Протягом багатьох років своєї діяльності бібліотека поповнювалась новими виданнями, серед яких були і рідкісні. Нині її гордістю є повне зібрання «Єврейської енциклопедії», книги XIX і початку XX століть, періодика Кременецького ліцею, зокрема журнали «Zycie Krzemienieckie», «Zycie Liceum Krzemienieckiego», «Nasz Widnokrąg», книги краєзнавчої тематики, література, пов'язана з релігійною діяльністю. Нині в бібліотеці понад 12 тис. видань.

За десятиліття роботи музей організував чимало виставок. Найцікавішими з них були виставки з фондів музею – виставка кераміки, «Народний одяг Кременеччини», «Писанкарство», «Т. Г. Шевченко і Кременеччина», виставка хліба. Експонувались також картини багатьох знамих українських художників. За останні роки у відремонтованому виставковому залі були представлені виставки вишитих ікон, народних промислів, творчих робіт кременецьких гуртів художників «Палітра» та «Гладущик», фотоклубу «Позитив», персональні виставки художників та фотографів.

Музей, як науково-дослідна установа, став місцем реалізації свого таланту багатьох творчих людей. У перші роки його діяльності музей очолив Францішек Мончак – географ і краєзнавець; працювали Октавіан Дуда, який залишив прекрасну ентомологічну колекцію, Здіслав Опольський – геолог і дослідник. На зміну польському поколінню прийшли нові краєзнавці. У роки Другої світової війни директором працював Олександр Цинкаловський, який цікавився археологією та займався розкопками. Продовжувачем його справи став Михайло Островський. Він досліджував стоянку первісних людей на горі Куличівка, вивчав історію краю, відкрив невідоме досі місце легендарного міста Данилова.

Наприкінці 60-х років директором музею був Василь Воляник. Як молодий учений він цікавився багатьма сторінками минулого краю, однак найбільше – археологією. Згодом він закінчив аспірантуру і виїхав працювати в столицю.

У 60-х роках в музей приходять Маргарита Гецевич і Тамара Федорук. Усе своє подальше трудове життя вони провели в цій науково-

дослідній установі. М. Гецевич займалась літературною діяльністю, формувала експозицію зали Юліуша Словацького, працювала з польськими колегами, робила переклади творів польського поета, готувала до друку збірки його творів. Т. Федорук працювала завідувачкою фондів. Її діяльність було пов'язано із зберіганням експонатів, укомплектуванням фондів новими надходженнями, їх популяризацією, підготовкою виставок із фондів музею, прийомом нових колекцій.

У 70-х роках в музеї почала працювати Тамара Сеніна. Вона займалась історією Кременця другої половини ХХ ст., зокрема залом Великої Вітчизняної війни. У 80-х роках Т. Сеніна почала готувати експозицію зали сучасного періоду. Завдяки її старанням у музеї з'явився новий зал. А на початку 90-х Тамара Григорівна перейшла у літературний відділ, де поринула у вивчення життя і творчості Ю. Словацького. Коли в другій половині 90-х рр. постало питання про створення самостійного музею Ю. Словацького, Тамара Сеніна почала готувати відповідну документацію, а згодом працювала над експозицією нового музею, директором якого вона стала з моменту його відкриття у 2004 році.

«Легендою» кременецького краєзнавства став Гаврило Чернихівський, який віддав музейній справі майже 40 років. За цей час він відкрив величезну кількість імен тих людей, які жили і творили в рідному краї, побував у багатьох містах України, а також за кордоном, збираючи відомості про вихідців з Кременеччини, зібрав та систематизував їх творчість. Багато років Гаврило Іванович провів у бібліотеках, архівах, брав участь у наукових конференціях. Результатом активної роботи стало створення ним понад 10 музеїв, великої кількості світлиць, музейних кімнат. Г. Чернихівський опублікував 88 праць про Михайла Драгоманова, він автор і співавтор 18 книг, 6 монографій, кількох збірок поезій, бібліографічних покажчиків, близько 500 статей до енциклопедичних видань України, буклетів про Кременець, редактор 7 книг інших авторів.

З 90-х років в музеї працює Володимир Собчук. Його вивчення середньовічної історії та знання історії рідного краю стало основою для написання та захисту кандидатської дисертації. В. Собчук кілька разів проходив наукове стажування в Польщі, вивчав матеріали бібліотек та архівів. Учений активно займається вивченням українсько-польських відносин, дослідженням генеалогії відомих шляхетських родів, працює в архівах, бібліотеках, бере участь у наукових

конференціях та симпозіумах. Лише за кілька останніх років ним було організовано і проведено наукові конференції, присвячені історії Кременця та Волині. Результатом цих конференцій стало видання чотирьох і підготовки п'ятої збірки матеріалів, які вийшли за редакцією В. Собчука. Крім того, вчений добре знааний у наукових колах України, Польщі, Росії та Білорусі, він – автор численних статей, буклетів, брошур.

Окремо потрібно охарактеризувати фонди краєзнавчого музею. На сьогоднішній вони нараховують понад 66 тис. одиниць збереження і згруповані в такі розділи: археологія; палеонтологія; геологія; зоологія; дерево, солома, шкіра; метали; знаряддя праці; банкноти; орден, медалі, значки; нумізматики; фольклор і мистецтво; архів; рідкісна книга; особисті речі; карти; зброя; негативи; плакати, листівки; писанки; тканини; фото; сувеніри; кераміка; Ю. Словацький; М. Вериківський.

Окремою підгрупою матеріалів фондів є архівні документи. У них знаходимо газети «Волинські єпархіальні відомості» [26], «Церковні відомості» [27], «Почаївський листок» [28], «Сталінським шляхом», «Прапор перемоги». Там же зберігаються «Каталог плодів і декоративних дерев і кущів Білокриницького казенного маєтку» [29], і «Каталог археологічних пам'яток Волині, укладений О. Цинкаловським» [30]. Збереглися також спогади відомої поетеси Галини Гордасевич [31] та її новела «Мовчання» [32], спогади випускника Кременецької духовної семінарії [33], кореспонденція бібліотеки Кременецького ліцею [34], лист доньки художника А. Г. Лазарчука О. А. Михайлович-Лазарчук [35], звіти і журнали Кременецького надзвичайного повітового земського зібрання 1912-1914 рр. [36], а також фотографії Г. Германовича.

Кременець – батьківщина видатного польського поета першої половини ХІХ століття Юліуша Словацького. Майбутній геній народився 4 вересня 1809 року в сім'ї професора Волинської гімназії. У місті зберігся родинний будинок Словацьких в якому нині діє літературно-меморіальний музей. Кременчани шанують пам'ять свого великого земляка. З цією метою ще в 60-х рр. ХХ ст. наукові працівники Кременецького краєзнавчого музею виступили з ініціативою створення окремої експозиції, присвяченої пам'яті Ю. Словацького.

Літературно-меморіальний відділ, присвячений життю і творчості поета, почав працювати в Кременецькому краєзнавчому музеї у 1959 р.

Це було пов'язано зі святкуванням 150-річчя з дня народження поета. За рішенням ЮНЕСКО 5-7 вересня 1959 р. в Кременці відзначалося 150-річчя від дня народження Ю. Словацького. Ювілейні засідання виїзної сесії Академії наук України вів поет, академік М. Рильський. Ініціатива проведення свята Словацького належала також йому.

Приготування до святкування розпочалися ще 1958 р. За рік було проведено значну роботу: зібрано матеріали, досліджено життєвий і творчий шлях поета, зроблено експозицію. Однак її рівень був невисоким. Матеріали були розміщені так, що повноцінно провести екскурсію по залу було неможливо. До того ж значна частина експозиції розповідала про різних поетів — О. Пушкіна, М. Лермонтова, Т. Шевченка, а сам Ю. Словацький подавався як революціонер-демократ, а не поет-романтик. Проте перший крок у напрямі вшанування пам'яті Юліуша Словацького було зроблено.

Наступним став етап, пов'язаний із формуванням другої експозиції. У 1960 р. у Кременецький музей прийшла працювати М. Гецевич. Перед молодим науковцем постало багато цікавих завдань, пошуків, досліджень. З 1967 р. Гецевич почала працювати у відділі Ю. Словацького. Одразу розпочала роботу з удосконалення зали, реконструкції експозиції. Допомігав дослідниці кременецький художник і поет І. Гарасевич, який зробив для зали кілька акварелей. Через деякий час були налагоджені контакти із Польщею, зав'язалось листування.

У 1977 р. у Кременці проходили Дні польської культури. Значна увага була зосереджена на творчості Ю. Словацького. Почалася активна робота з підготовки нової експозиції, яку створили 1977 р. Вона була хронологічно виважена, оформлена на високому мистецькому рівні. Однак ідея створення музею в будинку Словацьких не покинула науковців. Для того, аби отримати дозвіл на це, М. Гецевич неодноразово їздила до Києва, зверталася до М. Бажана, та всі зусилля були марними. Ідея створення музею не покидала українських та польських культурних діячів. Згодом її підхопили М. Бажан, Я. Івашкевич, Д. Павличко, І. Драч, Ю. Вихрущ, Г. Петрук-Попик.

Багаторічні сподівання польських та українських поетів, письменників, громадськості про створення музею Юліуша Словацького в Кременці наблизилися до успіху наприкінці ХХ століття. Дієвим кроком до цього стали переговори представників двох міністерств культури

України та Республіки Польща, за участю міського голови Кременця Андрія Гуславського, що відбулися в 1998 р. [37, с. 3].

Особливої актуальності ця ідея набула в кінці 90-х рр. коли в 1999 р. на міжнародному рівні проходило відзначення 150-річчя з дня смерті і 190-річчя з дня народження польського поета. Тоді, 15 січня, в Кременецькій райдержадміністрації відбулася зустріч з делегацією Міністерства культури і мистецтв Республіки Польща, яка й зосередила максимум уваги на втіленні ідеї створення музею Ю. Словацького. Цю зустріч провели: з української сторони — тодішній голова райдержадміністрації В. Кравець та міський голова А. Гуславський, а з польської — віце-міністр культури Станіслав Ратайські.

У лютому того ж року відбулася подібна зустріч у Міністерстві культури Польщі. Україну представляли тодішній міністр культури Дмитро Остапенко, представники українського посольства, з Кременця — Т. Сеніна, ініціаторка створення музею, і Я. Гуславська — представниця Товариства відродження польської культури ім. Ю. Словацького [38, с. 6].

У березні того ж 1999 р. в райдержадміністрації відбулася розширена нарада представників облдержадміністрації, обласної ради, керівників і службовців. Територіальна громада спонукала до вирішення питання відкриття музею.

26 жовтня 2000 р. виконавчий комітет Кременецької міської ради прийняв рішення про пристосування родинного будинку Словацьких в м. Кременці, пам'ятки архітектури місцевого значення, в літературно-меморіальний музей Юліуша Словацького.

Від 5 лютого 2001 р. почала діяти двостороння угода, на підставі якої Кременецька міська рада на період здійснення монтажних і реставраційних робіт передала на тимчасове користування Міністерству культури Польщі садибу Словацьких із земельною ділянкою в межах зазначеного проекту.

Ремонтні та реставраційні роботи виконували польські (з Любліна) та українські (з Кременця) будівельники. Контроль за їх виконанням здійснювало Міністерство культури Польщі, представники посольства та генерального консульства у Львові. Водночас у Варшаві створювалася експозиція. За умовами двох сторін відповідальні за цю ділянку роботи були: завідувачка відділу науково-освітньої роботи Музею літератури ім. Адама Міцкевича Йоланта Поль і завідувачка літературного відділу Кременецького краєзнавчого музею Тамара Сеніна. Ре-

цензенткою була науковець Національного музею літератури в Києві, к. ф. н. Галина Болотова. Автором художнього оформлення і дизайну став Кшиштоф Бурнатович.

Наприкінці 2002 р. реставраційні роботи завершилися, тож садиба знову була передана у власність міської ради. Тоді ж заклад одержав статус обласного і був «взятий під крило» управління культури Тернопільської облдержадміністрації. Таким чином літературно-меморіальний музей був утворений 26 липня 2002 р. рішенням Тернопільської обласної ради.

Відкриття музею на міжнародному рівні відбулося 20 вересня 2004 р. в рік вшанування 155-ї річниці смерті Юліуша Словацького та 195-річчя від дня його народження [39, с. 3].

Отже, краєзнавча робота в древньому Кременці бере свій початок ще з 20-х років ХХ ст. Зародившись у стінах Кременецького ліцею, вона поступово переросла в потужний науково-дослідний осередок – краєзнавчий музей. За

понад сім десятиліть своєї діяльності він став цілою епохою в житті міста. Як осередок наукового і культурного життя музей запам'ятовується кільком поколінням кременчан. В його стінах працювали люди, які зробили свій внесок не лише в регіональну історію, а й самі стали історією краю. Науково-дослідна установа має багато здобутків, напрацювань, досвіду. Але сьогодні приносить не лише інновації в роботу музею, а й чимало проблем, вирішення яких ще попереду.

Продовжувачем кращих традицій збирання творчих здобутків городян став літературно-меморіальний музей ім. Юліуша Словацького. Нині він є осередком культурного життя польської громади міста і одним із найцікавіших туристичних об'єктів, які відвідують переважно іноземці. Відображаючи стиль епохи ХІХ ст., музей сповнений духу романтизму, крізь призму якого його працівники вирішують актуальні проблеми сучасної діяльності установи.

Джерела та література:

1. Фонди Кременецького краєзнавчого музею (далі – Фонди ККМ). – Од. Зб. СХХХІV, 4. – Спр. 1178. – 25 арк.
2. Фонди ККМ. – Од. Зб. СХХХІV, 1. – Спр. 1174. – 270 арк.
3. Фонди ККМ. – Од. Зб. LXXXVI, 3. – Спр. 1072. – Арк. 13 арк.
4. Особова справа вчителя вчительської семінарії Ф. Мончака // ДАТО. – Ф. 131: Кременецький ліцей. – Спр. 263. – 120 арк.
5. Фонди ККМ. – Од. Зб. LXXXVI, 3. – Спр. 1072. – Арк. 13 арк.
6. Фонди ККМ. – Од. Зб. 34857. – Спр. 3590. – 101 арк.
7. Фонди ККМ. – Од. Зб. 39556. – Спр. 4048. – 150 арк.
8. Фонди ККМ. – Од. Зб. СХХХІV, 7. – Спр. 1181. – 8 арк.
9. Фонди ККМ. – Од. Зб. 34857. – Спр. 3590. – 101 арк.
10. Sprawozdanie z działalności kola krajoznawczego im. D-ra Willibalda Bessera młodzieży Liceum Krzemienieckiego za rok szkolny 1928/29 // Nasz Widnokag. – 1929. – № 9-10. – Rok IV. – S. 23-29.
11. Zawody miedzyszkolne w Krzemieniu // Zycie Krzemienieckie. – 1937. – № 3. – Rok VI. – S. 47.
12. Kurs zenski w uniwersytetach ludowych w Michalowce i Rozynie na Wolyniu // Zycie Krzemienieckie. – 1938. – № 5. – Rok VII. – S. 121-122.
13. Maczak F. Muzeum Regionalne w Krzemieniu // Zycie Krzemienieckie. – 1937. – № 7. – Rok VI. – S. 113-118.
14. Zebranie Rady Naukowej Muzeum Ziemi Krzem. // Zycie Krzemienieckie. – 1937. – № 7. – Rok VI. – S. 129-130.
15. Оболончик Н. Музей Кременецької землі // Діалог. – 2001. – № 34. – С. 4.
16. Фонди Кременецького краєзнавчого музею – Од. Зб. LXXXIII, 10. – Спр. 1062. – 86 арк.
17. Maczak F. Muzeum Regionalne w Krzemieniu // Zycie Krzemienieckie. – 1937. – № 7. – Rok VI. – S. 113-118.
18. Оболончик Н. Музей Кременецької землі // Діалог. – 2001. – № 34. – С. 4
19. Фонди ККМ – Од. Зб. LXXXIII, 10. – Спр. 1062. – 86 арк.
20. Фонди ККМ. – Од. Зб. CCXLI. – Спр. 1623. – 90 арк.
21. Оболончик Н. Музей Кременецької землі // Діалог. – 2001. – № 34. – С. 4
22. Фонди ККМ – Од. Зб. LXXXIII, 10. – Спр. 1062. – 86 арк.
23. Оболончик Н. Музей Кременецької землі // Діалог. – 2001. – № 34. – С. 4
24. Фонди ККМ – Од. Зб. LXXXIII, 10. – Спр. 1062. – 86 арк.
25. Фонди ККМ. – Спр. 409-468
26. Фонди ККМ. – Спр. 406-408
27. Фонди ККМ. – Спр. 204-211.
28. Фонди ККМ. – Спр. 547. – Арк. 23.
29. Фонди ККМ. – Спр. 479.
30. Фонди ККМ. – Спр. 537. – Арк. 12.
31. Фонди ККМ. – Спр. 291. – Арк. 180.
32. Фонди ККМ. – Спр. 288. – Арк. 60.
33. Фонди ККМ. – Спр. 477. – Арк. 196.
34. Фонди ККМ. – Спр. 160. – Арк. 2.
35. Фонди ККМ. – Спр. 474.
36. Сеніна Т. А починалося все так... // Година роздумів. – № 2 – 2005. – С. 3-6.

Національний заповідник «Замки Тернопілля» – провідний науковий і туристичний заклад Тернопільщини

З-поміж регіонів України Тернопільщина вирізняється низкою пам'яток природи, історії та архітектури, які формують її обличчя. Природні печери, стародавні замкові фортеці та релігійні святини – таким переліком туристичних принад не може похвалитися жодна з областей. Замки Тернопільщини – унікальне явище в світовій історії. Більшість з них збудована в XVI – XVII ст., як необхідний елемент оборони краю, розташованого на кордоні між Сходом і Заходом. Століттями між цими двома світами існували конфлікти, що найчастіше вирішувалися зброєю [15, с.2].

У багатій історико-архітектурній спадщині України визначне місце належить пам'яткам оборонної архітектури – фортецям, замкам, оборонним храмам, міським укріпленням. Впродовж багатьох століть роль оборонних споруд була провідною в системі міст і містечок. Замки першими відбивали ворожі напади й останніми підкорялися завойовникам. Оборонне зодчество було найпрогресивнішим з погляду функціональності архітектури, єдності форми та конструкції. Поряд з чинниками утилітарності й доцільності значну роль відігравали й естетичні норми, завдяки чому пам'ятки оборонного будівництва були і є повноцінними творами мистецтва архітектури [6, с.2].

У другій половині XVIII ст. замки Тернопілля втратили своє оборонне значення, більшість з них почала занепадати. Зміни, що сталися у суспільній свідомості на зламі тисячоліть, зумовили появу нових підходів до збереження пам'яток історії [15, с.2].

Проголошення незалежності України дало якісно новий поштовх пам'яткоохоронній роботі на Тернопільщині. Низка місцевих ініціатив у збереженні історико-культурної спадщини був підтриманий на найвищому державному рівні. Насамперед було запроваджене обов'язкове проведення на їхній території археологічних розвідок та розкопок. Розробляючи наукову концепцію збереження та відновлення пам'яток, опирались на дані археологічних досліджень, архівних матеріалів, на фахові знання та досвід спеціалістів реставраційних майстерень і бюро [15, с.2].

У час національного відродження історія України стала об'єктом всебічного фахового й

громадського зацікавлення. А саме, замки й фортеці, як найвиразніші реальні свідки нашої драматичної минувшини [6, с.2].

У рамках пам'яткоохоронної діяльності, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1994 року №78, враховуючи історичну, архітектурну і художню цінність пам'яток історії та культури замкового ансамблю м. Збаража Тернопільської області, з метою збереження пам'ятних місць, пов'язаних з Визвольною війною українського народу 1648-1654 років, та у зв'язку з 400-річчям від дня народження Богдана Хмельницького Кабінет Міністрів України постановив: прийняти пропозицію Тернопільської обласної ради про оголошення пам'яток містобудування й архітектури міста Збаража – замкового ансамблю в межах фортифікаційних споруд державним історико-архітектурним заповідником [10].

Базою новоствореного Державного історико-архітектурного заповідника став середньовічний замок князів Збараських. На баланс заповідника також були передані й інші пам'ятки історії та архітектури, що мають велику культурну цінність – костел Св. Антонія і ансамбль споруд монастиря отців Бернардинів XVII ст., Церква Преображення Господнього 1600 р., ансамбль споруд монастиря сестер Феліціанок XVII ст., руїни Старозбараської фортеці XIII-XVI ст., а також цілий ряд пам'яток більш пізнішого часу [14, с.1].

У 1999 році до складу Державного історико-архітектурного заповідника увійшов Вишнівський архітектурно-ландшафтний комплекс XIV-XVIII ст. – пам'ятка архітектури національного значення [5].

У 2002 році утворено філію Державного історико-архітектурного заповідника у місті Скалаті Підволочиського району, центральним об'єктом якого став замок XVII ст. [5].

Указом Президента України від 15 січня 2005 року № 35/2005 заповіднику надано статус національного закладу і перейменовано в Національний заповідник «Замки Тернопілля» [5].

Упродовж багатьох років функціонування заповідника його дирекція організовує охорону, реставрацію та використання пам'яток архітектури й розв'язує питання регенерації [6, с.4].

Відгукнувшись на ініціативу Національного заповідника «Замки Тернопілля» та районних громад Тернопільщини, Кабінет Міністрів України в листопаді 2008 року розпорядився передати низку пам'яток архітектури та містобудування з-під відомства Тернопільської обласної держадміністрації до Міністерства регіонального розвитку, будівництва та архітектури [15, с.3]. На виконання доручення Кабінету Міністрів України від 6 червня 2008 року № 28499/1/1-05 із сфери управління Тернопільської облдержадміністрації до складу Національного заповідника «Замки Тернопілля» увійшли ще 8 оборонно-фортифікаційних споруд Тернопільщини [5].

На сьогодні до складу Національного заповідника «Замки Тернопілля» входить 11 об'єктів — пам'яток оборонної архітектури Тернопільщини. А саме:

- Збаразький замок XVII ст.;
- Вишневецький палацово-парковий комплекс XIV – XVIII ст.;
- Скалатський замок XVII ст.;
- Теремовлянський замок XI – XVII ст.;
- Микулинецький замок XVII ст.;
- Підзамоцький замок XVII ст.;
- Золотопотіцький замок XVII ст.;

- Язловецький замок XIV – XVIII ст.;
- Скала-Подільський замок XIV – XVII ст.;
- Кривченський замок XVII ст.;
- Чортківський замок XVII ст.

Включення вищезгаданих пам'яток, які мають виняткову історичну та архітектурну цінність, дозволить покращити їхнє збереження, здійснити адаптацію цих пам'яток до сучасних вимог, дасть можливість розвивати туристичну та культурно-просвітницьку діяльність з метою популяризації культурної спадщини нашої держави [11].

Заповідник впродовж 25 років налагодив наукову, виставкову, екскурсійну, фондову роботу. Проведено низку цікавих наукових регіональних і міжнародних конференцій, налагоджено плідну співпрацю з науковими установами Тернополя, Львова, Києва, Щецина, Глубчице, Любліна, Варшави (Польща) та інших міст [7, с.2].

Незмінним центром Національного заповідника «Замки Тернопілля» був та залишається Збаразький замок — головна і центральна пам'ятка старовини у Збаражі, його окраса. Ця твердиня знаходиться трохи осторонь від центру міста, в парку, на так званій Замковій горі. Замок споруджено у 1620-1631 роках братами

Збаразький замок

Велика зелена вітальня

Христофором та Юрієм Збараськими. Проект був замовлений у видатного теоретика і практика італійської архітектури того часу Вінченцо Скамоцці [6, с.2].

Проте замок не будувався виключно за кресленнями архітектора з Венеції [6, с.2]. До будівництва замку залучались також архітектори – голландець Генріх ван Пеене та італієць Андреа дель Аква. Замок будувався таким чином, що відображав найновіші на той час досягнення фортифікаційного мистецтва. Він складався з казематних валів, чотирьох бастіонів і рову, наповненого водою [6, с.2].

Зв'язок замку та міста здійснювався через браму, розміщену у двоповерховій вежі, до якої провадив звідний міст. Двоповерховий палац побудований у стилі пізнього ренесансу, фасади казематів також витримані у ренесансних формах.

На підвір'ї замку є криниця глибиною 70 м, до якої з підземелля замку вів хід. Ще один підземний хід з'єднував замок із костелом Святого Антонія [6, с.2].

Збараський замок зазнав великих випробувань під час козацько-польської війни під проводом Б. Хмельницького, а також татарсько-турецької навали в 1675 році [6, с.2].

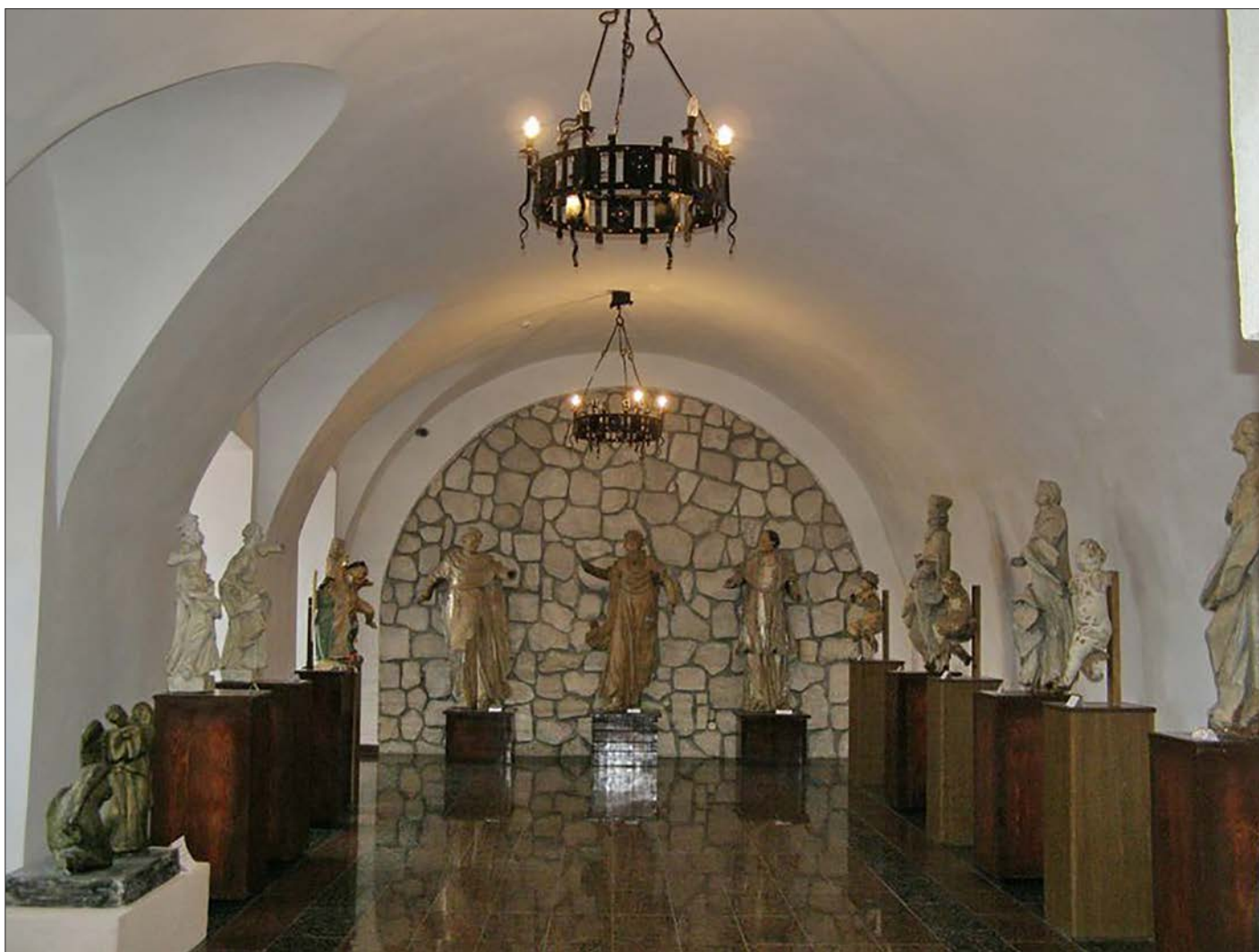
У другій половині XVIII ст. Збараський замок втратив своє оборонне значення і перетворився на відпочинкову резиденцію.

Значних руйнувань замок зазнав у роки Першої світової війни, коли тут розміщувались австрійські військові склади. При відступі австрійці знищили частину власних боєприпасів, висадивши каземати у повітря.

Відбудова замку відбувалася у період з 1965 до 1985 року. Було відновлено центральну палацову частину під культурно-спортивний комплекс з порушенням планувальної структури, що не відповідало його первісному вигляду [6, с.2].

На сьогодні у Замковому палаці м. Збараж розмістилася музейна колекція, що розкриває історію нашого краю від найдавніших часів до сучасності. Музейний фонд заповідника налічує більше 60 тисяч одиниць зберігання [4, с.2].

У Збараському замку представлено стаціо-

Зал сакральної скульптури

нарні виставки [4, с.2]. Зокрема, це археологія краю; трипільська культура; етнографія; зброя; дерев'яна скульптура народного майстра Володимира Лупійчука; сакральна скульптура; антикварні меблі; нумізматику і боністику; сакральне мистецтво; галицька і волинська вишивки; народний одяг; зал кераміки заслуженого діяча мистецтв України Тараса Левківа, уродженця Збаразчини; зал Козацької слави; експозиція знарядь тортур у підземеллі Збаразького замку; ремесла краю; зал організації тимчасових виставок та інші.

Найдавніша історія Збаразчини представлена в залах археології. Тут зібрано артефакти – матеріали з розкопок на території Збаразького району. З цих знахідок було сформовано експозиційні вітрини середнього та пізнього палеоліту, бронзової та залізної доби, черняхівської культури, періоду ранніх слов'ян та часів Київської Русі [8, с.15].

Окрасою археологічної колекції Національного заповідника «Замки Тернопілля» є знахідки з розкопок поселення трипільської культу-

ри поблизу села Бодаки Збаразького району. В окремому експозиційному залі представлено знаряддя праці, виконані з кременю та кістки, кераміку та дрібну пластику трипільців, предмети культового призначення, що датуються VI тис. до н. е. [2, с.7].

Збаразька битва увійшла в історію козацько-польської війни як одна з найяскравіших сторінок. У далекому 1649 р. Збаражу судилося стати ареною протистояння між польським військом і козацькими загонами під проводом гетьмана Богдана Хмельницького [4, с.2]. Саме тому у Замковому палаці нашого міста було створено зал Козацької слави. Тут можна побачити низку скульптурних портретів (погруддя) гетьмана Богдана Хмельницького, полковників Максима Кривоноса, Нестора Морозенка, Івана Богуна, виконаних скульпторами Володимиром Мельником та Іваном Мулярчуком.

Сакральне мистецтво Збаразчини об'єднує дві стаціонарні виставки. У двох експозиційних залах Замкового палацу зібрано колекцію ікон XVII – пер. пол. XX століть із культових спо-

руд Збараського району. Всі ікони були дбайливо зібрані працівниками заповідника. Більшість ікон відреставровані художником-реставратором I категорії станкового темперного та станкового олійного живопису Магінським Володимиром Дмитровичем [4, с.5]. Також для належного функціонування реставраційної майстерні проводиться періодичне придбання реставраційного обладнання, інструментів та матеріалів. На основі проведених реставраційних робіт Магінський В. Д. готує наукові статті і бере участь у галузевих наукових конференціях, семінарах, практикумах – регіональних та закордонних.

При Національному заповіднику функціонує бібліотека і читальний зал. Станом на сьогодні нараховується одиниць бібліотечних томів. Ведеться облік книг, що надходять до бібліотеки Національного заповідника. Періодично проводиться закупівля наукової, краєзнавчої, довідкової та публіцистичної літератури для поповнення фондів бібліотеки заповідника. А також до бібліотеки надходять наукові видання Киї-

вського інституту АН України. Також цікавими є речі церковного вжитку, що розміщені у залах сакрального мистецтва. Зокрема це: літографії та стародруки, культові та богослужбові книги, обрядові предмети для здійснення храмових богослужінь.

Особливої уваги відвідувачів заслуговує експозиція особистих речей Івана Прашка – єпископа Української греко-католицької церкви у Австралії, Океанії та Новій Зеландії, уродженця міста Збаража. Іван Прашко був єпископом УГКЦ починаючи з 1950 р. до 1994 р. У 2001 р. священнослужитель помер, а його особисті речі за допомогою отця Михайла Бедрія були передані до нашого заповідника [1, с.38].

В окремому виставковому залі Збараського замку експонується сакральна скульптура, виконана у середині XVIII ст. майстрами школи Іоанна Георга Пінзеля і талановитим скульптором Антіном Осінським. Роботи виконані в дереві, частково збережена поліхромія і покриття їх сусальним золотом та сріблом [3, с.5]. Колись скульптури оздоблювали костел Св. Анто-

Зала козацької слави

нія у Збаражі, а зараз стали окрасою музейної колекції Замкового палацу.

Етнографія та побут Збаражчини представляють собою предмети народного побуту останньої чверті XIX – поч. XX століть. Це речі виготовлені з домотканого полотна, килими (т. зв. візерунчасте ткацтво), гончарні та столярні вироби, предмети плетені з лози, соломи та лика [3, с.5].

Справжньою гордістю Збаразького замку є колекція скульптур народного майстра України Володимира Васильовича Лупійчука. Зібрання становить більше сорока авторських творів, виконаних у дереві (липі). Кожна окрема скульптура є втіленням певного жанрового сюжету, а ще ряд скульптур об'єднані між собою у диптихи та триптихи єдиною назвою (або цитатою). Народний майстер В. Лупійчук у своїх творіннях втілював образи героїв творів Т. Г. Шевченка («Чернець», «Перебендя», «Хустина», «Сова» та інші), І. Франка («Захар Беркут»), Лесі Українки («Лісова пісня», «Я в серці маю те, що не вмирає») [12, с.34].

Шанувальники сучасного українського мистецтва завжди виявляють особливий інтерес до виставки відомого майстра-кераміста, заслуженого діяча мистецтв України Тараса Богдановича Левківа, уродженця села Мала Березовиця Збаразького району. У кожному творі митця за основу взятий творчий експеримент з властивостями глини, її температурою, поливами, кольором [13, с.3]. Окрім колекції кераміки Т. Левківа, в експозиції розміщені відзнаки, гра-

моти і дипломи митця із всеукраїнських та міжнародних конференцій, конкурсів, симпозіумів.

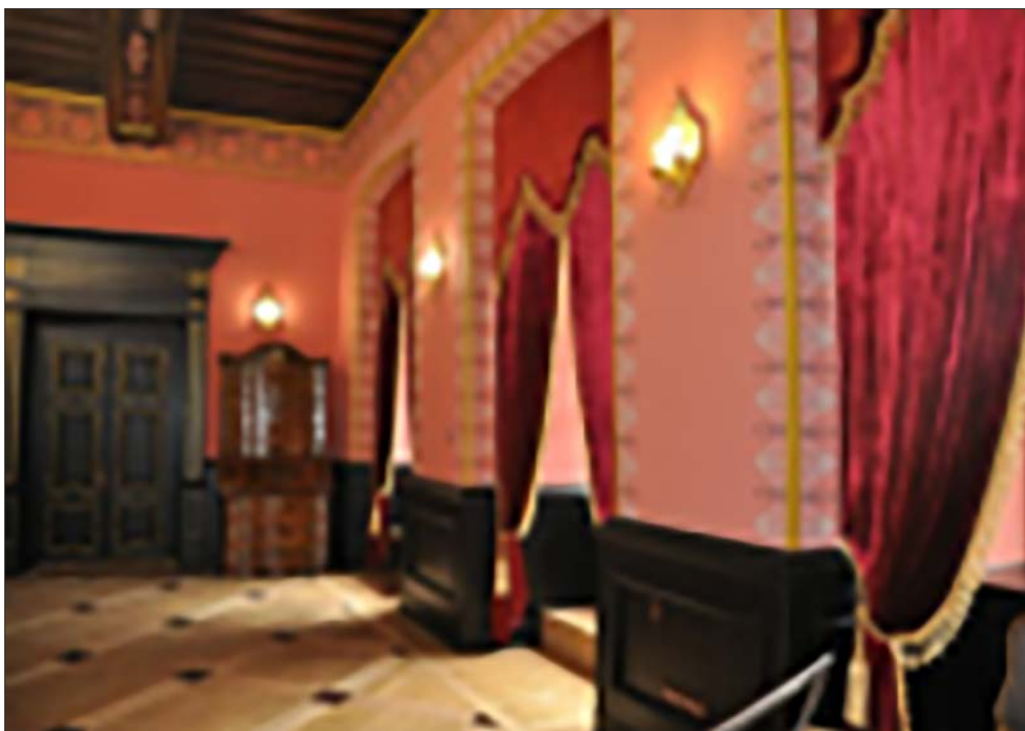
Окремої уваги заслуговує колекція зразків зброї, що розміщена в двох виставкових залах Збаразького замку. Дану експозицію сформовано зі зброї кам'яної доби, залізного віку, періоду раннього та пізнього середньовіччя, а також зброї часів Першої світової війни [6, с.3].

У залах в'їзної вежі Збаразького замку представлена колекція нумізматики, боністики та фалеристики дбайливо зібрана першим завідувачем Збаразького районного краєзнавчого музею Войтиною Петром Денисовичем. У залі вміщена велика збірка монет, паперових грошей (бон) та нагородних знаків часів Другої світової війни.

В іншому виставковому залі в'їзної вежі розміщена колекція а унікального зібрання галицької та волинської вишивки. Рушники та серветки, виконані різноманітними техніками на домотканому та фабричному полотні із використанням геометричного, рослинного та зооморфного орнаментів. Експонати зібрані працівниками заповідника та придбані закупівельною комісією Національного заповідника «Замки Тернопілля».

У Замковому палаці функціонує зал змінних експозицій. Це дозволяє періодично представляти на суд глядачів різнопланові виставки – живопис, графіку, скульптуру та інше [9, с.15].

У 2011 р., з нагоди святкування 800-річчя міста Збаража, були відкриті відновлені зали Замкового палацу. Згідно з проектами, розробле-

Золота зала прийомів

ними архітектурною майстернею Юрія Вербо-вещького, на першому поверсі палацу були відреставровані інтер'єри Великої зеленої та Малої жовтої віталень, а також Великої оливкової та Малої блакитної їдалень. А в 2019 р. з нагоди святкування 25-річчя Національного заповідника «Замки Тернопілля» на другому поверсі Замкового палацу були відкриті відновлені Золота зала прийомів та Бально-симфонічна зала, яка в даний час використовується ще як зала змінних виставок.

Для проведення наукових конференцій, форумів, семінарів та різноманітних урочистих подій використовується Органний зал Збаразького замку. Центральним об'єктом даного залу є орган псевдоготичного стилю з села Оприлівці Збаразького району, що був виготовлений у Львові на фабриці Рудольфа Гасса на початку ХХ ст.

Для якісного обслуговування туристів з України та гостей із-за кордону на базі Національного заповідника «Замки Тернопілля» налагоджена належна інфраструктура. До послуг відвідувачів – бар-ресторан «Легенда», готель «Гетьман», стоянка для автобусів та автомобілів, вказівники та дорожні знаки, каса-магазин продажу сувенірної продукції.

За час існування заповідника його працівни-

ки провели значну роботу: дослідили історію побудови і функціонування пам'яток, налагодили власну наукову роботу та плідну співпрацю з низкою наукових закладів України та світу, організовували близько 200 виставок майстрів та художників України і зарубіжжя [15, с.3].

Національний заповідник у Збаражі став не лише суто будівельною і реставраційною організацією, а взяв на себе й інші, не менш важливі завдання. Заповідник, на чолі з генеральним директором Анатолієм Маціпурою, став продовжувачем справи вивчення і відродження історичної спадщини нашого народу, започаткованої Збаразьким музеєм, біля джерел якого стали світлої пам'яті вчителі – Анатолій Малевич та Петро Войтина [6, с.2].

Нині можна впевнено сказати, що Національний заповідник «Замки Тернопілля» у Збаражі зайняв і утримує достойне місце серед аналогічних закладів України. А якщо брати до уваги його порівняно невеликий вік, то заповіднику в Збаражі можна беззаперечно віддати перше місце серед подібних закладів, утворених за останні десятиріччя. Однак це багато до чого зобов'язує і спонукає. Вкрай важливо сьогодні не втратити здобутого, зуміти зберегти і примножити набуте для прийдешніх поколінь, для майбутнього України [7, с.3].

Джерела та література:

- Бедрій М. Єпископ Іван Прашко і Збаражчина. – Тернопіль : Джура, 2002. – 72 с.
- Данилейко В. Археологічна Збаражчина // Галицька брама. Збараж. – 2004. – № 1-3 (109-111). – с. 6-7.
- Данилейко М. Фонди – базова основа експозиційної діяльності заповідника // Галицька брама. Збараж. – 2004. – № 1-3 (109-111). – с.4-5.
- Збережені реліквії сакрального мистецтва Національного заповідника «Замки Тернопілля». – Тернопіль, 2006. – 32 с.
- Інформація про діяльність Національного заповідника «Замки Тернопілля». Підг. учений секретар Національного заповідника «Замки Тернопілля» Макачук Н. Й.
- Майстерчук Т., Грабар Т. Збереження об'єктів культурної спадщини на прикладі Національного заповідника «Замки Тернопілля» // Галицька брама. Замки Тернопілля. – 2007. – № 5-6 (149-150). – с. 2-4.
- Маціпура А. Десять років Державному історико-архітектурному заповіднику у Збаражі // Галицька брама. Збараж. – 2004. – № 1-3 (109-111). – с.2-3.
- Олещук Л. Культурна спадщина наших предків // Збараж – місто в Медоборах. – 1997. – № 2. – с. 15.
- Пам'ятки древнього Збаража. Збаразький замок. – 2004. – Вип. 2. – 22 с.
- Постанова Кабінету Міністрів України від 08 лютого 1994 р. № 78.
- Пояснювальна записка до проекту Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про передачу пам'яток архітектури та містобудування до сфери управління Міністерства регіонального розвитку та будівництва» (на виконання доручень кабінету Міністрів України від 06.06.2005 № 28499/1/1-05 та від 28.05.2008 № 27306/1/1-08).
- Скульптури Володимира Лупійчука // Галицька брама. Збараж. – 2004. – № 1-3 (109-111). – с. 34.
- Художники України. Тарас Левків. – 2005. – № 17. – с. 3.
- Чайка В. Державному історико-архітектурному заповіднику в місті Збаражі 5 років // Вісник історії краю. – лютий, 1999. – № 2(41). – с.1.
- Чайка В. Замки Тернопілля // Є. Архітектура, будівництво, інтер'єр, мистецтво. – № 2, 2009. – С. 2-7.

Діяльність Волинського краєзнавчого музею в умовах німецької окупації (1941-1944 рр.)

У період німецької окупації на Волині, яка увійшла до складу райхскомісаріату «Україна», відбулися трансформації усіх сфер суспільного життя. Не минули вони й культурну. У 1941–1944 рр. в краї відновили свою роботу численні драматичні гуртки, кінотеатри та бібліотеки. Важливими осередками культурного життя регіону в цей час були музеї. Переважна більшість із них, розпочавши свою діяльність в довоєнний період, продовжила її і в 1941–1944 рр.

Волинський краєзнавчий музей в місті Луцьку, що розташовувався на вул. Сенкевича, 31, був одним із них. Початок бойових дій і удари ворожої авіації в червні 1941 р. створили хаос у місті, внаслідок чого, як припускає історик Б. Зек, заклад був залишений непризволяще, незважаючи на те, що існував реєстр експонатів, які підлягали першочерговій евакуації [6, с. 271].

Після від'їзду з міста радянських адміністративних установ музей припинив свою роботу. Його працівники вважалися звільненими. Більшість із них розійшлися по навколишніх селах до родичів. Залишилися в закладі лише секретар та охоронець. Після вступу до міста німецьких військ музей деякий час перебував в бездоглядному стані. Повернувшись до Луцька, його працівник Анатолій Дублянський під час одного із візитів зафіксував розбиту вітрину зі старовинними грошима, з якої зникло кілька золотих візантійських монет. Його увагу привернуло часте відвідування музею німецькими вояками, які вешталися виставковими залами. Щоб запобігти крадіжкам експонатів, Дублянський почепив на вхідні двері шнур і скріпив його сургучем, на якому поставив печатку XVIII ст., подібну до німецького герба. Солдати вермахту намагалися дізнатися, хто опечатав заклад, але зірвати печатку не наважувалися. У такий спосіб вдалося зберегти чимало цінних експонатів від пограбування. В серпні 1941 р. окупаційна влада встановила контроль над діяльністю закладу. Тоді ж міською управою було призначено його нового директора – Володимира Чубинського [6, с. 271–272].

Приміщення Волинського краєзнавчого музею в окупаційний період знаходилося в

одноповерховому цегляному будинку, який складався з десяти невеликих кімнат, загальною площею 209 кв. м. Експозиція розміщувалась у восьми залах, у двох кімнатах знаходилась канцелярія і кабінет директора. Ще чотири кімнати знаходились у напівпідвальному приміщенні. Дві з них, розташовані з північного боку, – вологі і темні – зовсім не були придатні для зберігання експонатів. У двох інших знаходилась бібліотека і кімната для технічного персоналу [3, с. 264].

2 листопада 1941 р. в присутності місцевого населення і представників окупаційної влади відбулось урочисте відкриття музею. Після перейменування вулиць заклад змінив свою адресу – знаходився на вул. Лесі Українки, 31 [2, с. 4; 8, с. 6]. У цей час він мав значну колекцію археологічних та нумізматичних пам'яток, а також чимало цінних картин [8, с. 6]. Станом на 1 січня 1942 р. у Волинському краєзнавчому музеї працювали такі відділи:

- *археологічний*, в якому експонувалися пам'ятки, датовані V тис. до н. е., а також кераміка IX–X ст. Їх цінність підвищував той факт, що майже всі вони були виявлені на території Волині;

- *історично-мистецький*, де зберігалися вістря спису, стріли, бойова сокира, меч, датований XIII–XIV ст., різноманітні жіночі прикраси, предмети побуту, а також боярська печатка XIV ст. Особливо цінним експонатом цього відділу було дно глиняної посудини X–XI ст. із зображенням тризуба. Переважна більшість цих пам'яток були датовані княжою добою;

- *відділ природи*, попри те, що мав у своєму складі цінні колекції флори і фауни краю, був «поза тим ... бідніший від інших», як повідомляла луцька преса;

- *етнографічний*, основу якого складали волинські вишивки і великодні писанки;

- *відділ рукописів* – з-поміж цінних речей у ньому варто виділити два зшивки українських народних пісень, записані Лесею Українкою і її сестрою Ольгою в селах Ковельщини – Уховецьку, Колодяжному, Жибокриці та Чекні, а також чотири листи Лесі Українки до В. Г. Тучапської, датовані 1901 р. Не менш цінними експонатами були й акти Української

Військової Ради в Острозі 1917–1918 рр. Останні збереглися завдяки тому, що після встановлення в 1939 р. в місті радянської влади були заховані одним із працівників закладу. Крім того, в музеї зберігалося декілька західноєвропейських стародруків (частина з них датована XV ст.), рукописні церковнослов'янські книги і зразки іконопису [2, с. 4].

З 1 вересня 1942 р. заклад відійшов у підпорядкування міської управи і був відкритий для відвідувачів щодня з 10 до 15 год., а в неділю і в святкові дні – з 12 до 15 год. [9, с. 4]. Про інтенсивність праці Волинського краєзнавчого музею в цей час свідчать наступні статистичні дані: з початку осені 1942 р. і до кінця січня 1943 р. його відвідало 1830 осіб (найбільше їх було в грудні – 480) [1, с. 4]. Треба зауважити, що значну частку відвідувачів становили німецькі солдати.

Джерела свідчать, що стосунки між працівниками Волинського краєзнавчого музею були напружені. Зокрема, його директор В. Чубинський неодноразово скаржився на грубе поводження охоронця Б. Леха, за що останній був звільнений. Аби помститися своєму начальнику, Лех 27 липня 1943 р. звернувся до поліції із заявою про те, що Чубинський впродовж 1942 р. неодноразово здійснював крадіжки цінних експонатів та іншого музейного майна. Під час судового слідства ним було стверджено, що директор віддав комусь одного з семи діамантів, поклавши на вітрину замість нього звичайний дерев'яний хрестик, аби ніхто не помітив підміни. За словами охоронця, у час, коли закладом керував В. Чубинський, зникли кілька шовкових шнурів, скатертина, шматок полотна, роги оленя, а також інші речі. А оскільки «Чужі люди не могли [їх] взяти, я і секретарка не брали, ... [то] треба вважати, що забрав [їх] собі Чубинський». Однак, як виявилось згодом, діамантових перснів в музеї не було, а одного бронзового німецький солдат з дозволу міської влади виміняв на хрестик XIV ст. (що було стверджено спеціальним актом і показами двох свідків). Дві золоті монети, в крадіжці яких охоронець звинувачував Чубинського, зникли під час боїв за місто в червні 1941 р., коли заклад перебував в бездоглядному стані. Натомість секретарка музею Марія Хорошилова стверджувала, що «сторож Лех – груба і непослушна людина, з якою не було приємності і розмовляти. Він часто сварився з директором Чубинським і не один раз радив мені, щоб я донесла, що Чубинський в течці

щось виносить з музею». Варто зазначити, що за зникнення всіх речей в закладі в першу чергу ніс відповідальність сам Б. Лех, як його охоронець, однак він, за словами директора, «не добре виконував свої обов'язки, – часто знаходився на дворі, чи на вулиці, замість того, щоб слідити за публікою». У підсумку, 30 липня 1943 р. судовий процес завершився повним виправданням обвинувачуваного [4, арк. 20, 21, 22, 34, 35, 49; 6, с. 274–275]. Відтак можна констатувати, що відсутність довіри поміж працівниками закладу, взаємні наклепи та звинувачення не сприяли високій продуктивності їхньої праці.

Розмір місячної заробітної плати співробітників музею залежав від посад, які вони обіймали. Відомо, що в січні 1943 р. Чубинський отримав 750 крб., а після сплати всіх податків йому було виплачено 691,45 крб. Секретарці М. Хорошиловій нараховувалось 400 крб., а на руки вона отримувала 379,92 крб. Посадовий оклад охоронця Б. Леха становив 280 крб., а із врахуванням податків – 266,65 крб. Варто сказати, що зарплата директора була такою ж, як і в завідувача відділу управи, оклад секретарки дорівнював заробітній платі службовця місцевої адміністрації. Охоронець прирівнювався до робітника найнижчої кваліфікації [6, с. 274].

В окупаційний період Волинський краєзнавчий музей зіткнувся із багатьма проблемами матеріально-технічного характеру. Одна із них полягала у відсутності відповідного приміщення, внаслідок чого значна кількість експонатів не була виставлена для показу. І хоча відвідувачі закладу вважали, що «Міська Управа ... повинна зі свого боку допомогти знайти нове краще, більш репрезентативне, приміщення», місцева влада ігнорувала подібні зауваги. Недостатнє фінансування музею з боку останньої змушувало дирекцію неодноразово звертатися до лучан із закликом «прийти з допомогою музеєві і своїми добровільними датками підтримати цю наукову інституцію на Волині. ... Передавати для музею) пам'ятки старовини (археологічний матеріал), старе церковне мистецтво, старі рукописи, пам'ятки визвольної боротьби, етнографічний матеріал тощо...» [8, с. 6]. Населення краю масово відгукнулося на цей заклик і протягом усього окупаційного періоду його пожертви (як фінансові, так і у формі експонатів) були важливим джерелом поповнення музейних фондів. Значну фінансову підтримку музею надавали не лише приватні

особи, а й установи – гімназія, вчительська семінарія, сільськогосподарський банк, а також численні кооперативні організації.

Незважаючи на стан війни, працівниками закладу проводилась науково-дослідна робота. Зокрема, А. Дублянський на початковому етапі окупаційного періоду вів активне листування з рідною сестрою Лесі Українки – Ольгою Косач-Кривинюк. Внаслідок цього фонди закладу поповнились чотирма листами останньої зі схематичними планами старої частини Луцька, де проживала сім'я Косачів у 1879–1881 рр., а також взимку 1890–1891 рр. Частина спогадів сестри Лесі Українки, надісланих до Луцька в роки окупації, була опублікована в міській пресі. Наукові розвідки А. Дублянського на історичну та пам'ятко-охоронну тематику друкувалися в газеті «Український голос».

Окремо потрібно наголосити на втратах Волинського краєзнавчого музею впродовж 1941–1944 рр. Згідно зі звітом, складеним після встановлення в місті радянської влади 19 липня 1944 р. в присутності нового директора закладу В. П. Засядчука, а також його наукових співробітників О. М. Верніковської і Г. Н. Остапенка, в археологічному відділі зникло 1775 експонатів (1386 неолітичних пам'яток, 34 експонати епохи бронзи, 24 археологічних пам'ятки лужицької культури і 332 – виявлені в процесі розкопок поселень давніх слов'ян); в історичному – 607 експонатів (11 лицарських обладунків, 11 прикрас XV–XVII ст., 342 металеві і фарфорові посудини, 18 шматків тканини XVIII–XIX ст., 49 медалей XVII–XX ст. та 177 кахлів XV–XX ст.). Значних втрат зазнав і етнографічний відділ, з якого протягом 1941–1944 рр. зникло 307 ек-

спонатів [5, арк. 4]. Загальну суму збитків, яких зазнав Волинський краєзнавчий музей в період німецько-радянської війни, історик К. Сміян оцінив в 64,5 млн. крб. [7, с. 77], однак можна припустити, що дана цифра є недостовірною, адже О. Ошуркевич і С. Кот, опрацювавши акти реєстрації втрат музею в 1941–1944 рр., дійшли висновку про те, що оцінка багатьох експонатів не відповідала їхній вартості, була проведена некваліфіковано і без відповідної експертизи [6, с. 276].

На сьогодні потребує детального вивчення питання про становище закладу в період боїв за Луцьк на завершальному етапі німецько-радянської війни. Червона армія увійшла в місто 2 лютого 1944 р., однак збройне протистояння тривало до 5 лютого. Очевидно, музей як і в червні 1941 р. був залишений напризволяще, тому не виключеною залишається можливість того, що з нього могли викрасти частину експонатів мародери [6, с. 276]. Однак вивчення цього аспекту діяльності закладу ускладнюється недостатньою кількістю джерел.

Тож можемо констатувати, що Волинський краєзнавчий музей залишався важливим культурним осередком у Луцьку протягом майже усієї окупації. Його працівниками проводилась активна науково-дослідна, історико-краєзнавча, екскурсійна та пам'ятко-охоронна робота. Відсутність відповідного приміщення і недостатнє фінансування з боку міської управи негативно позначились на масштабах діяльності закладу. Протягом 1941–1944 рр. чимало цінних експонатів було викрадено представниками окупаційної адміністрації або ж мародерами.

Джерела та література:

1. Волинський Краєзнавчий музей в Луцьку. Український голос. – 1942. – 12 лютого. – С. 8.
2. Волинський музей в Луцьку. – Український голос. – 1942. – 1 січня. – С. 8.
3. Гика В. Документи держархіву області про діяльність Волинського краєзнавчого музею у 1941–1944 роках. Православ'я в Україні: Збірник матеріалів V міжнар. наук. конф., присвяченій 400-літтю Київської Православної Богословської Академії (1615–2015) (Київ, 17–18 лист. 2015). – Київ, 2015. – С.263–265.
4. Держархів Волинської області. – Ф. Р–1. – Оп. 2. – Спр. 239. – Арк. 20, 21, 22, 34, 35, 49.
5. Держархів Волинської області. – Ф. Р–2083. – Оп.1. – Спр. 4а. – Арк. 4.
6. Зек Б. Луцьк в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.). – Луцьк : Вежа-Друк, 2017. – 421 с.
7. Сміян К. Музеї Волині і Рівненщини в період війни 1941–1945 рр. Волинь у Другій світовій війні та перші повоєнні роки. Збірник матеріалів міжнар. істор.-краєзн. наук. конф., присвяченій 50-й річниці перемоги над фашизмом (Луцьк, 19–20 квітня 1995). – Луцьк, 1995. – С. 76–77.
8. Хроніка. Український голос. – 1941. – 6 листопада. – С. 6.
9. Хроніка. Український голос. – 1942. – 10 вересня. – С. 4.

Серпневі наради як форма співпраці між Рівненським обласним краєзнавчим музеєм та навчальними закладами міста

Музей і школа в меті своєї діяльності прагнуть виховувати у підростаючого покоління свідоме ставлення до надбань світової та вітчизняної науки і культури; розвивати мислення, творчі здібності та певні практичні навички, стимулювати творчу активність особистості тощо [3]. Сьогодні музей і школа спільно реалізують навчальні та виховні завдання, діють в одній площині. Прикладом є творча співпраця КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» і середні навчальні заклади м. Рівного. Вона надзвичайно актуальна сьогодні, оскільки практичне застосування новітніх методів і форм роботи у форматі «школа – музей» дає відчутні результати в процесі формування знань та вмінь школярів, у їхньому патріотичному та естетичному вихованні. Включення дитини до світу культури через музей сприяє вихованню творчої і соціально розвиненої особистості, яка бережливо ставиться до багатств природи і суспільства, і на цій основі формується людина з цілісним поглядом на навколишній світ і усвідомлення свого місця в ньому [1].

Співпраця із школою займає в роботі Рівненського обласного краєзнавчого музею особливе значення. Для того, щоб ця робота була плідною, встановлюємо тісний зв'язок з вчителями, а через них і з учнями. Зв'язок цей здійснюється через управління освіти, шляхом виступів музейних працівників на нарадах директорів шкіл, на педагогічних і методичних радах педагогів, на серпневих підсумкових нарадах.

У свою чергу, працівники освіти в курсі експозиційної роботи музею і добре знають, чим володіє заклад, щоб використовувати його матеріали у своїй шкільній і позашкільній роботі. Інтеграція музейного матеріалу в шкільну навчальну програму допомагає вчителю загальноосвітньої школи.

До тем, які вивчаються в школі, музей пропонує екскурсії, тематичні заняття, відкриті уроки, різноманітні заходи. Відвідування музею учнями дозволяє їм більш широко подивитися на тему, яку вони вивчають, сприяє кращому засвоєнню і закріпленню пройденого матеріалу. Крім того, знайомство з музейними експонатами дає поштовх розвитку інтересу до історії рідного краю, заохоченню учнів до навчально-дослідницької роботи [1]. Пропону-

ються екскурсії і лекції для різного віку, а також згідно з побажаннями вчителів.

Співробітниками відділу сформовано Тематику лекцій і тематичних екскурсій для навчальних закладів, яка щороку поновлюється та включає широкий діапазон тем, починаючи від найдавніших часів до сьогодення.

Відділ маркетингу, розвитку та інвестицій

Цикл екскурсій «Твій друг – музей» (для початкової школи)

1. Здрастуй, музей!
2. Лісові зустрічі (птахи та звірі)
3. Зеленими стежками Флори (рослинний світ)
4. Мешканці підводного світу
5. Історія м. Рівне
6. Звідки прийшла книжка
7. Козацькому роду нема переводу
8. Що вміли наші предки

Екскурсії для учнів середніх та старших класів

Відділ природи

1. Природні багатства Рівненщини та їх охорона
2. Рослинність Рівненської області. Рідкісні рослини
3. Птахи і ссавці Рівненщини
4. Комахи Рівненської області. Рідкісні види
5. Земноводні і плазуни нашого краю
6. Водойми Рівненської області. Мешканці водойм
7. Птахи Рівненщини та їх гнізда
8. Історія розвитку життя на Землі
9. Корисні копалини нашого краю
10. Виставка «Самоцвіт Полісся – бурштин» (музей бурштину в Рівному, вул. С. Петлюри, 17)

Відділ нової і новітньої історії

1. Старе Рівне
2. Волинські шляхи Т. Г. Шевченка
3. В. Г. Короленко і Рівненщина
4. До витоків писемності і книжності
5. «Очі й душу дроти обтягнули...» (репресовані – наші земляки)
6. Наш край в роки Другої світової війни
7. УПА (Українська Повстанська Армія)
12. Виставка «Музейний арсенал» (з фондів РОКМ)
13. Творці історії (Герої Небесної Сотні та АТО)

14. Літературний музей Уласа Самчука (вул. С. Петлюри, 17)

Відділ археології і давньої історії

1. Край в давнину (за матеріалами археологічних розкопок)

2. Давня Русь

3. Наш край в XIV – на поч. XVII століть

4. Визвольна війна українського народу 1648–1657 рр.

Битва під Берестечком

Сектор мистецтв

1. Волинський іконопис XIII – XVIII століть

2. Народна ікона Волині

3. Скульптура Т. О. Сосновського – видатного митця XIX ст.

4. Палац Любомирських в Рівному: історія, архітектура, родовід.

Сектор етнографії

1. Основні заняття і ремесла жителів Рівненщини

2. Народний одяг Рівненщини

3. Українська сорочка

4. Музично-обрядова культура Рівненсько-го Полісся (з використанням фото-, аудіо-, відеоматеріалів)

Навчальні і виховні можливості музею розширюються ще й за рахунок пересувних форм роботи. До цих форм відносяться пересувні виставки та фотовиставки, які в значній мірі використовують оригінальні музейні предмети. На базі пересувних виставок проводяться екскурсії, лекції, бесіди, вікторини.

Пересувні форми роботи, як виявили дослідження, дуже добре підходять до навчальних закладів, що віддалені від музею. Тут в пригоді стають виїзні заняття до школи. Тематика також різноманітна:

– До Дня вигнання німецьких окупантів з Рівного

– До Дня Перемоги (Урок мужності)

– Життя та побут рівнян у минулому (заняття, ремесла, традиції, звичаї)

– Вшановуючи Великого Кобзаря

– Звідки прийшла книга (для учнів молодших класів)

– До витоків писемності і книжності (для учнів середніх і старших класів)

– Сторінки історії м. Рівного з використанням фото- та аудіоматеріалів

– Рівненщина в період Української революції 1917–1920 рр.

– В. Г. Короленко та Рівненщина

– Скарби рідного краю (фондова колекція корисних копалин), для учнів молодших класів

Перед тим, як шкільний дзвінок знову нага-

дає про початок нового навчального року, вчителі традиційно збираються на серпневі наради, щоб підбити підсумки роботи минулого року, обговорити проблеми і знайти шляхи їх вирішення, визначити стратегії на наступний навчальний рік. Традиційно готуємося до таких нарад і ми. За домовленістю з міським управлінням освіти виступаємо на серпневих нарадах, детально аналізуючи співпрацю за минулий рік. Проводимо аналіз роботи окремо по кожному закладу: скільки за рік було екскурсій, на яку тематику, де проходили заняття – в музеї чи в школі, віддаленість шкільного закладу від музею, які вчителі приводили школярів на екскурсії, порівняно з минулим роком збільшена кількість груп чи зменшена, хто був екскурсоводом. Визначаються рейтинги шкіл (в залежності від кількості учнів у школі), рейтинги вчителів, що найбільше співпрацювали з музеєм.

Враховуючи це все, готуємо грамоти і подяки, які вручаємо на серпневих нарадах. Крім того, у своїх виступах рекламуємо нові музейні виставки, запрошуємо провести Свято знань у музеї, відкриті уроки, позакласні години.

Рівненський обласний краєзнавчий музей має великий досвід співпраці зі школами міста. Це підтверджують багаторічні дослідження:

2011–2012 н. р. – всього музеї міста відвідало 435 гр., 8663 чол. Проведено 132 виїзних занять, охоплено 2790 чол. Разом – 567екс., 11453 чол.

2012–2013 н. р. – всього музеї міста відвідало 443 гр., 8484 чол. Проведено 177 виїзних занять, охоплено 3 760 чол. Разом – 620 екс., 12 244 чол.

2013–2014 н. р. – всього музеї міста відвідало 531 гр., 10 574 чол. Проведено 154 виїзних занять, охоплено 3604 чол. Разом – 685екс., 14 178 чол.

2014–2015 н. р. – всього музеї міста відвідало 478 гр., 9 383 чол. Проведено 143 виїзних занять, охоплено 3416 чол. Разом – 621 екс., 12 799 чол.

2015–2016 н. р. – всього музеї міста відвідало 425 гр., 8 781 чол. Проведено 164 виїзних занять, охоплено 3894 чол. Разом – 589 екс., 12 675 чол.

2016–2017 н. р. – всього музеї міста відвідало 478 гр., 9 938 чол. Проведено 114 виїзних занять, охоплено 2669 чол. Разом – 592 екс., 12 607 чол.

2017–2018 н. р. – всього музеї міста відвідало 315 гр., 6605 чол. Проведено 149 виїзних занять, охоплено 3456 чол. Разом – 464 екс., 10 061 чол. [4].

Розглянемо аналіз співпраці музею і навчальних закладів, наприклад, за 2013-2014 н. р.

Відвідування музею школярами міста в 2013-2014 навчальному році

Навчальн. заклад	Кільк. учнів в школі	Всього музеї відвідало (кількість груп і учнів)	Вийзні заняття музею до школи	Р А З О М (кількість груп і учнів)	Загальний відсоток відвідування
ЗОШ 1	633	28 - 514	—	28 - 514	81
НВК 2	1027	31 - 692	—	31 - 692	67
ЗОШ 3	389	13 - 254	—	13 - 254	65
ЗОШ 4	301	16 - 292	—	16 - 292	97
ЗОШ 5	338	14 - 258	—	14 - 258	76
ЗОШ 6	307	16 - 308	—	16 - 308	100
Гум. гімн.	968	18 - 407	18 - 494	36 - 901	93
ЗОШ 8	874	10 - 233	17 - 380	27 - 613	70
ЗОШ 9	546	23 - 424	3 - 56	26 - 480	86
ЗОШ 10	406	4 - 68	—	4 - 68	17
ЗОШ 11	904	6 - 98	7 - 165	13 - 263	29
НВК 12	1661	35 - 816	2 - 35	37 - 851	51
ЗОШ 13	891	28 - 495	11 - 233	39 - 728	82
ЗОШ 14	203	4 - 82	5 - 107	9 - 189	93
ЗОШ 15	947	33 - 731	3 - 80	36 - 811	86
ЗОШ 16	178	6 - 92	2 - 62	8 - 154	87
НВК 17	327	10 - 118	—	10 - 118	36
ЗОШ 18	814	10 - 206	4 - 83	14 - 289	36
НВК 19	732	10 - 226	10 - 305	20 - 531	73
ЗОШ 20	313	12 - 224	—	12 - 224	72
ЗОШ 22	1042	18 - 318	—	18 - 318	31
ЗОШ 23	1206	13 - 224	29 - 658	42 - 882	73
ЗОШ 24	405	8 - 159	—	8 - 159	39
ЗОШ 25	885	15 - 282	17 - 424	32 - 706	80
НВК 26	651	20 - 384	5 - 115	25 - 499	77
ЗОШ 27	923	31 - 638	9 - 184	40 - 822	89
ЗОШ 28	1114	12 - 216	—	12 - 216	19
ПМА Елітар	233	12 - 218	—	12 - 218	94
НВК Колегіум	736	15 - 345	—	15 - 345	47
НВК Гармонія	469	6 - 137	4 - 88	10 - 225	48
НРЦ Особ. дит.	117	1 - 9	4 - 34	5 - 43	37
НВК Престиж	519	12 - 176	—	12 - 176	34
РЕПА	207	1 - 19	—	1 - 19	9
РУГ	376	26 - 559	—	26 - 559	149
Центр надії	237	7 - 162	—	7 - 162	68
НВК 1	116	2 - 56	4 - 101	6 - 157	135
НВК 37	110	4 - 109	—	4 - 109	100
РОЛІ	510	1 - 25	—	1 - 25	5

2014 рік. Школи, відзначені грамотами:

1 місце: ЗОШ № 13 – 82 %, 28 груп в музеї, 11 виїзних. Збільшення у порівнянні з минулим роком – з 16 гр. до 39 гр. Школа досить віддалена.

2 місце: ЗОШ № 27 – 89% відвідування, 31 група прийшла до музею, 9 – виїзних. Відвідування стабільне. Школа досить віддалена.

3 місце: ЗОШ № 25 – 80 %, 32 групи, 17 – виїзних. Відвідування стабільне. Школа досить віддалена.

4 місце: ЗОШ № 23 – 73 %, 42 групи, з них – 29 виїзних. Збільшення у порівнянні з минулим роком – з 23 гр. до 42 гр. Школа досить віддалена.

5 місце: НВК № 12 – 51 %, 37 груп, з них всього 2 виїзних. Збільшення у порівнянні з минулим роком – з 20 гр. до 37 гр.

6 місце: сп. ЗОШ № 15 – 86 %, 36 груп, всього 3 виїзних. Збільшення у порівнянні з минулим роком – з 21 гр. до 36 гр.

Школи, відзначені подяками:

I категорія (800-1000 учнів в школі)

1 місце – Гуманітарна гімназія – 93 %, 36 груп, з них 18 виїзних. Збільшення у порівнянні з минулим роком – з 20 гр. до 36 гр.

2 місце – ЗОШ № 8 – 70 %, 27 груп, з них – 17 виїзних. Зменшення у порівнянні з минулим роком – з 31 гр. до 27 гр.

II категорія (600-800 учнів)

1 місце: ЗОШ № 1 – 81 %, 28 груп в музеї (без

виїзних). Збільшення з минулим роком – з 16 гр. до 28 гр.

2 місце: НВК № 26 – 77 %, 25 груп, з них всього 5 виїзних. Зменшення у порівнянні з минулим роком – з 42 гр. (з них 27 виїзних) до 25 гр. Школа досить віддалена.

3 місце: НВК № 19 – 73 %, 20 груп, з них 10 виїзних. Школа досить віддалена

III категорія (400-600 учнів)

1 місце: ЗОШ № 9 – 86 %, 26 груп, з них 3 виїзних. Відвідування стабільне.

2 місце: ЗОШ № 5 – 76%, 14 груп, без виїзних. Відвідування стабільне.

3 місце: ЗОШ № 3 – 65 %, 13 груп, без виїзних. Збільш. з минулим роком – з 7 гр. до 13 гр.

IV категорія (300-400 учнів)

1 місце: ЗОШ № 4 – 97 %, 16 гр., без виїзних. Збільш. з минулим роком – з 10 гр. до 16 гр.

2 місце: ЗОШ № 6 – 100%, 16 груп, без виїзних. Відвідування стабільне.

3 місце: ЗОШ № 20 – 72 %, 12 груп, без виїзних. Відвідування стабільне.

V категорія (100-300 учнів)

1 місце: ПМА «Елітар» - 94 %, 12 груп, без виїзних. Відвідування стабільне.

2 місце: ЗОШ № 16 – 87 %, 8 груп, 2 виїзних. Відвідування стабільне.

Такий детальний аналіз співпраці робимо щорічно. Відповідно до проведеного аналізу, динаміка відвідування музею і проведених екскурсій за 8 років виглядає наступним чином:

Динаміка проведених екскурсій для школярів навчальних закладів за 7 років

Відвідувачі, чол. Динаміка співпраці музею і шкіл за 2011-2018рр.

Динаміка відвідування музею школярами навчальних закладів за 7 років

Дослідження, представлені на схемах 1 і 2, показують, що співпраця музею і школи упродовж опрацьованих років стабільна.

Обидві сторони зацікавлені в активних партнерських відносинах. Музеї залучають нових відвідувачів, а класні керівники і вчителі-предметники зацікавлені у використанні музейних розробок і на екскурсіях в музеї, і на уроках в школі, і в позакласних заходах [2].

Проблеми розвитку духовності, патріотично-

го виховання, формування у молоді генерації історичної пам'яті та гордості за Батьківщину турбують всіх. Провідне значення у вирішенні цих проблем посідає краєзнавство. Тому, виходячи з цього, музей значну частину своєї роботи будує на співпраці із загальноосвітніми школами, гімназіями, ліцеями, колегіумами. Бо як показує аналіз, саме школярі є основними нашими екскурсійними відвідувачами [4].

2013/14 н. р. – школярі – 17 402 чол. студенти – 2 998 чол. дорослі – 1 786 чол. дошкільники – 251 чол.	2016/17 н. р. – школярі – 16 996 чол. студенти – 2 032 чол. дорослі – 2 603 чол. дошкільники – 289 чол.
2014/15 н. р. – школярі – 16 055 чол. студенти – 2 973 чол. дорослі – 2 779 чол. дошкільники – 156 чол.	2017/18 н. р. – школярі – 14 593 чол. студенти – 1797 чол. дорослі – 2 073 чол. дошкільники – 1251 чол.
2015/16 н. р. – школярі – 17 056 чол. студенти – 2 709 чол. дорослі – 2 476 чол. дошкільники – 1472 чол.	

Екскурсійне відвідування музею школярами, студентами, дорослими (середнє за 2014/18рр.), відсоток відвідування

Головне нині – бути небайдужими до своєї справи, активними, знаходити нові форми для співпраці, творчого розвитку [1]. А ще якомога повніше задовольняти потреби відвідувачів у пізнанні власної минувшини, доносити до них

новітні напрацювання усього колективу музею, формувати ціннісне ставлення до національного культурного надбання, викликати бажання ознайомлюватися з музейними раритетами, спілкуватися з музейними працівниками [2].

Джерела:

1. <http://artmuzeum.kr.ua/pro-muzej/konferenczii/konferenciya-muzej-i-suspilstvo.-problemi-i-perspektivi/kushnir-i.-derzhavn>
2. http://kolinkivtsy-school.org/publ/shkilnij_muzej/vzaemodija_muzeju_ta_shkoli/15-1-0-17
3. <http://ukped.com/skarbnichka/1010.html>
4. Журнали обліку екскурсій, КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР, 2011/18 рр.

Оксана ЛОЗЯК

Йозеф Менціна-Кжеш «Битва під Оршею»: історія створення та побутування

Картина «Битва під Оршею» (1884) Йозефа Менціни-Кжеша, яка експонується у Рівненському обласному краєзнавчому музеї, викликає підвищений інтерес у дослідників, науковців, істориків, особливо зважаючи на те, що саме в цьому році була відзначена 505-та річниця битви під Оршею. У місті Рівне було проведено низку заходів до святкування, а власне в музеї відбувся круглий стіл «Розгром московитів під Оршею: історія найвеличнішої битви початку XVI століття, яка об'єднала три народи».

Про битву та перемогу князя Острозького відомо набагато більше, ніж про саме полотно. Довгий час робота експонувалася без визначеної назви, як «Батальна сцена», точно було

відомо лише ім'я автора та час створення, – це було вказано на полотні. Також не було відомо, як саме і звідки картина потрапила до музею. У книзі надходжень вказано, що вона потрапила до інституції в 1964 р. лише згодом у Рівненському обласному державному архіві працівники музею віднайшли лист голови виконкому Рівненської міськради Анатолія Марченка від 1 червня 1947 р., адресований директору одного з готелів на колишній вулиці Сталіна (нині Соборна) в Рівному. У цьому листі Рівненська міська рада депутатів трудящих просить передати Рівненському обласному краєзнавчому музею картину «Битва під Краковом». Дослідники припустили, що йдеться про

Йозеф Менціна-Кжеш «Битва під Оршею», 1884 р.

ту саму картину, що потрапила в музей 1964 р. [9]. А ось запис в інвентарній книзі від 1976 р. свідчить про те, що це «Битва під Кірхольмом» [1]. Про це ж йдеться і у статті В. Луца та Л. Леонової, де також вказується, що в переліку інвентаря мистецького відділу Українського музею за 1941 р. ця робота мала назву «Битва під Оршею», та згодом інформація була втрачена [4].

Дізнатися, яка саме битва зображена на роботі, вдалося тільки у 2013 р. завдяки польському історику Радославу Сікорі, який упізнав полотно під час відвідання Рівненського обласного краєзнавчого музею. Порівнявши його з гравюрою «Битва під Оршею», створеною на підставі картини Йозефа Менціна-Кжеша та опублікованою в тижневику «Kłosy» у 1885 р., він ствердив, що в Рівному зберігається саме «Битва під Оршею» [7].

Художник Йозеф Фелікс Менціна-Кжеш народився 2 січня 1860 р. у Кракові в сім'ї Яна та Ельжбети. З дитинства цікавився малюванням, а вже після закінчення школи в 1877 р. вступив до Краківської академії образотворчих мистецтв, де спочатку навчався у Владислава Луцкевича (на його курсі він виграв конкурс). Він мав бажання займатись історичним живописом, тож поки навчався в академії, створив багато тематичних замальовок вели-

ких польських вождів, таких як «Смерть Завіши під Голубацем», «Чарнецький завойовує острів Альсен», «Ходкевич під Кірхольмом»,

Йозеф Менціна-Кжеш (1860-1934)

Гравюра з тижневика «Kłosy». 1885 р.

Замойський під Бичиною», «Собеський під Хотиним» та ін. У 1881 р. Кжеш отримує від Товариства прихильників образотворчих мистецтв стипендію Люблінської унії (призначалася для двох студентів академії). У тому ж 1881 р. перейшов на відділ композиції. Його робота «Повернення козаків з Царгороду» сподобалась Яну Матейку і він прийняв до себе на навчання молодого художника. Під керівництвом Матейка (у 1882-1884 рр.) Кжеш створив кілька творів на історичну тематику: «В'їзд Собеського до Відня», «Король Ян Казимір у Львові», «Гусар» та ін., а передусім найвідомішу – «Битва під Оршею» (1884). У цей же час Кжеш пише й перші портрети (князів Сангушків, Потоцьких та ін.). У 1884 р. він отримує стипендію на виїзд за кордон і в 1886 р. їде до Парижа, де навчався 10 років. Там Йозеф став учнем в школі Жана-Поля Лоуренса, його вчителями були художники Генрі Мартін, Фердинанд Гумберт і Дават [2].

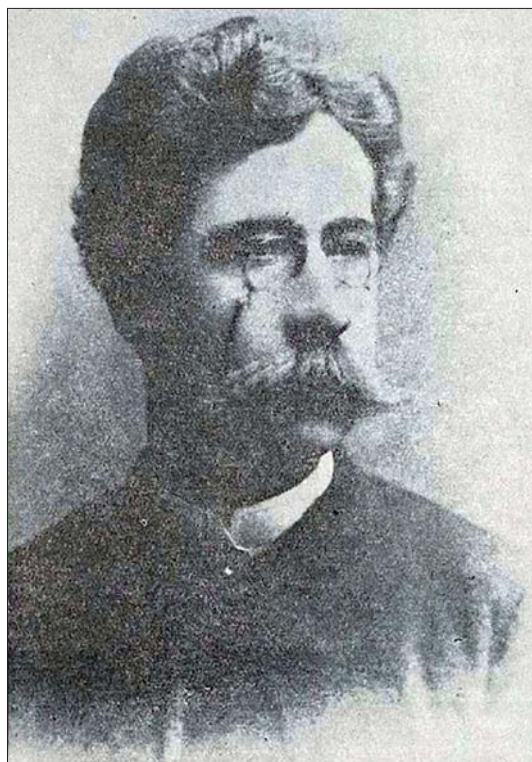
У тижневику «Kłosy» під гравюрою було вказано не лише автора і назву твору, як писалося вище, там теж є запис, що картина знаходиться в салоні Олександра Кривульта [3].

Олександр Кривульт (1845-1903) – відомий польський колекціонер, меценат мистецтва, власник і керівник художніх салонів у Варшаві та Кракові.

Він був сином Антонія Кривульта та Маріанни, народився у Варшаві. Його батько був власником фабрики з виробництва позолочених

рам, а у 80-х роках переніс свою фірму до Кракова. Олександр у цей час навчається скульптурі в Краківській академії образотворчих мистецтв, а згодом – за кордоном.

У той час багато золотарів пропонували свої навички та послуги у різьбі по дереву. Фірма панів Кривультів взяла участь разом із іншими в реставрації вівтаря Віта Ствоша у базиліці

Олександр Кривульт (1845-1903)

Святої Марії. А коли батько важко захворів, Олександр сам завершував роботу над менсою вівтаря. У 1870 р. Олександр отримав бронзову медаль за ліпні та золочені вироби на ремісничо-промисловій виставці у Кракові. У 1878 р. Кривульти придбали будинок на вулиці Флоріанській (нині номер 4), його фронтон прикрашає багата ліпна робота Кривульта-молодшого [6].

Будинок Кривультів на вулиці Флоріанській (нині номер 4) у Кракові

Хвороба батька завадила Олександру закінчити навчання в академії, так як потрібно було замінити його у справах, але зв'язки з академією залишились. Він купує твори своїх друзів та колег, які тільки стояли ще на порозі визнання, та підбирає їм елегантні рами. Коли ж його колекція становила вже більш ніж 100 полотен, він вирішив створити виставку польського сучасного живопису. І в 1880 р. він відкриває у Варшаві виставку творів мистецтва, яка згодом перетворилася на Салон Кривульта, спочатку у палаці Мнішеків, а після того як вона отримала великий успіх, винаймає 2 поверх готелю «Європейський» на Краківському передмісті, 13.

Спадщиною батька в Кракові у цей час керував Філіп Возняк. Успіх нового підприємства змусив Олександра назавжди переїхати до Варшави, перепродавши фабрику Возняку.

Олександр Кривульти був першим, хто запровадив такий вид діяльності у Варшаві. У перших виставках салону Кривульта взяли участь Йозеф Хелмонський, Максиміліан Геримський та Юліан Фалат. Салон Кривульта дотримувався сучасних поглядів. Тут уперше варшавська публіка могла споглядати твори закордонних май-

стрів, зокрема французьких імпресіоністів.

Перелік подій салону за різні роки свідчить, що Йозеф Менціна-Кжеш бере участь у виставках салону Олександра Кривульта від часу навчання у Краківській академії мистецтв. Однією з перших робіт, що експонувалась у 1882 р., була картина «Повернення козаків з Царгороду». Саме цей твір, як писалося вище, сподобався Яну Матейку. А полотно «Битва під Оршею» було представлено в 1884 р. Виставки були як спільні з іншими художниками, наприклад, «Кінь у мистецтві» 1896 р., так і індивідуальні. Від 17 жовтня до 29 листопада 1899 р. проходила персональна виставка Кжеша, де було представлено близько десяти портретів, роботи «Смерть бідного музиканта»,

Виставка Салону Кривульта у готелі «Європейський». Варшава

«Алкоголіки в паризькому шпиталі св. Анни», а також цикл «Отче наш». Ще одна персональна виставка відбулася у 1903 р., до неї увійшло близько 50 образів, зокрема, цикл «Отче наш», цикл «Мати», «Сон немовляти Ісуса» та ін. [5, с.385].

Початок ХХ століття для салону виявився не найкращим часом. Виставку скульптора Ксавєрія Дуніковського публіка майже бойкотувала, що позначилося на фінансовому становищі Кривульта. Трагічний випадок, що спричинив смерть художника Вацлава Павлішака, внаслідок суперечки з Дуніковським, вплинув на долю виставки. Громадськість вимагала негайно її закрити, погрожуючи знищити скульптури. Афішу не зняли, але її відвідуваність значно впала, це стосувалося й інших виставок у салоні. То були роки революційних потрясінь. Ця атмосфера не сприяла розвитку культури. Поганий фінансовий стан Кривульта, що тривав уже кілька років, погіршувався щомісяця.

Проаналізувати причини фінансової катастрофи Кривульта, що закінчилася ліквідацією салону, повернімося до 1900 р., до початку того сумного процесу. Салон отримав смертельний удар, коли адміністрація готелю «Європейський», виконуючи ретельне прибирання, вивез-

ла його з приміщення. Олександр Кривульт спробував захиститися: він винайняв перший поверх на розі вулиць Новий Світ і Кжиська й відновив салон, вклавши значні кошти. Зібравши велику кількість своїх картин, він влаштував відкриття виставки.

Салон проіснував до 1906 р.: після смерті Олександра Кривульта в 1903 р., керівництво закладом на себе взяв його син Ян, який надавав перевагу сучасному мистецтву.

25-річчя салону стало й моментом ліквідації. Восени 1906 р. Ян Кривульт продав його Стефану Куліковському, а сам обійняв посаду адміністративного директора Товариства сприяння образотворчим мистецтвам [5].

Подальша доля творів мистецтва після закриття салону залишається недослідженою, як і доля картини Йозефа Менціни-Кжеша «Битва під Оршею» до її появи в Рівненському обласному краєзнавчому музеї. Відомо, що салон Олександра Кривульта був не лише виставковою площею, його відвідувачі мали змогу придбати вподобані твори. Також салон співпрацював із Товариством прихильників мистецтв у Львові й деякі твори потрапляли до нього. Це дає підстави продовжити дослідження цього питання.

Джерела:

1. Інвентарна книга № 1/12, Мистецтво з 1001-1421 за 1971-1977рр., ВЖ 1298.
2. Jodłowska R. Krzesz-Mecina Józef Feliks (1860–1934) // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1970. – T. 15. – S. 538–540.
3. Kłosy nr. 1054 z 10.09.1885 ss.168–169.
4. Луц В., Леонова Л. Рівненський обласний краєзнавчий музей в період Другої світової війни // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Вип. XVI. – Рівне, 2018. – С. 170, 179.
5. Plazewska Magdalena Warszawski Salon Aleksandra Krywulta (1880–1906) // Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie. X. Warszawa, 1966. – С. 347–348, 355, 357, 385.
6. Krywultowie [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://dziennikpolski24.pl/krywultowie/ar/3235026>
7. Radosław Sikora Zapomniany obraz bitwy pod Orszą [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://kresy.pl/kresopedia/zapomniany-obraz-bitwy-pod-orsza-1514-roku/>
8. Aleksander Krywult [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.wikiwand.com/pl/Aleksander_Krywult
9. Рівненський музей збирає кошти на реставрацію картини «Битва під Оршею» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/post/42110>

Дмитро НАУМОВ

Ентомологічні дослідження в Рівненському обласному краєзнавчому музеї

Відділ природи Рівненського обласного краєзнавчого музею займається ентомологічними дослідженнями, збирається колекція комах області, яка експонується в музеї.

Одним з місць, де проводиться збір комах є заповідне урочище Бармаківське. Воно розта-

шоване на східній околиці міста Рівне. Раніше це був ентомологічний заказник, а в 2005 році статус цієї території був змінений на заповідне урочище.

У фізично-географічному відношенні урочище розташоване у північній частині Волинської

височини у водозборі річки Усті – лівій притоки Горині – і охоплює крутосхили крейдяних пагорбів, що вкриті лесовидними суглинками, та добре розроблену яружно-балкову систему із плескатими, слабо крутими та стрімкими схилами. Глибина окремих ярів досягає 9-12 метрів. Після будівництва протиерозійних валів-каналів навколо основних ярів подальший ріст їх при-зупинився [1].

Одним з результатів дослідження урочища стала доповідь: «Метелики або лускокрилі Червоної книги України, яких можна зустріти в ентомологічному заказнику Бармаківський». Дослідження показали, що в заповідному урочищі зустрічаються 6 видів лускокрилих, або метеликів, занесених до Червоної книги України: махаон (*Papilio machaon*), стрічка тополева (*Limenitis populi*), райдужниця велика (*Apatura iris*), ванесса чорно-руда (*Nymphalis xanthomelas*), бражник скабіозовий (*Нemaris tityus*), бражник прозерпіна (*Proserpinus proserpina*). Ці метелики відносяться до 3 родин та належать до 2 й 3 категорій, прийнятих у Червоній книзі України [2].

У 2006 році у Наукових записках рівненського обласного краєзнавчого музею вийшла стаття «Порівняння даних А.В. Ксенжопольського (1912р.) з сучасними даними розповсюдження метеликів родини Nymphalidae в Рівненській області».

Родина німфалід (Nymphalidae) в числі *Rhopalocera* вивчалась А.В.Ксенжопольським, секретарем природничо-історичної секції товариства дослідників Волині. А.В.Ксенжопольський вивчав *Rhopalocera* на початку ХХ століття. Його робота «*Rhopalocera* юго-западной России» вийшла у збірнику «Труды общества исследователей Волини» том VIII у Житомирі 1912 року. До території, яка вивчалась в статті належить і сучасна Рівненська область. В роботі А.В.Ксенжопольського використовувалась колекція барона Ф.Р. Штенгеля – видатного крає-

знавця та організатора першого краєзнавчого музею в Рівненській області [2].

У статті «Порівняння даних А.В. Ксенжопольського (1912р.) з сучасними даними розповсюдження метеликів родини Nymphalidae в Рівненській області» проводиться аналіз даних сучасних колекцій в яких є метелики Nymphalidae. Досліджено 163 екземпляри, 31 вид (45 форм), які порівняні з 41 видом (90 форм) які приводить А.В. Ксенжопольський.

У сучасних колекціях не були виявлені такі види, які є описаними в статті «*Rhopalocera* юго-западной России»: *Neptis Lucilla*, *Neptis aceris*, *Vanessa l-album*, *Melitaea aurinia* Rott. var. *volhynica*, *Melitaea phoebe*, *Melitaea trivia*, *Melitaea dictynna*, *Argynnis aphirape*, *Argynnis amathusia*, *Argynnis Hecate*, *Argynnis pandora*.

У колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею є екземпляр *Argynnis arsilache*, від-найдений в Рівненській області, який Ксенжопольським не згадується [2].

На сьогодні ми вважаємо найчисленнішими видами родини Nymphalidae метеликів *Vanessa io*, *Vanessa urticae* та *Argynnis latonia*. Але Ксенжопольський пише, що *Vanessa io* зустрічається набагато рідше ніж *Pirameis cardui*, які сьогодні на Рівненщині не такі чисельні. Виняток складає 2019 рік, завдяки тому, що він був дуже теплим і метеликів виду *Pirameis cardui* було дуже багато в області. Можливо, потепління відбувалося на початку ХХ століття так само як і в наш час?

У 2019 р. проводилися спостереження ще одної аномальної присутності на Рівненщині метелика, не характерного для нашої місцевості. Це південний вид *Iphiclides podalirius*. У центрі міста Рівне, біля краєзнавчого музею, були помічені три метелики. На узліссі, біля села Боянівка Рівненського району, спостерігалися шість особин *Iphiclides podalirius*. Два з них були вилучені для музейної колекції.

Література:

1. Грищенко Ю. М., Фірсова М. С. Еколого-ценотичні особливості заказника «Бармаківський» та заходи по його охороні // Вісник Рівненського державного технічного університету. Збірник наукових праць. Вип. 2. Ч.1. – Рівне: Видавництво Рівненського державного технічного університету, 1999. – С. 14-17.
2. Порівняння даних А. В. Ксенжопольського (1912 р.) з сучасними даними розповсюдження метеликів родини Nymphalidae в Рівненській області / Наумов Д. В. // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вип. 4. Матеріали наукової конференції 25-26.10.2006 р. – Рівне, 2006. – С.281-283.
3. Зінченко О. П., Сухомлин К. Б. Російсько-українсько-латинський словник ентомологічної номенклатури. – Луцьк : Видавництво Волинського державного університету, 1995.

Діяльність музею у сфері військово-патріотичного виховання в 2018-2019 рр.

З давніх-давен український народ плекає священну традицію — вкарбовувати у свідомість прийдешніх поколінь пам'ять про подвиги його найкращих синів і дочок, які сповна виконали свій почесний військовий обов'язок.

Всяка війна жахлива, бо приносить смерть, ламає людські долі, несе розруху і розпач, особливо, коли тривожить свідомість, що ворог — це той близький сусід, слов'янин і брат по вірі, з котрим століттями жили пліч-о-пліч. Український народ вкотре довів спроможність захищати свою державу. Зараз на Сході України обороняють рідну землю справжні патріоти. Для них є справою честі й гідності виконати поставлені завдання. Нашими військовослужбовцями пишається вся країна, на їхньому прикладі неодмінно виховуватимуть нові покоління українських воїнів та молодих людей, здатних побудувати нову Україну.

У час військової загрози, пріоритетною частиною національного виховання є військово-патріотичне виховання. Саме тому Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки — філія НВІМУ — постійно організовує зустрічі з представниками організацій та установ Збройних сил України в питаннях підготовки молоді до збройного захисту держави, співпрацює з військовим комісаріатом у питанні проведення навчально-польових зборів на базі військових частин з добровольцями і резервістами та акції «Контрактна армія», проводить уроки «Захист Вітчизни» для учнів та студентів навчальних закладів Волині.

На Волині постійно проводяться тренувальні

збори бійців територіальної оборони. Основними завданнями бригади територіальної оборони є: охорона і захист державного кордону, забезпечення надійного функціонування органів державної влади, державного управління, боротьба з розвідувально-диверсійними силами противника та незаконно утвореними військовими формуваннями, забезпечення правового режиму військового стану. Всім нам треба усвідомлювати, що братися за зброю тоді, коли приїде ворог, уже буде пізно. Нам до цього готуватися необхідно заздалегідь.

Саме тому з 31.07 до 02.08 взято участь в навчаннях загонів територіальної оборони Волині на полігоні у м. Володимир-Волинському.

Музей тісно співпрацює з громадською організацією «Терен». До складу організації входять переважно жінки, які ще з перших днів Революції Гідності почали готуватися до захисту кордонів України. Нині члени «Терену» включені до загонів територіальної оборони Волині й проводять активну військово-патріотичну діяльність серед школярів та молоді, передають молодшому поколінню навички з військової справи і тактичної медицини.

При сприянні активістів громадської організації «Терен» відвідувачі музею мають змогу ознайомитись із сучасними методами евакуації поранених із поля бою за допомогою евакуаційної стропи.

18 січня прийнято участь у брифінгу, що проводився у Волинському обласному військовому комісаріаті з приводу майбутніх військових зборів резервістів першої та другої черги.

Набуті в закладах освіти військові знання та навички визначатимуть рівень спроможності виконання конституційного обов'язку громадянином України щодо захисту Вітчизни. На сьогодні навчальні заклади є єдиним центром з підготовки всіх без винятку юнаків (незалежно від того, будуть вони призвані на строкову військову службу в мирний час чи ні) до захисту Вітчизни. У цій ситуації надзвичайно зростає роль предмета «Захист Вітчизни» як складової військово-патріотичного виховання, спрямованої на підготовку юнаків у теоретичному, практичному, фізичному і психологічному плані до майбутньої військової діяльності.

У Музеї постійно проводяться уроки «Захист Вітчизни» для студентів та учнів освітніх закладів з набуттям навичок розбору і складання автомата Калашникова (АКМ) та ПМ, спорядження магазинів до них. Також вони знайомляться з експозиціями та тематичними виставками, зокрема, із бойовою технікою, що використовується ЗСУ в зоні проведення ООС. Вивчають також матеріальну частину АГС, ручних гранат, протипіхотних та протитанкових

мін, зброї часів Другої світової війни. За сприяння активістів громадської організації «Терен» відвідувачі мають змогу ознайомитися з сучасними методами евакуації поранених із поля бою за допомогою евакуаційної стропи.

Спільно з Волинським обласним військовим комісаріатом було проведено акцію «Контрактна армія». На території музею було встановлено агітаційний намет. Військові наголосили, що тільки сильна та професійна армія є гарантом безпеки та свободи нашої держави, нашого народу, наших дітей. Відвідувачі мали можливість поспілкуватись з представниками військомату, дізнатись про різні зразки сучасної стрілецької зброї та періоду Другої світової війни. Проведені уроки військово-патріотичного виховання «Захист Вітчизни» з набуттям навичок розбору і складання автомата АКМ та ПМ.

2 липня філія Музею отримала подяку від Управління освіти, науки та молоді за сприяння в організації та проведенні XIII обласного Фестивалю фізичної культури та військово-патріотичного виховання учнівської молоді Волині,

що проходив 5-10 червня 2018 р. в с. Гаразджа Луцького району.

4 серпня з метою агітації контрактної армії проведено екскурсії та уроки військово-патріотичного виховання для учасників музичного фестивалю Бандерштат.

26 серпня з метою підвищення іміджу Збройних сил України у торгово-розважальному центрі «Порт Сіті», де проводився дитячий фестиваль професій, спільно з Волинським обласним військовим комісаріатом було розгорнуто агітаційний намет: «Моя професія – воїн» та проведено заняття «Захист Вітчизни» набуттям навичок розбору і складання автомата Калашникова (АКМ) та ПМ та представлено зразки озброєння та військового спорядження.

13 жовтня Музей був одним з контрольних пунктів квесту «Знай наших», організованого КЗ «Центр національно-патріотичного виховання дітей та молоді» разом із філією НВІМУ – Волинським РМУВВТ. Під час проходження квесту учасники мали змогу перевірити знання про визвольні змагання, козацьку добу, видатних діячів XIX-XX століття, здобути навички з

розбору та складання автомата Калашникова та краще пізнати історичні місця Луцька. За підсумками набраних балів перемогу здобула команда «Малімон». За допомогу в організації та проведенні заходу організатори висловили Музею вдячність.

З метою підвищення іміджу Збройних сил України щороку проводимо сімейне свято із символічною назвою «Козацькому роду нема переводу» та проводимо уроки «Захист Вітчизни» зі зразками озброєння та військового спорядження у школі-ліцеї № 22 в м. Луцька, приурочене до Дня захисника України. В цьому заході беруть участь не тільки учні, а й батьки школярів та мешканці мікрорайону.

14 жовтня згідно з наказом начальника Луцького гарнізону № 62 від 3 жовтня 2018 р. до Дня захисника України взято участь у заходах, що проходили в м. Луцьк. Зокрема, на Театральному майдані було розгорнуто макети озброєння з фондів Музею, яке використовується в зоні Операції об'єднаних сил, та проведено уроки «Захист Вітчизни».

З метою якісного проведення показових за-

нять з командно-штабних навчань з зоною ТРО №1 в селі Сокиричі на прохання військового комісара з фондів Музею було надано предмети учбової зброї, а працівники філії наочно продемонстрували принцип їх дії.

У січні 2019 року філія Музею провела історико-краєзнавчий круглий стіл «Ми не можемо жити тією війною, але повинні пам'ятати...», приурочений до 75-ї річниці вигнання нацистських окупантів з Луцька та Волинської області.

У цьому заході взяли участь науковці, краєзнавці, архівісти, представники обласного військкомату та місцеві ЗМІ.

1 лютого небайдужими громадянами Луцька після заходів на меморіалі «Вічної Слави», присвяченому Дню вигнання нацистських окупантів з Луцька та Волинської області, у філії Музею відбулось покладання квітів до стели Героїв Радянського Союзу, які загинули на території Волинської області. У березні спільно з волонтерською групою благодійного фонду «Слава» під керівництвом О. Кваші проведено день розваг і відпочинку для дітей, батьки котрих полягли в зоні АТО/ООС на території культурно-

розважального центру «Адреналін-Сіті».

17 березня 2019 року відбулися урочистості з нагоди святкування 20-річчя філії Музею. На святкування завітали представники міської та обласної ради, віце-консул Генерального консульства Республіки Польща у Луцьку Марек Запур, НВІМУ, військкомату, військового ліцею, громадських організацій, місцеві ЗМІ та кореспондент газети «Голос України».

На цих заходах присутні мали змогу подивитися виступ клубу Середньовічного бою «Айна Бера» м. Луцька та представників «Козацького стрілецького братства», реконструкцію середньовічних боїв, оглянути виставку козацького та лицарського озброєння, здобути навички стрільби з лука, покуштувати смачного козацького кулешу. На заходи були запрошені діти, батьки яких загинули в зоні АТО/ООС захищаючи нашу Батьківщину.

Окремо було вшановано пам'ять добровольця та члена «Козацького стрілецького братства» Сергія Климчука, який загинув в зоні АТО і якому 19 березня виповнилося б 50 років. Перед присутніми виступили побратими та

близькі родичі героя. Окрім того, присутні мали змогу переглянути виставку «Польська авіація в часи Другої світової війни» та експозицію «Волиняни на захисті суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України в 2013-2018 рр.».

Під час заходів, присвячених 20-річчю створення Музею, було вручено багато пам'ятних грамот та подарунків. Разом із віце-консулом Генерального консульства Республіки Польща у Луцьку Марекон Запуром, відкрито виставку «Польська авіація в часи Другої світової війни», приурочену 20-річчю створення філії НВІМУ – Волинського РМУВВТ.

21 квітня на території музею відбулося проведення фізкультурно-оздоровчих та спортивно-масових заходів з нагоди 33-ї річниці аварії на ЧАЕС.

2 травня відкрито фотовиставку кораблів ВМС України, приурочену 100-річчю підняття українських прапорів на Чорноморському флоті і проголошення його флотом Української Народної Республіки.

8 травня відкрито тематичну виставку, при-

урочену Дню Перемоги та 75-й річниці вигнання нацистів з Волині та України. Ця подія висвітлена на місцевих телеканалах та радіо.

28 травня на території музею змонтовано пам'ятник прикордонникам, який перевезений з Луцького прикордонного загону.

29 травня у філії Музею відбувся захід, приурочений Всеукраїнському дню краєзнавців – урочиста посвята музеєзнавців факультету документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Під час урочистостей проведено різноманітні ігри та вікторини. Заходи закінчено святковим козацьким кулішем.

31 травня у філії Музею для членів Української спілки в'язнів – жертв нацизму в межах програми «Культура пам'яті в діалозі поколінь» проведено екскурсії. Голова Української спілки в'язнів – жертв нацизму Маркіян Демидов подарував музею мемуари і авторські книги.

11 червня у філії Музею відкрито та презентовано виставку Українського інституту національної пам'яті – «Донбас»: переПРОчитання образу.

21 червня на території музею відбувся мітинг-реквієм до Дня скорботи і вшанування пам'яті жертв Другої світової війни та відкриття відреставрованого пам'ятника воїнам 98-го Любомльського прикордонного загону. Він був встановлений на початку 1950-х років у сквері в центрі м. Любомля, а наприкінці 1990-х переміщений на розвилку доріг біля міста. На початку 2000-х його перевезли в музей Луцького при-

кордонного загону, а в 2018 році – демонтували. Відреставрований пам'ятник встановлений у музеї в червні 2019 року. Отримано автомобіль як музейний експонат, що брав участь у війні на Сході та зйомках фільму «Кіборги».

Відбулися заходи до Дня захисника України і Покрови Пресвятої Богородиці та акція «Мій тато – Герой!», де дітям із сімей загиблих військовослужбовців в зоні АТО/ООС Луцького і

Ківерцівського районів було вручено подарунки.

Представники Волинського козацького стрілецького братства організували для дітей на території Музею виставку козацької зброї, козацькі забави, посвяту в козачата дітей полег-

лих за Україну військовослужбовців та смачний святковий куліш. Дітей розважала також аніматор Ірина Гайдай. Потім долучився до заходів аероклуб «Крила Волині» із села Крупа під егідою Василя Федоровича Гериліва. Провели

екскурсійні польоти для дітей та членів їх сімей.

Музей висловлює особливу подяку меценатам, які долучились до заходів, а саме: Олегу Богдановичу Берекеті, Сергію Анатолійовичу Гетьманчуку, Сергію Юхимовичу Пітелю, Оле-

гу Миколайовичу Дмитруку, Вадиму Володимировичу Радіону, Сергію Аркадійовичу Лук'янову, Вадиму Миколайовичу Лук'янчуку, Вікторії Володимирівні Мавродій та усім, хто долучився до святкування.

Патріотичне виховання – це виховання найважливіших духовно-моральних і культурно-історичних цінностей, що відображають специфіку формування й розвитку українського сус-

пільства і держави, національної самосвідомості, способу життя, світорозуміння і долі нації. Воно включає безмежну любов і відданість своїй Батьківщині, гордість за приналежність

до великого народу України, до його звершень, випробувань і проблем, шанування національ-

них святинь і символів, готовність до гідного і самовідданого служіння суспільству і державі.

Валентина ПЕТРОВИЧ

Культурно-освітня діяльність Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва України

Архіви порівнюють із дзеркалом, в якому відображається життя окремої людини, родини, доля країни. Місія Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва України (ЦДАМЛМ) – дати змогу зазирнути у те дзеркало, намагатися зробити особливий і надзвичайно цікавий світ минулого актуальним, максимально сприяти тому, щоб минуле стало предметом наукового і художнього досвіду людей.

Ініціаторами створення Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва України були Олесь Гончар і Павло Загребельний. У листі до уряду вони писали про необхідність створення «літературного музею-сховища», тобто йшлося про рукописи письменників і поетів. Але в доопрацьованому положенні про архів-музей йшлося вже й про документи інших митців.

Архів-музей справді унікальний: він виконує функції архівної, музейної й бібліотечної установ водночас. Тут, поряд з архівними документами, існує музейний фонд, створений на основі особистих меморіальних речей діячів літератури і мистецтва України. Він налічує понад 20 тис. предметів: біографічні та епістолярні матеріали, рукописи творів, графічні праці, фото письменників, літературознавців, композиторів, художників, скульпторів, архітекторів, акторів, співаків, режисерів, диригентів, хормейстерів, балетмейстерів та інших діячів культури.

Особливо важливим, з огляду на вищесказане, є занурення відвідувача в певну історичну епоху, в спеціально створене предметно-просторове музейне середовище, що включає твори мистецтва, пам'ятки природи, історії тощо. Тому вагомим фактором розуміння, творчого осмислення та інтерпретації музейної експозиції є результати біографічних досліджень. Фактично репрезентація «фрагментів життя» особистості у просторі музею може вказувати на характер її діяльності, соціальну активність, рівень інтелекту, комунікації з іншими людьми, особливості поведінки у різних ситуаціях [1; 2].

Фактично експозиція представляє собою комплекс 11 меморіальних кабінетів діячів української культури ХХ ст. та є складовою музейної експозиції. Вони відтворюють достовірну обстановку, в якій визрівали задуми майбутніх мистецьких творів, і роблять їх більш доступними і зрозумілими для кожного відвідувача. У кабінетах – меморіальні речі, твори образотворчого мистецтва ХІХ–ХХ ст., унікальні друковані видання, меблі, письмове приладдя, побутові речі. Серед них – кабінети письменників А. Головка, І. Микитенка, А. Первомайського, П. Панча, Н. Рибак, Ю. Смолича, М. Стельмаха, Ю. Яновського; поета А. Малишка та композитора П. Майбороди; кінорежисера і письменника О. Довженка; майстерня художника М. Глуценка.

Створення кабінетів діячів української культури ХХ ст. ініціювали їхні родичі, приносячи до архіву-музею особисті речі письменників, режисерів, художників. Зокрема, після нищівної критики кіносценарію «Україна в вогні» Олександру Довженку було заборонено жити в Україні. Він переселився до Москви. Але щоліта приїжджав у Київ до сестри, яка проживала на вул. Володимирській. Там він мав свою окрему кімнату. Власне, меблі, старий годинник, велику бібліотеку саме з тієї кімнати передали племянники кінорежисера.

У кабінеті поета А. Малишка та композитора П. Майбороди також багато раритетів: вишукана порцеляна, картини, вишивки, яким уже кілька десятиліть. Особливою цінністю вважається піаніно, на якому творилися, а відтак – вперше виконувалися пісні «Рідна мати моя», «Білі каштани», «Ми підем, де трави похилі».

Справжнім багатством ЦДАМЛМ України є живописні твори художників ХІХ–ХХ ст., зокрема, живописні полотна, графічні роботи художників І. Їжакевича, Г. Дяченка, М. Мурашка, І. Селезньова, В. Масляникова, К. Трохименка, О. Богомазова, М. Глуценка, С. Шишка, О. Білецького, А. Петрицького та інших. В архіві-музеї зберігаються також мольберти, етюд-

ники В. Кричевського, О. Богомазова, А. Петрицького, М. Глуценка. Вони неодноразово експонувалися в багатьох виставкових залах України та за її межами.

Окрасою музейного надбання є скульптурні погруддя діячів української культури – В. Антоновича (скульптор Л. Йорін), О. Довженка (скульптор В. Мухіна), Г. Сковороди (скульптор І. Кавалерідзе), Ф. Баклана (скульптор С. Бриган) та інших.

На вернісажах у ЦДАММ України експонуються скульптури малої форми роботи П. Капшученка, Ф. Коцюбинського. Витворами мистецтва скульптури є посмертні маски діячів української культури О. Білецького, І. Врони, А. Петрицького, Р. Глієра, В. Заболотної та ін.

В архіві-музеї також містяться зібрання: драматурга, актора та режисера М. Кропивницького, архітекторів – авторів та співавторів будівництва університету та Володимирського собору в Києві Вікентія та Олександра Беретті, художника Ф. Красицького, співака Б. Гмирі, скульптора та кінорежисера І. Кавалерідзе, сходознавця і славіста А. Кримського, композиторів К. Стеценка і Б. Лятошинського. Представлені фонди письменників «розстріляного відродження»: Є. Плужника, М. Зерова, Г. Косинки; шістдесятників: М. Вінграновського, Б. Антоненка-Давидовича, І. Драча, І. Світличного.

Значну наукову і мистецьку цінність становить альбом із зразками автентичних вишивок, які прикрашали сорочки корифеїв українського театру XIX–XX ст. І. Карпенка-Карого, М. Заньковецької, М. Садовського, П. Саксаганського, зібраних актрисою театру, фольклористом і письменницею С. Тобілевич.

На літературно-музичних вечорах у ЦДАММ України звучать роялі театрального режисера та актора В. Василька, композитора і музичного педагога Л. Ревуцького, експонуються ліра режисера та актора М. Крушельницького, баян поета А. Малишка, гітара поета В. Сосюри, фортепіано композитора П. Майбороди та інших [5].

У Музичному центрі імені Л. Ревуцького відбуваються концерти української музики. Дирекція ЦДАММ України отримала від сина композитора в подарунок його рояль, мініатюрну шафу для нотних записів.

У сховищі архіву-музею знаходяться пам'ятки з середини XVIII ст. й до наших днів. Серед сотень паперових тек зберігаються рукописи віршів Т. Шевченка: «Бандуристе! Орле сизий...», «Сон», «Николаю Ивановичу Костомарову»; листи до актора М. Щепкіна, ілюстрації

першого, 1840 р., видання «Кобзаря»; копія свідоцтва Єкатерининської церкви при Академії художеств про смерть Т. Шевченка.

У ЦДАММ України функціонують експозиції, що розповідають про митців західноєвропейської музики XVI–XIX ст. – Й. Баха та його синів, Ж. Люллі, Г. Телемана, В.-А. Моцарта, Л. Бетховена, про письменників «Празької школи» – діячів літератури і мистецтва української діаспори – О. Олесь, О. Ольжича, О. Телігу, Є. Маланюка, Л. Мосендза. Музейні предмети широко представлені в експозиціях, присвячених творчості письменника, громадсько-політичного діяча І. Багряного, кінорежисера і письменника О. Довженка, співака І. Козловського, письменника М. Хвильового, літературознавця О. Білецького, письменників – лауреатів Шевченківської премії О. Гончара, П. Загребельного, Є. Гуцала, І. Вільде та багатьох інших; вченого, першого президента Академії наук України В. Вернадського, історика архітектури та мистецтвознавця М. Цапенка, історика, публіциста В. Липинського, режисера театру Л. Курбаса тощо.

В архіві-музеї діє Виставковий центр центральних державних архівів України, який, за ініціативою Державної архівної служби України, готує виставки архівних документів, друкованих видань, музейних предметів з нагоди важливих історико-суспільних та політичних ювілеїв в житті України. Такі виставки відкриваються за участю державних та політичних діячів, діячів літератури і мистецтва не тільки в приміщенні архіву-музею, але й у Будинку Уряду, Національному палаці «Україна», Національній опері України, Палаці мистецтв «Український дім», Будинку вчених НАН України, Київському міському Будинку вчителя. Для відвідувачів установи проводяться оглядові і тематичні екскурсії.

Окремим структурним підрозділом ЦДАММ України є архівно-музейний комплекс «Літературно-мистецькі Плюти», що знаходиться в с. Плюти – невеликому, придніпровському селі на Київщині, де відображена та панує атмосфера 50-х рр. XX ст. У той час с. Плюти було улюбленим місцем відпочинку та творчості багатьох відомих діячів літератури, мистецтва та науки. Саме тут, за порадою свого великого друга А. Малишка, у 1954 р. збудував собі дачу письменник і драматург О. Корнійчук. На 15 сотках землі за допомогою друга – архітектора В. Заболотного було зведено двоповерховий будинок з великою сонячною верандою та кількома кімнатами, де зараз знаходиться

меморіальний музей драматурга та письменниці В. Василевської.

Природа села Плюти надихала багатьох творчих особистостей. У різні часи у селі жили та працювали письменники Ю. Смолич, К. Паустовський, О. Левада, П. Загребельний, Н. Рибак, А. Малишко, М. Рильський, М. Чабанівський. Частими гостями були композитори Григорій та Платон Майбороди, художники М. Дергус, В. Касіян та багато інших визначних діячів культури.

У 1972 р., після смерті драматурга, його спадщина була розподілена між його дружиною – Мариною Корнійчук та сестрою – Марією Корнійчук. Частину спадку, будинок-дачу у с. Плюти, вони передали Архівному управлінню при Раді Міністрів Української РСР на підставі свідоцтва про право на спадщину. Також на державне зберігання було прийнято особистий архів, книги, меблі, речі, якими драматург користувався за життя.

Першого серпня 1972 р. в с. Плюти було створено Літературно-меморіальний будинок-музей О. Корнійчука – філію Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР. 25 травня 1975 р., на відзначення 70-річчя від дня народження митця, відбулося урочисте відкриття Літературно-меморіального будинку-музею О. Корнійчука в с. Плюти. 26 липня 1993 р. на базі філії ЦДАМЛМ УРСР – Літературно-меморіального будинку-музею О. Корнійчука – створено Архівно-музейний комплекс «Літературно-мистецькі Плюти». У 2000 р. комплекс взято на баланс ЦДАМЛМ України, колишня філія стала відділом. Із середини ХХ ст. місцина, що складалася з будинку О. Корнійчука разом із трьома сільськими будиночками, де знамениті митці винаймали кімнати на літо у місцевих мешканців, є одним із осередків творчого життя [4, с. 59–60; 62].

Нині відділ здійснює широке коло діяльності, зберігаючи і використовуючи матеріали діячів літератури і мистецтва, які жили і творили в Плютах. Пріоритетним напрямом роботи архівно-музейного комплексу «Літературно-мистецькі Плюти» є забезпечення збереження документів, музейних предметів та друкованих видань. Специфіка комплексу полягає в тому, що він має широкий діапазон експозицій, які синтезують меморіальні, краєзнавчі, історичні та художні ознаки.

З часу заснування музею у будинку, де проживав О. Корнійчук, та будинку № 2 створено постійно діючу експозицію «Народжені Україною», яка розповідає про життя відомих діячів

української культури другої половини ХХ століття.

У будинках № 1 і № 2 постійно організовуються виставки про творчий та життєвий шлях українських діячів культури та мистецтва.

Серед найвідоміших заходів, згідно з традицією проводити дружні літературно-музичні читання, які мали місце за життя О. Корнійчука та на знак святкування дати урочистого відкриття будинку-музею, з 1978 р. кожного травня в архівно-музейному комплексі відбувається пишне талантами свято «Весна в Плютах». ЦДАМЛМ України влаштовує його разом з іншими архівними установами країни до Міжнародного дня музеїв. Щорічне літературно-мистецьке свято збирає численних шанувальників творчості О. Корнійчука, письменників, акторів, професійні та самодіяльні колективи [6].

У квітні 2012 р. у ЦДАМЛМ України було започатковано літературно-музичний проект «Мистецькі зустрічі в архіві-музеї». З того часу у ньому взяли участь майстер художнього слова А. Паламаренко, композитори А. Грабовський та О. Щетинський, баяніст Р. Юсипей, піаністи О. Безбородько, Є. Громов, В. Ільченко, Є. Плужко, І. Савчук, скрипалька К. Суглобіна, музикознавець І. Тукова, етномузиколог Н. Сербіна, співачки В. Заболоцька, І. Галатенко, О. Казанцева-Кабка, Т. Ходакова, бард О. Найдюк, дуєт «Брати Че» (Василь та Віктор Чернявські), драматург Т. Киценко, філософи А. Нікітін та президент фестивалю «Сходи до неба» В. Сімонов; ансамбль солістів «Sonor continuus» (художній керівник П. Колпаков), «Luna Ensemble» (художній керівник – М. Коломієць), дитячий народний хор «Зірниця», київський театр «Відкритий погляд» та інші митці. Зустрічі супроводжувалися виставками архівних документів, раритетних видань та музейних предметів ЦДАМЛМ України («Баян в українській музиці», «Неофіційні обличчя класиків: шаржі та карикатури з фондів ЦДАМЛМ України»), тематичними оглядами («Особові фонди фольклористів у ЦДАМЛМ України») та ін.

У серпні 2014 р. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України започаткував довготривалий віртуальний проект «АРХІВажлива СПРАВА», метою якого від початку було визначено показати можливості джерельної бази архівної установи для науковців, а також створити коло віртуальних відвідувачів архіву-музею, які цікавляться культурою, історією, наукою України, популяризувати установу – через взаємодію зі ЗМІ та ауди-

торією. Широке коло дослідників та шанувальників вітчизняної культури мають можливість ознайомитись з тематичними матеріалами, що містять текстову і візуальну інформацію: електронними копіями документів, фотознімками унікальних документів, друкованих видань та музейних предметів, інформацією про фондоутворювача, обставинами надходження документів на державне зберігання, актуальною інформацією про використання документів (публікацію, відеозйомку чи експонування на виставках). До матеріалів, які розсилалися по базі ЗМІ, також додається інформаційна довідка про послуги, які архів надає дослідникам (режим роботи читального залу, контакти установи для замовлення екскурсій до меморіальних кабінетів) тощо [6].

За результатами проведеного електронного опитування серед користувачів архівної інформації (фахівців архівних, музейних установ, викладачів навчальних закладів, дослідників) та за рейтингом повідомлень у соцмережі найбільше зацікавлення викликали повідомлення, присвячені документам знакових для України митців: композитора К. Стеценка, поетеси Л. Костенко, поета В. Стуса, художника В. Єрмилова, Г. Нарбута, літературознавця і громадського діяча Б. Грінченка, письменника В. Нестайка, актора І. Миколайчука. Документи проекту про представників українського авангарду, художників А. Петрицького і В. Меллера, були використані у телесюжеті програми «Очима культури» журналіста з Канади Марка Роберта Стеха; мистецька радіопрограма «Арт-майдан» на хвилях ТРК «Радіо Голос Києва» була присвячена творчим документам Михайла Дерегуса з фондів ЦДАМЛМ України; повідомлення проекту викликали зацікавлення у авторів інтернет-сайтів та популярних блогів, сторінок пам'яті, присвячених життю і творчості В. Кричевського, В. Некрасова, В. Симоненка, П. Тичини, М. Глуценка, В. Стуса, М. Черемшини та ін.

Інформування у межах віртуального проекту «АРХІВажлива СПРАВА» посіли чільне місце у інформаційному просторі, стали своєрідним іміджевим продуктом, так званим «брендом», Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України серед дослідників і користувачів архівної інформації [3].

У квітні 2012 р. ЦДАМЛМ України було започатковано літературно-музичний проект «Мистецькі зустрічі в архіві-музеї», метою якого є популяризація вітчизняної архівної спадщини та поповнення фондів ЦДАМЛМ Украї-

ни. Проект має культурно-просвітницьку спрямованість, дає змогу тримати постійний зв'язок між актуальним мистецьким процесом та «задокументованим» минулим. У його рамках відбуваються виступи відомих українських та зарубіжних музикантів-виконавців, творчі вечори письменників, художників та композиторів, які супроводжуються тематичними презентаціями, виставками унікальних архівних документів, раритетних видань (автографами, фотографіями, першими виданнями), пов'язаними із творчою діяльністю того чи іншого митця та музейних предметів з фондів ЦДАМЛМ України («Баян в українській музиці», «Неофіційні обличчя класиків: шаржі та карикатури з фондів ЦДАМЛМ України»), тематичними оглядами («Особові фонди фольклористів у ЦДАМЛМ України», «Україна-Франція») тощо [6].

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України розвивається в руслі сучасних проблем соціально-комунікаційних технологій. Його діяльність спрямована на долучення до наукового доробку, щодо вивчення різних аспектів особистості людини через відображення та проекцію її досвіду у просторі музею, широких верств населення. З цією метою розробляються спеціальні культурно-освітні програми, які дозволяють максимально ефективно задіяти фонди архівно-музейно-освітнього комплексу, апробувати новітні технології активного й інтерактивного, «діалогового» навчання. З цією метою у 2018 р. у ЦДАМЛМ України започатковано проекти «Територія АРХІВ: діалог з документом», «Архів-музей на допомогу вчителям» та «Франківці у фондах Архіву-музею» [6].

Оптимально побудований процес комунікації з використанням автобіографічних даних дає змогу відвідувачам не лише ознайомитись із загальною інформацією про людину, характером її діяльності, різноманітними досягненнями, а й реконструювати історію окремих соціальних інститутів. Головне у даному випадку – організувати не лише ефективне середовище комунікації, а й відчутти настрій відвідувачів.

Отже, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України є унікальною базою для збереження культурної пам'яті народу. Живий зв'язок між минулим і сучасним дуже потрібен на сучасному етапі розвитку країни. Відкритий діалог між архівістами і тими, хто творить історію України, повинен тривати. Культурно-освітня діяльність архіву-

музею: документальні та художні виставки, концерти, екскурсії, конкурси – все це разом

формує атмосферу для такого спілкування.

Джерела та література:

1. Караманов О. В. «Фрагменти життя» особистості як об'єкт психолого-педагогічних досліджень у музейному просторі // Четверті Зарембівські читання: Матеріали Четвертих Всеукраїнських Зарембівських наукових читань «Українське пам'яткознавство: сучасні проблеми та тенденції», присвячених 150-річчю від дня народження акад. В. І. Вернадського (м. Київ, 17 квітня 2013 р.): 36. наук. пр.: Титова О. М. (гол. ред. кол.), Бесов А. М., Гріффен Л. О. [та ін.]: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2013. С. 157–160.
2. Караманов О. В. Застосування біографічних досліджень у музейно-педагогічній діяльності // Треті Зарембівські читання: Матеріали Третіх Всеукраїнських Зарембівських наукових читань «Українське пам'яткознавство: сучасні проблеми та тенденції», присвячених 20-річчю Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК (м. Київ, 23 травня 2011 р.): 36. наук. пр.: Титова О. М. (гол. ред. кол.), Гріффен Л. О., Посохов С. І. [та ін.]: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – Київ: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2011. – С. 183–187.
3. Олійник О. «АРХІВажлива СПРАВА»: післямова [Електронний ресурс] // Музейний простір. Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/post/38173>.
4. Подворна Л. С. Архівно-музейний комплекс «Літературно-мистецькі Плюти»: історія та сьогодення // Архіви України. – 2019. – Вип. 3. – С. 58–71.
5. Ходоровський М. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України: історія, джерельна база, сьогоденні реалії // Архіви України. – 2008. – № 1/2. – С. 50–58.
6. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України [Електронний ресурс] / Державна архівна служба України. Архівні установи. Режим доступу: csam.archives.gov.ua.

Ольга ПОЛІЩУК

Презентація нового музейного проекту в Збаразькому замку як метод популяризації діяльності Національного заповідника «Замки Тернопілля»

У статті розглянуто форми і методи роботи Національного заповідника «Замки Тернопілля», акцентовано увагу на інтерактивних методах ведення екскурсій, а саме – на впровадженні нового туристичного продукту, такого як нічна екскурсія у Збаразькому замку. Такі екскурсії доступні для організованих груп і є цікавою формою діяльності музеїв на сучасному етапі.

Ключові слова: музей, екскурсія, відвідувачі, інтерактив, новітні технології, туристичні атракції.

Робота в сучасних музейних установах переходить на новий рівень, адже теперішній музей відходить від традиційних видів діяльності. Тому в епіцентрі музейної справи основною стає людина, тобто відвідувач [7, с. 17–22].

Виробництво туристичного продукту – процес перетворення ресурсів на туристичний продукт, який відбувається на різних суб'єктах. Комплексна система організації виробництва такого продукту називається індустрією туризму, що об'єднує спеціалізовані підприємства, організації й установи [6, с. 134].

Звісно, потрібно утримувати певний баланс,

щоб не перетворити музей на майданчик суто для розваг. Загальноприйнятим визначенням екскурсії є таке: «Екскурсія — це одна з традиційних форм навчання в музеї. Її організація характеризується просторовим і часовим режимом, розподілом функцій у спілкуванні між музейним працівником та відвідувачами» [4, с. 125–130].

Незважаючи на те, все частіше музеї шукають нові та нетрадиційні форми взаємодії з відвідувачем. Бо «музей повинен не тільки зберігати пам'ять, але й пояснювати наш спадок наступним поколінням». Кожному новому поколінню ми маємо пояснювати цей спадок по-іншому. Тому що світ змінюється, і питання, які ми задаємо минулому, щоразу інші. І в цей момент музей змушений бути творчим, інноваційним, яскраво і несподівано мислячим інститутом [12]. Власне, цього й прагнуть сучасні музеї. На сьогодні все більш ефективними формами комунікації в музеях стають тематичні екскурсії, екскурсії-подорожі, екскурсії-квести [13].

Більшість музейних працівників вважає, що важливою умовою виконання музейно-освітніх програм є впровадження в музейне середови-

ще інноваційних розвиваючих технологій. При використанні таких образно-емоційних прийомів, як занурення в минуле, театралізація, драматургія, рольові ігри, відвідувач отримує надзвичайні емоції, бо має можливість виступати не в ролі пасивного споживача інформації, а як рівноправний співрозмовник, активний учасник діалогу [8, с. 230–232].

Як говориться у відомій китайській приказці: «Розкажи мені – і я забуду, покажи мені – і, може бути, я запам'ятаю, але залучи мене, і я зрозумію». Саме залучити відвідувача до певної музейної дії, надати можливість «включити» в експозиції всі органи відчуття й намагаються музейники. При цьому, екскурсовод повинен володіти не лише класичними прийомами розповіді та показу, а й задіювати вербальне спілкування, акторську та анімаційну майстерність для кращого сприйняття теми екскурсії екскурсантами [14, с. 139–141]

Не залишився осторонь цих тенденцій і Національний заповідник «Замки Тернопілля». Заповідник на своєму балансі має одинадцять об'єктів Тернопільщини. Основним об'єктом заповідника є Збаразький замок. Робота установи спрямована на популяризацію історії нашого краю та розвиток замкового туризму на Тернопільщині. Сьогодні заповідник – визнаний центр наукової, дослідницької, виставкової та екскурсійної діяльності західного регіону України. У замку нараховується понад 35 виставкових залів, два з яких відкрили у лютому 2019 року, з нагоди 25-річчя створення Національного заповідника «Замки Тернопілля». Для відвідувачів замку облаштовано експозиції з археології, етнографії, давніх ремесел, зброї, творів сакрального мистецтва, нумізматики, старовинні меблі, є органна зала та замкове підземелля.

Така різноплановість в нашій організації призводить до різних форм подачі матеріалу. Тому завданням і викликом для працівників установи є створення такого музейного інтерактиву, який зміг би зацікавити відвідувача і змусити знову і знову приходити в Збаразький замок. Саме тоді на допомогу приходять інтерактивні екскурсії, які унеможливають пасивну участь екскурсантів у процесі відвідання музею, коли вони тільки слухають і дивляться, але при цьому дуже поверхнево сприймають побачене.

Взагалі термін «інтерактивність», як принцип організації системи, при якому мета досягається інформаційним обміном елементів цієї системи. Елементами інтерактивності є всі частини взаємодіючої системи, за допомогою яких

відбувається взаємодія з іншою системою (користувачем). У випадку музейної екскурсії взаємодія відбувається між музейним співробітником, відвідувачем та музейною експозицією [5].

Інтерактивні екскурсії дозволяють залучити відвідувачів в активну взаємодію з екскурсоводом, підштовхнути їх до «самостійного» дослідження експонатів музею. Така подача матеріалу значно посилює гостроту сприйняття й робить екскурсію більш корисною з точки зору засвоєного матеріалу. Насправді сучасна інтерактивна екскурсія в музейних стінах більше схожа на чарівну казку або веселу пригоду [3].

Виходячи з цього, працівники Національного заповідника «Замки Тернопілля» розробили нічну екскурсію під назвою «Нічна феєрія у Збаразькому замку», в якій відвідувачі є безпосередніми учасниками дійства.

Зроблено ставку на історію Збаража та власників міста. Такі екскурсії доступні для організованих груп і будуть проводитися на замовлення.

Звичайне вимкнення електрики автоматично відправляє нас у середньовіччя разом з відвідувачами. Так народилася нічна екскурсія, яка сьогодні користується популярністю у гостей заповідника. Цікаво було спостерігати, як дорослі люди з захопленням та запалом у очах стали учасниками нашого проекту.

Отож екскурсія розпочинається у призамковому парку, де провідник у супроводі воїнів та молодої княгині із смолоскипами зустрічають гостей. Парковими алеями вони з гостями наближаються до замку. Воїн-вартовий дає команду відкрити браму і в честь відкриття замкових воріт відбувається салют з гармат і мушкетів. Гарнізон шикується у вежі, ворота відкриваються, гості під історичну музику запрошуються на замкове подвір'я, де їх чекає екскурсовод в середньовічному одязі зі словами привітань і запрошує на нічну екскурсію.

Екскурсанти у супроводі екскурсовода заходять до Збаразького замку. Екскурсія розпочинається з першого поверху. Там туристи слухають коротку історію міста та етапи будівництва замку. Назустріч гостям виходить молода «княгиня» і запрошує до зеленої та жовтої віталень. Вже далі по екскурсійному маршруту група туристів направляє до Оливкової та Блакитної їдалень. Згодом гості переходять до Внутрішнього дворику, де розташована скриня з бажаннями, яку охороняє пара, одягнена в стилізовані костюми. Саме там, стоячи на автентичній кладці Внутрішнього дворику, і здійснюються бажання.

Наступна точка нашого маршруту – «Зал козацької слави». Саме тут на екрані демонструються кадри з фільму «Вогнем і мечем» режисера Єжи Гофмана, де вже інший екскурсовод, переодягнений в гетьманські шати, знайомить відвідувачів зі славнозвісною сторінкою історії нашого краю – облогою Збараського замку.

Далі туристи підіймаються на другий поверх в Білокам'яну залу. Там на них чекає дівчина в князівських шатах, яка проводить гостям вікторину. Саме підбірка запитань допоможе визначити «князя» і «княгиню» вечора.

Справжній сюрприз чекає гостей в Бально-симфонічній залі. Адже саме у цій залі відбудеться танцювальне дійство, а гості будуть мати унікальну можливість взяти участь у майстер-класі із середньовічних танців. Дівчата в одязі княгинь проводять туристів до Органної зали, де їм вручають подячні грамоти за участь у нічній екскурсії. Родзинкою заходу є екскурсія в підземелля, де із застосуванням аудіо- та медіапроектів туристи мають можливість побачити театралізоване дійство і поринути в середньовічне минуле. На завершення екскурсантів, які вийшли з підземелля, вітають залпи гармат. На подвір'ї облаштовано фотозону, де при світлі канделябрів можна провести фотосесію і подивитися рицарські бої.

Отже, індустрія туризму та подорожей за своєю сутністю є цілісним ринком, сформова-

ним відповідно до потреб споживачів у різноманітних продуктах. Від асортименту таких продуктів та послуг, їх якості та здатності викликати потрібні емоції залежить час перебування туриста у відповідному місці відпочинку, а також настрої та враження, з якими він повернеться додому й поділиться ними із земляками.

Наша діяльність зі створення нових продуктів та послуг базується на кількох основних принципах – це забезпечення сталості справи та її самоокупності. А також спрямована на те, аби задовольнити невичерпну потребу сучасної людини у пізнанні та отриманні позитивних емоцій. Презентувавши новий продукт загальноспоживачів, ми забезпечуємо майбутній розвиток туризму у нашому регіоні [11].

Ми прагнемо, щоб українці зацікавилися своєю Батьківщиною, своєю історією, своєю культурою, своїм корінням. Бажання пишати своєю країною, захоплюватися нею, шанувати, любити її – це все духовна потреба людей. І люди хочуть бути щасливими. А такі подорожі у минуле – це чудовий спосіб дізнатися про свою історію, культуру, традиції.

Перевага внутрішнього туризму полягає в тому, що нам є що показувати. Україна – справді унікальна країна з величезним спадком! У нас є спадщина, яку ми повинні розвивати і популяризувати, використовуючи при цьому різноманітні методи подачі інформації.

Джерела та література:

1. Акція «Захисти захисника у музеї Репіна». Група «Музей Репіна», Чугуїв, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vk.com/public65890548?w=wall-65890548_177.
2. «Блакитні квіти Гжелі»: майстер-клас з розпису глиняних тарілок [Електронний ресурс]// Офіційний сайт ХММ І. Ю. Репіна. – Режим доступу: <http://www.repin.in.ua/uk/news/golubi-kvity-gzheli-mayster-klas-z-rozpy-su-glynyanyh-tarilok>.
3. Верес К. О. Інноваційні технології в екскурсійному супроводі// Сборник научных трудов SWorld. – 2014. – Вып. 2, т. 34. – С. 29–34.
4. Вітрик І. С., Кордик Д. Ю., Коцар Л. О. Екскурсійна робота і основи музейної педагогіки [Електронний ресурс]// XVIII Сумцовські читання: Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства. – Харків: Майдан, 2012. – С. 125–130. – Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsovconference/2012/article.html?n=21>.
5. Інтерактивність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Інтерактивність>.
6. Киפק В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні// Навчальний посібник. – Чернівці: Кни-
7. Ковальчук Є. Музей у сучасному світі: розробка наукової концепції // Волинський музейний вісник: наук. зб. Вип. 3 / упоряд. А. Силук, Є. Ковальчук. – Луцьк, 2012. – С. 17–22.
8. Мартем'янова Н. С. До питання про умови особистісноорієнтованої, розвиваючої освіти у музейному середовищі [Електронний ресурс]// 18-ті Сумцовські читання: Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства. — Харків, 2012. - Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsovconference/2012/article.html?n=20>.
9. Музейні заняття [Електронний ресурс]// Офіційний сайт ХММ І. Ю. Репіна. – Режим доступу: <http://www.repin.in.ua/uk/muzeyni-zanyattya>.
10. «Ніч музеїв» пройшла в Чугуєві [Електронний ресурс]// Музейний простір України. 2012 рік. – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/post/12101>.
11. Створення нового туристичного досвіду та продуктів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://taif.org.ua/directions/product-creation/>
12. Сучасні тенденції в європейських музеях. Лекція Михайла Гнедовського [Електронний ресурс]//

- Українська правда. – 2016. – 3 травня. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/50dab0433696b>.
13. Шевченко О. О. Цикл музейних занять «І оживають речі» як один із способів популяризації колекції та музейної культури // Волинський музейний вісник: наук. зб. / упоряд. А. Силук. – Луцьк, 2015. – Вип. 7. – 552 с.
14. Ярмолюк О. А. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні тенденції розвитку туризму». – Миколаїв: ВП «МФ КНУКІМ», 2015. – Ч. II. – 145 с.

Олег РОМАНЧУК

Стереофотограмметричний метод електронного обліку музейних предметів

Враховуючи те, що держава на дослідження творів мистецтва відпускає надто мізерні кошти, то необхідно їх спрямувати на проведення ефективних методів досліджень. Ефективні методи дослідження в кожній галузі науки базуються на законах природничих наук. Мистецтво не може бути винятком.

Для того, щоб дізнатися, з якого матеріалу виготовлений художній твір, де він використується, ким виготовлений, потрібно провести атрибуцію. При проведенні атрибуції мало мати знання з літератури, а також необхідна робота безпосередньо з самим твором [7, с. 116–117]. З певних причин не кожен дослідник має можливість працювати з самим твором. Твори народного мистецтва і художньої промисловості мають підкреслені художньо-стильові ознаки, які значно полегшують атрибуцію. Мистецький твір складається з складних формоутворень та поєднань. Для проведення атрибуції твору за його формою науковцю необхідно знати характерні художні особливості, історичний період і країну, де виконаний твір та чиї смаки він відображає. Твори образотворчого мистецтва, публікації, архівні матеріали є допоміжними джерелами, на яких ґрунтується атрибуція.

На сьогодні основою атрибуції творів мистецтва є інтуїція, художнє сприйняття, власне відчуття. Тільки за такого підходу атрибутування художніх творів є недосконалим, а багато художників займаються підробкою та виготовленням копій з оригінала. Найгучніша сенсація свого часу – це історія з атрибуцією картин «Учні в Емманусі», коли загально визнаний знавець голландського живопису доктор Бредіус визнав це полотно твором Вермейєра Дельфтського. Публікації мистецтвознавців і маніфестації глядачів створили фон, на якому десять років по тому відбувся один з найгучніших скандалів в історії мистецтва. Картина «Учні в Емманусі» і 14 творів «класичного голландського живопису» (Тербоха, Хальса, Вермейєра), відкритих і проданих в 1937–1945 роках, виявилися підробкою голландського художника Ван

Меєгерена. В подібне становище потрапляли не тільки експерти та історики мистецтва, але було немало випадків, коли самі художники не могли сказати і показати, який твір створений ними [3, с.300–307].

Атрибуційна практика підтверджує, що людське око та інтуїція допускають помилки. Проведені дослідження багатьох музеїв свідчать, що око і відчуття можуть бути введені в оману, в той час коли аналітичні методи природничих наук дозволяють долати складні проблеми мистецтва.

Наприкінці XIX та на початку XX століття фотографія перетворилася в метод об'єктивного дослідження. Фотографія – головний засіб, який надовго зберігає зовнішній вигляд речі. За допомогою фотографії можна виявити наскільки пошкоджений об'єкт та напрями його руйнації. Ефективним напрямком при дослідженні архітектурно-історичних пам'яток є застосування наземної стереофотограмметрії. Цей метод дозволяє виявити контури споруди, виконати графічні креслення в будь-якому масштабі, будь-якого предмета. За допомогою знімків, зроблених через деякий проміжок часу, можна виявити, які зміни даної споруди відбуваються [2, с.46–51].

Використання сучасних комп'ютерно-інформаційних систем перспективне у вирішенні науково-дослідних проблем при проведенні атрибуції, датуванні, систематизації речей за стилістичними та морфологічними ознаками. Для впровадження в виробництво комп'ютерно-інформаційних систем вирішальне значення має збір і систематизація повної інформації про даний об'єкт і передачі її на будь-яку віддачу в межах земної кулі.

Заходи з охорони територій і пам'яток культури, які мають художню вартість, існують в низці країн світу, але їм не більше 100 років. Протягом цього періоду реставрація носила експериментальний і чисто емпіричний характер. Виконавці реставраційних робіт не мали відповідного уявлення з історії пам'ятника і науко-

вих досліджень проведених в даній галузі. Тому від таких заходів інколи було більше шкоди, ніж користі. Як правило, реставраційні роботи проводили некваліфіковані робітники. Значні і рішучі зміни в галузі реставрації відбулися в другій половині XIX століття, коли найбільш значним вираженням нових реконструкцій і методів був Віолле ле Дюк, автор трактату і інших досліджень, в яких викладені фундаментальні принципи систематичної реставрації. Нині реставраційні роботи потребують повної інформації об'єкта і оперативності її отримання виконавцем. Оскільки при реставраційних роботах використовують ідеальний метод, який зводиться до початкового відтворення реальних форм та виготовленням креслень, планів, розрізів об'єкта або художнього твору, то доцільно в такому випадку застосовувати фотограмметрію.

Фотограмметрія збагачена передовими універсальними приладами, які дозволяють за стереопарою об'єкта або твору мистецтва відтворити в тримірному просторі реальну форму об'єкта. Лишень одна стереопара фіксує 200 млн точок в просторі, які можна відтворити за допомогою універсальних фотограмметричних приладів. Ця передова техніка дозволяє не лише забезпечити високу точність отриманих результатів, але значно скоротити термін виконання робіт.

Архітектурні зйомки за кордоном поділяються на три основні категорії: наближена, точна і високоточна [11, р.206]. Наближена зйомка виконується з метою інвентаризації архітектурних пам'яток, дослідження їх стану та відновлення при реставрації. Точна зйомка застосовується для складання планів фасадів окремих будівель або їх груп та інтер'єрів. Високоточна зйомка (похибка 0,1 мм в масштабі плану) виконується для вивчення скульптур, вітарів, іконостасів, фресок і частин пам'яток з нанесеним живописом та мозаїкою в масштабах від 1:5 до 1:1.

Фотограмметричний метод дослідження художніх творів дає можливість кожному досліднику відтворити об'єкт в просторі і зробити вірні висновки при класифікації, датуванні та атрибуції. Цей спосіб є невід'ємною частиною способу ідентифікації матеріальних об'єктів [4].

На сучасному етапі розвитку суспільства одним із важливих аспектів роботи краєзнавчих та етнографічних музеїв є етнографічне дослідження рідного краю, збереження та популяризація матеріалів культурно-побутового характеру. Питання збереження і пропаганда кра-

щих надбань традиційної культури в період становлення молоді Української держави надзвичайно актуальне. Впровадження в життя досягнень науково-технічного прогресу, на жаль, призводить до поступового знищення елементів традиційної матеріальної культури [10, с. 75-85]. Основне завдання дослідників-етнографів полягає в тому, щоб якомога більше зібрати і донести до майбутніх поколінь цінних пам'яток культури, побутових предметів минулої епохи, що дозволить краще зрозуміти минуле та належним чином оцінити сучасне.

Відомо, що населення залучається до культурної народної спадщини головним чином через ознайомлення в музеях з експозиційними матеріалами, і тому вони заслуговують на глибоке вивчення. Так, при створенні етнографічного ансамблю завжди постає питання традиційного народного чоловічого та жіночого одягу. Одна з проблем полягає в тому, щоб максимально відтворити стиль та деталі, притаманні певному регіону. Майже кожна область України має свої етнографічні особливості, які склалися завдяки конкретним історико-географічним умовам. Кращі зразки предметів народного мистецтва, вишивки, народного одягу, кераміки, різьби по дереву та різноманітних предметів побуту зберігають в музейних фондах. Такі заходи дають можливість виділити найефективніші форми експозиційної популяризації етнокультурної інформації музеями серед населення. Після опрацювання відповідних літературних джерел і безпосереднього знайомства з етнографічними творами дослідник виконує фаховий аналіз та робить відповідні висновки, на основі яких розробляються певні заходи науково-освітньої роботи. Таким чином, людство зацікавлене в тривалому збереженні етнографічних предметів з метою їх вивчення та розкриття історичних умов, в яких вони існували. Як свідчить багатовіковий досвід, тканини погано зберігаються. Стародавній одяг до нашого часу практично не дійшов. З різних причин знищується і той, що залишився. При втраті предмета залишається інвентарна картка, а в кращому випадку ще фотографія, як додаткова інформація. Коли необхідно відтворити предмет, то така інформація повністю не вирішує питання. Описи предмета виконуються згідно з інструкцією, коротко і лаконічно, розміри проставляються загальні, а тому багато деталей за цими ознаками виявити неможливо. Все це дуже ускладнює відтворення етнографічних предметів. Виконані за описом копії предметів не збігаються з оригіналами. Для

того, щоб більш ефективно виконувати наукові дослідження, необхідно не тільки вдосконалити їх технологію, а суттєво її змінити.

Працівники Рівненського обласного краєзнавчого музею і кафедри землеустрою, геодезії та геоінформатики Національного університету водного господарства та природокористування розробили методику наземного стереофотограмметричного знімання будь-яких художніх предметів. Якщо сфотографувати один і той самий художній предмет з двох різних точок, то ми отримаємо два знімки. Ці два знімки називають стереопарою. Коли розглядати стереопару предмета простим фотограмметричним приладом – стереоскопом, то можна побачити уявне його зображення в об'ємі. Якщо розглядатимемо стереопару предмета за допомогою фотограмметричної станції, то не тільки побачимо об'ємне зображення, а і зможемо виконувати виміри в тримірному просторі з точністю до 0,01 мм. Дана технологія відкриває нові можливості візуального дослідження предмета за його стереопарою, якщо відсутній сам предмет. Вона підсилює фотофіксацію. Фотознімки стереопари виготовлені в певному масштабі. Оскільки предмет фотографують з малої відстані, то отримують фотографії крупного масштабу (1:5 - 1:20). Завдяки відповідній оптичній системі станції можна бачити найдрібніші деталі предмета [5, с. 138-141].

Дослідження етнографічних виробів з тканини за стереопарами виконують після відбору декількох зразків, близьких за технікою ткацтва, фактурою, розташуванням і характером орнаментальних форм. В порівнянні з описом стереопара предмета дозволяє передати природні кольори орнаменту. Завдяки наявності систематизованих стереопар предметів за вибраною схемою виконують їх надійний аналіз, виявляють типові риси, виділяють випадкове. Цей метод є надійним при класифікації будь-яких орнаментальних предметів. Важливим є те, що за даною технологією досліджень предмета з успіхом виявляють дрібні за розмірами форми, які служать тільки засобом для збагачення лінії контуру. Ці найдрібніші форми створюють умови для конструювання композиційних рішень при виготовленні предмета, де підбираються майстрами найтонші або потовщені лінії та узорні елементи, кути нахилів до основної осі композиції [9].

Цікаву групу складають композиції, основою яких є трикутники, чотирикутники, ромби та багатокутники. Такі форми найчастіше застосовуються при виготовленні килимів. Детальне

дослідження таких форм за новою технологією дасть можливість виробити науковий підхід та впровадити значний прогрес при їх виготовленні.

На основі виконаних досліджень нами встановлено, що коли відсутній предмет, то його дослідження доцільно виконувати не на основі опису, який зроблений в інвентарній картці, а на основі стереопари. В цьому випадку стереопара, особливо кольорова, максимально збільшує можливість досліджень в порівнянні з звичайними інвентарними картками, каталогами, альбомами та фотографіями. Нова технологія дослідження в етнографії набуває особливого значення в тих випадках, коли з різних причин нищать рідкісні предмети. Зокрема, внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС відбулося повне або часткове відселення мешканців з радіаційно забруднених районів, після чого посилилась тенденція швидкого відмирання, або безслідного зникнення скарбів народного мистецтва [1, с.102-109]. В таких випадках виготовлені стереопари предметів можуть стати надзвичайно важливим матеріалом, який максимально може замінити їх оригінали. При використанні фотограмметричних станцій дослідник на основі стереопар може виготовити креслення відповідного предмета в будь-якому масштабі і в автоматичному режимі.

Стереопара, доповнена необхідними відомостями про даний предмет, називається стереофотокарткою (див. рис. на наступній сторінці). Систематизовані за певним принципом стереофотокартки утворюють стереофототеку установи. Вона є найкращим первинним матеріалом для проведення досліджень. За такою стереофототекою можна проводити класифікацію та прослідковувати розповсюдження того чи іншого предмета в регіонах і країні. Особливу цінність набуває стереопара в тих випадках, коли немає можливості придбати сам предмет, але є можливість його сфотографувати. Така технологія фіксації предмета дозволяє зберегти час і кошти в експедиціях.

Вивчення творів мистецтв в даний час проводиться або під час безпосереднього обстеження, або за фотографіями у спеціалізованих виданнях. Тому музеї різних профілів в Україні виконують велику підготовчу видавничу роботу. Але включити в каталоги всі предмети, особливо у великих установах, неможливо, тому що потрібно залучити багато фахівців різних видів мистецтв.

Враховуючи обсяг досліджень, виконаних нами, і впровадження фотограмметрії в мистец-

творознавство, ми дійшли висновку, що потрібно розробити поліграфічне видання, яке було б ефективніше за існуючі. Таке видання ми назвали стереокаталогом. Стереокаталог побудований так, що кожен дослідник зможе детально вивчити всі ознаки предмета. При тривалих дослідженнях результати доповнюються і накопичуються, що сприяє зробити належні висновки чи відкриття. Каталоги художніх творів, які видаються на сучасному етапі, часто стримують науковий пошук, тільки через те що зроблений опис ставить дослідника перед висновками автора. Достатньо автору опису не звернути увагу на якусь деталь, і дослідник приходить до неправильних висновків.

Стереокаталоги можуть вмістити значно більший обсяг інформації про предмет та сприяти поширенню мистецтвознавчих знань серед населення особливо наукових працівників. Стереофототека є первинною необхідною документацією, за допомогою якої виконують дослідження художніх творів, вона дає можливість кожному досліднику відтворити об'єкт в просторі і зробити вірні висновки при класифікації, датуванні та атрибуції. Цей метод є невід'ємною частиною способу ідентифікації матеріальних об'єктів [4].

Кожна держава пишається своїм культурним надбанням, тому що воно є найбільшим скарбом, що накопичується віками свідчить про

самобутність народу. В музеях України й приватних колекціях знаходиться велика кількість творів живопису, виробів із золота, срібла, бронзи, фарфору, металу, ткацтва, вишивки, одягу, та інших предметів мистецтва, які є доказом таланту і працелюбності наших предків. Варто відзначити й те, що величезна кількість українських культурних цінностей – клейноди українського козацтва, унікальні археологічні знахідки та скарби, безцінні мозаїки, ікони й іконостаси з наших церков, кращі полотна відомих художників, твори декоративно-ужиткового мистецтва, архівні документи, стародруки та інші раритети – у різні історичні періоди були вивезені за межі нашої країни. Найбільше таких втрат Україна зазнавала під час воєн, особливо Другої світової війни. Нині, коли наша держава утверджується у світовому співтоваристві як правова і всебічно розвинена, постає питання пошуку й повернення на рідні терени цих надбань національної культури.

Загальновизнано, що дві третини всіх культурних збитків колишнього СРСР внаслідок війни з Німеччиною 1941-1945 рр. складають втрати України. За скромними підрахунками, лише втрати державного архівного фонду складають понад 6 мільйонів справ, українських книгозбірень – понад 51 мільйон книг. На сьогодні постійно уточнюється й доповнюється обсяг збитків, завданих війною музеям. За першими офіційними повоєнними даними,

з музеїв України німецькою окупаційною армією та її сателітами було вивезено понад 40 тисяч музейних предметів. У 1987 р. були оприлюднені нові дані, за якими втрати українських музеїв перевищували 130 тисяч цінних експонатів. На початку 1990-х рр. за віднайденими архівними документами з'ясовано, що втрати лише 21 музею України складають 283 728 одиниць збереження. Тільки в столичному Музеї українського мистецтва з 75000 картин після Другої світової війни залишилося 5000. Втрачено майже 25000 музейних предметів Київського музею західного та східного мистецтва. Зі Львова нацисти вивезли колекцію малюнків Альбрехта Дюрера, а Львівська картинна галерея втратила 229 найцінніших творів. З Харківської картинної галереї до Німеччини було відправлено 1348 живописних творів та ескізів. З Центральної наукової

СТЕРЕОФОТОКАРТКА																					
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ ЛІВНИЙ ЗНІМОК СТЕРЕОФОТОКАРТКИ Масштаб _____ Книга надходжень _____ Фондовий номер: _____ Фокусна віддаль фотокамери: _____ Розмір негатива: _____ Дата фотозйомки: _____ 1. Місце знаходження: _____ 2. Коли знайдено: _____ 3. Матеріал: _____ 4. Техніка: _____ Директор _____ М.П.	МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ ЛІВНИЙ ЗНІМОК СТЕРЕОФОТОКАРТКИ МІСЦЕ ЛІВОГО ЗНІМКА																				
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ ЛІВНИЙ ЗНІМОК СТЕРЕОФОТОКАРТКИ МІСЦЕ ПРАВОГО ЗНІМКА	Масштаб _____ Книга надходжень _____ Фондовий номер: _____ Фокусна віддаль фотокамери: _____ Розмір негатива: _____ Дата фотозйомки: _____ 5. Координати точок об'єктування <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse; font-size: x-small;"> <tr> <th style="width: 10%;">№ точ.</th> <th style="width: 15%;">1</th> <th style="width: 15%;">2</th> <th style="width: 15%;">3</th> <th style="width: 15%;">4</th> </tr> <tr> <td>X</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>Y</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>Z</td> <td></td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </table> Інженер-фотограмметрист _____ Стереофотокартку склав _____ Директор _____ М.П.	№ точ.	1	2	3	4	X					Y					Z				
№ точ.	1	2	3	4																	
X																					
Y																					
Z																					

Рис. Стереофотокартка предмета

бібліотеки АН України до Німеччини потрапили, окрім унікальних книг, 320 тисяч рукописів, серед них – перською та китайською мовами. І це ще не остаточні дані, адже з'ясування реальної картини збитків у історико-культурній царині – справа надзвичайно складна.

У той час як інші держави десятиліттями ретельно фіксували й досліджували втрати свого культурного надбання, у нас до останнього часу практично не велися підрахунки загального фонду історико-культурної спадщини, не був визначений фінансовий еквівалент втраченого. Сьогодні необхідна комплексна праця багатьох установ для того, щоб науковими дослідженнями охопити величезну кількість українських пам'яток, які з різних причин перебувають за межами нашої країни. Надзвичайно важливим є конституційне положення щодо виявлення, дослідження й повернення народу України незаконно переміщених культурних цінностей.

Для якісного дослідження та обліку творів мистецтва пропонуємо застосувати розроблений нами стереофотограмметричний метод, який базується на використанні досягнень технічних та природничих наук.

Стереофотограмметрія – наука, яка вивчає способи просторових вимірів будь-яких елементів об'єкта, що знаходиться в стані спокою або руху. Процес стереофотограмметричних вимірів зводиться до геодезичної підготовки, фотографування предмета і обробки матеріалів зйомки. Наземним стереофотограмметричним знімком називають фотознімок місцевості або предмета, зроблений за допомогою фотокамери, встановленої на штативі.

Наземна стереофотограмметрична зйомка широко застосовується в інженерній фотограмметрії. Її застосовують для точної об'єктивної фіксації і вивчення форми, розмірів і взаємного розташування різноманітних просторових об'єктів і явищ (споруд, механізмів, руху предметів та фізичних явищ) [8, с.8-33]. При наземній стереофотограмметричній зйомці фотографування виконують з двох кінців базиса, довжину і азимут якого, а також координати X, Y, Z одного з його кінців, точно визначають за результатами безпосередніх вимірювань в натурі (на місцевості). Фотограмметричний метод має ряд переваг перед іншими, особливо коли необхідно визначити координати великої кількості точок при дослідженні недоступних об'єктів.

Завдяки вищерозглянутому, нами розроблено новий засіб фіксації інформації про предмет, який ми назвали стереофотограмметричним.

Він не має тих недоліків, що мають існуючі засоби, такі як речові, образотворчі, письмові, кіно-, фоно- і фотоджерела та поєднує всі їх переваги.

На основі виконаних всебічних, широких досліджень існуючих методів ставлення предметів на облік, проведення реставрації та виготовлення копій нами розроблена стереофотограмметрична картка предмета. У стереофотограмметричній картці опис відсутній. З її допомогою кожний дослідник сам виконує візуальне дослідження предмета за стереопарою.

На правому або лівому фотознімку він може робити необхідні виміри за допомогою лінійки поперечного масштабу та вимірника, визначати площу пошкоджень предмета за одним із існуючих методів: графічним, механічним або аналітичним. За допомогою простого фотограмметричного приладу стереоскопа дослідник розглядає стереопару предмета і бачить його об'ємне зображення та дійсний колір. Якщо розглядати таку стереопару за допомогою фотограмметричної станції то результати досліджень є високоточними, яких середня квадратична похибка вимірів становить 0,01 мм. На основі цього робляться вірні висновки. Таким чином, при дослідженнях за стереопарою відбувається збагачення наукових пошуків, чого не спостерігається при дослідженнях на основі опису.

В даній стереофотограмметричній інвентарній картці поєднуються переваги традиційної інвентарної картки та стереопари. Систематизація стереофотограмметричних карток предметів з певного виду мистецтв називається стереофотограмметричною картотекою. Стереофотограмметрична картотека дозволяє:

- виконувати дослідження предметів в хронологічній послідовності;
- виконувати дослідження предмета за об'ємним його зображенням за допомогою простих і дешевих фотограмметричних приладів;
- використовувати стереопару при проведенні експертизи предмета;
- кожному досліднику робити власні висновки та відкриття;
- виконувати графічні зображення в масштабі за стереопарою на універсальних стереофотограмметричних приладах;
- повністю автоматизувати пошук певного предмета в банку даних;
- брати на облік предмети та проводити наукові дослідження як у даній установі, так і за її межами;

- підключати стереофотограмметричну картотеку предметів установи до міжнародних мереж комп'ютерно-інформаційних систем;
- своєчасно виявляти викрадені предмети;
- виявляти підробки творів при продажі їх на аукціонах;
- широко застосовувати їх у відділі «Охорона культурної спадщини»;
- застосовувати її у приватних колекціях різних рівнів.

Стереофотограмметрична картотека предметів з певного виду мистецтв є найкращим каталогом для науковців [6, с.193-195].

На основі виконаних досліджень нами встановлено, що дослідження відсутнього предмета доцільно виконувати не на основі опису в традиційній інвертарній картці, а на основі його стереофотограмметричної картки (стереопари). Наявність стереопари дозволяє ідентифікувати предмет і його копію. За допомогою стереопари встановлюють, де оригінал, а де копія. Особливу цінність стереопара набуває при вивезенні цінного предмета за кордон (на митниці), на аукціонах, у страхових компаніях та в антикварних крамницях. Жоден досвідчений майстер не в змозі виготовити копію, ідентичну оригіналу. Як показує світова практика, навіть найдосвідченіші експерти робили помилки, які приносила власникам творів мистецтва багатомільйонні збитки. Експерт користується суб'єктивним сприйняттям, яке залежно від певних умов спотворюється. А тому мистецтвознавчу експертизу потрібно робити за допомогою технічних засобів, що базуються на принципах природничих і технічних наук – математики, фізики, геодезії, фотограмметрії, із залученням комп'ютерно-інформаційних систем.

Для визначення назви предмета, зображеного на стереофотограмметричній картці, та його датування пропонуємо, залучати фахівців з даного виду мистецтв. Це дає змогу привести назви твору до єдиних термінів та більш точного датування. Маючи назву предмета та датуван-

ня, проводять систематизацію стереофотограмметричних карток за вибраною схемою. Стереофотограмметрична картотека є найбільш оптимальною, вона надійно зберігає інформацію про предмет та сприяє широкому використанню її фахівцями різних галузей науки. Оскільки в кожній стереофотограмметричній картці приведені координати точок обґрунтування, то ця інформація вважається конфіденційною. Вказані координати необхідні для ідентифікації предмета у випадку викрадення, підробки, продажу, купівлі т. ін. У зв'язку з цим стереофотограмметрична картотека предметів має зберігатися під охороною. Стереофотограмметрична картотека повністю підлягає автоматизації. Якщо банк стереофотограмметричної картотеки підключити до мережі комп'ютерно-інформаційних систем, то можна підбирати художні предмети за вибраною схемою, отримувати зображення у відповідному масштабі, а за ним виконувати необхідні лінійні й кутові виміри та передавати дану інформацію у будь-яку точку земної кулі.

Таким чином, запропонована технологія ведення обліку та дослідження художніх предметів є найбільш ефективною для виконання завдання пошуку і повернення на рідні терени мистецьких творів, які свого часу з якихось причин були вивезені за межі держави.

На основі вищезгаданого можна зробити такі основні висновки:

1. Фотограмметричний спосіб дослідження художнього твору дозволяє повністю зібрати і систематизувати інформацію про його стан та важливість в мистецтвознавстві.
2. За допомогою комп'ютерно-інформаційних систем можна передавати інформацію матеріальних об'єктів на будь-якій відстані земної кулі.
3. За отриманими результатами при дослідженні художніх творів фотограмметричним способом їх можна впевнено класифікувати, датувати, атрибутувати та ідентифікувати.

Джерела та література:

1. Булгакова Л. Деякі конструктивні та художні особливості традиційних сорочок Полісся першої половини ХХ століття // Народознавчі Зошити, № 2. – 1996. – 145 с.
2. Ванин А. Оптимизация архитектурных фотограмметрических съёмок // Геодезия и картография. – 1983. – № 8.
3. Гремберг Ю. Технология станковой живописи. – Москва : Изобразительное искусство, 1982. – С. 294-307. – 320с.
4. Патент на винахід. 22545 А, Україна, G 09 F 3/00, G 01 C 11/00. Спосіб ідентифікації матеріальних об'єктів. Романчук О. С., Романчук С. В., Яцков М. В., Власюк А. П. Заявлено 15.04.97. Опубліковано 30.06.1998. Бюл. № 3.
5. Романчук О. Вирішення проблеми ефективного дослідження творів мистецтва // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Матеріали V наук. конференції, м. Луцьк, 27-28 серпня 1998 р. – Луцьк, 1998. – 160 с.
6. Романчук О. Стереофототека – найбільш надійний засіб обліку та дослідження творів мистецтва //

- Наукові зап. Том II. Ч. Інформації. — Остріг : НУ «Острозька Академія». 1999. — 257с.
7. Романчук О. Обґрунтування ефективної методики дослідження скульптури // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Доповіді та матеріали IV наукової конференції м. Луцьк, 17-18 грудня 1997 р. — Луцьк, 1997. — 139 с.
8. Сердюков В. М. Фотограмметрия в инженерно-

- строительном деле. — Москва : Недра, 1970. — 136 с.
9. Сидорович С. Й. Художня тканина Західних областей УРСР. — Київ: Наукова думка, 1979. — 156 с.
10. Скрипник Г. Розвиток громадських етнографічних музеїв на Україні // Народна творчість та етнографія. — № 1. — 1981.
11. Karara H. Handbook of-topographic photogrammetry. USA; American society of photogrammetry. — 1979. — P. 206.

Інна СЛЕСАРЕНКО

Інтерв'ю як метод вивчення усної історії (на прикладі спогадів мешканки Шепетівки Лінник М. В.)

«Усна історія виражає історію людям, і ця історія викладена їх власними словами. Розкриваючи минуле, вона допомагає їм будувати майбутнє на свій смак».

П. Томпсон

Анотація. У статті робиться спроба проаналізувати на основі загальнотеоретичних праць значення усної історії у дослідженні історичних процесів, зокрема акцентується увага на інтерв'юванні. Теоретичні тези підкріплюються спогадами шепетівчанки Марії Васиївни Лінник, 1923 р. н. Також піднімається проблема цифрової ери усної історії.

Ключові слова: усна історія, інтерв'ю, спогади, Шепетівка, Лінник М.В., медичний технікум, пам'ять, «цифрова» революція.

За століття свого існування — від античності і до постмодерну — історична наука зазнала чимало змін як у способах пізнання минулого, так і в стилі самого історієписання. Один із найрадикальніших поворотів стався у середині ХХ ст., і це був поворот до Людини — учасника, свідка, суб'єкта Історії. Власне кажучи, «історики віддавна відчували, що письмовим документам бракує людського виміру, спонтанності. Зазнавши попередньої цензури, призначені для особливих цілей, вони (документи) відображають лише формальні стосунки та позбавлені життя широкого кола людей» [2, с. 212].

Потреба пізнання і розуміння індивідуального досвіду людини як головної дійової особи історії логічно призвела до переорієнтації дослідницьких стратегій. Так званий антропологічний поворот в історичних студіях означав зростання дослідницької уваги до звичайних людей (окремих індивідів та груп), їх повсякденного життя, що дозволило побачити багатоманітність людського досвіду різних історичних подій, по-

казати неоднозначність історичних інтерпретацій, множинність «історичних правд» і оцінок [2, с. 212].

«Люди завжди оповідали свої історії у розмовах. Століттями історія передавалася усно, з вуст в уста... Усі в той чи той спосіб оповідають про минулі події, тлумачать їх, надають їм значення, підтримуючи живу колективну історію. Навіть у наш час всезагальної письменності та розмаїтих засобів зв'язку [...] більшість людей формує засади свого розуміння власної минувшини через розмову з іншими...» — слушно стверджує Роналд Гріл, один з теоретиків усної історії [2, с. 212].

За словами Торнтона Уайлдера, «історія — цільнотканий гобелен, і марні спроби висмикнути з нього поглядом шматок шириною більше долоні». Ця метафора великого прозаїка цілком відповідає одному з положень академічної історичної науки. Історія — безперервний процес, її події можуть бути викладені в різних варіантах, із різних точок зору, і кожна епоха шукає прийоми їхнього прочитання.

На сьогодні консенсусу щодо остаточної дефініції усної історії не досягнуто, але більшість науковців наголошують на міждисциплінарності цього напряму [3, с. 10].

«Усна історія — це ділянка досліджень і метод збирання, зберігання та інтерпретації голосів і спогадів людей, груп та учасників подій минулого. Усна історія є водночас і найдавнішим способом історичного дослідження, що передував писемності, і одним з найсучасніших, починаючи із записів на аудіоплівку у 1940-х і до цифрових технологій ХХІ століття» [3, с. 10].

Одним із найперших фахівців з усної історії був британець Пол Томпсон, соціальний історик університету Ессексу, який відіграв провідну роль у створенні Британського товариства

усної історії на початку 1970-х рр. та в усьому подальшому розвитку міжнародного усної-сторичного руху, починаючи з кінця цієї декади. Його перша книга «The Voice of the Past: Oral History» («Голос минулого. Усна історія») з моменту її першої публікації 1978 р. стала справжньою хрестоматією для усних істориків усього світу. Томпсону довелося захищати усну історію від критиків, які наполягали, що пам'ять є ненадійним історичним джерелом, та доводити легітимність і цінність цього підходу [7, с. 8]. Книга відображала прагнення автора представити усну історію як цілком сформований напрям історичної науки, відстояти її право на існування в цій якості. Поступово, з розмов про можливості усної історії, центр уваги перемістився на те, чим обмежене усно-історичне знання і на які питання воно принципово не може відповісти.

Пол Томпсон зазначав: «Усна історія не обов'язково є знаряддям змін; все залежить від того, як вона використовується. Тим не менш, усна історія, безперечно, може бути способом перетворення як змісту, так і цілі історії. З її допомогою можна змінити сам фокус історичної науки, ініціювати нові напрями досліджень» [4].

Займаючись історією, ми маємо справу з тим, що сталося, і з тим, що могло б статися – така дослідницька концепція П.Томпсона [1].

Усна історія все ж – неповноправна галузь історичної науки. Це методика, яку необхідно застосовувати до вивчення всіх сфер, галузей історичної науки (соціальної, економічної, політичної тощо), але не для всіх галузей цей метод однаково ефективний [6, с. 302].

Усна історія для країн постсоціалістичного табору – це викривлення даних, спотворення актів. Це позначилося на колективній свідомості, але навіть за таких умов усна історія залишається важливою (оскільки все звучить з уст очевидців режиму).

Для того, щоб провести інтерв'ю, необхідно володіти певними навичками. Існує багато різних типів інтерв'ювання, від дружнього і неформального, розмовного, до офіційно-стриманого способу подачі запитань. Є декілька найважливіших якостей, якими повинен володіти інтерв'юер: цікавість і повага до людей як до особистостей, гнучкість реакції, можливість проявити розуміння і співчуття до точки зору іншої людини і, звичайно, готовність сидіти та слухати. Люди, які самі говорять безперестанку чи не можуть стриматися від спокуси посперечатися зі співбесідником, нав'язати йому свої ідеї, от-

римають інформацію або безкорисну, або просто неправдиву [6, с. 223].

Справа в тому, що дослідження історії на основі усних свідчень відкриває для дослідника безліч нових можливостей. У найзагальнішому плані свідчення очевидців, як правило, володіють потрібним потенціалом: дозволяють пробувати і розробляти нові підходи до інтерпретації фактів, підтверджувати справедливості існуючого трактування історичних подій і демонструвати, як вони сприймалися на індивідуальному рівні. По суті, основні прийоми оцінки усних свідчень, відбору найбільш виразних фрагментів і побудови аргументації мало чим відрізняються від тих, що застосовуються при створенні наукової роботи на основі документів на паперових носіях [6, с. 263].

Отож метод інтерв'ю був застосований при спілкуванні зі старожилою, мешканкою Шепетівки Марією Василівною Лінник, про яку дізналися від знайомої.

Коротка біографічна довідка: Лінник М.В., 1923 р. н. Мешкала в центрі Шепетівки біля базару, зараз – вул. Героїв Небесної Сотні. Працювала понад 40 років дільничною медичною сестрою. Мати померла у 1930 р., батько – у 1934 р. Старший брат загинув у перші дні радянсько-німецької війни. Молодша сестра живе в РФ. Марія Лінник була одружена, чоловік помер. Має двоє дітей (сина та доньку), внуків та правнуків.

Оскільки це була наша перша зустріч і знайомство, а також враховуючи, що анкетне інтерв'ю – сухе, сковане, обмежує пам'ять людини, яку анкетують, її розповідь, нами було вирішено використати вільне інтерв'ю. Загалом, ми озвучили, що хотіли б почути, як виглядала Шепетівка до війни, в яких місцях що знаходилося, а далі, роблячи цифровий запис розповіді, задавали уточнюючі питання.

Варто врахувати, що при проведенні такого інтерв'ю потрібно бути готовим до недовіри з боку опитуваної людини. Тому можна почати розмову з нейтральних тем, які не стосуються важливих історичних подій чи явищ. Ми розпочали зі школи.

Із захопленням та з гордістю шепетівчанка розповідала про свої успіхи у навчанні. У приміщенні теперішньої райдержадміністрації Марія Василівна відвідувала школу № 3 (1-7 класи), яка знаходилась на 1-му поверсі. Заняття проходили у дві зміни. Класним керівником була Гарбар Циля Марківна (її ж чоловік був директором ощадкаси). Оскільки Лінник М. В. була сиротою, її забезпечували одягом, взуттям

та канцелярськими предметами з Наросвіти. В 1940 р., як згадує жінка, на свято Нового року їй та іншим сиротам Наросвіта виділила подарунки – пакетики з цукерками. Святкування відбувалося в тодішньому Палаці піонерів, який знаходився на розі сучасних вулиць Судилківської та Гончарова. «Мене, так я гарно вчилася, і ще пару дівчат, покликали поділити канфети на всіх сирот і розкласти по кульочках. А так, як ми розкладали, то нам розрішили взяти собі трохи більше канфет. То я цілого бумажного пакета принесла!» – говорить Марія Василівна.

На 2-3 поверххах сучасної райдержадміністрації розташовувався медичний технікум. Навчання відбувалося за двома спеціальностями: на акушерів вчилися 2 роки, на фельдшерів – 3 роки. Після відмінного закінчення 7-го класу Марія Василівна обрала навчання на фельдшера. Отримувала стипендію в розмірі 49 рублів. Встигла провчитися лише 2 роки, доки у 1941 р. не розпочалася радянсько-німецька війна. Після закінчення війни Лінник М. В. продовжила навчання на 1,5-річних медичних вечірніх курсах [5].

Оскільки обраній професії Марія Василівна присвятила все життя, то, відповідно, лєвова частка озвучених нею спогадів стосувалася саме роботи в лікарні, лікарів, з якими працювала і які її навчали, умов праці. Торкалася вона і життєвих доль людей, адже описуючи минуле, ми говоримо не тільки про себе, але й включаємо у наші спогади досвід і враження багатьох інших людей [6, с. 268].

На запитання, чи голодувала вона в Шепетівці у 1932-1933 рр., відповідає: «Нє, голоду в нас не було. Я то погано помню. Ми ж жили біля базару, то біля сусідської хати, як я гуляла, то побачила жінку, но вона не наша була, не шепетівська. То в неї ноги сочилися. А я ж ще не знала, шо то таке. То думала, шо то кров. То та жінка сиділа на землі, а біля неї дитина була. Дитина стояла, видно, шо крепша була, то її мама, мабуть, доставала їй їсти, а сама не їла. То я позвала батька свого, то він налив їй бутилку молока, бо ж в нас корова була, то і молоко було, і дав тій жінці. І визвали їй скору помощь, то її забрали в лікарню. А шо з нею було далі, то я не знаю. Але в нас в Шепетівці не було такого голоду. В нас почті в кожній хаті була корова. Як йшла череда, то треба було довго стояти і чекати, щоб пройти. В нас багаті були люди. Може, хтось і голодав, но я не знаю» [5].

Період німецької окупації Марія Василівна

охарактеризувала таким епізодом: «Коли німці прийшли, то в мене на квартирі поселились, ніхто не питався, просто прийшли. Хто на полу спав, хто на кроваті. Але гарно себе вели. Я то боялася, але ніхто не мав до мене діла. Там був старий німець, толковий такий, то він їх контролював, а вони його слухали» [5].

На запитання про взяття Шепетівки радянськими військами та реакції людей на «визволителів» спочатку узагальнено відповідала, а потім пригадала такий факт:

«Коли наші вже прийшли, советські войска, то зайшли до нас в хату. А в мене стояла торбочка з сухарями в куточку. Шось подивилися, забрали мішок картоплі, шо в мене стояв, та й пішли. А потім я дивлюся – шо це там таке світле пятно на полочці? Як я придивилась, а то вони забрали сухарі мої. А вони ж довго стояли, я й забула, шо вони там є. Голодні вони були. Голодні! Ше навіть після війни жадні були куска хліба» [5].

Деякі озвучені факти шепетівчанка просила «нікому» не розповідати подробиць, наприклад, про пізній розстріл людей нацистами та про подругу, яка, на думку Лінник М. В., була розвідницею. Досі її охоплює страх?

Ми дійшли до того етапу, коли записати аудіо- чи відеоспогад – елементарно і доступно. Однак не все так просто. Майкл Фріш доводить, що оцифровування звуку та зображення потіснить сучасне домінування транскриптів і поверне усній історії її усність, тому що цифрові технології значно полегшують навігацію по аудіо- чи відеоматеріалу, тим самим розширюючи нашу, засновану на тексті, письменність до нових форм грамотності [7, с. 17]. До того ж наші співрозмовники матимуть дуже різні наміри стосовно того, що розповісти нам у випадку, коли їхня історія буде легкодоступна та придатна для маніпуляцій [7, с. 18]. Чи готові і наскільки готові архіви та бібліотеки відійти від паперового формату документа? Між істориками досі точаться дискусії стосовно того, як подолати майбутні наслідки цифрової революції, проте нині важко щось передбачити.

Отже, хоча усна історія (від появи як поняття і до сьогодення) має низку критичних зауважень, недоліків і проблемних питань, все ж лишається важливою складовою дослідницького процесу, показуючи зовсім інше бачення звичайною людиною великої історії. Важливим елементом вивчення такого процесу є інтерв'ю. Спогади, отримані таким методом, дозволяють по-новому поглянути на певні події, підтвердити чи спростувати певні факти.

Джерела та література:

1. Голос прошлого. Устная история // Журнал не-придуманных историй «ЯТЬ». – № 2. – 2004 [Електронний ресурс]. <https://www.vesmirbooks.ru/press/369/>
2. Кісь О. Усна історія: концептуальні засади // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка / За заг. ред. І. С. Зуляка. – Серія: Історія. – Вип. 2. – Ч. 3. – С. 212-220.
3. Пастушенко Т. Метод усної історії та усно історичні дослідження в Україні // Історія України. – № 17-18 (657-658). – Травень 2010. – С. 10-15.
4. Рогинская О. Голос прошлого. Устная история // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. – № 2-3. – 2005 [Електронний ресурс]. <https://www.vesmirbooks.ru/press/368/>
5. Спогади шепетівчанки Лінник М. А., 1923 р. н., записані 24.10.2018 р.
6. Томпсон П. Голос пришлого. Устная история / Пер. с англ. – М., 2003. – 303 с.
7. Томсон А. Чотири зміни парадигм в усній історії / Схід-Захід: Спеціальне видання. Усна історія: теорія. – Вип. 11-12. – С. 7-24.

Юлія ТЕРЕШКОВИЧ

Дослідження покладів бурштину на території України

Янтар або «горілий камінь», як здавна називають бурштин на Поліссі, є одним з найбільших скарбів нашого краю. Камінь, з яким пов'язано чи не найбільше легенд і переказів щодо його появи, відомий протягом декількох тисячоліть. Людство здавна вірило в його магічні властивості, вважало джерелом енергії, талісманом щастя, використовуючи як оберіг від злого ока. З бурштину майстри виготовляли намиста, персні, сережки та браслети, робили мундштуки та портсигари. В деякі періоди історії його використовували як грошову одиницю. Про лікувальні властивості бурштину було відомо ще стародавнім медикам. Здавна його вважали засобом, здатним вилікувати будь-яку хворобу, вважаючи чудовим природним цілителем. Лікувальний камінь застосовували в мазях зовнішньо, пили порошок, робили настоянки. Особливо цінним засобом вважався білий бурштин.

Згідно з сучасними науковими даними, приблизно 37-50 млн. років тому на місті Полісся був острів, оточений морем, на берегах якого росли хвойні дерева, сосни, смоли яких ми сьогодні викопуємо як бурштин. Термін «бурштин» вважають збірним для цілого ряду викопних смол, характерним представником якого є сукциніт. Адже сосну, з живиці якої утворився бурштин, на латині називають «пінус сукциніфера» [4, с. 11]. З ним зазвичай і ототожнюють бурштин високої якості, який зустрічається на березі Балтійського моря та на території України.

Камінь є високомолекулярним з'єднанням органічних кислот, який вміщує по 10,5 % кисню і водню, до 79 % вуглецю, решта – ще 24 хімічні речовини. За своїм походженням та фізи-

ко-хімічними властивостями поліський бурштин подібний до балтійського, але відрізняється від нього меншими розмірами, більшою різноманітністю свого забарвлення та більшою кількістю рідкісних включень – древніх скам'янілих комах та інших законсервованих живих істот. Нерідко зустрічаються пелюстки квітів, голки хвойних, листя, гілочки та кора дерев, мох, бульбашки води та повітря та ін. Включення в бурштині мають велику цінність для науки. За залишками в камені вчені відтворили вигляд лісу, який ріс мільйони років тому. Встановили тисячі видів членистоногих, сотні видів рослин. Таким чином, органічні залишки в бурштині є прямим джерелом пізнання доісторичного життя на Землі.

Бурштин займає перше місце серед самоцвітів завдяки своїй найширшій палітрі кольорів. Природа щедро наділила його всіма фарбами і їх відтінками. Звичайно, це переважно жовті, коричневі і бордові кольори, але існують блакитні, чорні, зелені, білі та навіть безбарвні прозорі екземпляри. Нерідко в одному шматку можна зустріти відтінки райдуги. Іноді шматки однотонні.

Встановлено, що первинний колір бурштину обумовлений зміною в структурі його молекули, характером розсіювання в ньому білого світла і наявністю включень. Вторинний – наслідок вивітрювання і впливу температури. На території нашого краю зустрічаються різноманітні відтінки бурштину. За оцінкою Польської академії наук унікальним вважається камінь світло-жовтих, лимонних та салатових відтінків. У відкладеннях Львова та його околиць ще в середині XIX ст. знаходили бурштин червоного, рубінового та вишневого кольорів [4, с. 35].

Зразки бурштину

Територія України умовно розділена на три бурштиноносні басейни: Дністровський, Прип'ятський і Дніпровський. Прип'ятський розташований на західному і північному схилах Волинської, Житомирської, Рівненської та Київської областей. Дніпровський розташований на північно-східному схилі Українського щита: Полтавській, Київській, Дніпропетровській, Черкаській, Херсонській та Запорізькій областях. Дністровський розташований в Карпатській і Прикарпатській складчастій системі – це Івано-Франківська і Львівська області.

Великі поклади українського бурштину знаходяться на Поліссі, а саме в Рівненській, Волинській та Житомирській областях. На Рівненщині розташовані Клесівське родовище, Володимирець-Східний та «Вільне». На Житомирщині є багато дрібних бурштинових родовищ в Ємільчинському, Олевському, Коростенському та інших районах міста та області. Найкращими є Перга і Бараші. На Волині – Маневицько-Любешівське родовище. Невеликі прояви відомі в західних областях України на території нинішніх Львівської та Івано-Франківської областей. Бурштин в родовищах розташований дуже нерівномірно. В одному місці його може бути багато, а вже через метр його кількість в породі може значно відрізнятись. Залягає камінь на глибині від одного до декількох десятків метрів. Точних оцінок запасів немає, оскільки вони вивчені мало. Нині великих масштабів набув нелегальний видобуток бурштину в Україні. «Чорними копачами» камінь виявлено там, де його ніколи не знаходили.

За кількістю видобутого самоцвіту Україна може поступатися лише Росії. Однак якість в українського набагато вища. Родовища в РФ можуть дати до 15 % ювелірного каменю, а українські – не менше 25 %.

Сучасні знання про поклади бурштину в Ук-

раїні – це результат плідних і напружених геологічних досліджень, які проводилися протягом трьох останніх сторіч вченими різних національностей. Усю історію вивчення бурштину України умовно поділяють на три періоди. Перший (XVIII – поч. XX ст.) – характеризується уривчастими здогадками про знахідки бурштину та їх узагальнення. Науково обґрунтовані відомості про знахідки бурштину в долині р. Горинь Рівненського повіту Волинської губернії було оприлюднено в трактаті польського натураліста Георга Ржончинського в 1736 р. Ця праця була написана латинською мовою та дала досить цінні вказівки щодо дослідження даного краю. А тому зовсім не дивно, що трактат був перевиданий навіть через 20 років.

Автор «Волинских записок, сочиненных в Житомире» (1809 р.) С. Руссов зазначає: на Волині «находится в знатном количестве и большими кусками янтарь». Одним із аргументів є факт, що Волинь була затокою Балтійського моря [3, с. 12]. Перші більш менш визначені вказівки про місцезнаходження бурштину в Волинській губернії вказані в 1827 р. польським вченим Яковицьким. У своїй роботі «Ориктогнозії» автор дає відомості, що бурштин знаходиться на Волині в Домбровиці [7, с. 23]. У 1866 р. згадується, «що в Радомыльском уезде по обоим берегам Припяти и по берегу Днепра крестьянки (преимущественно старухи) собирают янтарь с лечебными целями: они толкут его в порошок и с различными обрядами окуривают им своих пациенток, страдающих женскими болезнями...» [7, с. 26].

Окремо потрібно сказати про внесок у дослідження нашого краю талановитого дослідника польського походження Г. Й. Осовського, який у своєму геологічному нарисі Волинської губернії (1867 р.) згадує про знахідки бурштину в Овручському уїзді на р. Уборть, «в окрес-

Інклюзія з включенням павука

тностях местечка Домбровицы, где его выкапывают на полях иногда кусками до двух фунтов весом», в Луцькому і Ковельському уїздах, між Дубно і Кременцем [7, с. 26].

Певні аспекти, що стосувались знахідок бурштину та умов його залягання, розглядалися у роботах А. С. Роговича (1873 р.), В. Г. Бродовича (1877 р.), А. Гедройца (1886 р.), Н. Соколова (1893 р.), Ф. Кеппена (1899 р.), П. Г. Михайловського (1903 р.) та інших.

Особливо бурхливого розвитку набули геологічні дослідження на Волині з ХХ ст., коли в Житомирі було створено науковий центр – Товариство дослідників Волині, з яким пов'язане ім'я академіка Павла Аполлоновича Тутковського. У своїх роботах він підбив підсумки першого етапу дослідження українського бурштину та узагальнив усі матеріали про розповсюдження його у Київській, Волинській та Мінській губерніях [4, с. 5].

Другий період – радянський (1917-1991 рр.). У цей час з'являється велика кількість наукових публікацій, що стосуються досліджень покладів бурштину на території України. Видатний вчений-мінеролог і геохімік А. Є. Ферсман пише в своїй роботі «Рассказы о самоцветах» (1925 р.):

«И все-таки есть один камень, один самоцвет прекрасного золотистого цвета, который во все времена привлекал своей таинственной туманностью, сверкающим блеском, своими загадочными свойствами». Вказує, що «янтарь собирали по берегам Днепра, ниже Киева, где он назывался «бурштином» [8, с. 156].

Досліджували бурштин П. І. Василенко (1929 р., 1933 р.), Л. М. Хандросс (1941 р.), Е. Е. Рожко (1964 р.), С. С. Савкевич (1970 р., 1973 р.), Ю. В. Семенченко (1974 р.), В. С. Трофимов (1974 р.), А. І. Серебрицький (1979 р.), Б. І. Сребродольський (1980, 1982, 1984 рр.), В. М. Мацуй (1985, 1987 рр.) та інші [2]. Серед українських дослідників цього періоду склалася думка про те, що поклади бурштину в Україні місцевого походження.

Особливої уваги заслуговують дослідження видатного вченого Б. І. Сребродольського, який у своїх роботах підкреслив роль і значення бурштину в історії людства. Автор детально розглянув склад та властивості бурштину, застосування в медицині, сільському господарстві та промисловості. Описав прояви бурштину на території України, зокрема, в Львівській, Івано-Франківській, Київській, Рівненській, Волинській

кій, Житомирській, Дніпропетровській та Одеській областях [5].

З 1979 р. в межах Рівненської і Житомирської областей проводилися загальні пошуки, пошуково-розвідувальні й оціночні роботи по бурштину. Ці дослідження велися на усіх раніше встановлених проявах бурштину – у басейні річок Горинь і Уборть та в районі смт Клесів. У процесі цих робіт біля Клесова виявлений ряд ділянок із промисловим вмістом бурштину. Результати досліджень у межах Українського Полісся висвітлені в роботі І. А. Майдановича і Д. Є. Макаренка (1988 р.). У 1984 р. В. М. Мацуї і Є. В. Савронь відкрили родовище бурштину в околицях с. Вільне Дубровицького району [2].

Третій період вивчення бурштинових відкладів починається з надбанням Україною незалежності. В 90-х роках інтерес до бурштину дуже підвищився. Значно розширилася сфера його застосування. Основним напрямом використання каменю є ювелірно-виробна галузь. З нього виготовляється велика кількість різноманітних ювелірних і декоративних виробів. Широке застосування мають продукти хімічної переробки бурштину. Для цих цілей використовують дрібний бурштин, а також відходи від виробного і пресованого каменю. Високомолеку-

лярні з'єднання бурштину, розкладаючись, дають каніфоль, бурштинову кислоту і бурштинову олію. Бурштинова каніфоль застосовується для використання різноманітних лаків, емалей, топографічних фарб. За своєю міцністю, стійкістю і блиском бурштиновий лак має переваги порівняно з іншими. Він застосовується для полірування меблів, музичних інструментів, покриття підлог, електроізоляції проводів. Бурштинова кислота – важлива сировина для виготовлення хімічних реактивів. Застосовується в сільському господарстві (як біостимулятор росту рослин), фармацевтичній, парфумерній галузях як харчова добавка. Також підвищився попит на український бурштин на світовому ринку. 1993 року в Рівному було відкрите державне підприємство «Укрбурштин», яке здійснювало розвідки, видобуток і переробку бурштину. Протягом багатьох років воно було першим на ринку України та за її межами.

У 1995 р. В. М. Мацуї і В. А. Нестеровський опублікували роботу, у якій подана узагальнююча характеристика бурштиноносності України [2]. На сучасному етапі проводиться великий обсяг геологічних досліджень покладів масштабів бурштину в Україні, але, на жаль, це питання залишається недостатньо вивченим.

Ліс після видобутку бурштину «чорними копачами»

Сьогодні бурштин є чи не найбільшою екологічною проблемою як рівненського Полісся, так і всієї України. Через його нелегальний видобуток поліська земля втрачає свої сили, здатність до відновлення екосистем, перетворюється на випалену землю і все більше нагадує місячні ландшафти. Ця проблема виникла ще на-

прикінці 1980-х років. З кожним роком вона набуває дедалі деструктивнішого характеру, що ускладнює та відкладає її остаточне вирішення. Екологи б'ють на сполох, адже внаслідок неконтрольованого видобутку стрімко знищуються лісові насадження та надра, для відновлення яких знадобляться десятиліття.

Джерела та література:

1. Мацуй В. Бурштинове Полісся – «дурні землі», «п'яний ліс» і «місячний ландшафт». Назавжди? / Дзеркало тижня. – № 11. – 2017 (25.03-31.03).
2. Савкевич С. С., Сохранская Н. М. Янтарь. – Калининградское книжное издательство, 1976. – 144 с.
3. Соляник Є. А. Бурштин покривних відкладів українського Полісся. – Автореферат дисертації. – 2002. – 152 с.
4. Сребродольский Б. И. Мир янтаря. – Київ : Наук. думка, 1988. – 144 с.
5. Сребродольский Б. И. Янтарь Украины. – Київ : Наук. думка, 1980. – 124 с.
6. Сребродольский Б.И. Янтарь. – Київ : Наук. думка, 1984. – 112 с.
7. Тутковский П. А. Янтарь в Волынской губернии. Труды. – 1911.
8. Ферсман А. Е. Рассказы о самоцветах. – Москва : Наука, 1974. – 252 с.

УДК 930: 908: 378

Єва ФІЛІПОВИЧ,
Юрій ФІЛІПОВИЧ

Дослідження становлення і розвитку музейної справи в Національному університеті водного господарства та природокористування

Анотація. В статті розглядаються етапи становлення та розвитку музейної справи в Національному університеті водного господарства та природокористування в контексті розвитку навчального закладу.

Ключові слова: архіви інституту, історія фабрик та заводів, музей, періоди розвитку інституту, «Клуб випускників».

Стан проблеми. Все має свою історію... І навіть передісторію... Музей історії НУВГП не є винятком серед низки музеїв історії навчальних закладів. Від 1 до 7 вересня 2019 р. у м. Кіото (Японія) відбулася конференція Міжнародної ради музеїв, яка зібрала понад 4000 учасників з 128 країн. Це був особливий захід для представників музейної спільноти, що три роки створює можливості для їхньої наукової комунікації, налагодження професійних контактів, обміну досвідом [1].

У рамках підготовки конференції окрема робоча група працювала над формулюванням нового визначення поняття «музей». Адже тривалий час це визначення залишалося фактично незмінним. У результаті обговорення, яке в рамках МДРР із залученням провідних музеологів світу тривало до липня 2019 р., за 6 тижнів до початку конференції нове формулювання поняття «музей» було розіслано учасникам Міжнародної ради музеїв для ознайомлення та

подальшої дискусії в ході конференції у Кіото. Його формулювання звучить наступним чином:

«Музеї – це поліфонічні інклюзивні простори для діалогу про минуле та майбутнє, які сприяють розвитку демократії. Визнаючи та вирішуючи конфлікти і виклики сьогодення, вони зберігають артефакти та зразки для суспільства, захищають різноманітні спогади для майбутніх поколінь та гарантують всім людям однакові права та рівний доступ до спадщини. Музеї не для прибутку. Вони діють прозоро та активно співпрацюють з різними громадами та для них і збирають, зберігають, досліджують, роз'яснюють, організовують виставкову роботу, покращують розуміння світу, прагнучи сприяти людській гідності та встановленню соціальної справедливості, глобальної рівності та планетарного добробуту» [1].

Поглиблено досліджуючи документи та інформаційні джерела 30-х років ХХ ст., знаходимо наступні відомості. Одним із феноменів 1930-х рр. стало розгортання так званого «горьківського почину» – створення історії заводів і фабрик (ІФЗ). Згідно з ініціативою пролетарського письменника М. Горького потрібно було за кілька років створити багатотомну «Історію фабрик та заводів СРСР». Мова йшла не просто про заклик до перегляду всієї старої, «буржуазної» історії. Горький, по суті, проголосив

роботу з «Історії заводів...» полігоном для вироблення принципово нової організації, методології і методики історичного дослідження на основі використання нової джерельної бази. Головним завданням цієї акції було внесення у свідомість робітників почуття причетності до великих революційних звершень, виховання патріотизму та відданості своєму підприємству. Звідси розпочиналася підготовка до створення фундаменту під музеї історій підприємств – основи майбутніх їх експозицій.

За першопочатковим задумом історія мала бути написана і записана самими робітниками, тобто народжуватися «знизу». Ініціативу М. Горького підтримали сотні тисяч робітників. Було зібрано велику кількість документів і матеріалів, більша частина яких осіла в різноманітних архівних установах. По ходу справи почали з'являтися ентузіасти-активісти із числа робітників, котрі оволоділи навичками дослідника-історика та літературною творчістю. Історії окремих заводів та фабрик, що вийшли з друку в той час, урочисто вручали кожному працівнику підприємства на зборах трудових колективів. Однак постійне втручання згори Головної редакції ІФЗ, вказівки, як і про що потрібно писати, постійні «виправлення» підготовлених до друку текстів призвели до того, що «горьківський почин» і його рух усе більше віддалявся від свого початкового задуму, перетворюючись у своєрідний вихолощений ритуал видавничої діяльності. Видані історії фабрик і заводів майже нічим не відрізнялися одна від одної, перетворювалися на типові шаблонні виклади і втрачали власну унікальність як об'єкт історичного дослідження [2, 3].

На хвилі «горьківського почину» при заводах і фабриках почали організовуватися і функціонувати аматорські музеї історії. Пролеткульт і агітпроп підхопив дане явище, підживлюючи розвиток мережі музеїв підприємств ідеологічними установками, розробками серій плакатів для оформлення музейних зал та методичними вказівками по роботі. Музеї, як і всі засоби масової інформації СРСР, перетворилися на трибуну ідеології компартії. Відкриття музею історії на підприємстві чи в установі підіймало престиж виробничого колективу. Тож партійні, комсомольські та профспілкові осередки організовували хоча б куточок зі стендами про власну історію і давати активістам громадські доручення відповідати за наповнення та презентацію експозицій. Фронт ідеологічної роботи з робітниками та персоналом розпочинався із музею

власної історії. Проте формальний підхід до справи не оминув і музеї історії підприємств та установ. Багато аматорських музеїв через ряд причин зазнавали занепаду в роботі, а згодом – і ліквідації.

Виклад основного матеріалу. На превеликий жаль, в документальній архівній базі Київського інженерно-меліоративного та Київського гідромеліоративного інституту немає навіть натяку на те, що в інституті організовувався хоча б куточок історії навчального закладу. По-перше, попри поширені культурні нововведення та модні віяння в інституті утрималися створювати власний музей історії – і без того бракувало місця для занять. Інститут працював у три зміни. У ролі «музею» виступали самі викладачі та працівники, частина яких стояла біля витоків історії навчального закладу. Не виключено, що під час виховної та просвітницької роботи зі студентами їх живе слово про минуле важило багато. Проте все ж краще один раз побачити, ніж сто разів почути. Значення експонату, як наочності, переоцінити важко.

По-друге, перебазування інституту в 1934 р. із вул. Рейтарської, 37 у наспіх пристосоване для навчання приміщення на сусідній вулиці на цілих 4 роки не сприяло б роботі аматорського музею історії КГМІ.

По-третє, в роки «великого терору», коли про «горьківський почин» вже стали забувати, багато хто взагалі волів тримати язик за зубами та про «життя за царя» не згадувати навіть і подумки, щоб часом не звинуватили в антирадянській пропаганді.

Незважаючи на брак приміщення, відсутність фахівців із архівної справи та елементарних матеріалів (клею, картону, папок, шпагату тощо) для впорядкування документів для довготривалого зберігання, у першій половині 1930-х рр. в інституті таки з'явився власний архів. Це була вимога вищестоящих інстанцій. Завдяки зусиллям рядових працівників канцелярії КГМІ розпочалося накопичення архівних документів, які в основному і лягли у фундамент історії нашого навчального закладу за київський період.

Під час Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.) архів інституту було вивезено в Алмату разом із тією часткою майна та студентами, яких встигли евакуювати із Києва в липні 1941 року.

У повоєнний час перед всіма і кожним поставило основне завдання відбудови народногосподарського та промислового комплексу країни, створення нових підприємств, налагодження і нормалізація життя та побуту громадян. Інсти-

тут отримав можливість розширити та зміцнити власну матеріально-технічну базу. На Солом'янці на місці руїн київського передмістя руками студентів та працівників КГМІ звели студентський гуртожиток, гідравлічну та хімічну лабораторії, парк техніки, стадіон та будинок для викладачів.

Однак інститут розростався, і для нього потрібна була нова сучасна споруда. Архітектурні установи Києва в середині 1950-х рр. завершили розробку проектно-кошторисної документації для нової будівлі інституту, однак хрущовський указ про боротьбу із архітектурними надмірностями у будівництві поставив хрест на перспективі справити хоч колись новосілля в новобудові. Можливо, там і передбачили б місце для музею історії Київського інституту інженерів водного господарства, але у 1959 р. на державному рівні було прийнято рішення про переведення інституту з Києва до Рівного.

Отже, під час київського періоду історії нашого навчального закладу музею його історії не було.

Конкретна дата заснування музею історії Українського інституту інженерів водного господарства (УІІВГ) достеменно невідома. Однак є відомості про те, що 1962 року з метою зміцнення зв'язків між київськими та ровенськими поколіннями студентів і збереження наступності в історії інституту спільними зусиллями ректора УІІВГ Костянтина Семеновича Семенова, колишніх випускників різних років та групи ентузіастів із числа викладачів розпочалася робота зі збору матеріалів та експонатів для майбутнього музею історії навчального закладу.

Група викладачів УІІВГ, працівників та комітету комсомолу здійснили велетенську роботу, залучаючи до збору документів та матеріалів і випускників-виробничників, яких просили надсилати відомості про себе, однокурсників та про виробничі об'єкти, де ті працювали, будували чи виступали проектантами. Великою допомогою для формування майбутніх музейних фондів була організація зустрічей випускників інституту з нагоди річниці випуску тієї чи іншої групи, пам'ятних дат, державних та професійних свят. Випускники залишали на згадку численні фото, документи, особисті речі, пов'язані з роками свого навчання, трудової діяльності, участі у бойових діях. Цей здобуток матеріалів та експонатів і становить на даний час основний музейний фонд НУВГП.

Музей починався з кількох стендів у холі четвертого поверху головного корпусу інституту біля дверей комітету комсомолу. Випускники

УІІВГ 1967 р. пригадують, що коли вони приходили зніматися з обліку інститутської комсомольської організації, то очікуючи своєї черги на коридорі, з цікавістю розглядали виставлені на стендах матеріали з історії інституту. Так починався музей історії УІІВГ, і умовною датою його народження прийнято вважати листопад 1967 року. Про це свідчать листи випускників зі спогадами про роки навчання, відомостями про викладачів і товаришів, пропозиції своєї допомоги у зборі матеріалів.

В газеті «Трибуна студента» (№ 42 /394/ за четвер, 24 листопада 1977 року) [4] у дописі завідувачки музею Людмили Бартків «Запрошує Музей» зазначено, що після реконструкції музею історії інституту у нього з'явилося окреме власне приміщення – колишня аудиторія на другому поверсі головного корпусу. Там музей перебував із 1977 до 2002 р.

Спочатку ні штатних завідувачів, ні екскурсів, ні інших працівників музею не мав. Експозиція розповідала про чотири історичні етапи: від заснування до Другої світової війни; період Другої світової війни; інститут у післявоєнні роки; ровенський період. Екскурсії вели активісти з музейної ради – викладачі, аспіранти, лаборанти, студенти-комсомольці.

Відкриття Музею історії УІІВГ було погоджено та схвалено секретарем з пропаганди міського комітету КПУ тов. Крепкою та завідувачем відділу навчальних закладів обкому КПУ І. М. Шостаком. У таблиці 1 наведено перелік творців і організаторів Музею історії навчального закладу.

Аматорський підхід до справи неналежним чином вплинув на подальший добір матеріалів до музейного фонду та на правильне його зберігання, а про реставрацію експонатів годі й говорити. Через те, що завідування музеєм виглядало як доручення парткому, окремо у штатному розписі посада завідувача музею інституту не була передбачена. Завідувач музею числився лаборантом кафедри суспільних наук, за що і отримував відповідну платню. Ідеологічна міфотворчість радянських часів суттєво вплинула на уявлення і подачу відвідувачам музею власне історії нашого вищого навчального закладу. Дана методологія пропаганди активно формувала у студентів та у викладачів усталені стереотипи поглядів на соціалістичну дійсність та її історію. Відповідно, відвідування музею набули формально-заорганізованого вигляду, іноді обмежуючись побіжним переглядом експонатів студентами та гостями...

У 2002 р. в нагоди підготовки святкування

80-річчя НУВГП було вирішено здійснити кардинальну реконструкцію музейної експозиції і перевести музей в інше приміщення. До 2005 р. проблеми з фінансуванням не дозволяли оперативного виконати запланований обсяг робіт. За цей період змінилося два завідувачі музею — В. І. Малахова та С. О. Поровчук.

3 8 вересня 2005 року музей очолила Єва Олександрівна Філіпович, а 4 вересня 2007 р., після 5-річної перерви, музей відновив свою роботу. У межах відзначення 40-річчя музею історії університету в грудні 2007 р. студенти НУВГП зустрічалися з Наталею Кирилівною Осьмак, донькою президента Головної Визвольної Ради 1944 р., яка розповідала про свого батька Кирила Осьмака та сестру Ларису Осьмак — випускницю КГМІ 1941 р., підпільницю УПА в роки окупації України нацистськими загарбниками.

Нова експозиція Музею історії Національного університету водного господарства та природокористування містить такі розділи: початковий період — 1915-1922 рр.; ранній київський період — 1922-1941 рр.; період Другої світової війни — 1941-1945 рр.; післявоєнний період — 1945-1959 рр.; ровенський період — 1959-1991 рр.; роки Незалежності — з 1991 р. й до сьогодні.

Музейна зала прикрашена портретами почесних професорів університету та кольоровими фото академічного містечка, виконаних фотохудожником Олександром Харватом.

У 2013 році над музеєм історії НУВГП нависла загроза його фактичної ліквідації. Прий-

дешнє керівництво, перебудовуючи структуру університету, у приміщенні, де перебуває сучасна музейна зала, запланувало розмістити інститут заочного та дистанційного навчання. Виселення музею невідомо куди і незрозуміло із яким обладнанням, призвело б до його знищення як такого. Новий музей без команди свідомих виконавців робіт, без належного фінансування, придбання нового обладнання, оформлення інтер'єру та експозиційних вітрин — просто неможливий...

У лютому 2014 р. музей історії НУВГП перетворився на штаб ініціативної групи, до якої входили молоді викладачі, які душею і серцем прийняли принципи Революції Гідності. Це — Ніна Білоус, Алла Жемба, Віктор Кирикович, Василь Корбутяк, Юліана Красовська, Ілона Красько, Юрій Кушнірук, Аліна і Олег Лагоднюки, Олександр Лесняк, Оксана Подлевська (Чопик), Андрій Подлевський, Віталій Поровчук, Зоя Толчанова. Спланованими діями цієї групи в університеті на законних підставах стала можливою зміна деструктивного керівництва навчальним закладом.

У 2015 р. завдяки тривалій науково-пошуковій роботі музею університет відзначив сторіччя з дня свого заснування.

Сьогодні музей історії НУВГП працює у звичному режимі. Екскурсії проводяться щоденно з 10⁰⁰ до 13⁰⁰ та з 14⁰⁰ до 16⁰⁰ (окрім вихідних та святкових днів). Проте за попередньою домовленістю музей приймає відвідувачів і у вихідні. Оглядова екскурсія триває близько години, тематичні екскурсії під лекції з історії науки та техніки — до півтори години. Маршрут екскурсії — 30 м. Загальна площа музейної зали — 94,5 м². В експозиції демонструється близько 500 одиниць зберігання з музейного фонду, котрий ще знаходиться на стадії вивчення, систематизації та обліку. Вхід до музею безкоштовний. Музей історії НУВГП є своєрідною «штаб-квартирою» «Клубу випускників». Зустрічі випускників усіх років розпочинаються із відвідування музейної зали, де вони уявно повертаються в роки студентської юності, діляться власними спогадами про життя і навчання у «воднику» і слухають розповідь представників ректорату про сучасний стан справ університету.

Традиційно усі першокурсники організовано групами приходять до музею для ознайомлення з історією універси-

Таблиця 1

Творці та організатори Музею історії університету

Топчій П. Ю.	Голова місцевкому в 1965 р.
Семенов В. Г.	Секретар парткому з 1965 р.
Малахова В. І.	Завідуюча музеєм історії
Якимчук А. С.	Секретар парткому з 1963 р.
Котковець А. В.	Зав. лабораторії будівельної фізики кафедри архітектури
Столова О. С.	Старший викладач кафедри вищої математики
Семенов К. С.	Ректор УНІВГ 1948-1970 рр.
Кравчук В. Й.	Зав. лабораторії естетики інтер'єру
Парфенцов О. І.	Секретар комітету ЛКСМУ 1965-1967 рр.
Ступак В. О.	Секретар комітету ЛКСМУ 1967-1969 рр.
Мяловицький А. В.	Секретар парткому 1961-1965 р.
Мороз С. М.	Доцент, випускник 1966 р.
Кузнець Я. М.	Директор Укріпродгоспу

тету, який в майбутньому дасть дорогу в життя ще не одній плеяді випускників з «водного».

У 2017 р. на загальноуніверситетському рівні було відзначено 50-річчя музею історії НУВГП. Відкриття постійно діючої виставки «Наші випускники» надає можливість відвідувачам вільний доступ до перегляду випускних фотоаль-

бомів різних років, побудованих нашими випускниками об'єктів народногосподарського комплексу та гідроелектростанцій.

Нині досліджується етап переїзду навчального закладу із Києва до Рівного, 60-річчя якого відзначається в університеті в 2019 р.

Джерела та література:

1. Дискусії з приводу нового формулювання поняття «музей» // URL: <http://prostir.museum.ua/post/42194>
2. «ИСТОРИЯ ФАБРИК И ЗАВОДОВ» («ИФЗ») – 1) серія наук., наук.-популярних, публіцистичних та ін. праць з історії великих пром. підпр-в СРСР, у т.ч. й УРСР. // URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Istoriya_fabryk_i_zavodov
3. А. М. Горький и создание истории фабрик и заводов: Сборник документов и материалов в помощь работающим над историей фабрик и заводов СССР. – Москва, 1959.
4. «Трибуна студента» (№ 42/394/ за четвер, 24 листопада 1977 р.).
5. Основні фонди музею історії НУВГП.

Марія ЮЗЛОВА

Проектна діяльність музею: виклики та нові можливості (з досвіду обласного літературно-меморіального музею М. Островського)

У сучасному суспільстві успіх залежить від деяких факторів: інформаційна обізнаність, впевненість у власних силах, вміння ефективно спілкуватися і вирішувати проблеми. Змінюються навички, збільшуються можливості, все складніше стає приймати рішення. Музеї, бібліотеки, інститути пам'яті намагаються фіксувати, як змінилися навички людини в ХХІ столітті, й адекватно реагувати на ці зміни, надаючи послуги та конкурувати на ринку дозвілля з різноманітними розважальними закладами та, звичайно ж, з Інтернетом.

Музеї володіють достатніми можливостями, талантами та людськими ресурсами, для того щоб відігравати провідну роль в оновленні світу. Зміни зовнішнього світу безпосередньо впливають на щоденну практику музейного працівника, екскурсовода, експозиціонера і спрямовують аналізувати та створювати нові послуги. Нині є всі можливості проаналізувати власні здібності та погляди, критично їх оцінити серед активної трансформаційної діяльності. Історія нагадує нам, що найбільші соціальні зміни відбуваються не в часи економічної стабільності, а в часи кризи та сумніву, як, наприклад, у наш час. Тому перед нами стоїть непросте завдання зі створення нових форм і змісту музейних зв'язків, відповідно до потреб часу, зі знаннями культури участі та креативу, оскільки старі

формати та зв'язки більше не працюють [2, с. 6].

Варто зазначити, що реформування музеїв сьогодні відбувається знизу, тобто за ним не стоїть якесь конкретне рішення Міністерства культури. Деякі з них вже не є звичними для всіх резервуарами розміщених у хронологічному порядку експонатів, які пахнуть пилом. Вони стали нараційним, спираючись на сучасні медіа, зокрема на нові технології візуалізації. Для таких музеїв нового типу принциповими є дві речі. По-перше, щоб відвідувачі безпосередньо брали участь в експозиції як активні глядачі, слухачі, дослідники, а не пасивні читачі підписів до експонатів. Нараційний музей не повинен переважувати відвідувача текстами. Він має бути простором, що задіє чотири відчуття: зір, слух, нюх і дотик. Саме так: у ньому проектується певні запахи, використовується багато музики і інших звуків, глядачі можуть доторкатися до певних експонатів. По-друге, будь-які події чи явища мають бути представлені контрверсійно, багатовекторно та об'єктивно.

Кожний музей знає з власного досвіду, як важко в умовах ринку, коли постійно зростає конкуренція, привабити і утримувати своїх відвідувачів. В стратегічному плані потрібно зазначити, яких додаткових заходів треба вжити, щоб привабити більше різноманітних відвідувачів. При цьому треба враховувати, що відві-

дувачі стають щоразу вимогливішими.

Обласний літературно меморіальний музей М. Островського вже має певний досвід зі створення й реалізації нових музейних програм та роботи з різними цільовими групами. Музей активно здійснює науково-дослідну, культурно-просвітницьку та пошукову роботу, слідує за новими тенденціями в сучасному музеєзнавстві, працює над створенням позитивного іміджу музею, шукає нові шляхи просування музею в культурно-мистецькому просторі України.

Наукові співробітники музею впроваджують нові форми культурно-просвітницької роботи: театралізовані екскурсії та свята, майстер-класи, тематичні уроки та кінолекторії, ігрові модулі та музейні квести, подорожі, пересувні інтерактивні виставки. Колектив перебуває в постійному пошуку креативних шляхів для вирішення будь-яких завдань і докладає максимум зусиль, щоб відвідини музею стали цікавою, насиченою, пізнавальною подією, особливо для дітей.

З 2011 року музей втілює нові музейні проекти, а з 2012 року працює з грантовими програмами, які допомогли по-новому поглянути на роль музею у формуванні нового культурного середовища.

Першими такими проектами стали: регіональне культурно-мистецьке свято для людей з особливими потребами «Полум'я життя», обласний фестиваль «Європейська феєрія» (до Днів Європи в Україні), інтерактивна міні-інсталяція «Емісари власних істин», яка була представлена на III Всеукраїнському музейному фестивалі «Музеї України у всесвітньому культурному просторі» (м. Дніпропетровськ) і відзначена спеціальною нагородою «За вдалий дебют», творча платформа «Шевченко forever», інтерактивний проект «Музейний телеграф».

Уже вісім років поспіль музей спільно з ВГО «Народна академія творчості інвалідів» проводить Всеукраїнську школу майстерності для творчих людей з особливими потребами, яка стала освітньою програмою для людей з інвалідністю та своєрідною візиткою музею. Школа майстерності – зовсім новий формат роботи, який проходить щороку у формі навчання. Протягом декількох днів учасники з різних областей України навчаються в 4-х напрямках – поетика, журналістика, декоративно-ужиткове та образотворче мистецтво. Основне завдання цієї музейної програми – виявити таланти, отримати знання від кваліфікованих майстрів, обмін досвідом, популяризувати творчість людей з особливими потребами.

Новою формою роботи музею є освітня подорож по місту. Науковими співробітниками розроблено пізнавальні туристичні маршрути: «Мій край в сиву давнину», «Хай дуб здоров'я додає», «Шепетівка в роки Другої світової війни», «Сторінками історії єврейського населення Шепетівщини». Освітня подорож містом – не шкільний урок, перенесений на вулиці, не екскурсія з просвітницькою метою. Її відмінність від цих загальноприйнятих форм вивчення простору міста полягає передусім у зміні об'єкта пізнання. В освітніх подорожах об'єктом пізнання стає саме місто з усіма його «дрібницями» та різноманіттям зв'язків, знання про яке ще потрібно «добути» в результаті спостережень та співставлень, формулювань та обґрунтувань різноманітних версій, їх перевірки.

Однією з пріоритетних форм роботи для нашого музею є виставкова діяльність, так як працюємо з постійною аудиторією (студенти, учні). Якщо врахувати те, що в Шепетівці проживає приблизно 40 тисяч чоловік, то річна кількість відвідувачів музею сягає близько 30 тисяч чоловік. Тому доводиться працювати так, щоб відвідувач через декілька тижнів бажав відвідати наш музей знову. Можливо, музеям великих міст в цьому напрямі працювати легше, враховуючи кількість населення і навчальних закладів, але колективи музеїв маленьких міст мене розуміють.

Організація виставки – це комплексна робота, що вимагає багато праці й коштів. Дуже добре, коли до неї може долучитися і дизайнер, художник, музеєзнавець, психолог. Але в умовах, в яких працює більшість музеїв, науковий співробітник ототожнює в собі усі ці навички.

Виставка як різновид експозиційної діяльності несе публічну демонстрацію. Вони бувають постійні, тимчасові, пересувні, персональні, тематичні, конкурсні та з фондів зібрань. Наш музей в рік проводить близько 30 виставок.

Планувати виставкову діяльність розпочинаємо заздалегідь. Враховуємо обов'язкову шкільну програму, знаменні та пам'ятні дати, актуальну тематику та власний досвід. В пошуках виставок використовуємо особисті зв'язки, рекомендації інших музеїв, власні ідеї та інтернет-ресурси. Проблема, яка є актуальною, вважаю, не лише для нас – транспортування виставки, тому перевагу надаємо виставкам, які поступають до нас з інших музеїв (в цьому напрямі активно налагоджена співпраця з регіональними музеями). Практикуємо проведення виставки з майстер-класом. Реалізовувати нові освітні та виставкові проекти стало можливим

завдяки здобутим грантам.

Перший грантовий проект, який довелося реалізовувати (ініціатор – музей Анни Ахматової в м. Санкт-Петербург), дав змогу створити і видати Путівник по літературних музеях близького зарубіжжя. У 2013 році в межах проекту «ProMuseum» співробітниця музею М. Островського отримала можливість за рахунок гранту взяти участь у семінарській навчальній програмі «Створення та промоція музейного продукту: практичний досвід та навички тренера».

«Як гартувалася сталь: територія міфів та реалій» – таку назву мав проект, підтриманий грантом від ГО «Український центр розвитку музейної справи» в 2014 році. Завдяки цьому проекту було створено два нових музейних продукти: літературна подорож з елементами театралізації «Містом Павки Корчагіна» та інтерактивна подорож експозицією з міні-путівником «Микола Островський: під грифом «цілком таємно», які користуються попитом вже третій рік поспіль.

2015 року було реалізовано вище згаданий проект – «IV Всеукраїнську школу майстерності» для творчих людей з особливими потребами, за рахунок гранту від ГО «Громадська ініціатива Романа Мацоли «Інститут солідарності громад». Грант надав можливість протягом трьох днів провести навчальні майстер-класи для згаданої аудиторії.

Одразу два гранти здобув музей від ГО «Громадська ініціатива Романа Мацоли «Інститут солідарності громад» в 2016 році. Перший проект «АРТмузейка» ставив за мету виявити талановитих і обдарованих учнів, що навчаються у сільських школах та не мають можливості відвідувати навчальні мистецькі заклади міста. Для дітей протягом тижня у творчій майстерні музею відбувалися безкоштовні майстер-класи

від професійних художників та майстрів декоративно-ужиткового мистецтва.

Наступний грант надав можливість реалізувати культурно-реабілітаційний проект «Борці за Україну», який допоміг адаптувати учасників бойових дій АТО до життя в громаді, через залучення до культурно-масової роботи зі створення експозиції «Борці за Україну» та об'єктивно висвітлити події військових дій на Сході України для широкого загалу. Грантові програми 2017-2018 років, які отримували музей, були спрямовані на навчання та обмін досвідом працівників музею в Німеччині та Австрії.

Працюючи не один рік з музейними програмами, робимо висновки про їхні переваги:

- кожна нова програма чи музейний проект вдосконалює структуру й інфраструктуру музею;

- можливість працювати з різною цільовою аудиторією;

- це хороша піар-компанія для музею;

- музей отримує можливість залучити додаткове фінансування;

- музей створює нові музейні продукти та виводить їх на ринок послуг;

- проектна діяльність допомагає музею рухатись в ногу з часом.

Отже, зважаючи на зміни навколишнього світу навколо нас, ми повинні враховувати нові вимоги суспільства до музеїв. Не боятися нових викликів. Навіть конкурувати між собою та з іншими соціальними інститутами за увагу публіки. Подобається це нам чи ні – але це так!

Відповідно, щоб залишатися актуальними, музеї повинні враховувати це у своїй повсякденній роботі. Інакше вони поступово втрачатимуть свій вплив і не зможуть ефективно виконувати свою місію.

Джерела та література:

1. Котлер Н., Котлер Ф., Котлер В. Музейний маркетинг і стратегія: формування місії, залучення публіки, збільшення доходів і ресурсів. – Київ : Стило, 2010. – 528 с.
2. Щербакова А., Копелянская Н. Музей как пространство образования: игра, диалог, культура участия. – Москва, 2012. – 176 с.

Рівненський обласний краєзнавчий музей у 1975-1990 роках

Початок 1975 року в житті рівнян, а особливо краєзнавців та музейників, був ознаменований визначною подією. Те, про що мріяли, чекали, сподівалися – сталося. Рішенням Рівненського облвиконкому № 38 від 11 лютого 1975 р. будинок колишньої гімназії на вул. Калініна, 19 (зараз Драгоманова) був переданий Рівненському обласному краєзнавчому музею. Загальна площа приміщення – 2000 кв. м [1].

У 1975 р. у краєзнавчому музеї були такі відділи: історії дорадянського суспільства та історії радянського суспільства, наукового атеїзму, природи, фондів, пам'ятників, масовий, методичний відділ громадських музеїв, наукова бібліотека, господарчий відділ [2].

Музей мав досить складну структуру. Крім експозиції обласного краєзнавчого музею, до нього входили як відділи: музей-заповідник «Козацькі могили» в с. Плешева Червоноармійського (нині – Радивилівського р-ну), музей-квартира М. І. Кузнецова у Рівному, Сарненський районний краєзнавчий музей, створений у 1973 р., а також філія в м. Дубно [3].

Окрім того, музею підпорядковувались народні громадські музеї у смт Володимирці, м. Здолбунові, смт Степані (Сарненський р-н), с. Деражно Костопільського району. Працівники цих музеїв одержували заробітну плату з бюджету обласного музею і про свою роботу йому звітувалися [4].

У 1975 р. в обласному краєзнавчому музеї, його відділах та філії працювало 87 співробітників, з них наукових – 39, технічних працівників – 48. 29 науковців мали вищу освіту. Лишень цього року стажування у провідних музеях України пройшли 6 фахівців [5].

Колектив наукових працівників обласного музею складався з досвідчених з великим життєвим досвідом людей (Сидоренко В. Я., Гордієнко М. М., Антонова Г. М., Бухало Г. В.) та молодих талановитих випускників провідних вишів: Нікольченко Ю. М., Пономарьова Т. О., Стоколос Н. Г., Шлапак А. В., Данілічева В. Ф., Зима А. М., Філоновський В. О.

Заступником директора з наукової роботи в той час був Юзеф Нікольченко, який працював у музеї в 1971-1981 рр. Він проявив себе як талановитий менеджер музейної справи та науковець. Під його керівництвом були розроблені перспективні напрями діяльності обласного музею, відділів та філії на найближчі 5 років. Йо-

му вдалося підвищити роль науково-методичної ради. Важливість цього колегіального органу проявила себе в процесі розробки та затвердження науково-методичної документації на нову майбутню експозицію. Нікольченко Ю. М. зумів створити в роботі ради доброзичливу та ділову обстановку, де думка кожного була важлива, адже всі прагнули одного – створити найкращий музей. Рада збиралася щомісяця.

Увесь 1975-й був роком напруженої творчої та цікавої наукової роботи. Окрім того, що ще працювала стара експозиція, в музеї проводились екскурсії згідно із заявками, читалися лекції, обслуговувався вагон-музей, автомузей, створювалися громадські музеї, всі наукові співробітники брали участь у розробці структурних планів майбутньої нової експозиції.

20 грудня 1975 р. експозиція в старому приміщенні була закрита й демонтована [6].

Особливо активізувалася науково-дослідна та збиральницька робота в 1976 р. з поповнення фондової збірки новими експонатами, адже експозиційні площі у новому приміщенні були значно більші, ніж у старому.

Щоб майбутня експозиція мала своє неповторне обличчя, потрібно мати оригінальні експонати. А де їх взяти? Археологічні розкопки, які традиційно проводив обласний музей, починаючи з 1971 р., активізувались у 1975-1978 рр. Саме в цей час почала формуватися «рівненська археологічна школа».

Дослідження давньоруських літописних міст Дорогобужа, Пересопниці, Муравиці, Торговиці, Поля Берестецької битви проводилися під керівництвом відомих українських учених, наукових співробітників Інституту суспільних наук зі Львова Сवेशнікова І. К. і Терського В. В. У складі експедицій, які вони очолювали, працювали молоді музейники: Нікольченко Ю. М., Пономарьова Т. О., Загоруйко Н. І., Зима А. М., Пасека У. М. [7]. Саме в ці роки були віднайдені артефакти, які і зараз є окрасою експозиції давньої історії РОКМ. Це скарби давньоруських срібних прикрас XI-XII ст. з Дорогобужа та Торговиці, дві бронзові булави. Про ці знахідки були зроблені наукові публікації в збірнику «Археологічні відкриття» і кварталнику «Археологія» [8]. Цього ж року до фондів музею був переданий скарб срібних монет XV-XVII ст. з селища Березно [9].

У червні 1975 р. продовжуються археологічні

розкопки на полі Берестецької битви під керівництвом Свешнікова І. К. і в Пересопниці під керівництвом Терського В. В. [10]. Започатковані ними проекти реалізовувалися протягом більше 20 років. Матеріали, які були віднайдені, дали можливість у майбутньому створити унікальні експозиції нинішнього Національного заповідника «Поле Берестецької битви» та «Археологічно-культурного комплексу «Пересопниця».

1975 рік — рік підготовки науково-методичної документації для створення нової експозиції [11]. Були підготовлені розширені структурні плани майбутніх експозицій відділів історії дорадянського та радянського суспільства. Вони були відрецензовані в Інституті Історії АН УРСР та в методичному відділі Львівського історичного музею. Згідно зі структурними планами були складені тематично-експозиційні плани (ТЕПи), затверджені науково-методичним відділом Міністерства культури УРСР [12].

Проект художнього оформлення майбутнього музею історії релігії та атеїзму був розроблений художниками Київських творчих виробничих майстерень Кауц О. А. та Красновим Л. А. [13].

Працівники відділу наукового атеїзму (Мушировський В. М., Стоколос Н. Г., Полюхович Г. А., Шахматова Л. Я.) у 1975 р. також успішно працювали над розробкою структурного та тематично-експозиційного планів. Ця документація була успішно відрецензована та затверджена методичним відділом Києво-Печерського історико-культурного заповідника [14].

Одночасно вони брали участь у щорічних обстеженнях закритих і діючих культових приміщень області з метою взяття на облік творів мистецтва, що в них знаходились. Ця робота тривала протягом 1973-1976 рр. Обстежено у 1975 р. 136 культових приміщень, з яких у фонд музею надійшло 1000 експонатів [15].

Художники Рівненських художньо-виробничих майстерень Бобрик Ф. М. та Гвоздінський В. В. розробили проект художнього оформлення експозиції історії радянського суспільства (2 поверх), який у грудні 1975 р. був затверджений Художньою радою Міністерства культури УРСР [16].

У роботі над складанням ТЕПів майбутніх експозицій брали участь науковці музею: Нікольченко Ю. М., Бухало Г. В., Гордієнко М. М., Данілічева В. Ф., Пономарьова Т. О., Загоруйко Н. І., Антонова Г. І., Шлапак Л. В., Зима Л. М., Карабутов І. Т., Павлова Т. М., Філоновський В. А.

У грудні 1975 р. обласний музей отримав від

Академії наук СРСР у подарунок макети космічних об'єктів для майбутнього музею наукового атеїзму [20]. Виставка «Вивчення космосу в СРСР» була відкрита 12 квітня (до дня Космонавтики) і працювала до 1 жовтня. Крім макетів космічних апаратів, відвідувачі змогли побачити їжу космонавтів, значки, діапозитиви, фото-монтажні стенди. Виставку відвідало 6264 відвідувача [17]. Наприкінці 1975 р. був завершений ремонт та пристосування приміщень нового музею під експозиційні зали, що були розподілені таким чином: відділ природи — 4 зали, відділ історії дорадянського суспільства — 5 залів, весь другий поверх — 11 залів було відведено під експозицію відділів радянського періоду та історії розвинутого соціалізму. Загальна експозиційна площа майбутньої експозиції — 1200 м² [18]. За кожним залом були закріплені конкретні наукові працівники, які працювали над наповненням своїх залів експонатами та текстовою інформацією.

1976-1978 рр. — це час, коли колектив музею активно працював над створенням нової експозиції обласного краєзнавчого музею та музею наукового атеїзму. Виконувались методологічні вимоги партійно-радянських органів з удосконалення розділів, присвячених Великій Жовтневій соціалістичній революції, боротьбі за встановлення радянської влади на Рівненщині, керівної ролі партії у боротьбі з фашизмом у роки Другої світової війни, про партизанський рух у краї. Особлива увага зверталась на показ розвитку економіки Рівненщини у повоєнний період, переваги радянського способу життя.

Першою створювалась експозиція на другому поверсі радянського періоду та розвинутого соціалізму. Художники спільно з науковими співробітниками працювали над створенням монтажних листів майбутніх вітрин, планшетів. Проводилася робота з вичитки текстів, анотацій, цифрових даних, історичних дат, цитат, складання етикеток на двох мовах — українській і російській [19]. Художньо-оформлювальні роботи зі створення експозиції другого поверху виконували молоді художники Рівненських художньо-виробничих майстерень. Таке велике та складне замовлення вони виконували вперше, практичного досвіду не мали, як, власне, і наукові працівники — куратори залів. Через це робота проводилася повільно.

Під час розробки проектів художнього оформлення залів бралися до уваги побажання відвідувачів: майбутня експозиція повинна бути красива, світла, сповнена несподіваних цікавинок. Тому художники-проектанти запла-

нували і згодом реалізували, 4 живописні картини, монументальну чеканку, вітражі, 20 графічних робіт, художній розпис у 10 залах. Були створені три діорами: «Дубровицьке збройне повстання», «Друкарня Рівненського підпільного обкому КП України», «Визволення Рівного від німецько-фашистських загарбників 2 лютого 1944 року». Авторами цих діорам були вінницькі художники А. Сидоров та А. Сорока. При оформленні експозиції відділу природи київські художники М. Машкевич та В. Колочко виконали 9 діорам [20].

1977 рік — час активної та напруженої роботи над створенням нової експозиції обласного краєзнавчого музею та музею наукового атеїзму. Монтаж експозиційного обладнання, що виготовлялося з дерева за індивідуальними кресленнями, завершилося в червні 1977 р. До кінця року були завершені роботи лише в 5 залах, в інших 7 — роботи тривали [21]. Наприкінці року в музеї вже працювало 20 художників-оформлювачів.

Експозиція музею наукового атеїзму була відкрита 25 травня 1978 р. у колишньому Свято-Воскресенському соборі в центрі Рівного. Експозиційна площа становила 250 кв. м і складалася вона з 8 тематичних розділів. У музеї експонувалося 522 експонати основного фонду [22]. У той час у колективі музею працювали: Стоколос Н. Г., Мушировський В. М., Полюхович Г. А., Шахматова Л. Я.

Створення нової експозиції обласного краєзнавчого музею стало в області всенародною справою. У підготовці будівлі музею до створення експозиції, виготовлення обладнання, благоустрою території брали участь більше 70 підприємств та організацій області [23].

Велика й напружена робота в ці роки була у відділі фондів (Оліфер О. М., Борис Н. О., Хрипко Ю. В., Шалімова С. П., Думкін В. М.). Вони кілька разів переносили експонати в інші приміщення, проводили інвентаризацію, звірку фондів, обліковували нові надходження, що збирали та здавали працівники експозиційних відділів, видавали старожитності для викладки у вітрини на завершальному етапі побудови експозиції.

Готуючись до відкриття музею, автори експозицій разом із працівниками відділу фондів складали охоронно-топографічні описи на всі зали для передачі експозиції доглядачам. Новостворена експозиція Рівненського обласного краєзнавчого музею була відкрита 29 грудня 1978 р. і складалася:

— відділ природи (12 тематичних розділів,

9 діорам). Експозиційна площа — 240 кв. м;

— дорадянський період (4 експозиційні теми, 3 постійно діючі виставки (до 325-річчя возз'єднання України з Росією, «Життя та творчість В. Г. Короленка», «Народний одяг жителів Рівненщини»). Загальна експозиційна площа — 218 кв. м;

— експозиція відділу історії радянського суспільства (1917-1959 рр.) складалася з 5 тематичних розділів, період розвинутого соціалізму (1960-1978 рр.) з 3 розділів та постійної виставки «Соціалістичний інтернаціоналізм в дії». Експозиційна площа 2 відділів історії радянського суспільства складала 705 кв. м [24].

В експозиційних залах використовувалися технічні засоби: 3 кіноапарати, 5 діапроекторів, 10 магнітофонів, 1 інформаційна установка.

У новій експозиції музею експонувався 27431 експонат основного фонду [25].

У 1977 р. була виконана проектно-кошторисна документація на будівництво відкритого демонстраційного майданчика на подвір'ї музею, на якому планувалося розмістити великогабаритні експонати всіх відділів музею. Цього ж року, виконуючи вказівки партійно-радянських органів, Рівненська філія «Діпроміст» розпочала проектувати будівлю під художній музей. Будівництво планувалося розпочати до кінця 1980 р. [26].

У березні 1979 р. науково-методична рада музею затвердила наукову тему Г. В. Бухало «Визвольна війна 1648-1654 років у польській історіографії», яку він успішно захистив 1980 р. Він був першим кандидатом історичних наук, який здобув це високе звання у нашому колективі.

Г. В. Бухало в 1979 р. працював у київських архівах з метою встановлення точної дати першої писемної згадки про Рівне, адже наближалося 700-річчя рідного міста. З цією відповідальною роботою він успішно справився [27].

Окрім головної роботи зі створення нової експозиції, що була під контролем партійно-радянських органів, наукові співробітники музею збирали експонати для тематичних виставок до ювілеїв та знаменних дат у житті радянського суспільства, працювали над створенням державних і громадських музеїв, розробляли та проводили тематичні екскурсії в музеї.

1979 рік — перший рік роботи нової експозиції музею, інтерес до якої був дуже великий. Йшли групи учнів, студентів, дорослих, туристичні групи з усіх куточків України та союзних республік.

Щодо прийому відвідувачів основні наванта-

ження були на працівників відділу науково-освітньої роботи (Соколенко С. М., Аладько Т. В., Насонова Т. К., Кабанова Н. Ф., Фетисова В. В., Юрчук О. П., Шалаєва О. М.). Вони розробляли методичні розробки екскурсій, їх проводили, займалися рекламою та виданням друкованої продукції.

За рік нову експозицію РОКМ відвідало 94550 відвідувачів, проведено 1907 екскурсій. Разом із відділами та філією в музеях області побували 261704 відвідувачі, проведено 6044 екскурсії [28]. Наукові працівники обласного музею проводили активну лекційну роботу. За рік вони прочитали 1216 лекцій, з них у сільській місцевості – 259. За тематикою – 5 тем з пропаганди рішень XXV з'їзд КПРС, 4 теми – до 325-річчя возз'єднання України з Росією, 5 тем – до 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР, 5 тем на атеїстичну тематику і тільки 8 тем на краєзнавчу.

За рік роботи нової експозиції Рівненський обласний краєзнавчий музей здобув репутацію одного з найкращих в Україні. У вересні 1979 р. на базі новоствореного музею наукового атеїзму відбувся всеукраїнський семінар музейних працівників з питань атеїстичного виховання. В обласному краєзнавчому музеї пройшли стажування завідувачі відділів і наукові співробітники Волинського, Тернопільського, Мелітопольського, Кременчуцького, Донецького, Житомирського, Херсонського, Новгород-Сіверського, Івано-Франківського та Хмельницького краєзнавчих музеїв [29].

Цього року розпочалася співпраця з туристичними фірмами «Супутник» та «Інтурист», які почали постійно возити групи в музей-заповідник «Козацькі могили», де за рік побувало 37618 відвідувачів, та в музей М. І. Кузнецова, який відвідало 34300 чоловік [30].

Наприкінці 1979 р. в обласному музеї працювало 142 працівники, з них: наукових – 52, в т. ч. молодих – 20 [31]. Для них проводилися щотижневі фахові заняття з питань музеєзнавства, краєзнавства, постійні заняття в експозиційних залах та прослуховування екскурсій. Усього в РОКМ, його відділах і філії працювало 60 наукових працівників [32].

Одна із основних проблем, яку ніяк не могли вирішити музейники у 70-х ХХ ст. рр. – це фондове приміщення, яке б відповідало вимогам до таких приміщень. Де тільки не розміщували експонати обласного музею в 1975-1979 роках! Про це адміністрація музею постійно інформувала партійно-радянські органи. Станом на 1 січня 1980 р. у фондах музею вже було 83638

експонатів основного фонду і 32187 – науково-допоміжного [33]. І лишень у 1980 р., коли було збудоване нове приміщення партархіву, будівлі на території музею, де він раніше знаходився, передали під фонди обласного музею [34].

На початку 80-х років Рівненський обласний краєзнавчий музей був великим науково-творчим об'єднанням і центром з питань краєзнавства та музейної справи не тільки в Рівненській області, але і в Західному регіоні. Він мав відділи: музей-квартира М. Кузнецова у Рівному, музей наукового атеїзму, музей-заповідник «Козацькі могили», Сарненський, Березнівський, Млинівський, Костопільський краєзнавчі музеї, Корецький історичний музей, історико-меморіальний музей М. Островського в с. Вілія Острозького р-ну [35]. У 1984 р. в області було 249 громадських музеїв. У порівнянні з 1976 р. їх кількість зросла втричі [36].

На початку 80-х років у обласному музеї відбулися кадрові зміни: на керівну посаду в обласне управління культури був переведений Юзеф Нікольченко. Вийшли на пенсію сивочолі ветерани, визволителі Рівного, Сидоренко В. Я. та Гордієнко М. М. Директором музею став колишній партійний функціонер Мандрик В. Я.

На роботу прийшла талановита молодь: Навагіна (Сауш) О. М., Власкін А. П., Лупенко Є. А., Луц В. Д., Тихонов Г. М., Коломієць А. І., Боришкевич Н. С., Прищепка Б. А., Прищепка О. П., Українець А. М. Вони успішно інтегрувалися в колектив музею, знайшли в ньому своє місце і сумлінно працювали на позитивний імідж рідної установи.

У 1983 р. в області була організована тимчасова робоча група зі створення виставки-звіту Рівненської області на ВДНГ УРСР. До її складу були включені досвідчені музейники-експозиціонери: Нікольченко Ю. М., Бухало Г. В., Шлапак А. В., Павлова Т. М., Українець А. М. та Коломієць А. І. Робота тривала 2 роки і була завершена в 1984 р.

Колектив обласного краєзнавчого музею брав активну участь у підготовці до святкування 700-річчя першої письмової згадки про Рівне, яке відзначалось у вересні 1983 р. Музейники підготували тематичний збірник документів та матеріалів, створили виставки, прочитали лекції й провели екскурсії.

У 1983 р. була завершена робота з переведення фондів у нове більш пристосоване приміщення, що забезпечило кращі умови збереження, обліку експонатів та роботи працівників відділу. Протягом року було зафондовано 12706 експонатів основного фонду і 6679 – науково-допо-

міжного. Проведено звірку 57629 експонатів [37]. Цього ж року на території Сарненського краєзнавчого музею відкрито архітектурно-етнографічну експозицію «Подвір'я поліського селянина XIX ст.».

У 1984 р. перебудовано експозицію літературно-меморіального музею М. Островського в селі Вілія Острозького р-ну.

У 1980-1985 рр. в обласному музеї продовжувалась робота з розвитку мережі державних та громадських музеїв. Створено Березнівський (1981) та Костопільський (1983) краєзнавчі музеї, Корецький історичний музей (1985).

У 1985 р. перебудовано експозицію музею-квартири М. Кузнецова у Рівному. Надавалася допомога Острозькому історико-культурному заповіднику, Музею комсомольської слави у Рівному, у створенні районних музеїв у Червоноармійську (нині – Радивилів) та селищі Клевань Рівненського р-ну [38].

У ці роки в обласному музеї вдосконалювалась науково-освітня робота. Були підготовлені та успішно реалізовувались програми «Музей – школі», «Музей – ПТУ», «Музей – ВУЗу», укладали угоди щодо співпраці з навчальними закладами, по 18 темах проводились екскурсії згідно з шкільними програмами.

Усього за 1980-1985 рр. обласний краєзнавчий музей з його відділами та філією відвідали 1490740 чоловік, проведено 38075 екскурсій та 1514 масових заходів, прочитано 4280 лекцій, організовано 865 виставок [39].

26 квітня 1986 р. сталася техногенна аварія на Чорнобильській АЕС. Партійно-радянські органи країни приховали правду щодо її масштабів і наслідків для населення України та навколишнього природного середовища. Це викликало обурення в суспільстві, негативне сприйняття дій керівних органів та пришвидшило демократизацію суспільства. У гуманітарній сфері почала просочуватись інформація щодо раніше не відомих широкому загалу сторінок історії України. Це викликало шок у суспільстві,

у тому числі й у середовищі музейників. Ми почали шукати книги, інші джерела, з яких можна було дізнатися правду.

Хоч у 1986 р. музеї області працювали як і раніше, згідно із затвердженими планами, все ж кількість відвідувачів зменшилась. Вони не знаходили в експозиції відповідей на злободенні питання, що їх почали хвилювати. Особливо спорожніли зали, де було представлено сьогодення: радянські казки вже не відповідали реаліям тогочасного життя.

У травні 1986 р. на базі обласного краєзнавчого музею було проведено стажування завідувачів відділів наукової пропаганди музеїв України з практики масової науково-освітньої роботи, у грудні того ж року – стажування завідувачів районних краєзнавчих музеїв Західного регіону з питань активізації масової роботи.

У 1987-1989 рр. продовжували знижуватись показники роботи музеїв області з відвідування та екскурсій [40].

У лютому 1988 р. був закритий Корецький історичний музей у зв'язку із передачею будинка, в якому була розташована експозиція, Корецькому жіночому монастирю. Острозькому історико-культурному заповіднику був переданий літературно-меморіальний музей М. Островського. Сарненський краєзнавчий музей не працював у зв'язку з ремонтом основного приміщення.

1988 р. директором музею прийшов працювати колишній перший секретар Рівненського міського комітету Компартії України Антоненко Е. Е. За два роки роботи йому вдалося віднайти кошти і зініціювати створення макета «Берестецької битви», який і нині є окрасою зали № 6, а також макета Рівного др. пол. XVIII ст.

З кожним роком музейникам було все важче працювати: відтерміновувалося створення нових музеїв, не виділялися кошти на перебудову експозицій. Усі відчували наближення соціально-економічної кризи.

Джерела:

1. Державний архів Рівненської області. Ф.Р-562. Оп. 3. Спр.313. Арк. 2
2. Там само. Спр.314. Арк.66
3. Там само. Спр.314. Арк.10
4. Там само. Спр.314. Арк. 20
5. Там само. Спр.321. Арк.22
6. Там само. Спр.321. Арк.9
7. Там само. Спр.321. Арк.4
8. Там само. Спр.321. Арк.5
9. Там само. Спр.321. Арк. 4
10. Там само. Спр.313. Арк.62
11. Там само. Спр.315. Арк.4
12. Там само. Спр.321. Арк.8
13. Там само. Спр. 321. Арк.9
14. Там само. Спр.321. Арк.8
15. Там само. Спр.394. Арк.74
16. Там само. Спр. 321. Арк. 8.
17. Там само. Спр.395. Арк. 13.
18. Там само. Спр. 315. Арк. 4.
19. Там само. Спр. 395. Арк. 7.

20. Там само. Спр.427. Арк. 8.
21. Там само. Спр.427. Арк. 7.
22. Там само. Спр.451. Арк. 7.
23. Там само. Спр.451. Арк. 8-9.
24. Там само. Спр.451. Арк. 8-9.
25. Там само. Спр.451. Арк. 10.
26. Там само. Спр.427. Арк. 9.
27. Там само. Спр.485. Арк. 5.
28. Там само. Спр.485. Арк. 16.
29. Там само. Спр.485. Арк. 13.
30. Там само. Спр.485. Арк. 24.

31. Там само. Спр.485. Арк. 28.
32. Там само. Спр.526. Арк. 6.
33. Там само. Спр.516. Арк. 4.
34. Там само. Спр.519. Арк. 5.
35. Там само. Спр.519. Арк. 9.
36. Там само. Спр.650. Арк. 7.
37. Там само. Спр.624. Арк. 17.
38. Там само. Спр.675. Арк. 16.
39. Там само. Спр.775. Арк. 2.
40. Там само. Спр.778. Арк. 2

Ольга ЮРЧУК

Актуальність культурно-освітньої діяльності Рівненського обласного краєзнавчого музею. Рік 2018-й

Музей — це важливий фактор духовного життя, проведення дозвілля, засіб цікавого спілкування з минулим та сьогоденням. Різномісна культурно-освітня діяльність музею все більше привертає увагу потенційних відвідувачів.

Рівненський обласний краєзнавчий музей вже впродовж багатьох років є своєрідною «візитівкою» нашого міста, адже він зберігає і представляє до уваги відвідувачів не лише цікаві експонати, а й історію, культуру, традиції рідного краю. Рік 2018-й також не став винятком. Того року наш музей відвідало 76 856 осіб, було проведено 1951 екскурсій, уроків, виїзних занять, відбулося 83 культурно-освітніх та розважальних заходи [1, с. 1].

НАУКОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ, ЧИТАННЯ, СЕМІНАРИ

Однією з важливих складових науково-дослідної роботи музею є проведення конференцій, круглих столів, краєзнавчих читань тощо.

Науково-краєзнавча конференція РОКМ (5-6.10.2018)

Конференція «Наша спадщина: де минуле зустрічається з майбутнім» [4, с.46] була присвячена року культурної спадщини в Європі. Вона зібрала науковців не лише з Рівненщини, але й з усієї України, а також з Німеччини та Польщі. В своїх доповідях дослідники висвітлили проблеми збереження та реставрації пам'яток історії і культури, обговорили питання музейної справи. Також був проведений круглий стіл на тему «Інноваційні технології в музейній, архівній та бібліотечній справі». На другий день відбулися виїзні сесійні засідання у Корецький та Березнівський райони, де учасники оглянули пам'ятки архітектурної спадщини.

VI Наукові читання до 92-річчя Б. Возницького (16.04.2018)

У читаннях, присвячених пам'яті Героя Ук-

раїни, академіка, заслуженого працівника культури України та Польщі Бориса Возницького, взяли участь працівники багатьох музеїв Рівненщини, зокрема, з Дубна, Острога, Рівного, Пересопниці, Пляшевої [4, с. 43].

Головна тема, що звучала у доповідях — як зберегти унікальні пам'ятки історії та культури рідного краю.

Літературні читання в Музеї Уласа Самчука (01.11.2018)

Читання під назвою «Українська мова — нації основа» були проведені до Дня української мови та писемності спільно з обласною організацією Національної спілки письменників України. Присутні висловили свої думки щодо сучасних літературних та письменницьких проблем. Звучали на заході поетичні та музичні твори, які створювали приємну доброзичливу атмосферу.

Науково-практичний семінар «Особливості фондової роботи в музеї» (23.05.2018)

Одноденний семінар, який був організований на базі нашого музею, зібрав директорів і зберігачів музейних закладів Рівненської області [4, с.44]. У семінарі взяла участь Клименко Л. — головний спеціаліст з питань музейної справи

Міністерства культури України, яка розповіла про нормативні документи у сфері обліку й збереження музейних предметів. Щодо запровадження програмного забезпечення у фондовій роботі досвідом поділився Р. Сірий – головний зберігач фондів Музею народної архітектури і побуту у Львові.

ПРЕЗЕНТАЦІЇ ДРУКОВАНИХ ВИДАНЬ

І. Бонек, М. Манов, В. Старек. «Гульча чеська на Волині» (28.12.2017)

Презентація книги відбулася в актовій залі музею [4, с. 41]. Її учасниками стали мешканці с. Гільча Здолбунівського району, куди переселилося 157 сімей з Чехії ще в XIX ст. Книга вийшла в 1992 р. чеською мовою, але доступною для українців стала лише в 2017 р. завдяки вдалому перекладу В. Шляхового, викладача рівненського Національного університету водного господарства та природокористування. Гостей заходу привітали учасники вокального ансамблю «Гільчанське джерело».

І. Пушук. «Волиняни про «Волинь – 43» (22.02.2018)

Історик із Луцька, кандидат історичних наук Іван Пушук представив в музеї свою нову книгу «Волиняни про «Волинь – 43: українська пам'ять про польську експансію на Український Північний захід у 1938-44 рр.». Упродовж 18 років автор накопичував унікальні матеріали про польсько-український конфлікт часів Другої світової війни, зібрав понад 1,5 тисячі свідчень учасників подій 75-річної давнини та їхніх нащадків. Книга зацікавила багатьох дослідників, краєзнавців, викладачів вишів, а також студентів та журналістів.

П. Кралюк. «Справжній Мазепа» (13.04.2018)

Презентація книги відомого рівненського письменника Петра Кралюка відбулася в арт-ательє художника Г. Косміаді [4, с. 43]. Автор використав епізоди з гоголівських творів, біографічні моменти з життя відомих постатей – Пушкіна, Мазеви, Шевченка, Гоголя, Белінського. Усе це подається в гумористичному тоні, з елементами гри та гротеску. В сюжетній лінії твору письменнику вдалося майстерно переплести події сьогодення та відомі історичні події. Сам Петро Кралюк називає свій роман «неканонічним» поглядом на історію, який не варто сприймати як однозначну істину, а скоріше, як привід для роздумів.

Г. Близнюк «Осницьк – село мого життя» (27.04.2018)

Історико-краєзнавчий нарис, представлений в музеї Ганною Близнюк, розкриває походження назви села Осницьк, його географічне розташування, історію та сьогодення [4, с. 43]. Авторка використовує архівні матеріали з України (Києва, Рівного, Житомира), Польщі та Литви, дослідження місцевих краєзнавців, спогади старожилів. Книга зацікавила дослідників, істориків, викладачів вишів та студентів, які завітали на презентацію.

В. Данілічева, Н. Заєць. «Історія Рівного у спогадах, і не тільки» (01.08.2018)

Історія обласного центру представлена у виданні через спогади рівнянки Ніни Заєць, зібрані й упорядковані старшим науковим працівником музею В. Данілічевою [4, с. 44]. Особливо жакливіми постають трагічні події німецького окупаційного періоду 1941-1944 рр. – концтабори в Рівному, арешти, розстріли невинних людей. До музею на презентацію завітали члени родини Н. Заєць, представники чеського та польського культурних товариств, історики, краєзнавці, працівники архіву.

А. Гречило, Б. Завітій. «Наш герб. Українські символи від княжих часів до сьогодення» (08.10.2018)

Альбом «Наш герб», виданий до 100-річного ювілею славетного українського символу, здобув гран-прі на Львівському книжковому форумі. 8 жовтня відбулася його презентація в нашому музеї [4, с. 46]. У виданні представлено понад 700 ілюстрацій з 50 архівів, музеїв і бібліотек України та світу, присвячених нашому державному символу. На презентацію завітали автори – Андрій Гречило та Богдан Завітій, які розповіли багато цікавого про історію Тризуба, про його художню інтерпретацію в творах багатьох відомих митців – Г. Нарбута, В. Кричевського, Н. Хасевича та інших.

О. Розиграєв. «По обидва боки фронту» (15.11.2018)

Книга присвячена молодослідженим сторінкам історії Першої світової війни 1914-1918 рр., зокрема діяльності громадських організацій на Волині [4, с. 46]. Матеріали автору довелося збирати по крихтах, працюючи в десяти архівах, два з яких – польські. У книзі багато відомостей і світлин опубліковано вперше. Книга зацікавила чимало рівненських дослідників, учителів історії, краєзнавців, які взяли активну участь

в презентації видання та його обговоренні.

МУЗЕЙНИЙ МАРАФОН

Учетверте наш музей провів культурну акцію до Міжнародного дня музеїв – «Музейний марафон – 2018», який тривав з 14 до 19 травня 2018 р. У межах заходу були презентовані нові книги, виставки, нічна екскурсія, «Музейні гостини» [4, с. 43].

14 травня відбулася презентація книги А. Бондарчука «Україна. Голодомор 1946-47 рр. Непокараний злочин, забуте добро», що висвітлює Голодомор як жахливу трагічну подію, спрямовану на знищення України й українців. Автор використав документи, архівні матеріали, свідчення людей, які самі пережили Голодомор, а також розповіді їхніх нащадків.

15 травня – фотопрезентація В. Гудзія «Вигляд вул. Соборної протягом півстоліття». Рівненський краєзнавець В. Гудзій представив унікальні світліни, на яких постала центральна частина головної вулиці Рівного в проміжку від 1918 до 1968 р.

16 травня – презентація проекту Г. Данильчук «Виставка одного експонату» – картини «Будинок Гете у Веймарі», що зберігається у фондах нашого музею. Відвідувачі почули історію картини, що «здійснила» цікаву мандрівку з Німеччини до Рівного через Росію (м. Воронеж).

Увечері в музеї працював нічний кінозал, в якому можна було побачити документальний фільм «Грецький горішок» (реж. В. Булига), що розповів про долю видатного рівненського художника і педагога 20-30-х років ХХ ст. Георгія Косміаді. Глядачами фільму стали художники, актори, члени національних культурних товариств, а також донька художника – 94-річна Надія Косміаді.

17 травня – рівнян і гостей міста запросили на нічну театралізовану екскурсію «В гостях у князя Любомирського», під час якої відвідувачі зустрілися з цікавими історичними персонажами, оглянули давні речі в променях ліхтарика, взяли участь в українських вечорницях.

18 травня відбулася презентація витинанки «Орнамент» І. Токарської зі Львова, яка подарувала глядачам чудові ліричні твори, що поєднали в собі народні мотиви і складні технічні прийоми – яскраві багаточасткові витинанки.

19 травня – свою нову книгу «Базальтовий край» презентував Віктор Мельник – видатний учений, доктор біологічних наук. У виданні йде мова про базальти в космосі і на Землі, зокрема на Волинському Поліссі. Автор висуває ідею створення мінералогічного музею просто неба на Костопільщині.

У цей же день на території музею та за його межами розгорнулося традиційне фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини - 2018».

МУЗЕЙНІ СВЯТА І ФЕСТИВАЛИ

Фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини-2018» (19.05.2018)

27-мі «Музейні гостини» відбулися в суботу, 19 травня [4, с. 44, фото 1]. У святі взяли участь 250 майстрів з дев'яти областей України: Львівської, Хмельницької, Тернопільської, Полтавської, Кіровоградської, Івано-Франківської, Київської, Волинської і, звичайно, Рівненської. Приїхала на наші гостини зіркова співачка, народна артистка України Оксана Білозір. Відвідали свято і представники мережі «Via Regia – культурний шлях Ради Європи» на чолі з керівником проекту Юнгером Фішером. Розпочалося святкове дійство з виступу військового духового оркестру ОК «Захід». «Музейні гостини» зібрали не лише народних умільців, але й творчі колективи, які розважали гостей, дарували їм пісенні та танцювальні номери. Можна було взяти участь у майстер-класах, конкурсах, скуштувати куліш з польової кухні, овечий сир з Косівщини, медові вироби, смаколики з домашньої пекарні, придбати медову косметику, сфотографуватися на згадку в численних фотозонах. Спеціальні розваги для дітей організували козаки з табору «Гайдамаки». Укрпошта влаштувала святковий сюрприз – перед входом до музею відбулося спецпогашення марки із зображенням будівлі музею та унікального експонату – картини «Козак Мамай». Таких марок випущено лише 1000 екземплярів. Тож «Музейні гостини» подарували рівнянам та гостям міста багато радісних емоцій і чудових вражень.

Свято для дітей з особливими потребами «Об'єднані серця» (23.09.2018)

Музей провів цей захід учетверте, спільно з Рівненським інститутом Міжнародного університету розвитку людини «Україна» [4, с. 45]. Головна мета свята – об'єднати здорових дітей і дітей з інвалідністю в спільних заняттях та роз-

1. Фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини – 2018»

вагах, продемонструвати їхні вміння і таланти. Діти веселилися від душі: брали участь в майстер-класах, конкурсах талантів, гралися з аніматорами, робили зачіски, аква-грим, фотосесії, пригощалися солодкою ватою, чаєм, кавою, печивом. Кожна дитина отримала подарунків на згадку.

ЕКО-фестиваль «ЗЕЛО» (8-9.09.2018)

Учетверте в музеї відбулося свято для людей, які піклуються про своє здоров'я, прихильників екопродукції і здорового способу життя [4, с. 45]. У межах свята проводилися майстер-класи, ярмарки екологічно чистих продуктів, відбувалися цікаві зустрічі, читалися лекції з психології та про спосіб життя у стилі «Еко». Ініціаторами свята стали громадські ініціативи, волонтери, небайдужі підприємці. Як і завжди, усі майстер-класи, лекторії, зустрічі були безкоштовними. На святі можна було придбати цільнозерновий хліб, екзотичні чаї, саморобні прикраси, мило тощо. Кожен бажаючий, від дітей до дорослих, мав нагоду забрати з фестивалю собі на згадку еко-сувенір, зроблений власними руками.

V Всеукраїнський фестиваль «Музей і ви-

клики часу» (18-24.09.2018)

Рівненський обласний краєзнавчий музей взяв участь у V Всеукраїнському музейному фестивалі в м. Дніпро [4, с. 43]. Учасниками фестивалю стали 58 музеїв і громадських організацій із 17 областей України. Наш музей виборов III місце в номінації «Впровадження музейних програм, акцій, заходів (промоушен)», представивши проект «Десять відеоробіт, створених за участю та ініціативою Рівненського обласного краєзнавчого музею».

МУЗЕЙНІ ПРОЕКТИ

«Обдароване дитинство» (10.05.2018)

У межах проекту до Дня захисту дітей в музеї вже вдруге відкрилась виставка творчих робіт талановитих дітей Рівного в різних галузях: живопис, спорт, музика, театральне мистецтво, хореографія, наука, декоративно-прикладне мистецтво тощо [4, с. 43, фото 2]. Усього було представлено 50 досягнень юних учасників.

У проекті взяли участь спортивні клуби та школи, клуб козацького бойового мистецтва, танцювальний клуб «VEGA DANCE», вихованці музичних шкіл, маленькі актори з Рівненського облмуздрамтеатру, учні художніх

шкіл і студій, агентства моделей «ARTmodels», переможці олімпіад, вихованці Центру творчості учнівської молоді. На подвір'ї музею розгорнулася концертна програма у виконанні учасників свята. Діти читали вірші, виконували власні музичні композиції, співали, грали на різноманітних інструментах, виконували театралізовані сценки, демонстрували одяг, представляли спортивні номери та багато іншого. Свято пройшло весело і цікаво.

«Виставка одного села» (22.11.2018)

Цього разу своє мистецтво продемонстрували мешканці села Крупове Дубровицького району [4, с. 47, фото 3], адже саме тут живуть майстрині, які відродили давні традиції ткацтва напівпрозорого полотна – поліського серпанку. Унікальні серпанки з Крупового увійшли до Національного переліку об'єктів нематеріальної культурної спадщини України.

На заході був продемонстрований фільм відомого рівненського журналіста О. Бухала, в якому він представив повний процес виробництва серпанкового полотна – від збирання льону до виготовлення тканини.

Відбувся також майстер-клас із серпанково-

го ткацтва. Своїми музичними виступами порадували присутніх фольклорні колективи «Берегиня» та «Намисто».

«Золоте сузір'я – 2018» (18.12.2018)

У 2018 р. мистецькому проекту «Золоте сузір'я» виповнилося 15 років [4, с. 47]. За цей час його учасниками стали 187 відомих краян – художники, спортсмени, народні майстри, артисти, письменники, журналісти, співаки, науковці.

Склалася добра традиція – кожен учасник дарував музею щось із свого творчого доробку. Так за цей період створилася чудова колекція творів живопису, скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва. Одна з учасниць Н.Янчук написала пісню «Золоте сузір'я», яка стала своєрідним гімном заходу.

ТЕМАТИЧНІ ВЕЧОРИ

Вечір-концерт «Пам'яті маестро» (19.03.2018)

Захід був присвячений пам'яті В. Старченка – заслуженого працівника культури, відомого диригента, музиканта, педагога, засновника кафедри духових та ударних інструментів Рівнен-

2. Музейний проект «Обдароване дитинство»

3. Мистецький проект «Виставка одного села» (с. Крупове Дубровицького району)

ського державного інституту культури [4, с. 42]. Вшанувати світлу пам'ять митця прийшли його рідні, а також друзі, колеги, викладачі, журналісти. Прозвучали чудові музичні композиції у виконанні студентів РДГУ.

Вечір вшанування борців за незалежність України «Їх імена забути неможливо» (12.08. 2018)

З ініціативи громадської організації «Молодий Народний Рух – Рівне» в музеї відбувся захід «Їх імена забути неможливо» [4, с. 45]. Слова пошани, що звучали на вечорі, були присвячені величним постатям борців за незалежність України. Музичним супроводом став виступ відомого рівненського гурту «Барвінок».

Вечір вшанування пам'яті Леонарда Бернстайна (20.11.2018)

У музеї відбувся захід до 100-річчя Л. Бернстайна – відомого американського композитора, головного диригента Нью-Йоркської філармонії, який виступав з кращими оркестрами Європи [4, с. 43]. Батьки майбутнього композитора до початку Першої світової війни жили в Рівному. У межах цієї події в Рівному відкрили пам'ятну дошку (вул. С. Петлюри, 13)

Вечір вшанування пам'яті В. Г. Короленка (28.09.2018)

З нагоди 165-ї річниці від дня народження відомого письменника, публіциста та громадського діяча В. Короленка в музеї відбувся захід, підготовлений працівниками Літературного музею У. Самчука. Присутні почули цікаву історію створення меморіальної кімнати Короленка в краєзнавчому музеї, фрагмент екскурсії з Всеукраїнського конкурсу юних екскурсоводів «Праведник України», прозвучали вірші на честь письменника від літературної студії «ЛітЕра». Музичний супровід здійснювали викладачі Рівненської дитячої музичної школи № 1 імені М. В. Лисенка (дует «Фантазія») та кобзар Назар Волощук.

МУЗЕЙНІ ВИСТАВКИ

Наш музей щороку організовує багато виставок, завдяки яким відвідувачі мають змогу познайомитися з художниками, скульпторами, спортсменами, іншими особистостями, скласти своє уявлення про ту чи іншу подію, про певний відрізок історії. У 2018 р. в музеї було організовано 52 виставки, 15 з них – поза музеєм.

«Одеса-Стамбул: два погляди» (24.01.2018)

У великій виставковій залі музею відкрилася цікава виставка світлин, знятих двома фотомитцями в Стамбулі та Одесі [3, с. 33]. У цих міст різна історія, різна культура, різний зовнішній вигляд їхніх мешканців. Саме це і вдалося відтворити прекрасним майстрам своєї справи, учасникам багатьох фотовиставок та фотосалонів О. Синельникову та О. Недвизі.

Олег Недвига (24 роботи) представив увазі глядачів турецький Стамбул через прості обличчя його мешканців. Олександр Синельников (20 світлин) відтворив неповторний колорит Одеси, її задвірки, неповторних одеських котів, а також обличчя одеситів.

«Портрети добровольців на війні» (29.01.2018)

29 січня харківський художник Сергій Пущенко представив в музеї 110 портретів добровольців, які він створив просто на передовій [3, с.33, фото 4]. Як зазначив митець, на одну роботу він витрачав від однієї до шести годин, писав олівцем та олією. Часом доводилося працювати просто під час бою. Така виставка викликає повагу до добровольчого руху, до героїв на війні, виховує патріотизм, об'єднує молодь.

«Німці в Україні: історія та культура» (16.02.2018)

Мобільна банерна виставка під такою назвою розпочала роботу в музеї в лютому [3, с. 33]. Її співорганізатором виступила громадська організація «Німецьке товариство «Відергебурт». Розміщена на 24 стендах та проілюстрована документами, картами, фотографіями, виставка систематизує історичну інформацію про німців України, починаючи з X століття і закінчуючи 1939 роком. Автор концепції і текстів – німецький історик Альфред Айсфельд. У презентації взяли участь історики, краєзнавці, працівники архіву, викладачі і студенти РДГУ, члени національних товариств – німецького, польського, єврейського, білоруського.

«Клеванська старовина: архітектура, археологія, живопис, фотографія» (23.02.2018)

На виставці, що розташувалася в актовій залі музею [3, с. 33], були представлені твори митців Національної спілки художників України та мистецького об'єднання «Колоарт», роботи фотохудожника О. Харвата, архітектурно-реставраційні дослідження викладачів і студентів кафедри архітектури та середовищного дизайну НУВГП, археологічні артефакти і знахідки, виявлені при розкопках костела в Клевані. Ви-

4. Виставка «Портрети добровольців на війні»

ставка була цікавою і пізнавальною для багатьох відвідувачів – істориків, художників, краєзнавців, всіх тих, кому не байдужа минувшина свого краю.

«З історії тризуба та гривні» (26.02.2018)

До 100-річчя затвердження тризуба державним гербом Української Народної Республіки і запровадження гривні в музеї відкрили нову виставку [3, с. 33]. В її експозиції можна було побачити давні зображення тризуба, гроші та документи часів УНР, відзнаки і особисті речі вояків УПА та сучасної української армії. Була також представлена нумізматична колекція з фондів музею. Присутні ділилися враженнями про українські державні символи, про їхнє значення в боротьбі за незалежність України.

«УПА – відповідь нескореного народу» (06.03.2018)

Пересувна виставка під такою назвою була відкрита в усіх областях України в межах відзначення 75-річчя створення Української Повстанської Армії [3, с. 33]. На 24 тематичних стендах були представлені фотографії, документи, карти, інфографіки, які розповідали про антинацистський та антирадянський спротив ОУН та УПА під час Другої світової війни та в повоєнний період. Окремим блоком експонувалися матеріали до 110-ї річниці від дня народження отамана Тараса Бульби-Боровця – командира військових формувань – «Поліська Січ», УПА, УНР в період Другої світової війни.

«Волинь у спогадах Г. Косміаді. Експонується вперше» (15.03.2018)

Близько 40 живописних робіт відомого художника вперше представили рівнянам [3, с. 33]. Вони були написані в повоєнні роки в Німеччині, проте автор думками линує на Волинь, де минули кращі роки його життя. Перед глядачами постали краєвиди Рівного та його околиць – вулиці, парки, будівлі, постали такими, якими їх зберіг в пам'яті Г. П. Косміаді. На презентацію прийшли художники, мистецтвознавці, викладачі і учні художніх шкіл, завітала 94-річна донька Георгія Петровича – Надія Косміаді. Її портрет, написаний в 2017 р. художником Олександром Гурістюком, зайняв на виставці центральне місце.

«Валентин Колосов. Живописець і скульптор» (03.04.2018)

До 90-річчя від дня народження відомого рів-

ненського художника В. Колосова в музеї відкрили виставку його творчих робіт [3, с. 34]. Увазі відвідувачів було представлено 24 роботи майстра, що зберігаються у фондах РОКМ: «Осінь Горинь», «Околиці Рівного», «Ріка Горинь», «Грабовий ліс», письменник Є. Шморгун, спілвеїст Г. Хлиновський та інші. Це пейзажі, портрети відомих рівнян, жанрові сцени, скульптури. Були на виставці і твори його учнів та колег. Роботи В. Колосова відомі не лише на Рівненщині та в Україні, але й далеко за кордоном, вони зберігаються в музеях і приватних колекціях багатьох країн світу. Родина, друзі, сусіди, художники, мистецтвознавці та журналісти завітали на презентацію виставки, згадали про життя та творчий шлях відомого земляка.

«Юрій Шумовський (1908-2004)» (05.04.2018)

Фотовиставку про нашого земляка (уродженця Дубенського повіту), українського археолога, палеонтолога, капелана французьких військ у Німеччині, дослідника Судану відкрили в музеї 5 квітня з нагоди 110-ї річниці від дня його народження [3, с. 34]. На виставці було представлено 37 фотографій з матеріалами про життя та наукову діяльність Юрія Шумовського. У 1934-1938 рр. проводив археологічні розвідки на території Волині, пізніше працював в Рівненському краєзнавчому музеї, під час гітлерівської окупації створив в Рівному Обласний археологічний музей. Після війни вчений виїхав з Рівненщини. В 1951-1956 рр. проводив археологічні розкопки в африканському Судані, пізніше викладав археологію, антропологію, етнологію в університетах Америки.

«Віра Герасимчук: художник і людина» (11.04.2018)

Виставка присвячена пам'яті В. Герасимчук, яка працювала художницею в нашому музеї, допомагала у створенні виставок та нових експозицій [3, с. 34]. Понад 150 робіт було представлено на виставці: натюрморти, пейзажі, портрети, дуже багато квітів в різні пори року, інші доробки – ескізи, малюнки, колажі, що свідчили про її багатогранне життя. Добрі слова про художницю сказали колеги, друзі, знайомі, учні, працівники музею. Народною поліською піснею вшанували світлу пам'ять мисткині відомі рівненські музиканти Юрій та Алла Ковальчуки.

«Із Грузії з любов'ю» (19.06.2018)

Ця фотовиставка [3, с. 35] стала результатом

подорожі українських фотографів до Грузії, адже в ній взяли участь майстри з Рівного, Одеси, Києва: О. Харват, Т. Вакулюк, А. Корнеєва, С. Кравчук, І. Кирильчук (Рівне), О. Синельников, О. Недвига (Одеса), О. Шевченко, В. Чиримисін (Київ). На своїх 64 роботах майстри передали враження від мандрівки до гостинної привітної країни. У межах презентації відбулося спілкування з авторами, фуршет у форматі грузинського застілля, музичні вітання від Центру українсько-грузинської дружби «Сакартвело» та від рівненського співака В. Марченка.

«Рівненському футболу – 100» (03.07.2018)

До 100-річного ювілею рівненського футболу в музеї відкрили нову виставку [3, с. 35]. Футбольні баталії були започатковані в нашому місті ще в далекому 1918 році. І відтоді, спочатку на спортивному майданчику, потім – на стадіоні, готувалися наші футболісти до серйозних перемог. За ці роки рівненська команда не раз змінювала свою назву – «Погунь», «Локомотив», «Динамо», «Колгоспник», «Горинь», «Авангард», «Верес». На виставці були представлені світлини з історії футболу від 1920 р. до наших часів, документи, матеріали з родинних архівів, особисті речі, нагороди спортсменів, футбольні м'ячі. На відкриття завітали спортсмени, вболівальники, краєзнавці, журналісти. Ветерани футболу розповідали про свої здобутки, невдачі, цікаві моменти спортивного життя, про інших гравців, згадували яскраві епізоди.

«Аеропорт» (18.07.2018)

Виставку під такою назвою презентував у музеї 21-річний художник, студент Львівської національної академії мистецтв Олег Дробочський [3, с. 35]. На полотнах, у чорно-білих тонах, були представлені події захисту Донецького аеропорту в 2015 р. Художник використав фотографії автора роману «Аеропорт» Сергія Лойка, а також відеоматеріали, відзняті бійцями, та їхні розповіді. Усього на виставці експонувалося 25 картин. На відкриття виставки, окрім науковців, журналістів, волонтерів, завітали й учасники тих страшних подій, яких пізніше називали «кіборгами». Їхні спогади неможливо було слухати без сліз. Присутні також переглянули фрагмент фільму «Донецький аеропорт. Як це було», слухали патріотичні пісні у виконанні відомої волонтерки Христини Панасюк.

«Рівне в портретах» (23.08.2018)

До Дня незалежності України та до Дня міста

працівники музею розгорнули виставку «Рівне в портретах» [3, с. 35, ілюстр. 5], на якій було представлено 36 робіт – живописні та скульптурні портрети. Відвідувачі виставки побачили рівнян різного віку, різного роду занять – спортсменів, художників, письменників, артистів, діячів культури, лікарів і просто звичайних людей. Експозиція була доповнена міськими пейзажами старого та сучасного Рівного.

«Я так бачу» (30.08.2018)

Творчі роботи вихованців художньої студії «Арт-Сонце» склали експозицію виставки «Я так бачу», присвячену Дню знань [3, с. 35]. На ній було представлено сто малюнків дітей віком від п'яти до дванадцяти років та двадцять робіт керівника студії Наталії Дейнеки. Діти не обмежували своїх фантазій, вони переносили глядачів у наївний, життєрадісний дитячий світ. Презентація виставки пройшла в чудовій доброзичливій атмосфері і завершилася солодким фуршетом для малечі.

«Емоції та колір» (27.09.2018)

Художниця з міста Кременець Світлана Ткачук привезла до музею 32 картини, виконані в техніці олійного живопису [3, с. 36]. Це натюрморти, місцеві ландшафти, пейзажі, неповторні архітектурні комплекси Кременця. Талановита мисткиня була учасницею багатьох образотворчих пленерів, учасницею колективних виставок в Кременці, Дубно, Тернополі, Бережанах. Картини талановитої художниці, що стали основою персональної виставки «Емоції та колір», були наповнені щирістю, яскравими емоціями, добром, радістю, дивували і зачаровували своєю позитивною енергетикою.

«Культурна спадщина Рівненщини» (03.10.2018)

Виставка відкрилася в музеї з нагоди відзначення Року охорони культурної спадщини в Україні [3, с. 36]. До створення експозиції долучилися працівники нашого музею, Корецького, Острозького, Дубенського замків, Національного заповідника «Поле Берестецької битви», Культурно-археологічного центру «Пересопниця». На банерах експонувалися унікальні експонати: відреставровані ікони, картини, цікаві археологічні знахідки, історичні матеріали. Головна мета виставки – вивчення і збереження пам'яток історико-культурної спадщини. На презентацію завітали представники музеїв-учасників, а також історики, мистецтвознавці, викладачі і студенти рівненських вишів.

5. Виставка «Рівне в портретах»

«Кахлі Волині XV-XVIII ст.» (30.10.2018)

Відкрилася спільна виставка [3, с. 36], в якій взяли участь не лише музейники Рівненщини, але й науковці музеїв і заповідників Волині, Кременця, Почаєва. Увазі відвідувачів були представлені унікальні колекції кахлів (близько 150 експонатів), що зберігаються в семи музеях Рівненської, Волинської, Тернопільської областей. Після нашого музею виставка відправилася в мандри по інших містах-учасниках.

«Відома й невідома війна» (08.11.2018)

Унікальні фотографії, листівки, періодичні видання, документи, елементи військового спорядження були представлені на виставці, присвяченій Першій світовій війні [3, с. 36]. Ця війна вважалася однією з найбільших лих в історії людства, адже за 1914-1918 рр. в неї було втягнуто 33 держави, в бойових діях взяло участь 65 млн чол., загинуло 10 млн, ще 20 млн – були поранені. Наш край знаходився в зоні дій Південно-Західного фронту. До створення виставки, крім нашого музею, долучилися: Бродівський краєзнавчий музей, Державний архів Рівненської області, приватні колекціонери.

«Видатні земляки» (16.11.2018)

Виставка була присвячена 100-річчю створення Національної академії наук України [3, с. 37]. Її матеріали розповідали про відомих науковців у сфері біології та природознавства, які пов'язані з нашим краєм. Це президенти Національної академії наук України Липський В., Вернадський В., академік Тутковський П., член-кореспондент НАН Дідух Я., доктори наук Андрієнко Т., Мельник В.

«Миттєвості» (11.12.2018)

У грудні в музеї відкрилася персональна виставка фоторобіт молодого рівненського митця Назарія Іваніва [3, с. 36]. На його 36 світлинах можна було побачити краєвиди рідного міста та його околиць, пейзажі, портрети, знімки-спостереження за перехожими, дітьми. Фотографії художника викликали захоплення ще й тому, що він чи не єдиний в Рівному, хто використовує інфрачервону зйомку. Це надало його роботам дещо романтичного характеру.

«Великодні барви» (29.03.2018)

Виставка під такою назвою відкрилася в музеї бурштину 29 березня. Основу виставки

склали матеріали з фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею. На презентацію була запрошена рівненська майстриня і дитяча письменниця Олена Медведєва, а також члени громадської організації «Спілка інвалідів з дитинства – Передзвін».

Під час заходу був проведений майстер-клас з виготовлення писанок в техніці «декупаж», з оздобленням бурштином. Працівники музею ознайомили дітей з обмеженими можливостями з великодніми традиціями та звичаями, створили для гостей чудову атмосферу свята.

МАСОВІ ЗАХОДИ

«Згадаймо разом» (01.03.2018)

До 4-ї річниці Майдану в музеї відбувся захід з вшанування пам'яті тих, хто віддав своє життя за волю і незалежність України [4, с. 42]. Учасниками заходу стали друзі, знайомі та рідні Героїв Небесної Сотні – О. Храпаченка, Г. Арутюняна, В. Опанасюка, І. Городнюка. У межах заходу були показані документальні фільми про буремні події 2013-2014 рр.

«Вишиванку вдягай – до музею завітай!» (24.08.2018)

Вишита сорочка в культурі нашого народу – це національна гордість, оберіг, символ краси і здоров'я. Уже 4-й рік поспіль наш музей проводить патріотичну акцію до Дня незалежності України – «Вишиванку вдягай – до музею завітай!». Так сталося і 24 серпня 2018 року, коли музей засяяв різнобарвними візерунками української вишивки [4, с. 42]. Цей захід подарував відвідувачам позитивні емоції, чудовий настрій, бажання дотримуватися традицій та звичаїв свого народу.

«День знань в музеї» (01.09.2018)

Як і щороку, наш музей запросив учнівську молодь провести в своїх стінах День знань, щоб це свято надовго запам'яталося і було сповнене позитивними емоціями [4, с. 45]. До цієї події були підготовлені захоплюючі мандрівки в минуле нашого краю, екологічні квести, розважальні вікторини, конкурси, ігри, пізнавальні екскурсії-подорожі, знайомства з найбільш рідкісними та цінними експонатами. Працівники музею допомогли юним відвідувачам відчути урочисту атмосферу цього свята, налаштуватися на новий навчальний рік.

«Випробування долею» (06.09.2018)

У музеї був відзначений День вшанування па-

м'яті примусово виселених українців з етнічних земель [4, с. 45]. Рівненська обласна рада прийняла рішення про відзначення цього Дня в кожну другу неділю вересня. На захід були запрошені науковці, краєзнавці, дослідники, школярі рівненського НВК «Колегіум». Працівники музею представили виставку «Випробування долею», яка стала свідченням депортації українського населення з території Польщі у 1944-1946 рр. Присутні переглянули фільм «Вкрадена Вітчизна», створений Київською ветеранською організацією «Холмщина» про ті трагічні події, уродженці Холмщини виступили зі спогадами.

Документальний фільм «Саша Х. Крила на Майдані» (26.09.2018)

У межах програми III Рівненського міжнародного кінофестивалю «Місто мрії» в музеї відбувся показ фільму «Саша Х. Крила на Майдані» [4, с. 45].

Режисер фільму Еммануель Графф був почесним гостем заходу. Події Революції гідності в Україні були представлені автором через історію звичайного рівненського хлопця Олександра Храпаченка, який загинув на Майдані 20 лютого 2014 р. Як зазначив сам режисер, своїм фільмом він намагався віддати шану тим героям в Україні, що стали на захист демократичних цінностей.

«Революція, яка змінила країну і кожного з нас» (20-21.11.2018)

Згідно з Указом Президента України день 21 листопада встановлений як День пам'яті про початок двох революцій – Помаранчевої (2004 р.) та Революції гідності (2013 р.). 20 листопада в музеї відбувся захід до цієї дати, проведений для учнів НВК № 2 «Школи-ліцею» м. Рівне [4, с. 46]. 21 листопада відбулася Акція пам'яті учасників Революції гідності, в якій взяли участь представники влади, студенти РДГУ, науковці, учасники Майдану. Присутні почули розповіді про активних учасників подій на Майдані в Києві 2013-2014 рр., переглянули відеокліпи про наших земляків, які стали творцями новітньої історії України. На подвір'ї музею був облаштований намет, де за гарячим чаєм відбувалися дискусії науковців, представників влади та студентів-політологів.

Підбиття підсумків спідвейного сезону (04.12.2018)

Традиційно в музеї відбулося підбиття підсумків спідвейного сезону 2018 р. [4, с. 47], у ме-

жах якого був визначений найсильніший спортсмен року — М. Левішин, вручено нагороди і цінні подарунки, оголошено плани щодо розвитку спідвею у Рівному в 2019 р. Увазі присутніх представили виставку, на якій можна було побачити кубки, медалі, спідвейні мотоцикли, амуніцію гонщиків, світлини з минулого та сьогодення цього виду спорту. Почесними гостями заходу стали голова Рівненської ОДА О. Муляренко і міський голова Рівного В. Хомко, а також спортсмени, друзі й родичі спідвеїстів.

Запалювання Віфлеємського вогню миру в музеї (20.12.2018)

Це міжнародна скаутська акція до святкування Різдва Христового. Віфлеємський вогонь миру — важливий Різдвяний символ, символ єдності, миру, тепла в домівках. Пластуни вже 20 років вводять його в школи, церкви, державні установи, громадські організації. Таким чином 20 грудня відбулася передача Вогню і в нашому музеї [4, с. 47].

ЗУСТРІЧІ

«Квілт — зустріч на свіжому повітрі» (17.06.2018)

Щорічна традиційна акція квілтерів відбулася цього року в нашому музеї [4, с. 44]. Вона була спрямована на популяризацію декоративно-ужиткових робіт в техніці квілтингу, що мають чудовий естетичний вигляд і широко застосовуються в побуті. Ініціаторка заходу, І. Шахрайчук, провела майстер-клас, до якого долучилися всі, хто цікавиться цим напрямом декоративно-ужиткового мистецтва.

«Українсько-єврейська зустріч» (25.07.2018)

У музеї відбулася зустріч-діалог з членами Канадійського благодійного фонду, заснованого ще в 2008 р. [4, с. 44]. Це спільний проект, що представляє єврейську і християнську традиції та висвітлює українсько-єврейські взаємини протягом століть. Увазі присутніх була презентована виставка плакатів з матеріалами до вказаної теми на Волині та Рівненщині, привезена учасниками фонду. Працівники музею підготували до заходу виставку «Євреї в історії Рівненщини». Зустріч була конструктивною, пройшла в приємній доброзичливій атмосфері.

Зустріч з Вікторією Чимшит (05.12.2018)

Під час зустрічі працівники музею дізналися багато цікавого про свято Хануки, яке відзна-

чається з 2 до 10 грудня та символізує перемогу добра над злом, світла над темрявою. Представник єврейської громади В. Чимшит розповіла про святкування Хануки, про запалювання ханукальних свічок упродовж 8 днів, навела єврейську мудрість: «небагато світла достатньо, щоб розсіяти велику темряву». Наприкінці заходу усіх присутніх пригостили традиційними єврейськими пончиками [4, с. 47].

ОСВІТНІ ПРОГРАМИ — 2018

Наш музей завоював популярність не лише науковими конференціями, виставками, цікавими презентаціями, але й різноманітними освітніми програмами.

Музейні заняття поєднують різні форми освітньої діяльності музею. Тематика занять наближена до шкільної або вузівської програми. Кожне заняття проводиться досвідченим в своїй галузі музейним фахівцем.

Для школярів і студентів музей приготував різноманітні культурно-освітні програми, спрямовані на розвиток пізнавальної і творчої активності учнівської молоді, вміння відстоювати свою точку зору, долучення до історико-культурної спадщини рідного краю, пробудження допитливості.

1. Програми для дітей молодшого віку

Цікаво провести час, дізнатися багато нового, ознайомитися з таємницями давнини, відчувати себе дослідниками, істориками, археологами — все це можна було на театральні-ігрових циклах «Допитливий малечі про музейні речі» (для дошкільнят) та «Твій друг — музей» (для учнів початкової школи). На дітей чекали екскурсії, тематичні заняття, ігри, майстер-класи, подорожі в минуле, вікторини, конкурси, театралізовані вистави та багато іншого — кожен знаходив для себе щось цікаве і пізнавальне.

У 2018 році за цими програмами було проведено 334 екскурсії, ними охоплено 5965 чоловік.

2. Програми для дітей середнього і старшого віку

Важливою відмінною рисою освітньої програми «Музей — школі» було використання різних форм в рамках однієї теми або загального кола тем. Це були і традиційні екскурсії, лекції, заняття, і комбіновані форми із залученням можливостей музейного фонду та використанням сучасних аудіовізуальних засобів (Години пам'яті, Години мужності, майстер-класи тощо). У 2018 році для цієї категорії

провели 257 екскурсій, ними було охоплено 4956 чол.

3. Програми роботи із студентами

За заявками вишив у нашому музеї щороку проводяться практики – педагогічні, дослідні, історико-краєзнавчі. Як і в попередні роки, ці заходи мали ознайомлювально-навчальний характер. Програма практики включала і теоретичні заняття по експозиціях та виставках, і практичні заняття в різних відділах музею, і самостійні творчі роботи на задані теми. У межах такої співпраці кожен студент міг «приміряти» на себе роль музейного працівника. Крім того, студенти брали активну участь в музейних презентаціях, зустрічах з цікавими людьми, краєзнавчих заходах, для них проводилися тематичні екскурсії та заняття.

Для студентської молоді в 2018 р. було проведено 116 заходів, ними охоплено 1661 чол.

4. Дні, Тижні, Місячники музейних знань

Культурно-освітня діяльність нашого музею спрямована не лише на одноразове спілкування з аудиторією, але й на довготривалі та систематичні контакти. Ось заходи цього напрямку, що відбулися в 2018 р.:

- «Місячники краєзнавчих знань» – для вихованців ДНЗ №№ 3, 22, 31, 35, 46, «Калинонька». Проведено 90 екскурсій для дошкільнят, ними охоплено 1322 чол. [2, с. 3-15, с. 31-37];
- Екскурсійний тиждень – для учнів початкової школи, що дав музею 53 екс., 1045 чол. [2, с. 23-27];
- Навчальний тиждень – для учнів середніх і старших класів (17 екс., 327 чол.) [2, с. 27-32];
- «День школи в музеї» – для учнів ЗОШ №№ 6, 8, НВК «Престиж», НВК № 1, с. Оженин Острозького р-ну [2, с. 17, 19, 46, 50];
- «День студента в музеї» – для студентів

РДГУ, НУВГП [2, с. 15-16, с. 52];

- «Літні канікули в музеї» – для вихованців пришкольніх таборів було проведено 138 екс., ними охоплено 2368 чол. [2, с. 27-35].

5. Виїзні форми діяльності

Традиційно наш музей в своїй діяльності використовував позамузейні форми роботи, продовжуючи розширювати аудиторію своїх прихильників. В 2018 р. музейні працівники пропонували навчальним закладам міста наступну тематику виїзних занять «Музей у валізі»:

МУЗЕЙ У ВАЛІЗІ		
	2018 р.	
	Кількість екскурсій	Кількість відвідувачів
1. Т. Г. Шевченко і Рівненщина	10	192
2. «Круг містечка Берестечка»	11	148
3. Етнографічні заняття	5	198
4. До дня Гідності	4	35
5. Сторінки історії Рівного	6	166
6. До джерел книжності	4	68
7. Корисні копалини	48	548
8. Мистецька спадщина	13	282
9. До Дня визволення Рівного від німець.-нацистських окупантів	53	1034
10. Друга світова війна у назвах вулиць	4	105
11. До Дня Перемоги	10	117
12. Короленко і Рівненщина	13	282
13. Творці історії	10	135
14. До роковин Голодомору в Україні	2	48
РАЗОМ:	180	3176

Пересувний лекторій

У 2018 р. продовжила свою роботу пересувна виставка «Г. Косміаді – педагог і художник», присвячена видатному митцю Георгію Петровичу Косміаді.

Як бачимо, з кожним роком музей відіграє все більш важливу роль в культурно-освітньому та духовному житті суспільства, стає елементом вивчення та пропаганди культурно-історичної спадщини рідного краю.

Джерела:

1. Звіт роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2018 р., 11 с.
2. Книга обліку екскурсій – Рівненський обласний краєзнавчий музей – 2018, 70 с.
3. Книга обліку виставок. – Рівненський обласний краєзнавчий музей – 2011-2018, 50 с.
4. Книга обліку масових заходів. – Рівненський обласний краєзнавчий музей – 2013-2018, 48 с.
5. Прес-релізи масових заходів.

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зміна образу Німеччини в радянській пресі під час війни з Польщею 1939 р.

1939 рік був роком швидких і динамічних змін зовнішньополітичної ситуації у світі. За цей час образ ворога у радянській пресі зазнав значних змін. Якщо з 1933 року до першої половини 1939-го нацистська Німеччина є явним антагоністом, то з другої половини року, особливо після 23 серпня 1939 року, ситуація змінюється. Політична думка керівників КПРС передусім змінювалась у контексті зовнішньополітичної ситуації у світі. Через посилення впливу Німеччини Англія і Франція йшли на переговори з СРСР. Але після низки подій, найважливіші з яких висвітлені нижче, партійне керівництво побачило можливість посилення зовнішньополітичного впливу і нових територіальних надбань через союз з Німеччиною.

Німеччина через аншлюс приєднала Австрію 12-13 березня 1938 року, це дало змогу розпочати наступ на Чехословаччину і території Східної Європи. Унаслідок аншлюсу населення Німеччини збільшилося на 10%, а територія – на 17% [15].

Напередодні цих подій 30 вересня 1938 року представниками Франції, Німеччини, Італії і Великої Британії була підписана Мюнхенська домовленість. За цим договором Німеччині передавалася частина Чехословаччини – Судетська область [14]. Це спричинило початок розпаду Чехословаччини, утворення плацдарму для тиску на Польщу з трьох сторін і значне посилення впливу Німеччини в Східній Європі. Насамперед посиленню Німеччини сприяв пацифізм Невілла Чемберлена і панічний страх держав Західної Європи перед всесвітньою комуністичною революцією.

Німеччина намагалася укласти договір з Польщею, за яким їй буде передано Данциг і доступ до «Польського коридору». Він з'єднував землі Східної Пруссії та Померанію. Нацисти намагалися посилити свій вплив на Польщу для того, щоб створити бар'єр з буферних держав, який мав би не дати відкрити другий східний фронт. Також нацисти готували сировинну і продовольчу базу на випадок затяжної війни із західними державами. Однак Польща лавірувала між Радянським Союзом і Німеччиною, за словесної підтримки Англії і Франції. Останнім не був вигідним союз Польщі з СРСР, тож вони розглядали її як бар'єр від комунізму. Реальної

підтримки у війні з нацистами ці держави надавати не збиралися, в їхніх планах було якнайдовше стримати нацистські військові частини у Польщі. Це давало б їм час на підготовку до війни з Німеччиною [11, с. 234-261].

Несподіванкою для всіх став договір між Німеччиною і Радянським Союзом, західні держави вважали його неможливим через різницю в ідеології цих держав. Пакт Молотова-Ріббентропа декларував зобов'язання «ненападу» між СРСР та Німеччиною. Його таємна частина в загальних рисах описувала розподіл сфер впливу в Східній Європі. Питання стосовно статусу Польщі залишалось відкритим, а в разі необхідності її завоювання кордони визначалися по річках Нарва, Вісла і Сян. Бессарабія відходила до Радянського Союзу [20]. Договір зобов'язував зберігати частину про поділ сфер впливу в таємниці [5].

Домовленість з Радянським Союзом розв'язала Німеччині руки. Першого вересня 1939 року об'єднані війська Німеччини та Словаччини розпочали вторгнення на територію Польщі. Третього вересня 1939 року Франція і Велика Британія згідно з домовленістю з Польщею оголосили війну Німеччині [7]. Розпочався період так званої «дивної війни», що тривав до 10 травня 1940 року.

Польський похід Червоної армії розпочався через 16 днів після вторгнення військ Третього Рейху на територію Польщі. А вже за 20 днів – 6 жовтня 1939 року Червона армія і Вермахт повністю захопили територію Другої Польської республіки.

Упродовж польсько-радянської війни відбувається зміна ставлення до нацистської Німеччини в пресі, засобах пропаганди та висловлюваннях керівників Комуністичної партії Радянського Союзу. Через зміну політичного курсу СРСР спостерігаємо різку зміну ставлення до Німеччини – від різкого осуду до нейтрального і навіть співчутливого ставлення в доповіді Ріббентропа.

Як відображення радянської преси і пропаганди буде використано передусім матеріали основного і найбільш впливового щоденного видання — газети «Правда».

За період із 1 січня 1933 р. до 22 червня 1941-го в «Правді» було опубліковано більше

18 880 матеріалів, у тій чи іншій мірі пов'язаних з Німеччиною. Як видно з таблиці 1, найбільша кількість публікацій припадає на 1933 (2528), 1934 (2262), 1939 (2219) і 1940 (2703) рр., найменша – на 1938 р. (+1732). Пік інтересу до Німеччини на сторінках «Правди» приходить на перші два роки правління нацистів і на 1939-1940 рр., тобто періоди, коли відбувалася зміна радянських пропагандистських установок.

Кількісні зміни в згадуванні Німеччини в пресі характеризувалися зміною ставлення до правлячого там режиму. Після приходу до влади нацистів в перші роки сформувалося ставлення до них як до ворога. З цим пов'язане під-

вищене число згадок. У подальші роки змін у відношенні до нацистів не відбувалося, показник згадок у діаграмі стабільно знижується, падає інтерес. Але після підписання пакту про «ненапад» 23 серпня 1939 р. відбувається різке зростання згадувань Німеччини у пресі з 1732 у 1938 р. до 2219 у 1939 р. Тобто показники публікацій, пов'язаних з Німеччиною, майже досягають рівня 1934 р.

Кількість переходить у якість. Разом із переорієнтацією політичного курсу відбулася переорієнтація образу в пропаганді.

У період з 1933 р. до першої половини 1939-го типовим було зображення в різко негативному

табл. 1

Рубрики Годи	Внутриполитическая ситуация в Германии	КПГ	Социальные проблемы в Германии	Культура, наука, спорт	Экономика Германии	Подготовка к войне и военные действия	Международное положение и внешняя политика	Германия и СССР	Международная антифашистская борьба и Германия	Всего / % от общего числа
1933	377	905	68	59	97	75	550	213	184	2528
	15%	36%	3%	2%	4%	3%	22%	8%	7%	13%
1934	356	392	82	60	96	98	823	188	167	2262
	16%	17%	4%	3%	4%	4%	37%	8%	7%	12%
1935	221	193	98	86	53	199	936	160	100	2046
	11%	9%	5%	4%	3%	10%	45%	8%	5%	11%
1936	123	97	70	24	57	138	1079	378	56	2022
	6%	5%	3%	1%	3%	7%	53%	19%	3%	11%
1937	146	19	70	31	64	88	1028	577	54	2077
	7%	1%	3%	1%	3%	4%	50%	28%	3%	11%
1938	188	19	26	15	24	114	1240	75	31	1732
	11%	1%	2%	1%	1%	7%	71%	4%	2%	9%
1939	137	12	36	25	44	727	1062	162	14	2219
	6%	1%	2%	1%	2%	33%	47%	7%	1%	12%
1940	49	0	32	34	19	1907	528	134	0	2703
	2%	0%	1%	1%	1%	70%	20%	5%	0%	14%
1941	19	1	4	22	6	1048	162	28	4	1294
	1,5%	0%	0,3%	1,7%	0,5%	81%	12,5%	2,2%	0,3%	7%
Всего	1691	1708	509	372	481	4614	7766	2004	638	18883
	9%	9%	3%	2%	2%	23%	39%	10%	3%	

контексті захоплення нацистами територій [25]. Аншлюс описаний в заголовках «Правди», як «Уничтожение независимости Австрии» [24], «Гитлеровский произвол в Австрии» [3] та інші подібні заголовки. Під час «єжовщини» антагонізм до нацистів був настільки великим, що політичних опонентів, таких як Бухарін чи Генріх Ягода, пропаганда зображала нацистами [22, с. 305-310]. В номері 74 газети «Правда» від 16 березня 1938 року після чергової справи стосовно «правотроцкистского блока» їх було названо «сворой фашистских псов» [19].

Захоплення Судетської області було охарактеризовано як «Фашистский террор в Судетской области» [26]. Нацистська політика стосовно Польщі, метою якої було розповсюдження німецького впливу на ці території і захоплення ключових стратегічних позицій, була подана у пресі як «Германо-Польская грызня из-за дележа добычи». Негативно зображена і Польща, преса не підтримувала її через лавірування і невизначену позицію. Але попри відсутність чіткого вектора, польські політики точно не хотіли допускати радянські війська на свою територію через загрозу швидкого розповсюдження комунізму [21].

Зміна лексики в радянській пресі суттєво відчутна з 2 вересня 1939 року. Саме тоді в пресі СРСР було опубліковано рішення Німецького рейхстагу про ратифікацію радянсько-німецької угоди про ненапад. У тому ж номері газети йшлося про початок воєнних дій між Польщею і Німеччиною. Радянські газети стримано висловлюються про початок війни, жодного разу в цьому пункті не було використано негативної лексики стосовно німецьких дій. Уся ситуація була описана з німецької точки зору, початком війни визначалася атака поляків на німецькі об'єкти [23, с. 35-58]. Дії німців кваліфікувалися як відповідь на перетин кордону поляками. Насправді німці ініціювали атаки на власні бази, щоб створити формальний привід для війни, ця операція мала назву «Гімлер» і тривала до 31 серпня [8].

СРСР після захоплення Польщі все ще не бажав афішувати свій військово-політичний союз з Німеччиною, щоб не вважатися агресором. Про це свідчить те, що в радянській пресі і офіційних заявах не відображено факт радянсько-німецького параду в Бресті перед переданням міста радянській владі 21 вересня 1939 року [10]. Але є фотографії і повідомлення в німецькій пресі, спогади очевидців обох сторін.

Радянська преса серпня-жовтня 1939 року від нейтрального переходить до союзницько-

го ставлення до Німеччини. Тут німці зображені як союзники, а західні держави як імперіалісти, що заважають природному союзу двох великих держав заради своєї вигоди. Радянська преса наводить німецькі і датські висловлювання про осуд доповіді Чемберлена, яка є «полным отклонением мирных предложений Гитлера» [2].

Апогеем зміни ставлення до Німеччини стала доповідь наркома і міністра закордонних справ СРСР В'ячеслава Молотова від 31 жовтня 1939 року. В цій доповіді не приховано виражене співчуття і прихильність СРСР до Німеччини. У ході доповіді Молотов так висловлювався стосовно зовнішньополітичної ситуації:

«Германия находится в положении государства, стремящегося к скорейшему окончанию войны и к миру, а Англия и Франция, вчера еще ратовавшие против агрессии, стоят за продолжение войны и против заключения мира».

«Наши отношения с Германией, как я уже сказал, улучшились коренным образом. Здесь дело развивалось по линии укрепления дружественных отношений, развития практического сотрудничества и политической поддержки Германии в ее стремлениях к миру».

«Мы всегда были того мнения, что сильная Германия является необходимым условием прочного мира в Европе. Было бы смешно думать, что Германию можно “просто вывести из строя” и скинуть со счетов. Державы, лелеющие эту глупую и опасную мечту, не учитывают печального опыта Версаля, не отдают себе отчета в возросшей мощи Германии и не понимают того, что попытка повторить Версаль при нынешней международной обстановке, в корне отличающейся от обстановки 1914 года, — может кончиться для них крахом» [9].

Висловлювання вищого керівництва партії вплинули на періодичну пресу. Доповідь Молотова і інші доповіді п'ятої сесії Верховної Ради СРСР першого скликання було опубліковано в газеті «Правда» № 303 від 1 листопада 1939 року. Радянські газети не змінили характер висловлювань порівняно з серпневими випусками, але тепер акцент робиться на недоліки управлінської системи і військової техніки Англії та Франції; зникає негативна інтонація під час опису німецьких дій; події на західному фронті описуються словами німецької преси і офіційних установ. Усе частіше з'являються такі заголовки, як: «Ограничение гражданских свобод в Англии», «Разногласия среди либералов», «Недовольство политикой исполкома лейбористов» та інші. Одночасно з цим зникає негативна інто-

нація і терміни, які несуть негативне забарвлення, стосовно опису Німеччини і її союзників. Терміни «фашизм», «нацизм», «терор», «анексія» більше не використовуються під час опису подій, пов'язаних з німецькою агресією [6].

Аналогічна ситуація і з рубрикою «Міжнародна антифашистська боротьба і Німеччина». Кількість матеріалів про антифашистську боротьбу постійно зменшується і доходить до 1 % в 1939 р.: 1933-1934 рр. — по 7 %, в 1936-1937 — по 3 %, а в 1939 — 1 %.

Під час напруженої ситуації і швидких змін

у Європі і світі загалом руйнувався світ «Версальського миру». Старі зовнішньополітичні договори втрачали сенс, формувалися нові коаліції. Це не могло не вплинути на пресу і пропаганду. На деякий час СРСР і Німеччина перейшли від антагонізму до союзництва, кожна з держав заради власних інтересів. За короткий період радянськими газетами плавно і послідовно було повністю змінено ставлення до нацистської Німеччини. Але через навіть ще короткий проміжок часу преса знову повернулася до старих антифашистських гасел.

Джерела та література:

1. Бочина М. А. Антифашистская тема в «Правде» (1933-1937) // Ленинская «Правда» и проблемы истории партийно-советской журналистики. — Москва, 1987. — С. 83-92.
2. Вишневский В. Датская печать о речи Чемберлена // Правда. — 1939. — № 286. — С. 5.
3. Гитлеровский произвол в Австрии // Правда. — № 87. — С. 1.
4. Гридина Н. И. Советский дискурс накануне и во время Второй мировой войны. — Донецк : «Приволжский научный вестник», 2011. — 30 с.
5. Договор о ненападении между Германией и Советским Союзом [электронный ресурс] // Режим доступа: https://web.archive.org/web/20090909143110/http://www.istorik.ru/library/documents/molotov_ribbentrop/text.htm (дата звернення: 26.06.2019).
6. Доклад Председателя Совета Народных Комиссаров и Народного Комиссара Иностранных Дел тов. В. М. Молотова на заседании Верховного Совета Союза ССР 31 октября 1939 г. // Правда. — 1939. — № 303. — С. 1.
7. Заявление премьер-министра Франции Э. Даладье в парламенте о предоставлении гарантий Греции, Румынии и Польше [электронный ресурс] // Режим доступа: http://hrono.info/dokum/193_dok/19390413dal.html (дата звернення: 26.06.2019).
8. Лебедева Н. С. Сентябрь 1939 г.: Польша между Германией и СССР [электронный ресурс] // Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/sentyabr-1939-g-polsha-mezhdu-germaniei-i-sssr> (дата звернення: 26.06.2019).
9. Молотов В. М. Доклад о внешней политике Правительства [электронный ресурс] // Режим доступа: <https://web.archive.org/web/20030311102744/http://www.hronos.km.ru/dokum/molotov.html> (дата звернення: 26.06.2019).
10. Некрич А. М. Советско-германское сотрудничество, 1939-1941 [электронный ресурс] // Режим доступа: <http://militera.lib.ru/research/nekrich/01.html> (дата звернення: 26.06.2019).
11. Носкова А. Ф. Польша в XX веке. Очерки политическо-й истории. — Москва : Индрик, 2012. — 953 с.
12. Ограничение гражданских свобод в Англии // Правда. — 1939. — № 303. — С. 5.
13. Открылась первая сессия Верховного Совета РСФСР первого созыва // Большевик. — 1938. — № 65. — С.1.
14. Павлов Н. В. Внешняя политика третьего рейха (1933-1945) [электронный ресурс] Режим доступа: https://mgimo.ru/files/210929/III_reich.pdf (дата звернення: 26.06.2019).
15. Полтавский М. А. Дипломатия империализма и малые страны Европы (1938-1945). — Москва : Международные отношения, 1973. — С. 14-18.
16. Разногласия среди либералов // Правда. — 1939. — № 303. — С. 5.
17. Рыклин Г. Военные действия между Германией и Польшей // Правда. — 1939. — № 243. — С. 5.
18. Рыклин Г. Заседание германского рейхстага // Правда. — 1939. — № 243. — С. 5.
19. Свора фашистский псов уничтожена // Правда. — 1938. — № 74. — С. 1.
20. Секретный дополнительный протокол к договору о ненападении между Германией и Советским Союзом [электронный ресурс] Режим доступа: https://web.archive.org/web/20090909141605/http://www.istorik.ru/library/documents/molotov_ribbentrop/protocol.htm (дата звернення: 26.06.2019).
21. Сиполос В. Я. Дипломатическая борьба накануне второй мировой войны [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://militera.lib.ru/research/sipols1/04.html> (дата звернення: 26.06.2019).
22. Субтельний О. Україна: історія. — Київ : Либідь, 1993. — 407 с.
23. Типпельскирх К. История Второй мировой войны. — Санкт-Петербург : Полигон, 1998. — 795 с.
24. Уничтожение независимости Австрии // Правда. — 1938. — № 72. — С. 1.
25. Фашистский заговор в Париже // Рабочий путь. — № 272. — С. 4.
26. Фашистский террор в Судетской области // Правда. — 1938. — № 332. — С. 5.

Житлові та господарські комплекси козацької доби в с. Хрінники на Рівненщині

Рятівні археологічні роботи Інституту археології НАНУ в басейні Хрінницького водосховища тривають уже протягом 20 польових сезонів. Основним матеріалом є археологічні знахідки, датовані періодами раннього залізного часу, пізнього римського часу та доби Київської Русі. Крайні ж польові сезони ознаменовані знахідками литовсько-польської доби і проливають світло на цей період у досліджуваному регіоні.

Однією з перших згадок про Хрінники можна вважати акт від 1545 року, який відноситься до Луцького замку, точніше, будівництва там городень [2]. Також про населений пункт згадується у зв'язку відновленням своїх прав на маєток Іваном Михайловичем Хрінницьким (документи згоріли під час нападу татар) від 25 жовтня 1575 року [1]. Архів князів Сангушків вказує, що у це й же період в Хрінниках існував оборонний двір (невеличка фортеця на ви-

падок нападу татар) [1]. Цей пласт писемного матеріалу мав потребу в археологічному підґрунті.

У липні 2013 року археологічні роботи проводилися в урочищах «Високий берег» та «За мостком», розташованих на північній околиці села Хрінники.

В урочищі «Високий берег» у розкопі VIII, крім ранніх об'єктів, відкрито залишки напівземлянки литовсько-польської доби (житло 11). Це була напівземлянка з чотирикутним у плані котлованом (3,5х3,6 м), орієнтованим кутами за сторонами світу і заглибленим у ґрунт коридором (фото 1). Глибина котловану від рівня долівки 1 м, земляні стіни вертикальні, долівка глиняна, утрамбована. Біля східної стіни котловану був вирізаний коридор розмірами 1,9х2,7 м, глибиною від 0,3 до 0,7 м від рівня виявлення житла (рис. 1-2).

Піч знаходилася у північно-східному куті

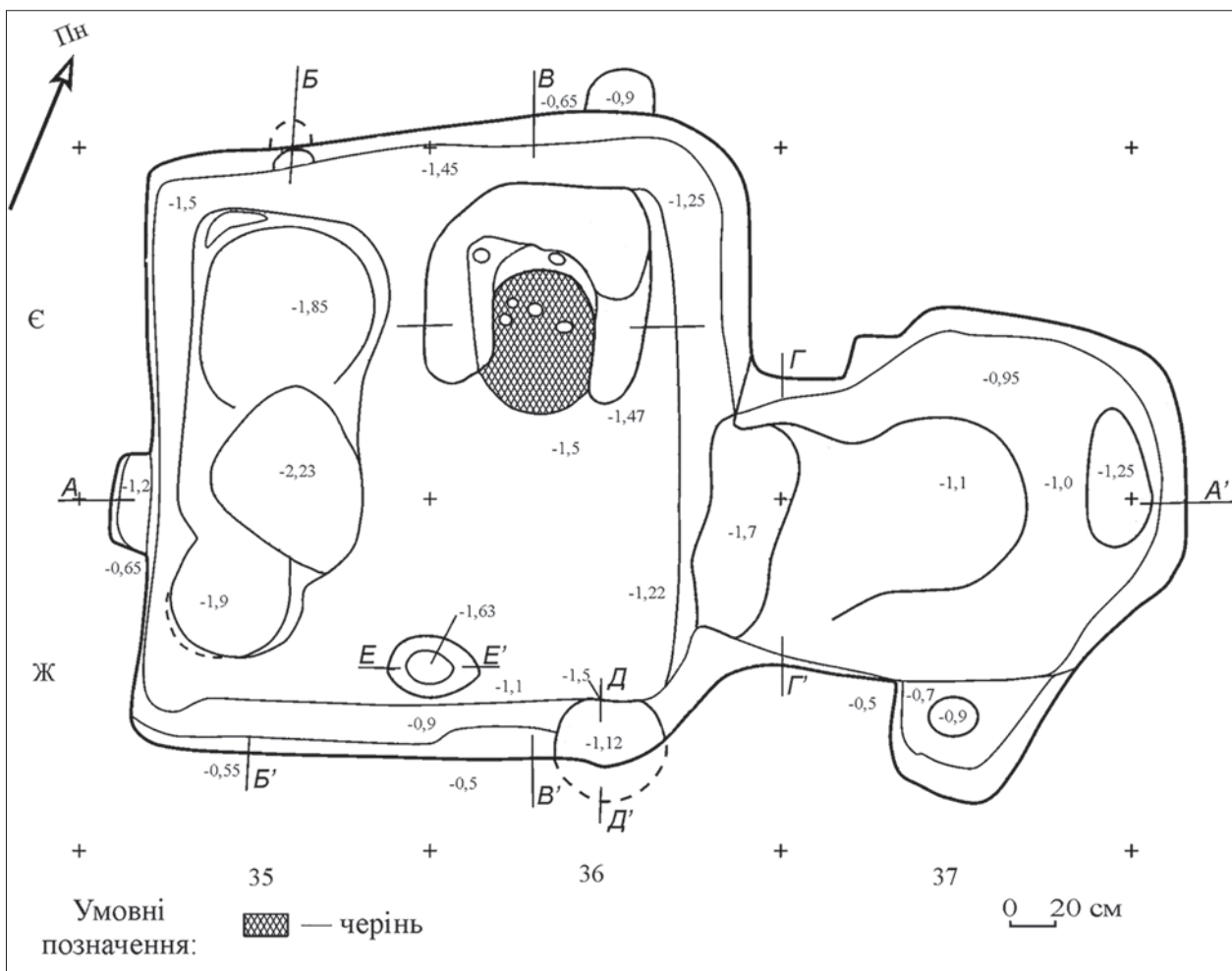

Рис. 1. Уроч. Високий берег, розкоп 8, житло 11, рисунок Прищепи Б. А.

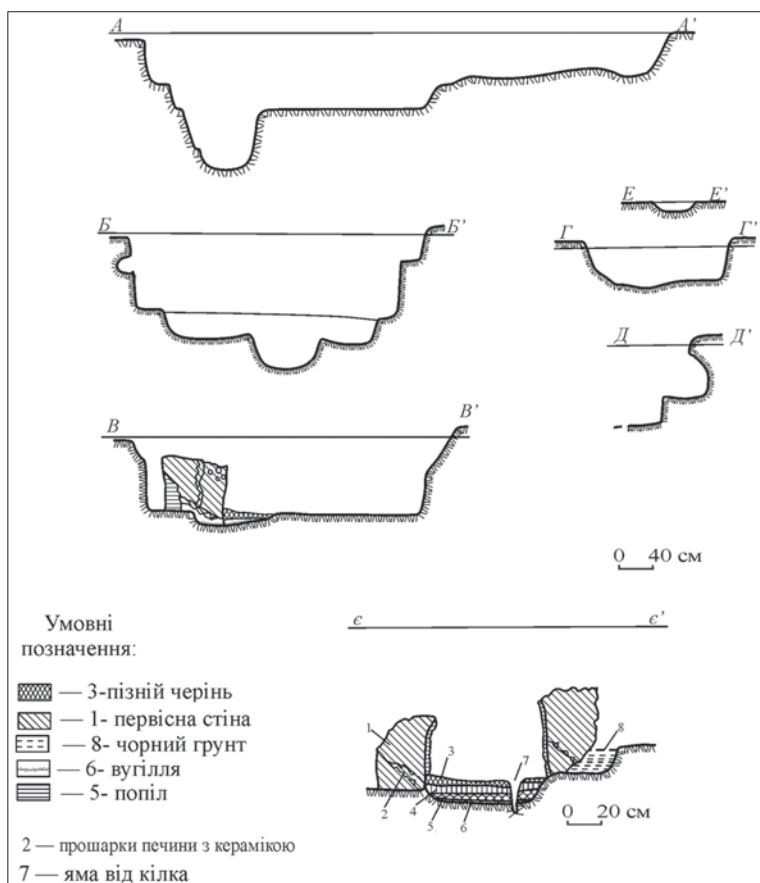

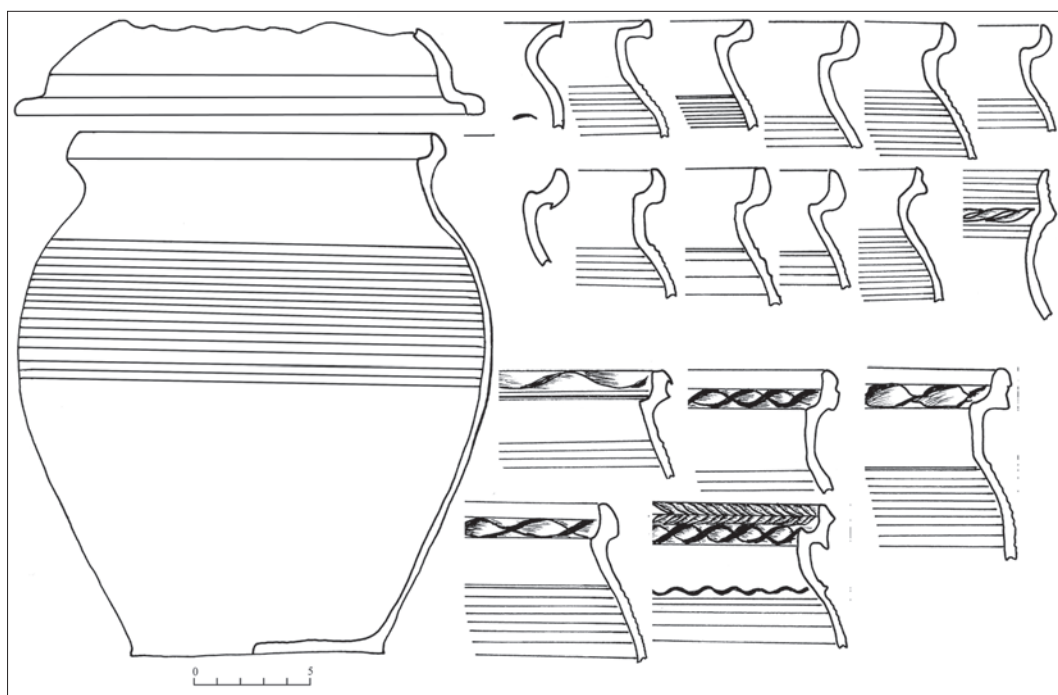
Рис. 2. Уроч. Високий берег, розкоп 8, житло 11, розрізи житла та печі, рисунок Прищепи Б. А.

котловану. Вона була побудована на рівні материкової долівки, що мала нахил до центру. Стінки печі збудовані із суглинку, але не суцільного. Він розділений тонкими прошарками дрібних фрагментів печини, там же траплялися фрагменти тонкостінних посудин XV-XVI ст. Стінки печі збереглися на висоту 0,65 м

від рівня долівки, товщина бокових стінок – 0,28-0,3 м (рис. 2).

Заповнення об'єкту складав темно-сірий гумус з домішками фрагментів печини, попелу, вугілля. Найбільш гумусованою була центральна частина котловану. У заповненні виявлено велику кількість уламків гончарного посуду XV-XVI ст., знайдено знаряддя праці (цвяхи, фрагменти замків, ключів, тощо). Серед керамічного матеріалу незначний відсоток складають фрагменти посудин низької якості. Вінця горщиків різко відігнуті назовні, манжет імітує «курганний тип», мають різкий перехід від шийки до тулуба, поверхня шорстка, в тісті значна домішка кварцу. Проте випал досить якісний (черепки мають цеглистий колір поверхні). Більшість уламків посудин – це фрагменти тонкостінних світло-глиняних горщиків з домішкою дрібного піску в глиняному тісті. Вони мають на зовнішній стороні згладжений манжет (іноді по манжету є пальцеві вдавлення), по тулубу прикрашені багаторядними горизонтальними заглибленими лініями. З внутрішньої сторони вінця мають заглиблення для кришки (рис. 3). Посуд такого типу віднайдено під час розкопок у м. Дубно [9, 12], с. Бродів Острозького району [12], м. Рівне [6, 8, 11, 13], с. Тайкури Рівненського району [10], с. Тараканів Дубенського району [10], м. Острог [10], с. Болотківці Острозького району [10], с. Пересопниця Рівненського району [10], с. Новомиськ Здолбунівського району [7] і датовано XV-XVI ст.

Рис. 3. Уроч. Високий берег, розкоп 8, житло 11, профілі керамічного посуду, рисунок Войтюка О. П.

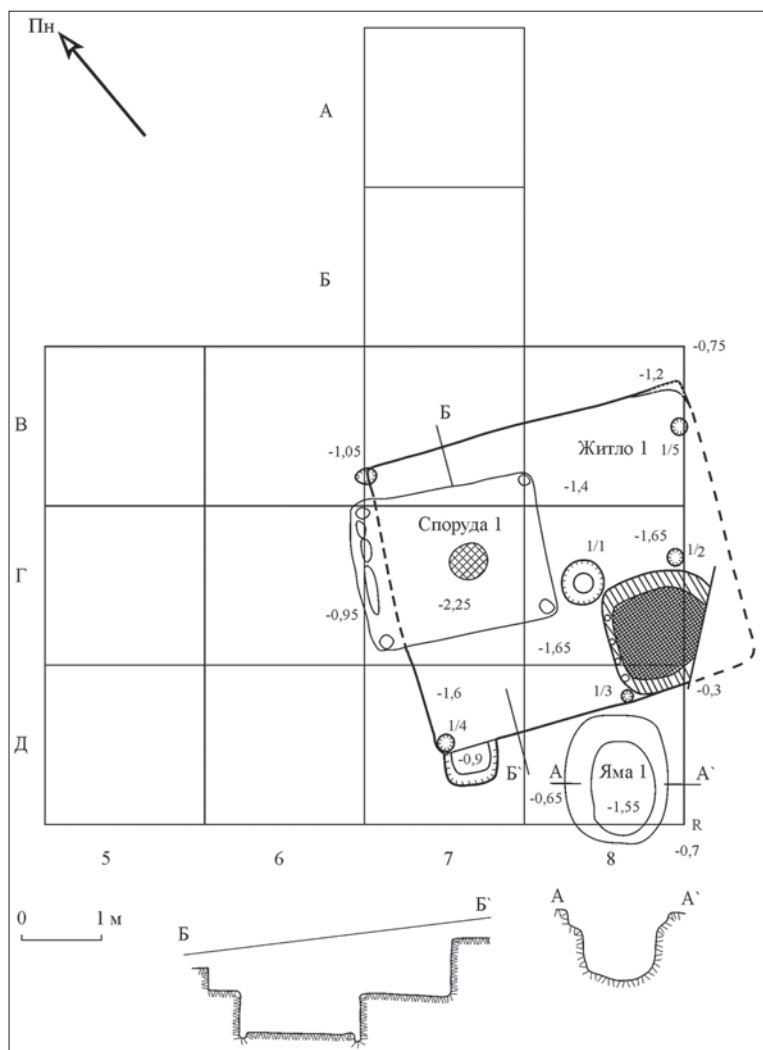

Рис. 4. Уроч. Високий берег, розкоп 8, житло 11, профілі керамічного посуду, рисунок Войтюка О. П.

На долівці споруди знайдено монету – денарій Вітовта (1394–1430), чеканений у місті Луцьку [5]. На аверсі – зображення герба князя – тамга (колюмна), на реверсі спис вістрям донизу, зліва від списа хрест (рис. 6, 4). Житло за археологічними знахідками датується XV ст.

У розкопі в урочищі «За мостом» виявлено рештки напівземлянки I XI ст., господарську споруду XVI ст. і господарську яму. Житло 1 мало чотирикутний котлован (3,65x4,1 м), орієнтована стінами за сторонами світу. Висота земляних стін – 0,8 м від рівня долівки. Північно-західна частина житла зруйнована пізнішою спорудою 1 литовсько-польської доби (фото 2).

Споруда 1 прямокутна у плані,

розмірами 1,9x2,3 м і заглиблена у материк до 2,25 м від рівня сучасної поверхні, або до 0,6 м від рівня долівки житла 1. У кутах споруди виявлені стовпові ямки округлі в плані, діаметром 0,15–0,27 м та глибиною від 0,2 до 0,37 м від рівня дна споруди. Стіни споруди вертикальні, дно утоптане, посередині випалене. Вздовж стін знаходилися рівчаки від дерев'яної обшивки стін шириною 10–13 см і глибиною 7–12 см (рис. 4). У верхній частині заповнення складалося з пухкого гумусного ґрунту з великою кількістю уламків кераміки XVI ст. У нижній частині ґрунт змішаний з суглинком, знахідок було обмаль. Глиняний посуд із споруди у переважній більшості якісний світло- і сіро-глиняний, поверхня шорстка, глиняне тісто із незначною домішкою піску. Це фрагменти горщиків з вінцями злегка відігнутими назовні. На Із металевих виробів особливої уваги заслуговує наконечник втульчастого арбалетного болта (рис. 6, 2). Бойова голівка має лавровидну форму, у розрізі ромбічна, відноситься до типу 8 за А. Ф. Медведєвим [4]. Такі наконечники датовані XII–XV ст. Шпора деформована, дужки вигнуті, закінчуються округлими одинарними петлями, шип короткий, з прорізом для зірочки (вона втрачена) (рис. 6, 1). Подібні вироби А. Н. Кірпи́чников відносить до 7 типу і їх використання датоване XIII–XV ст. [3].

Цікавими є також знайдені в заповненні споруди 1 монети: півгрош литовський Александра Ягелончика (1501–1506) (рис. 6, 5) [5]; півто-

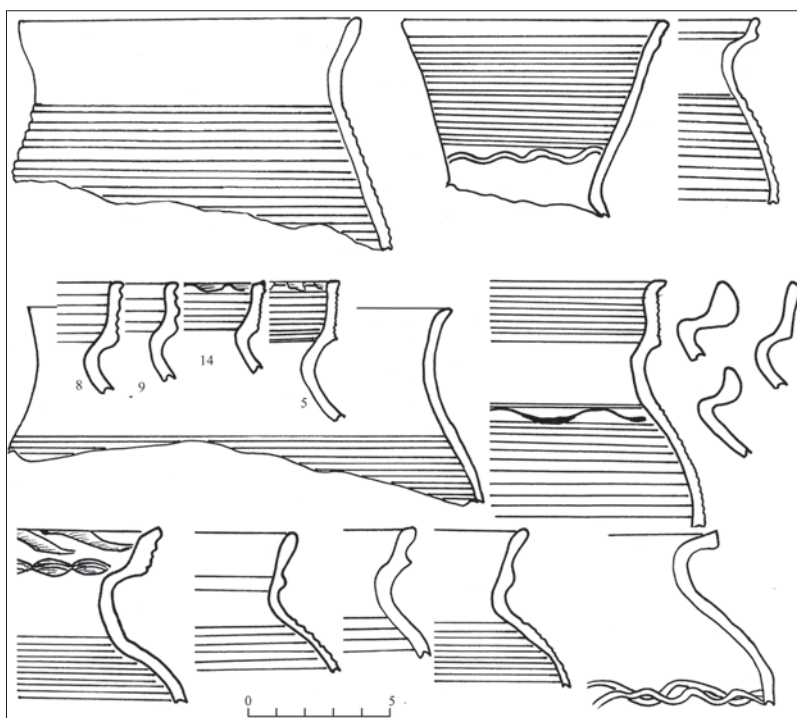

Рис. 5 Уроч. Високий берег, розкоп 8, житло 11, профілі кераміки, рисунок Войтюка О. П.

Рис. 6. Уроч. Високий берег, розкоп 8, житло 11, профілі кераміки, ілюстрація Войтюка О.П.

рагрошовик Густава Адольфа, чекан 1633–1635 рр. (рис. 6, 6) [5]; денарій Луція Вера (161–169), із отвором (рис. 6, 3). Пробитий у римській монеті отвір свідчить про використання її як амулета. Споруда 1 датована XVI ст.

Дослідження пам'яток литовсько-польської доби на даній території свідчить про соціальний,

матеріальний та культурний рівні розвитку сільської округи. Що може робити ретроспективу, в комплексі з матеріалами з розкопок у історично населених містах Волині, на матеріальну культуру тогочасного населення. Особливістю є те, що обидва об'єкти добре датовані завдяки монетам.

Фото 1. Уроч. Високий берег, розкоп 8, житло 11, вигляд із південного сходу

Фото 2. Уроч. За мостком, житло 1 і споруда 1, вигляд із північного заходу

Джерела та література:

1. Ворончук І. О. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники: Монографія /І. О. Ворончук. – Київ, 2012. – С. 49.
2. Историко статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии (сост. Теодорович Н. И.). – Почаев, 1889 (перевидано Рівне, 2011). – С. 1118.
3. Кирпичников А. Н. Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX – XIII вв. / выпуск Е1-36/ – Ленинград, 1973. – С. 68.
4. Медведев А. Ф. Ручное метательное оружие. Лук и стрелы, самострел. VIII – XIV вв./выпуск Е1-36/. – Москва, 1966. – С. 94.
5. Нечитайло В. В. Каталог польско-литовских монет, обращающихся в Украине в XIV – XVIII вв. – Киев, 2010. – С. 7, 15, 55.
6. Прищепя Б. А. Науковий звіт про роботу ДП Рівненської філії Охоронної археологічної служби України у 2002 – 2003 роках /Науковий архів ІА НАН України. – Рівне, 2003. – С. 23-27.
7. Прищепя Б. А., Харковець Ю. І. Звіт про археологічні експертизи на території Рівненської області в 2012 році / Науковий архів ІА НАН України. – Рівне, 2013. – С. 21.
8. Прищепя Б. А., Чекурков В. С. Войтюк О. П. Звіт про археологічні розкопки на Театральній площі у місті Рівному у 2008-2009 рр./Науковий архів ІА НАН України. – Рівне, 2010. – С. 18-19, 27.
9. Прищепя Б. А., Чекурков В. С. Звіт про археологічні дослідження Рівненської філії ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України – Рівне» Інституту археології НАН України на території Рівненської області у 2004 році /Науковий архів ІА НАН України. – Рівне, 2005. – С. 10.
10. Прищепя Б. А., Чекурков В. С., Бондарчук О. А., Войтюк О. П., Позіховський О. Л., Ткач В. В. Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області в 2009 році /Науковий архів ІА НАН України. – Рівне, 2010. – С. 22, 39, 40, 48, 52.
11. Прищепя Б. А., Чекурков В. С., Войтюк О. П., Ткач В. В. Звіт про археологічні розкопки багатощарового поселення та могильника у місті Рівному на площі Короленка в 2008 – 2009 роках /Науковий архів ІА НАН України. – Рівне, 2010. – С. 12, 16, 23, 38.
12. Прищепя Б. А., Чекурков В. С., Позіховський О. Л., Самолук В. О., Ткач В. В., Войтюк О. П. Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області в 2008 році /Науковий архів ІА НАН України. – Рівне, 2008. – С. 19, 44.
13. Прищепя Б. А., Чекурков В. С., Ткач В. В. Звіт про археологічні розкопки багатощарового поселення та могильника у місті Рівному на площі Короленка у 2007 році /Науковий архів ІА НАН України. – Рівне, 2008. – С. 12-13.

Бойові дії між Червоною і польською арміями на Рівненщині у вересні 1939 р.

Загальновідомо, що наступ Червоної армії на Польщу, територію Західної України і Західної Білорусії, розпочався 17 вересня 1939 р. і що він став наслідком підписання таємного протоколу до радянсько-німецького договору про ненапад від 23 серпня 1939 р. [7, с.62-64; 2, с.19]. Але мало хто знає, якими були чисельність і озброєння підрозділів Червоної армії, задіяних у цій операції, які сили з польського боку їм протистояли, наскільки швидко просувалася Червона армія на захід і які бойові дії при цьому відбувалися. Зокрема, маловідомим для широкого загалу залишається перебіг тогочасних подій у зоні наступу радянських військ на територію сучасної Рівненської обл. З'ясування цих питань і є завданням нашого дослідження, що базується на аналізі історичної літератури, опублікованої в 1990-2010-х рр.

Підготовка СРСР до війни з Польщею розпочалася вже на початку вересня 1939 р., коли Політбюро ЦК КПРС ухвалило таємне рішення про продовження на місяць строку служби червоноармійців і молодших командирів, які підлягали демобілізації. Воно стосувалося 310 тис. чоловік [1, с.342].

7 вересня під виглядом великих навчальних зборів розпочався призов 2,6 млн запасників із 7 військових округів, з яких було сформовано десятки стрілецьких і кавалерійських дивізій, танкових бригад і артполків, значна частина яких згодом була задіяна в нападі на Польщу [1, с.342].

Загалом для бойових дій проти Польщі були створені два великі угруповання радянських військ, із яких згодом на базі КОВО і БОВО були сформовані Український і Білоруський фронти. На початку бойових дій вони склалися з 7 армій, 1-ї кінно-механізованої групи загальною чисельністю 617588 осіб; мали на озброєнні 4954 гармат і мінометів, 4733 танків, 3298 літаків. Далі чисельність радянських військ і техніки в Польщі швидко нарощувалася і до жовтня досягла 2,4 млн чол., 5467 важких і середніх гармат, 6096 танків, 3727 літаків [1, с.342].

До складу Українського фронту (командувач – командарм 1-го рангу С. Тимошенко, начальник штабу – комдив М. Ватутін, члени військової ради – корпусний комісар В. Борисов і перший секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов) увійшли

3 армійські групи, що нараховували 238978 чол. [1, с.343].

14 вересня 1939 р. вийшла директива № 16634 наркома оборони СРСР маршала К. Ворошилова і начальника Генерального штабу РСЧА командарма 1-го рангу Б. Шапошникова військовій раді Київського особливого військового округу про наступ на територію Польщі, у якій вже була вказана дата його початку – на світанку 17 вересня 1939 р. [5, с.178]. Згідно з цією директивою, до кінця дня 16 вересня із військ Київського ОВО мали бути сформовані три потужні військові групи, перед якими ставилося завдання «таємно зосередитися і бути готовими до рішучого наступу з метою миттєвим ударом розгромити війська противника», тобто польські [5, с. 177].

Перша, Камянець-Подільська, або Південна група (згодом 12-та армія, командувач – командарм 2-го рангу І.Тюленєв), мала наступати з району Гусятин, Камянець-Подільський, Ярмолинці на Чортків, Станіслав (нині Івано-Франківськ), відрізаючи польські війська від румунського кордону, 17 вересня вийти на р. Стрипа і до кінця дня 18 вересня оволодіти Станіславом, щоб далі наступати на Стрий і Дрогобич [1, с. 344; 5, с. 177].

Друга, Волочиська, або Східна група (згодом 6-та армія, командувач – командувач Вінницької армійської групи комкор Ф. Голіков), наступаючи з району Волочиськ, Соломна, Чорний Острів на Тербовлю, Тернопіль, Львів, до кінця дня 17 вересня повинна була вийти в район Єзерна, до кінця дня 18 вересня оволодіти районом Буськ, Перемишляни, Бобрка, маючи подальшим завданням оволодіння Львовом [1, с. 344; 2, с. 178].

Третя, Шепетівська, або Північна група (згодом 5-а армія, командувач – командувач Житомирської армійської групи комдив І. Советніков), із району Новоград-Волинський, Славути, Шепетівка мала наступати на Рівне, Луцьк, до кінця дня 17 вересня оволодіти районом Рівне, Дубно, до кінця дня 18 вересня – Луцьком і далі розпочати наступ на Володимир-Волинський. Ширина фронту наступу цієї групи становила 230 км, від Олевська на півночі до Славути на півдні. Вона включала 8-й стрілецький корпус комдива Й. Рубіна (44-а с. д. комбрига О. Виноградова, 81-та с. д. полковника С. Кондрусєва),

15-й стрілецький корпус комдива П. Філатова (45-та с. д. комбрига І. Корнілова, 8-ма с. д. комбрига П. Матикіна, 60-та с. д. комбрига М. Саліхова), 36-ту танкову бригаду комбрига М. Богомолова, 236-й і 233-й корпусні арtpолки [5, с. 178; 1, с. 343; 6, с. 172]. Війська цієї групи наступали у трьох напрямках: 8-й стрілецький корпус і 36-та танкова бригада – на Дубно, 15-й стрілецький корпус (без 60-ї с. д.) – на Рівне, а 60-та с. д. – на Сарни [6, с. 172].

Цим потужним радянським угрупованням на сході Польщі протистояли лише частини Корпусу охорони прикордоння (КОП) та деяка кількість тилових і запасних частин. Протяжність радянсько-польського кордону становила 1412 км. Його охороняли 12 тисяч польських солдатів, які несли службу в 190 прикордонних заставах, на кожну з яких припадало 80 км кордону. На початку вересня 1939 р. батальйони та ескадрони КОП, що стояли на кордоні, не мали достатньої кількості особового складу зброї, засобів зв'язку [3, с. 110].

Частини КОП були складовою військ Польської Республіки. У разі початку війни КОП мав співпрацювати з армією, допомагати в мобілізації резерву, частина сил КОП мала приєднатися до Війська Польського [3, с. 109]. З кінця серпня 1939 р. КОП командував бригадний генерал Вільгельм Орлик-Рюкеман. У мирний час на Східних кресах знаходилася третя частина польської піхоти і половина кавалерії, але частину цих сил на початку вересня було забрано на Західний, німецький фронт. На випадок бойових дій на цих територіях могло бути сформовано 9 резервних піхотних дивізій, але фактично у вересні 1939 р. встигли мобілізувати лише 18 батальйонів Народної оборони. Також тут знаходилася Пінська флотилія, що складалася з 40 бойових одиниць, 50 допоміжних засобів і мала близько 2 тис. особового складу [3, с. 110].

Загалом польські сили на Східних кресах на 17 вересня 1939 р. нараховували 370 тис. осіб, 80 % з яких були погано озброєними і ненавченими резервістами, 540 гармат та 70 танків [1, с. 343; 6, с. 166].

У зоні наступу Українського фронту знаходилися три полки КОП, два з яких охороняли польсько-радянський кордон у межах сучасної Рівненської обл. Полк «Сарни» під командуванням підполковника Н. Суліка у складі двох прикордонних батальйонів («Рокитно» і «Бережне») та двох фортечних батальйонів («Сарни» і «Малинськ»), кавалерійського дивізіону «Невірків», кавалерійського ескадрону «Бистрице», охороняв 177 км кордону, прикривав на-

прямок Сарни – Ковель [3, с. 112, 114; 9, с. 56]. Південніше дислокувався полк «Рувне», який складався з трьох батальйонів («Гоща», «Острого», «Дедеркали»), дивізіону і ескадрону кавалерії [9, с. 86]. На Рівненщині також знаходилися запасні частини 13-ї піхотної дивізії, запасні частини 5-го артилерійського полку, деякі евакуйовані військові установи [9, с. 86].

Радянські війська перетнули польський кордон і розпочали наступ на територію Західної України і Західної Білорусії о 5 год. ранку (за московським часом, за варшавським – о 4-й) 17 вересня 1939 р. [9, с. 57]. Таким чином, СРСР вступив у Другу світову війну і порушив умови мирного договору з Польщею від 21 липня 1932 року [6, с. 166]. Незважаючи на неодноразові звернення німецького уряду, Сталін не поспішав із початком збройної акції, очікуючи повідомлень про взяття німцями Варшави чи про виїзд польського уряду за кордон. Але стрімке наближення німецьких військ до західноукраїнських і західнобілоруських земель змусило його прийняти рішення про початок наступу раніше, ніж планувалося спочатку, і силами, меншими від запланованих [8, с. 81, 87; 2, с. 20; 6, с. 168].

Перед частинами Червоної армії ставилося завдання діяти швидко і рішуче, але при цьому «не вв'язуватися у фронтальні бої на укріплених позиціях противника, а залишаючи заслони з фронту, обходити фланги і заходити в тил», тобто якнайшвидше зайняти територію. Наступ сухопутних військ мав відбуватися «під прикриттям винищувачів у взаємодії з бомбардувальною і штурмовою авіацією», при цьому було наказано «уникати бомбардування відкритих міст і містечок, не зайнятих крупними силами противника», «не допускати ніяких реквізицій і самовільних заготівель продовольства і фуражу в зайнятих районах» [5, с. 178, 179].

Наступ радянських військ виявився для поляків повною несподіванкою. Військове і цивільне керівництво на місцях не знало, як діяти в такій ситуації, й очікувало наказів від командування, тому спочатку польські військові практично не чинили опору і здавалися в полон. Їх також дезорієнтували заяви червоноармійців про те, що вони прийшли їм на допомогу, тобто відразу мета наступу Червоної армії була незрозумілою [6, с. 169].

Звістка про перехід радянськими військами кордону до штабу головнокомандувача польських збройних сил маршала Е. Ридз-Смігли, який на той час перебував у м. Коломия (нині Івано-Франківської обл.), надійшла менш як за

годину від початку радянського наступу. Спочатку він вирішив розпочати боротьбу із другим ворогом також, а війська, з якими штаб мав зв'язок, отримали відповідні накази. Проте близько 22-ї год. того ж дня Ридз-Смігли змінив своє рішення і підписав директиву, у якій військам на сході Польщі було наказано не вступати в бої з Червоною армією і найкоротшими шляхами відступати до кордонів з Румунією та Угорщиною [3, с.112]. Маршал реально оцінив ситуацію й намагався зберегти польські збройні сили для подальшої боротьби, розраховуючи на допомогу західних союзників. Останній наказ головнокомандувача, відданий перед тим, як він із президентом, членами уряду та офіцерами штабу в ніч на 18 вересня перейшов румунський кордон, був трансльований по радіо: «Совети виступили. Наказую загальний відступ найкоротшими шляхами до Румунії чи Угорщини. З більшовиками в боротьбу не вступати, тільки в разі атаки з їхнього боку або спроби роззброєння. Завдання Варшави та міст, що мають боронитися проти німців, залишається незмінним. Міста, до яких підйдуть більшовики, повинні вступити з ними в переговори у справі відходу гарнізонів до Угорщини чи Румунії» [6, с. 170].

Інформація про те, як розгорталися події на території сучасної Рівненської області у перші години після початку радянського наступу, міститься в документах Центрального державного архіву Збройних сил Російської Федерації, копії деяких із них зберігаються у фондах Волинського обласного краєзнавчого музею. Зокрема, у щоденнику боїв на Волині у вересні 1939 р. капітана Червоної армії Броніна, є наступні записи:

«17.9.39 [р]. О 1.00 був отриманий наказ: о 5.00 перейти польський кордон в районі Корець із завданням – до кінця дня 17.9 оволодіти м. Ровно.

О 5.00 1 с[трілецький] б[атальйон] організовано бойовим порядком перейшов польський кордон. При переході кордону 1 с[трілецький] б[атальйон] зустрів перед собою водну перешкоду р. Корчик, яку бійці і командири долали у брід по коліно і вище. Спротиву з боку поляків не було ніякого, після досягнення пів[нічної] ок[олиці] м. Корець багато зустрічали напіввійськових громадян, останні злякалися наших літаків, вийшли з міста, боячись бомбардування. Бійці і командири, ідучи розгорнутим бойовим порядком, усе чекають, коли поляки відкриють вогонь, тримаючи зброю наготові, але такого не було, і після досягнення с. Головниця батальйон згорнувся в похідну колону, ви-

конуючи поставлене завдання похідним порядком із заходами безпеки. У повітрі наші літаки увесь час нас супроводжували.

О 20.00 батальйон досягнув зах[ідної] ок[олиці] с. Синів, де й зупинився на відпочинок. По шляху просування [у] містечку Міжирівчичі (Межирічі, нині с. Великі Межирічі Корецького р-ну. – Авт.) з ініціативи ст[арших] л[ейтенантів] Коробова В.І., Ісаченка І.Ф. був створений тимчасовий комітет, роззброєно 20 поліцейських, 2 офіцери, відібрано 20 пістолетів, 20 гвинтівок – здані в комітет. О 18.00, не доходячи Синів, на ділянці 2 с[трілецького] б[атальйону], було чути рушнично-кулеметний вогонь, батальйон розгорнувся і о 18.30 оволодів Синів. У результаті в полон захоплені 50 чоловік, станкових кулеметів 8, гвинтівок 50 штук...

18.9. З району Синів о 7.00 1-й с. б. продовжував своє завдання з оволодіння м. Ровно, здійснюючи марш у передбаченні зустрічного бою і нальоту авіації, і о 16.00 зайняли м. Ровно. У результаті було роззброєно 300 чол[овік] солдатів, 11 офіцерів. Захоплено гвинтівок 250, р[учних] к[улеметів] 3, пістолетів 10 шт[ук], шабель 30 шт[ук], машин легкових 3 шт[уки], повозок 8 шт[ук], коней 16 шт[ук]. З боку поляків убитий 1 офіцер, з нашого боку немає... О 22.00 досягли батальйоном с. Ясиневичі (Ясениничі. – Авт.), де був організований відпочинок.

19.9. О 7.00 з Ясиневичі батальйон здійснив марш у передбачуванні зустрічного бою в авангарді і о 22.00 досяг м. Острожець. По шляху слідування бойових операцій ніяких не проводилося.

20.9. О 7.00 з м. Острожець батальйон в авангарді, виконуючи своє завдання, до кінця дня оволодів зах[ідною] ок[олицею] м. Луцьк» [5, с.195, 196].

Наведена цитата засвідчує, що поставлене завдання – до кінця дня 17.09 оволодіти м. Рівне – ця радянська частина виконати не змогла навіть при тому, що польські війська поспіхом відступали і практично не чинили опору, але вже до 20.09 батальйон пройшов через усю нинішню Рівненську область і дійшов до м. Луцьк. На жаль, із документа не зрозуміло, до якого полку і до якої дивізії він належав, однозначно це була частина із 15-го стрілецького корпусу, вірогідно, із 45-ї дивізії.

У журналі бойових дій 45-ї стрілецької дивізії за цей період зазначено, що дивізія отримала завдання о 5.00 17.09 перейти державний кордон на ділянці Кобиля (нині с. Весняне Корецького р-ну), м. Корець і «вступити на територію Польщі з метою визволення народів Західної

України від влади польських панів». Частини дивізії повинні були до кінця дня «оволодіти рубежем: Андрусів (Андрусіїв, нині с. Гощанського р-ну. – Авт.), Тудорув (нині с. Федорівка Гощанського р-ну. – Авт.), Русивель, повністю Рувне» [5, с.210, 211]. Після короткої перестрілки з польською прикордонною заставою частини дивізії без втрат перейшли державний кордон і продовжували рухатись уперед, зустрічаючи незначний опір. У районі хутора Дуброво (нині с. Діброва Гощанського р-ну) у полон був узятий польський батальйон у складі «офіцерів – 18, унтерофіцерів – 44, рядових – 100 під командою майора». 61-й стрілецький полк у районі с. Сапожин (нині Корецького р-ну) захопив у полон «засідку поляків: офіцерів – 2, рядових – 300». У районі с. Терентіїв (нині Гощанського р-ну) польський батальйон відкрив вогонь по колоні головних сил полку. Полк розвернувся в бойовий порядок і після короткої перестрілки захопив у полон увесь склад батальйону: «офіцерів – 12, рядових – 148». До кінця дня частини дивізії вийшли на рубіж: « 253 с. п. – Коростяк (Коростятин, нині с. Малинівка Гощанського р-ну. – Авт.), Красносілля; 61 с. п. – Янівка (нині с. Іванівка Корецького р-ну – Авт.), 10-й с. п. – Гоща, полк охорони і розвідувальний батальйон – м. Рувне» [5, с.210, 211].

18.09 253-й с. п. дивізії форсував р. Горинь в районі с. Гороньград; під час проходження через центр м. Рівне о 23.00 полк був «обстріляний із дахів будинків і казарм рушнично-кулеметним вогнем, у результаті бою поранено 4 чоловіка». 61-й с. п. у період взяття м. Рівне «роззброїв 800 чол. офіцерів і солдатів», до кінця дня дійшов до с. Дядьковичі (нині Рівненського р-ну); 10-й с. п. – до с. Новий Двір (нині м. Рівне); окремих розвідувальний батальйон – до м. Луцьк; штаб дивізії зупинився в с. Ясиневичі (Ясениничі Рівненського р-ну.) [5, с.211].

19.09 253-й полк отримав завдання до кінця дня оволодіти селами Новополки, Новостав. У момент проходження хутора Новоселицький 353-й полк і обоз бомбардувала польська авіація, але втрат особового складу не було. 61-й с. п. дійшов до с. Малин (нині Млинівського р-ну), 10-й с. п. – до с. Шпанів (нині Рівненського р-ну), 9-та рота була залишена в Рівному для несення караульної служби.

20.09 перед частинами дивізії було поставлене завдання «вийти на рубіж Луцьк», і воно було виконане. Таким чином, центральна частина сучасної Рівненської області була зайнята радянськими військами всього за три дні [5, с.212].

8-й корпус та 36-та танкова бригада, які наступали на Дубно, теж не зустріли суттєвого опору на своєму шляху просування. Вони роззброїли чимало військових ешелонів на станціях Здолбунів, Мирогоща, Острог, Озеряни, Івачково та Мізоч. Лише в Мізочі поляки відкрили вогонь, унаслідок чого один червоноармієць був убитий, а троє поранено. 17 вересня 8-й корпус захопив у полон близько 500 польських вояків, а 36-та бригада – за різними даними від 1000 до 3000 [6, с. 172].

18 вересня 36-та танкова бригада зайняла Дубно. Частина польських військ встигла напередодні залишити місто, решту танкісти захопили в полон. На залізничній станції були роззброєні резервісти 16-го та 72-го піхотних полків, а на підході до міста перехоплена автоколона 212-ї бомбардувальної ескадри. Загалом у районі м. Дубно було захоплено в полон понад 600 польських солдатів та офіцерів, серед полонених були начальник Авіаційної підофіцерської школи полковник А. Залеський і директор Військового інституту протихімічної оборони полковник К. Борчовський [6, с.172].

Стосовно дати зайняття Червоною армією міста Рівне в історичній літературі існують розбіжності: 17 чи 18 вересня. У звітах стрілецьких частин чітко вказано, на які рубежі вони змогли вийти до кінця дня 17.09, і зазначено, що Рівне вони зайняли 18.09. Також вказана кількість захоплених у цей день полонених та зброї. Першими в Рівне 17.09 зайшли танкісти окремого танкового батальйону 45-ї стрілецької дивізії, але надовго тут не затрималися і повністю під контроль місто не взяли, бо мали завдання продовжувати наступ на Луцьк. У повідомленні командира роти окремого танкового батальйону 45-ї с. д. про події того дня, зокрема, сказано наступне: «Виконуючи наказ командира дивізії, передовий загін, що складається з ОТБ, батареї ПТД і мотороти, 17.9.39 в 18.00 увійшов без бою в місто Рівно, зустрінутий населенням з квітами і співом «Інтернаціоналу». Вийшовши за місто, загін розташувався на відпочинок, організувавши кругову оборону» [7, с. 7]. Далі в повідомленні йдеться про те, що наступного дня, 18.09.39, о 14.00 місцеве населення повідомило, що на станції Рівне стоять чотири ешелони, готових до відправки, а польські військові збирають цивільних, щоб ремонтувати залізничну колію, зруйновану німецькою авіацією. Начальник штабу танкового батальйону наказав командирів роти не дозволити вивезти ці ешелони. Три танки негайно вирушили на станцію, де розпочалася перестрілка з польськими

М. Богомолів (1897-1940) – у вересні 1939 р. – комбриг, командир 36-ї танкової бригади, яка у складі Північної групи Українського фронту брала участь у захопленні території сучасної Рівненської обл. У 1940 р. – комдив, командир 34-го стрілецького корпусу. Помер 5.05.1940 р., похований у м. Рівне

військовими. Радянські танкісти відкрили вогонь із гармат і кулеметів, і через 30 хвилин поляки здалися. Унаслідок бою було захоплено 4 ешелони з військовими вантажами і два танки, а також взято в полон 300 польських солдатів і офіцерів [7, с. 7, 8].

Частина польських сил залишила Рівне перед вступом радянських стрілецьких частин у ніч на 18 вересня, але згодом більшість цих підрозділів все ж потрапили в полон. Так, один із батальйонів запасного осередку 13-ї піхотної армії був захоплений 19 вересня на станції Костопіль, де 87-ма с. д. полонила майже 1500 польських вояків і захопила 24 гармати [1, с. 174].

Інакше розгорталися події на сарненському напрямку, куди наступала 60-та с. д. Не зустрівши серйозного опору на кордоні, її частини на ранок 19 вересня досягли укріпрайону, спорудженого вздовж правого берега р. Случ у другій половині 1930-х рр., який став для дивізії серйозною перешкодою. Тут поляки нарешті зустріли радянські війська вогнем і завдали їм відчутних втрат. На світанку 19 вересня розпочався радянський наступ на оборонні споруди

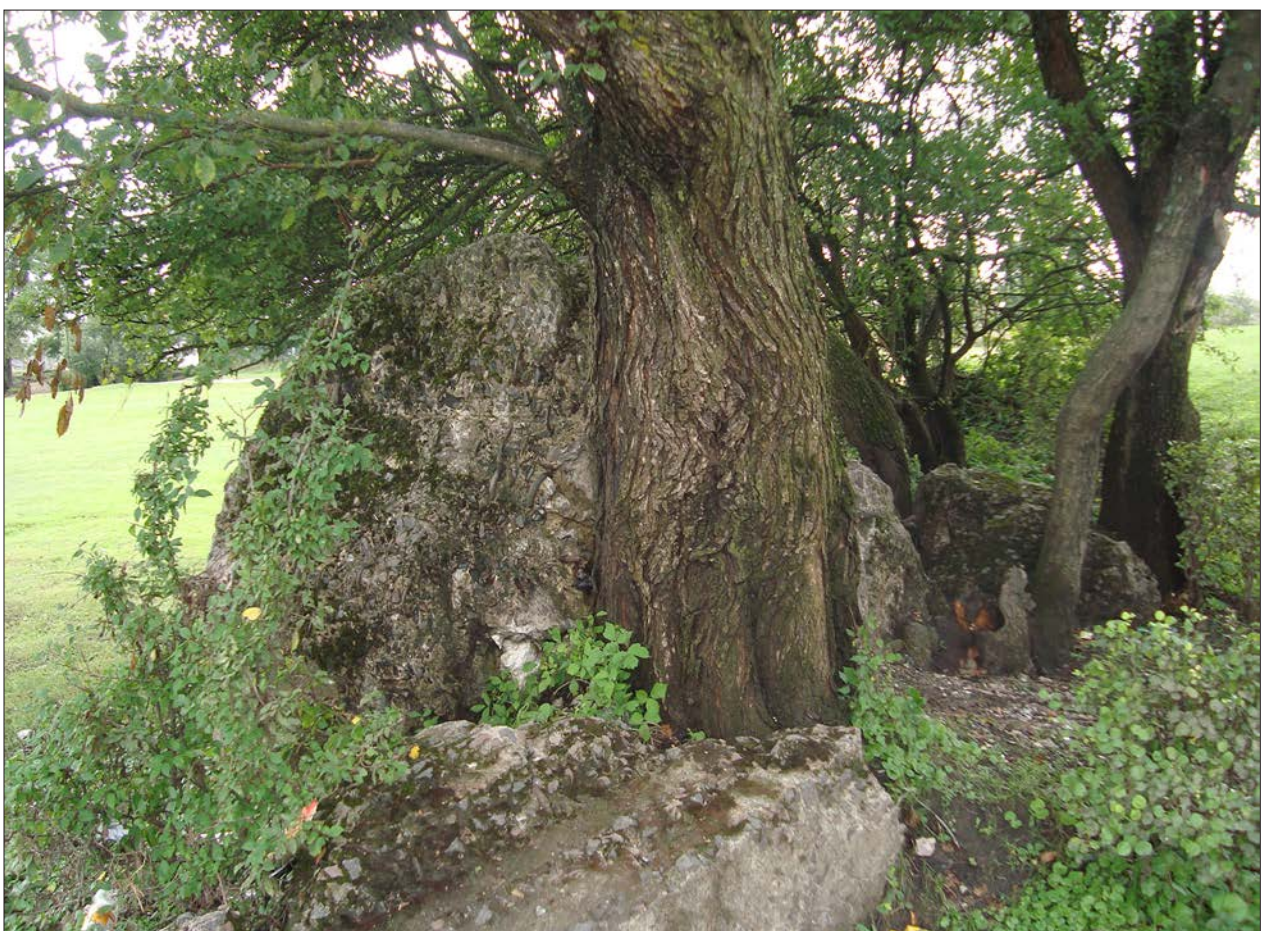

Пам'ятник на могилі М. Богомоліва в м. Рівне. Фото автора

полку «Сарни» в районі с. Тинне, що розташоване за 30 км на південь від м. Сарни. Тут позиції займала 4-та рота фортечного батальйону «Сарни» під командуванням капітана Е. Маркевича [6, с.185]. На цю ділянку наступали 224-й с. п. і батальйон 76-го с. п. 60-ї с. д. [4, с. 66]. Зав'язався запеклий бій, під час якого особливо відзначилися вояки 3-го взводу 4-ї кулеметної роти під командуванням підпоручника Яна Болбота. Під час бою він доповів капітанові Маркевичу, що лише на його ділянці, у межах видимості, лежить близько 100 полеглих «совєтів». Потім радянські сапери підірвали один із польських ДОТів, де загинули Ян Болбот і близько 50 вояків його взводу. Загалом у 4-й роті загинуло 4 офіцери і більше 300 рядових [9, с. 68], 39 отримали поранення, 301 потрапив у полон [6, с.185]. Близько 14-ї год. командир полку підполковник Н. Сулік віддав наказ про відступ, щоб уникнути оточення, і ввечері більшість підрозділів полку залишили свої позиції та двома колонами відступили на захід. Полк рухався в напрямку Сарни – Перикали – Сухецька Воля до р. Стир, де планувалося утворити нову лінію оборони. Там він приєднався до групи під командуванням генерала В. Орлика-Рюкемана.

Залишки польських оборонних споруд в районі с. Тинне Сарненського району, де 19-20 вересня 1939 р. відбувся найбільший на Рівненщині бій між Червоною та польською арміями. Фото автора

Залишки польських оборонних споруд в районі с. Тинне Сарненського району, де 19-20 вересня 1939 р. відбувся найбільший на Рівненщині бій між Червоною та польською арміями. Фото автора

Відступ частин КОП прикривав бронепотяг №51 під командуванням капітана З. Рокоссовського, який 18-20 вересня курсував по лінії Рівне – Костопіль – Сарни і вів вогонь по місцях зосередження радянських військ і колонах техніки, а ввечері 20 вересня був відправлений на лінію Сарни – Ковель [9, с. 69]. Проте в деяких ДОТах залишилося групи солдатів під командуванням офіцерів, до яких через порушення зв'язку наказ про відступ не дійшов, і вони оборонялися ще три дні, знищивши при цьому багато червоноармійців [3, с. 112,113]. Бойові дії відбувалися у районі сіл Богуші, Зносичі, Тишиця Сарненського р-ну [4, с. 66]. При штурмі ДОТів, крім стрілецької зброї, використовувалися вибухівка, артилерія, хімічні танки з вогнеметами [6, с. 185]. Втрати радянської 60-ї стрілецької дивізії були, за офіційними даними, значно меншими, ніж польські: 10 вбитих і 25 поранених, але такі цифри, скоріше за все, були заниженими й не відповідали реальному стану речей, бо після цих боїв дивізія припинила наступ і незабаром була виведена в резерв [6, с. 185]. Залишки споруд Сарненського укріпрайону збереглися на півночі Рівненщини донині.

Крайня північна частина сучасної Рівненської обл., яка не входила до складу Волинського воєводства (північніше м. Дубровиця), опинилася в зоні наступу радянських військ Білоруського фронту (командувач – командарм 2-го рангу М. Ковальов) [1, с.343].

22 вересня у Бресті-Литовському відбувся спільний парад німецьких і радянських військ. Опір польської армії тривав переважно до 28 вересня, коли в Москві був підписаний договір між Радянським Союзом і Німеччиною, відповідно до якого був встановлений кордон між двома державами. Червона армія просунулася на захід на 250-350 км і зайняла територію в 195 тис. кв. км із населенням близько 13 млн чол. [1, с. 348]. Втрати Червоної армії в цій неоголошеній радянсько-польській війні, за офіційними даними, загалом склали близько 3000 чоловік, з них загинув 795 до 996 чоловік і від 2000 до 2200 поранених та хворих (різниця у 200 чоловік пов'язана із тим, куди зараховують зниклих безвісти – до загинув чи до поранених) [1, с. 348; 6, с. 187]. Польські історики вважають офіційні радянські цифри про втрати у вересневій кампанії суттєво заниженими і виз-

начають їх у 8-10 тисяч чоловік (загинув, поранених і зниклих безвісти). Загальні втрати поляків – 3500 загинув і 20000 поранених, 452000 полонених, із яких, щоправда, більшість була незабаром відпущена додому, але 125000 залишилися в таборах НКВС [1, с. 345]. 15000 польських офіцерів, які утримувалися у Старобільському, Козельському і Осташківському таборах, були розстріляні у травні-червні 1940 р. [3, с. 139]. Серед них були й учасники бойових дій на Рівненщині. Близько 35000 польських солдатів і офіцерів змогли пробитися до Угорщини, 32000 – до Румунії, 10000 – до Литви, 20000 – до Латвії. У цих країнах вони були роззброєні й інтерновані в спеціально створених таборах [3, с. 138].

Порівняно легка перемога і невеликі втрати Червоної армії були зумовлені слабким опором поляків, які не могли вести війну на самознищення проти двох таких сильних супротивників, а не високою бойовою майстерністю радянських військ. Але там, де бойові дії між Червоною і польською арміями все ж відбувалися, як, наприклад, у районі с. Тинне Сарненського району, полякам вдавалося завдати радянським військам відчутних втрат і виявити хоробрість та героїзм. Вереснева кампанія 1939 р. також виявила чимало суттєвих недоліків в організації керівництва та бойовій підготовці Червоної армії: погана організація зв'язку і, відповідно, погана взаємодія між різними родами військ та частинами і з'єднаннями, що призводило до взаємних обстрілів, відсутність вміння керувати своїми підрозділами в бойових умовах в офіцерів-резервістів та ін.

Сценарій захоплення західноукраїнських та західнобілоруських земель восени 1939 р. був повторений через 75 років сучасним керівництвом Російської Федерації в Криму у лютому-березні 2014 р.: спочатку введення військ без оголошення війни у складний для сусідньої держави період із порушенням існуючих договорів під приводом захисту певних груп населення, блокування військових частин, захоплення адміністративних установ, потім проведення місцевих виборів під контролем військових адміністрацій із ретельним відбором кандидатів в органи влади й узаконення анексії через орган верховної законодавчої влади держави.

Джерела та література:

1. Гриневич В. А. Червона армія у війнах і військових конфліктах 1939 – 1940 рр.: військово-політичні та соціально-психологічні аспекти / Гриневич В. А. Проблеми історії України: факти, судження, по-

- шуки. – 2003. – 10. – С. 340-372. Режим доступу: <http://resours.history.org/.publ/pro>
2. Коваль М. В. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939 – 1945). Україна крізь

- віки. — Т.12. — Київ : Альтернативи, 1999.
3. Коц М. Г., Осавуленко А. М. Волинь у лещатах смерті. Сторінки життя Миколи Коца і не тільки. — Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2007. — 432 с.
4. Кукурудза А. Сарненський укріплений район та польська оборонна концепція на Рівненщині в 30-х рр. XX ст. / Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. — Вип. 3. — Рівне, 2005. — С. 63-68.
5. Кучерепа М. М., Вісин В. В. Волинь: 1939-1941 рр. : навч. посіб. — Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. — 486 с. : іл.
6. Руккас А. Бойові дії радянських військ у вересні 1939 р. Україна у Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси / НАН України. Інститут історії України. — Київ : Наукова думка, 2010. — Кн. 1.
7. Радянська Ровенщина. 1939-1959. Документи і матеріали. Книжково-журнальне видавництво. — Львів, 1962. — 432 с.
8. СССР — Германия. 1939. Документы и материалы о советско-германских отношениях с апреля по октябрь. 1939 г. — Вильнюс : Моклас, 1989. — Кн. 1. — 128 с.
9. Cygan W. Kresy w ogniu. Wojna polsko-sowiecka. 1939. — Warszawska Oficyna Wydawnicza. — Warszawa, 1990.

Валентина ДАНИЛЧЕВА

Біженці з окупованої Польщі на Рівненщині. 1939 р.

Початок Другої світової війни у вересні 1939 р. збурих хвилю міграції населення. На схід з окупованої гітлерівцями Польщі рушили потяги. Ось як згадує ті часи колишній вчитель приватної української гімназії М. Гуцуляк: «...Вже в перших днях війни чути було, переважно під вечір, далекий гул гармат із заходу і ми тішилися, що невдовзі прийдуть німці (ми тоді ще не знали їх). Уже почали появлятися утікачі із заходу, як цивільні, так і військові, а там вагони,

наладовані всяким добром. У неділю 17 вересня 1939 р. надвечір ... прийшли більшовики...» [1]. Відомо, що назустріч червоноармійцям виходили мешканці західноукраїнських містечок як з червоними прапорами, так подекуди й жовто-блакитними. Була надія на створення проукраїнської влади... Та й комуністична ідея ще не була скомпрометована в повній мірі (не доводилася інформація про трагедії голодомору та сталінських репресій).

Ринок, м.Рівне, вересень 1939 р.

Рівне, вересень 1939 р.

Серед біженців з Польщі були люди різних верств населення, національностей. За даними документів з Державного архіву Рівненської області (фонду тимчасового управління м. Рівного), є свідчення про біженців, що тимчасово проживали на території Рівненської області. На 25 листопада 1939 р. по Рівному було зареєстровано 4033 особи (2444 чоловіки та 1589 жінок) віком від 16 до 50 років. За соціальним статусом: 189 домовласників, 8 фабрикантів, 58 купців, 8 батраків, 276 селян, 1330 робітників, 920 службовців, 55 торговців. Міських жителів – 3502, сільського населення – 531.

За фахом: кравців – 377, шевців (чоботарів) – 130, майстрів з пошиття головних уборів – 25, теслів – 23, столярів – 74, водіїв – 93, ковалів – 9, слюсарів – 56, електромонтерів – 27, металургів – 5, токарів – 13, перукарів – 38, хліборобів – 165, друкарів – 14, ткачів – 13, «прикажчиків» – 50, хутовиків – 9, фармацевтів – 5, шорників – 4, пекарів – 3, лікарів – 68, фельдшерів – 2, сестер милосердя – 25, інженерів – 76, техніків – 39, юристів – 35, бухгалтерів – 99, конторників – 92, рахівників – 17, друкарок – 19, вчителів – 58, шахтарів – 8, різних – 420. Всього – 284. За національною ознакою з 4033: росіян – 28, українців – 462, євреїв – 2687, поляків – 772, чехів – 64, словаків – 3, угорців – 9, німців – 4, білорусів – 4 [2].

Частина біженців просувалась далі на схід, а решта залишилась на Рівненщині, у Рівному, й зверталася до нової влади з проханням працевлаштування, адже треба було заробляти на життя. Варто зауважити, що зі зміною влади багато рівнян втратило роботу. Ускладнювали вирішення нагальної проблеми і біженці.

У Рівному, як і в інших містах Західної України, почали діяти органи радянської влади – Тимчасові управління. На кадрову роботу відряджались в основному мешканці сходу України, які були мало обізнані з історією та особливостями західного регіону України.

Рівненське Тимчасове управління очолив Горбатенко Іван Федорович. В анкеті зі списку обраних депутатів Народних Зборів Західної України по Рівненському повіту Луцької області (по третьому Рівненському виборчому округу – під № 212) було зазначено:

- «1. ФІО. Горбатенко І.Ф.,
2. Рік народження 1901 р. н.
3. Місце народження – Полтава.
4. Партійність – член ВКП (б) з 1925 р.
5. Національність – українець.
6. Освіта (образование) – «нижшее».
7. Професія – партпрацівник.
8. Посада – Голова Тимчасового управління м. Рівного.
9. Соціальний стан – робітник.

10. Майновий стан – не вказаний.
11. Місце роботи (вже зазначено).
12. Якою організацією висунутий (нерозбірливо).

Особистий підпис Горбатенко» [3].

Горбатенко І. Ф. був типовим на той час представником нової влади серед чиновництва. Серед архівних документів Тимчасового управління м. Рівного зберігаються заяви мешканців Рівного про працевлаштування їх на роботу. Датуються від 22 вересня до 6 грудня 1939 р. Вражає лист-звернення, написаний високоосвіченою молодого жінкою Фанею Гросман – біженкою з Польщі.

«Ровно 25 ноября 1939 года

Председателю города Ровно
Товарищу Горбатенко

Товарищ Горбатенко, я уже несколько дней стараюсь поговорить с вами, но вы, к сожалению, все очень заняты. Я решила написать вам и очень вас прошу, дорогой товарищ Горбатенко, посвятить мне несколько минут и прочитайте мое письмо.

Я беженка. Я две недели тому назад удрала из Варшавы. У меня на границе забрали все вещи и я приехала сюда совершенно без средств.

Я прошу вас о занятие.

Мне 26 лет. Я закончила в Париже высшее учебное заведение (Ecole des Hautes Etudes Sociales) и через два года работала в канцелярии французского общества Приятелей СССР (Association française des Omis de l' U.R.S.S.). У меня находится письмо от главного секретаря этого общества Товарища Jean Lureat. Когда В. Чкалов, Г. Байдуков и А. Беляков (радянські авіатори, які здійснили перший безпосадочний політ із СРСР до США в червні 1937 р. – Авт.) були в Париже, я перекладаєла речь Чкалова в Salle Wagram. Я прекрасно владею французским языком. Знаю тоже немецкий и русский, умею печатать на машинке.

Я очень прошу вас, Товарищ Горбатенко, дайте мне должность. Мне это необходимо теперь уже: я должна на себя зарабатывать. Отец мой бухгалтер. Вся моя семья осталась в Варшаве.

Гітлерівці знищують прикордонні стовпи
на польсько-німецькому кордоні, вересень 1939 р.

Надеюсь письмо мое не останется без ответа. Фаня Гросман. Ровно, ул. Кручая № 5 (суч. вул. Остапа Вересая)» [4].

Наведений факт представляє «портрет» нового радянського чиновника, хоча треба визнати, що не всі були саме такими. Але ж поведінка таких, як Горбатенко І. Ф. (визначаємо за цим фактом) додавала негативного ставлення у місцевого населення до нової влади (в додаток до репресій і насильницької колективізації).

Як не згадати вислів сучасної лауреатки Нобелівської премії з літератури Світлани Алексєєвич про залежність пересічної людини в епоху, що відійшла в історію, від людей середнього рівня, тобто – несвободу, прояви якої мають місце подекуди й сьогодні.

Шкода, що ми не дізнаємося, чи скористалася влада тим, що пропонувала Ф. Гросман суспільству: свої знання, вміння, та й чи вижила вона в полум'ї Голокосту.

Джерела та література:

1. Гуцуляк М. Про близьке здалека. – Канада, 1976. – С. 174-176.
2. ДАРО. Ф. Р – 417, оп. 1, спр. 43, арк. 1-2.
3. ДАРО. Ф. Р – 106, оп. 1, спр. 11, арк. 118.
4. ДАРО. Ф. Р – 106, оп. 1, спр. 4, арк. 25.

Традиції збирання ягід у системі нематеріальної культурної спадщини (за матеріалами Березнівського району)

Побудова музейних експозицій та виставок потребує докладного вивчення тієї чи іншої проблеми. Важливе місце в системі нематеріальної культурної спадщини належить збиранню ягід, що було особливо поширеним на Поліссі. Мешканці Березнівщини дотепер зберегли численні трудові навички, пристосування та звичаєво-обрядові норми, приурочені до збору тих чи інших ягід, що актуалізує дослідження означеної проблематики.

Збирання ягід було поширеним заняттям в усіх селах, адже кожна жінка намагалася забезпечити свою родину за сезон. Тому, як відзначала Г. Сосновська із с. Бистричі, «Тридцять оден день у місяць ходили колись по ягоди» [1, од. зб. D13S3]. Безперечно, що господиня не могла собі дозволити проводити в лісі кожний день, тому часто до лісу йшли діти, бабусі з внуками: «Я з своєю бабою, в мене баба водила. Вона така баба хітра була. Я ще така була мала, о. Міні такого кошика спльов. Ну, та як би батьков брат. Пушла з бабою по ягоди. Я набрала. Баба вже мене взяла за руку, а назад я вже так втомилась, десь було роков шисть, о. Цих ягод назбирала, таке, повтори десь літри. Вже баба йде і несе ягодкі ціє і мене веде» [1, од. зб. D10S4].

Серед зібраних матеріалів вражає те, скільки сил затратили на збирання ягід в тих селах, де близько не було ягідників і приходилось іти дуже далеко: «Я була маленька, тринадцять, двенадцять років, як ми йшли в ліс за десять кілометрів, помімаєте?» [1, од. зб. D3S4]; «Колись ми як ішли? В дві години ночі вставали і йшли, темно. Ми в ліс приходили на місце, то ще бувало, що сонце часом зійде, а часом ще й не сходило. Це ще я пам'ятаю так, ну. І йшли додому темно» [1, од. зб. D13S1].

По ягоди ходили переважно більшими чи меншими гуртами, разом дорослі і діти: «Гуртом, бо то далеко було. І ліс великий такий, мона було й заблудиться, знаєте, от» [1, од. зб. D9S2]. Збирання ягід було не тільки працею, але й своєрідною формою спільного проведення часу. Впродовж довгого літнього дня старші розповідали різні бувальщини, ділилися досвідом, співали.

Бувало, що й дітей народжували в лісі, про що пам'ятають окремі респонденти: «О! Аякже!

В нас тут на єдного казали Лисовий. Як я прийшла в Бронному. Чого то на його кажуть, Омелько зовуть, Лесовий? Бо його мати в ягудях родела. Да. Да, в лісі вродила, от. Але кажуть, ну, в лісі родила, то Лесовий. А як так, то Мелько. А так, то, ой, Лесовий, як шось таке во» [1, од. зб. D2S4]; «Було! В нас у сели одна вродила у ягодах?...?. Поїхав чоловік пудводою да взяв її. Ярина Соломчикова» [1, од. зб. D6S2].

Із ягід найчастіше збирали (і збирають) чорниці, які тут називають «чорниці», «черниці», «черніка», «чорніка», «ягоди». В окремих селах на чорниці зазвичай кажуть «ягоди»: «Ми кажем, «ідем по ягоди»! Ми по чорниці, ніхто в нас не каже. Йдем по ягоди!» [1, од. зб. D3S4]. В інших селах терміни «чорниця» і похідні від нього та «ягоди» вживаються паралельно: «Хто скаже черниці, хто скаже ягоди» [1, од. зб. D14S2];

Окремі респонденти знають про своєрідну розмежувальну лінію між цими поняттями. Зокрема, термін «ягоди» вживають, коли йдуть до лісу їх збирати, а коли принесуть додому і висушать, то «ягоди» перетворюються в «чорниці»: «То ягоди – є ягоди. А черніка – вже як вісушите. То вже велика різниця. Шо ягоди, то є ягоди. А черніка, він засушаний тоді» [1, од. зб. D16S1].

Скоріше за все, термін «чорниці» стосовно саме сухих ягід проник у села з міст, де жінки з Полісся продавали сухі ягоди. Такий висновок напрошується і з інформації респондента: «Вони сухіє, то називаються «черниці»?...? Ягоди – то це спіли. А вже чорниці – то вже як висохнуть, то вже чорниці їх звать?...? Да. Сухі – то значить «чорниці». Бо так на базарі, то звать «чорниці». «Іду по чорніку да по чорніку». А в селі то не так говорять. Це колись так і потом» [1, од. зб. D4S6]. А тепер швидка зміна термінів відчувається ще й під впливом засобів масової інформації.

Більшість зібраних чорниць сушили. Хоча, як відзначають респонденти, значну їх частину з'їдали ще й сирими: «То принесеш, то діти і роз'їдять половину, о. А те висушиш» [1, од. зб. D4S1]. Обов'язковою стравою із щойно зібраних ягід були вареники: «Ну, то принесем, то лепим вареники?...?. Налісніки робили тоже,

з ягодами. Із ягод. Шо попадало, то те й робили» [1, од. зб. D12S4]. Із свіжих чорниць готували своєрідну затірку, для якої ягоди розварювали і підбивали мукою. У с. Сівки цю страву називали «мурза», а в Тишиці – «кава» [1, од. зб. D6S2, D10S2].

Більшість зібраних ягід сушили. Зазвичай їх прив'ялювали на сонці або в печі, а потім досушували на печі. Із сухих чорниць переважно пекли пироги, коржі, в тому числі й на свята, породілля, варили компоти. Готуючи начинки для пирогів, чорниці часто мішали з іншими інгредієнтами, наприклад, тушкованим червоним буряком, маком, квасолею, грушами та ін. Пекли як звичайні закриті пироги, так і відкриті, які робили у формі трикутних конвертиків. Прісні коржі з ягодами пекли впродовж року, але найчастіше в пости [1, од. зб. D15S2].

У низці сіл коржі із чорницями та маком обов'язково пекли в перший день Великого посту як обрядову страву цього дня. У с. Бистричі вони називалися «дужи», у Поліському – «дужики». Кожному членові сім'ї випікали окремих «дужик». Ділилися і з сусідами, вірячи, що в такому випадку вони побачаться на Страшному суді [1, од. зб. D13S3, D14S2]. Страви із чорниць обов'язково готували на Коляду – пекли пироги, варили компот, кисіль [1, од. зб. D9S2]. На родини до породілля також носили страви з ягодами – пироги, вареники, налісники, парили ягоди з грушками та ін. У с. Тишиця з ягодами готували піріжки-«вуши», зроблені на три «роги», тобто у вигляді трикутничків [1, од. зб. D6S2]. Сухі ягоди вживались і з лікувальною метою, переважно при захворюваннях шлунку, а тепер респонденти знають і про їх користь для зору.

Чорниці також продавали – в основному сухими, рідше – свіжими. З коробками на спину жінки іноді всю ніч добирались (часто пішки) до найближчих базарів: «Двадцять п'ять кілометрів несли у Корець на плечах, на базар. І дві ведри, чи пувтора ведра, чи шо, о. І воно таке, шо продамо, це ще на тие гроши, і по п'ять копійок стакан. Продамо. А не, не продамо, то додом нема як нести, то й на дорозі висипали» [1, од. зб. D12S2].

Майже одночасно із чорницями збирають і суніці, які в окремих селах називають також «позьомки». Їх їли свіжими, сушили. Зараз перемелюють із цукром.

Наприкінці чорничного сезону досягають лохини, які тут називають «буяхи», «буяхи», «буяки», «буляшки», «буйки», «буцяхи». Їх збирали набагато менше, ніж чорниць. Одні рес-

понденти вважають їх добрими, бо мають хороший запах і пироги, зроблені із сухими буяхами, також запашні: «Буйки. Ну. Вони вельми пахущи. Так само, сушили. І так само єлі. Да й вони пахущи такі були [пироги – А. Д.]» [1, од. зб. D3S5]. Інші вважають, що чорниці кращі від лохин: «Ягоди лучче» [1, од. зб. D4S6]. Частина респондентів вірить, що лохини є дуже «крепкими», відносяться до «алкоголю», адже, якщо їх багато з'їсти свіжими, то можна оп'яніти: «Голова морочиться, як багато наестися. Як тако в ягодах да душно, жарко, то як наєсись, то голова геть морочиться, в леси, ну» [1, од. зб. D6S2]. Цю властивість лохин подекуди використовували напряду, роблячи з них горілку: «А мой человек, то горелка сама наилучча з буяхов» [1, од. зб. D2S4]. Частіше буяхи «мочили», тобто робили настоянку: «Буяхи?...? засипали якось в бутлі. Наливали водою, бо вони крепкіє такі. І тоже добри були. Да. Ну, я ж кажу, засипали в бутлі, воно потом бродило» [1, од. зб. D1S1]. Більшість зібраних лохин, як і чорниць, сушили і пекли пироги (переважно додавали до сухих чорниць), варили компот («чай»). Окремі респонденти вірять в лікувальні властивості буяхів – їх хороший вплив при шлункових захворюваннях: «Або наливають цукром да такий квас. Ну, як живот болить, понос, то беруть» [1, од. зб. D13S4].

Брусниці («брушници», «брусници») також сушили, але мабуть частіше їх «смажили» (тушкували) у печі: «Ну, в баняки, да в печи цие, того, да смажать, да таке добре варення. І сушать. Ото ше добре вельми крепко тоже, в пироги з пасольою сипать. Аякже! Таке їли колись все» [1, од. зб. D2S4]. Із сухих брусниць варили компот, смажені їли з хлібом і картоплею, робили налісники, пекли пироги. Брусниці використовують з лікувальною метою. Вірять, що вони допомагають при хворобах печінки, нирок.

В незначній кількості збирали малину, ожину, які споживали переважно свіжими. Варто звернути увагу на ожину, яку в окремих селах називають ще й «ведмедина» («медведина», «медведа»), а подекуди розрізняють «ожину» і «ведмедину». Наприклад, у с. Моквин респондент повідомила: «Ведмедина. Я ходила, збрала. Да. Медведина». На питання чи ведмедина й ожина різні ягоди, відповіла: «Не, не, одна й та. Це воно одне й те саме» [1, од. зб. D1S1]. Розгадку знаходимо в інтерв'ю респондентів із с. Яполоть та Білка, які наголосили, що колись казали «ведмедина», тому цей термін зберігся в лексиконі людей старшого віку, а молодші вже перейшли на літературну назву ягоди – «ожина»:

«Старіє люде то й тепер ще скажуть медведина. А вже теперішніє люде – ожина кажуть. То воно одне й те саме» [1, од. зб. D14S2]. В окремих селах розрізняють два види ожини: одна більш колюча, росте кущами, ягоди більші, чорного кольору – власне «ожина»; друга – менш колюча, плетюча, сіруваті, менші за розміром, ягоди – «медмедина»: «То є така ожина – медведина. Така ся колюча ожина. Ся ожина колюча. А та, медведина, не колюча. Ну. Не колюча. І менши ягоди. Ягоди такіє, як лапті» [1, од. зб. D12S2].

Раніше досить поширеним було збирання журавлини («журахвини», «журахвіни», «журафіни», «джурафіни», «клюква»). Варто звернути увагу на назви ягоди – «журавлина» і похідні від цього терміна, та «клюква». Як і у випадку з ожиною, більш давньою назвою є перша, а другий, російський термін, поширився не так давно і теж, очевидно, прийшов з базарів (як ягоди і чорниці), де місцеві мешканці продають ці ягоди. Отож люди старшого віку зазвичай говорять «журахвина», а молоді – «клюква»: «Не, в нас кажуть журафіни. Але вже молоді багато кажуть клюква. От вже зараз навіть я чую більше, кажуть, по клюкву їдемо. А шено так, років з десять назад, то всі їхали по журафіни. А вже зара більше по клюкву їдуть» [1, од. зб. D13S1].

Раніше журавлину збирали лише стиглою, червоною, починаючи зазвичай від середини вересня, після Головосіки (11.09), в основному, як викопають картоплю, а то й з початком приморозків: «О! Журахвіни! ?...? Як бульбу покопають. Осинню» [1, од. зб. D2S4]. За останні роки у термінах збирання журавлини відбулися істотні зміни. Тепер її вибирають вже у серпні, що зумовлене попитом на цю ягоду. У с. Чабель, наприклад, зелену журавлину купують для виготовлення оцту [1, од. зб. D7S1]. Відсутність заробітків змушує людей по селах масово збирати ще недостиглі ягоди: «Колись і пузній брали. Тепер вже їх вибирають зеленими. Їх вже в серпні зара вибирають. Стелють, розстелюють дись та вони спеють» [1, од. зб. D13S3]. Тепер більшість журавлин продають, а колись збирали для себе і зберігали розсипаними на горищі або ж заливали водою: «Висипали десь, і на горищі, хто де є висипали тако, розсипали і вони так лежали. Так, і вони лежать і все. Дехто заливав. Но не всі, бо ж їх набирали багато» [1, од. зб. D13S1].

Із журавлини готували кисіль, «Бо вельми добрий кисель». Жінки, під час прядіння, брали її ягоди в рот, що сприяло виділенню слини,

так необхідної для скручування нитки: «І як уже прадеш, о, до вже в рот укинь, вельми слина тече – кисле таке». Респондентам відомі і лікувальні властивості журавлини. Вона допомагає при підвищеному тиску, анемії: «Ну, як давлення в кого то те, в мене понижене, а в кого підвишене давлення, то того, то тоже помагають. Добре» [1, од. зб. D2S4].

Ємності для збирання ягід можна поділити на дві групи: посуд безпосередньо для збирання ягід і ємності для зібраних ягід та їх транспортування.

Першу групу складають невеликі за місткістю посудини, які за допомогою пояса чи мотузки фіксували на поясі. Саме в них клали ягоди, зірвані із кущів. Для цього використовувалися глиняні «гладішки» чи «гלечики», потім скляний посуд, а тепер і пластиковий. Маленьким дітям давали гладішечки меншого розміру або кружки: «Таки були глечики маленьки. Глечики або горщики були таки маленьки. Колись возили гончаре таки маленьки горщики і глечики таки. То таке вешали. А то, як уже такий малий да хочеш у той лєс, то давали кружку, якусь кружку почипить» [1, од. зб. D9S2]. У зв'язку з масовим використанням гребінок тепер для збирання ягід використовують відра, щоб легше було пересипати зібрані ягоди: «Із ведрами тими пластмасовими. Хто з ведрами, хто, з тими гребльонками, щоб більш широко сипать. То в видерце се пластмасове набирають» [1, од. зб. D2S4]. У с. Балашівка пам'ятають, що для збирання ягід робили спеціальну «козубеньку». Для цього знімали березову кору, складали її і протикали паличкою. Дно вставляли також із березової або соснової кори [1, од. зб. D10S4]. Таку ж посудину з бересту для збирання ягід пам'ятає і Н. Козел із с. Чабель: «Як ще був свекор покійник цево, в мене, то він мені із берези таку діжечку зробив. Березову. Кори. Така діжечка була, о. Така тоненька. А з под низу з сосни коринка така. Така берестяночка. Отака во була. Да. Набирачки» [1, од. зб. D7S1].

У багатьох селах для позначення посудин для збирання ягід ще зберігся термін «набирач» («набірач», «набірачок», «набируха», «набирачка», «набірак», «назбірник»): «Бо я вже чіпляла банку. Бо я тоже ходела в лєс. То я банку літрову чіпляла. А мати колись ходила, то якогось горщика, вона казала. Горщик. Кружка велека. По-моєму, набирач вона казала. Да. Набирач» [1, од. зб. D2S1]; «Набируха. Да, да» [1, од. зб. D3S3]. Набирач – це не тільки ємність для збирання, але й міра зібраних ягід. Якщо сьогодні зазвичай ягоди рахують літрами (10,

12, 15), то колись – набирачами, про що ще пам'ятають окремі респонденти: «Чула. І був, був набирач. – Кілько вже набирачув набрала? – О! Вже стилько-стилько!» [1, од. зб. D2S4]. У с. Більчаки ємність для збирання ягід набирачем називають тоді, коли набрали повну коробку і ще й гладишку чи банку, у яку збирали ягоди: «Ну, кажуть, набирач, ну. А се набирач, се вже паследній. Паследня банка, последня – то вже набирач кажуть. То вже паследня. – А! Подожди! Ше набєрачка набєру да й. Да, набєрач, да» [1, од. зб. D12S3].

Для транспортування (перенесення) ягід повсюди використовували коробки, які мали окремі відмінності матеріалах і техніках виготовлення та у формах. В одних селах вони були з лика, в інших – з дертої сосни (соснової дранки), у третіх – із загнутого шматка кори та ін.: «З коробками?...?. Такі з лика, лика» [1, од. зб. D1S1]; «Ото з такою коробкою, то все по гриби ходили, по ягоди ходили, чорниці. Із сосни. Ну, потому що сосна тики дереться. А дуб не дерет-ся» [1, од. зб. D4S6]; «А в нас коробка, це в кожного, це в кожний сим'ї. Із соснової це» [1, од. зб. D2S1]. Переносили коробки за допомогою однієї або двох учипок на плечах, або загортали в рядно: «Це коробка. І по ягоди ходимо, геть все, все. З одною, да, з одною учипкою» [1, од. зб. D7S1]; «Були й дерев'яніє, робили. Таке дерев'яніє коробки?...?. Так на плечи береться. То в радюгу берем. В радюги брали і так ми носили. Полотняніє радюги» [1, од. зб. D4S1].

Єдиним пристосуванням для збирання ягід була гребінка («гребльонка», «греблінка», «граблінка», «гребйонка»), яка, відповідно до зібраних матеріалів, активно використовуватися почала лише в останні десятиліття. Раніше її вживали рідко, а то й взагалі не знали, а збирали ягоди руками: «Не, я таким не брала. Зараз вже є, колись не було» [1, од. зб. D15S2]; «Тоді не було. Оно вони осьо, я знаю, мо років три чи чотири стали робиться, сами люде» [1, од. зб. D9S2]; «То гребльонки. Сьо брати ягоди. Ягоди. З'явилися уже за радянськеї влади. Не було! Не було! До того не було, тому що до того посадили б у тюрагу» [1, од. зб. D4S6].

Саме з гребінками окремі інформанти пов'язують зменшення ягідників і скорочення збиральницького сезону: «Зменшилось?...?. Колись було більше, потому що гребінками. Воно розплоджується. А якщо ти листочки зриваєш, то вже той ягідник так само плаче. Вон плаче. Йому й болить. Рвеш те листє суда-туда» [1, од. зб. D4S6]. У результаті того, що гребінки зри-

вають і нестиглі ягоди, сезон їх збирання скорочується до кількох тижнів: «Колись, як брали руками ягоди, то зараз же руками ніхто. Зараз зелені повибирають цими гребінками, от. А колись, як руками брали?...?. Шо ж, руками можна довго. Як ше їх ходили й ходили. Бо зараз їх швидко вибирають» [1, од. зб. D13S1].

Зважаючи на поширеність збирання ягід, на Березнівщині сформувалася система певних унормованих дій, які виконували на тому чи іншому етапі. Зокрема, початок ягідного сезону окремі респонденти визначають виходячи із сучасного календаря: «Десь у червні. Так, десь в кінці червня» [1, од. зб. D1S1]. Частина респондентів пам'ятають про зв'язок початку ягідного сезону із святами Трійці, Десятухи і Дев'ятухи. У низці сіл повідомили, що ягоди починали брати перед Трійцею або ж після свята: «Коли? На Тройцю. Перед Тройцею. Часом На Тройцю, як коли вони поспеють. Коли яка Тройця» [1, од. зб. D6S2]. Інформанти знають і про десяту та дев'яту ягодину, яка має досягнути, або ж залишитися в лісі до Дев'ятухи і Десятухи: «Ну, то це свято є, Десятуха. То шо? Колись, ну, казали й зара кажуть, шо на Десятуху а не може в лісі десята ягода поспіть, а не, може остаться десятая ягода» [1, од. зб. D12S2]; «...знаєш, кажуть, десята ягода вже є в лісі. О! І це вже на Десятуху» [1, од. зб. D1S1]. Зважаючи на те, ранній чи пізній був Великдень, а відповідно й Трійця, до Десятухи могла або досягнути кожна десята ягода в лісі, або залишитися: «Ну, то то десята поспіє часом, а часом вже віберуть геть, нема» [1, од. зб. D13S4];

Низка респондентів вже тільки чули, що є Десятуха-Дев'ятуха, але коли і що з ними пов'язано, не пам'ятають: «Та шось таке я чула. То я його не знаю» [1, од. зб. D2S1]; «На Десятуху, десята година, або поспее, або зберуть» [1, од. зб. D13S2]. Від Десятухи і Дев'ятухи починали вже масово збирати ягоди, а до того лише на вареники: «Да, брали, ягоди. Вже вони тоді дозривали. А цьо ранче, то... Тико на вареники» [1, од. зб. D1S1]. В окремих селах ягоди, зібрані на Десятуху, вважалися цілющими, помічними: «Ну, то є колись. Ну, колись на Десятуху, то кажуть, шо то помочніє ягоди» [1, од. зб. D10S4]; «Казалі. На Десятуху, то то вже добри, лечебни» [1, од. зб. D9S3].

Отож ягоди починали брати переважно біля Десятухи. Особливу увагу приділяли першій ягоді, яку їли і просили в неї здоров'я, промовляючи відому в різних регіонах Полісся примовку: «Нова новинка, щоб не боліла голова і

спинка» з окремими відмінностями в тексті у різних селах: «Да, казали: Нова-новинка, хай не болить живот і спинка – і в рот» [1, од. зб. D4S6]; «Шоб не болів ни живот ни спинка! Ну, аякже. Так зроду все. Бо ще перший раз, як щено возьмеш ягодину у руки, то так скажеш. Да. Господи, поможи! Шоб добре набрать! Да й так ми йдем в лес. Як і за грибами, так і за ягодами ходимо. Да беремо» [1, од. зб. D4S1]. Істотно відрізняється примовка, записана у с. Тишиця: «Перша ягодинка, шоб не болів живот і спинка. Хай тоді заболить, як конь кобилу вжеребить». Так як це нереально, то здоров'я просили на все життя.

Особливості примовки полягають в тому, в яких випадках її говорили. В одних селах – лише до перших ягід: «[Нова-новинка] Щоб не боліла голова і спінка. Ну. Казали?...? Тільки до ягод» [1, од. зб. D12S2]. В інших селах примовка призначалась до різної новини, але не до ягід: «То то в нас це було. Колись от картоплю цю, вже молодую, брали, от. Мати зварить, от, то батько сяде до стола і ложкою кожного по лобу. Каже: Новинка, шоб не боліла головка й спинка. То таке було в нас, о [Але до ягід такого не казали? – А. Д.] Нє» [1, од. зб. D9S4]. У більшості сіл примовка стосувалась будь-якої новини, яку вперше їли у цьому році – ягід, картоплі, огірка, щавлю тощо: «[Нова-новинка, шоб не болів] Ні живот, ні спинка. Ну, казали. До чого? Шо появилось. Нове. Шо появилось нове, то те й казали» [1, од. зб. D11S4].

Примовками супроводжувався кожний день праці жінок-ягідниць. Щодня, прийшовши до лісу, молилися і просили Божого благословення. Серед примовок: «Боже поможи» [1, од. зб. D9S2]; «Господи, благослови, дай сили, і помучи твоєї, Господи, шоб, ну, набрать. Поможі, Господи!» [1, од. зб. D2S2]; «Пресвятая Богородице, поможи нам, о. Перехрестився да й казав, поможи» [1, од. зб. D11S4]; «Боже поможи і спор покажи» [1, од. зб. D13S3]; «Господи, благослови і дай сили» [1, од. зб. D2S2]. У с. Тишиця до поширеної примовки «Господи-Боже, поможи і спор покажи» додавали: «А хто наперед напочав, шоб він ззаду торчав» [1, од. зб. D2S6].

У с. Ставок віталися з лісом: «Заходили в ліс і вітались до лісу просто?...? Вітались до лісу. Вітались. От, Добрий день, ліс!» [1, од. зб. D15S2].

На початку ягідного дня виконували й певні дії. У с. Маринин, наприклад, хрестили ягідник: «Ну, я вже молилася, хрестилася, хрестила ягодинку» [1, од. зб. D12S2]. А у с. Бистричі що-

ранку ягоди починала брати жінка, яка швидше від інших справляється з цією справою, тоді всі з гурту наберуть ягід: «От мене, я знаю, один раз таке я чула, що значить, як приходять в ліс, заходять в ягодинку, то, ну, треба, шоб хтось перший почав брати ягоди, хто дуже вже. Бо ж не всі однаково беруть. Хтось повільніше, хтось посередньо, а хтось дуже швидко. Хто дуже гарно бере, шоб перший почав брати і тоді всі наберуть багато ягід» [1, од. зб. D13S1].

Увечері, йшовши додому, ягідниці дякували лісові за ягоди, Богові за допомогу у збиранні ягід, за здоров'я і просили хорошої дороги: «Дякували лісу, дякували Богу, шо?...? благополучно все, і лісу за ягоди» [1, од. зб. D15S2]; «Дяку Богу, шо набрала» [1, од. зб. D14S2]; «О, Господи-Боже, поможи занести. Просили» [1, од. зб. D13S3]; «Дякую тобі, Господи, за твою допомогу» [1, од. зб. D9S2]; «То як хто може собі нишком, тоже шось скаже. – Дяку Богу! Як добри ягоди найдеш, да набереш то кажуть: О, слава Богу! Шо ми набрали да ягоди добри нашлі. Да й таке» [1, од. зб. D11S1].

У с. Голубне жінки прощалися з лісом: «Казали: «Добраноч, лесу! Спокойно спи». Да й йшли. Приказували. Там той табун, а там той, то то ше» [1, од. зб. D11S4].

Більшість опитаних респондентів висловлюють тривогу з приводу ймовірної зустрічі з вужами чи гадюками під час збирання ягід, але про магічні дії, які виконували з метою убезпечити себе від такої зустрічі, їм практично невідомо. Та все-таки в окремих селах зафіксовані окремі примовки чи дії. У с. Великий Мидськ звертались з проханням відігнати вужа до Бога: «Кажем, Господі! Нечисту силу оджени. Шоб не бачить вужа да гадюки. О, до й побачили» [1, од. зб. D9S3].

У с. Бронне переконані, що зустріч з вужем чи гадюкою уготована тому, хто не звертається до Бога з проханням захисту: «Кажуть, шо, деь там приказують шось, того, то не чипай вужа, то берегись, то одчепетса, одчепетса. То одна в нас каже: А я похристюся, як йду в лес да кажу, одчепетса ви од мене. А гінше, то його не бере, не христятса, не молятса, без Бога, то на тих вужи нападають» [1, од. зб. D2S4].

У с. Маринин аналогічне прохання адресували Іванові Хрестителю: «Просила, Іване Хрестителю, очисти лес, очисти, шоб ни до кого, нічого не вилазило» [1, од. зб. D12S2]. У с. Ставок, зайшовши до лісу, слід було назвати дату Великодня, Вознесіння і Трійці: «Ми, як заходили в ліс, то завжди згадували, коли?...? була Паска. Це таке повір'я від того, шоб не вкусила ніяка

цево?...? Сього року так і так, було тоді таке й таке свято. Тоді, ну, Паска. Число називали. І тоді буде Трійця, тоді буде Вознесіння, ну, й Трійця. Оце так вітались. І так, як би лісу давали, ну, чи відповідь, ну, просто так говорили. Це таке було повір'я від того, щоб не вкусило нічого» [1, од. зб. D15S2].

Більшість респондентів переконані, що кусається лише гадюка, тому її слід забити, як побачиш, а вужика не чіпати [1, од. зб. D4S6]. Записані відомості про зустріч ягідників із вужами та гадюками [1, од. зб. D7S1]. Окремі респонденти знають і про смерть від укусів гадюки під час збирання ягід: «Ну, в нас один чоловік пошов, на колінах збирав і вкусило за гадюка, за коліно» [1, од. зб. D10S4]; «В нас одну жінку закусала гадюка. Да. Вкусила і вона померла. Всьо. Молода жінка. Да. Бо в нас по болоту, як ходять, там гадюк повно. І в етому році було гадюк повно. Правда, Івановна? – В цьому році дуже багато. – Дуже дощі були, розумієте? Да де низ, там і ягід нема. Ягоди є, але не можна зайти, потому що там гадюки. Да. А де горбики, отам і берем ми ягоди» [1, од. зб. D3S4].

У більшості сіл ягідним днем було свято Івана Купала. Ягоди, зібрані цього дня, вважались помічними: «Івана Купала. На Яна? Ну, янових ягод принести. Ну. Поможнеї яновеї ягоди. А тепер уже, як стали, ця релігія одкрелась, то вже дочитуються, що то Ян був святий чоловік, то вже не йдуть. А ранче, колесь, то постійно. Бо то я мала була, - О! Яна! Треба принесте, пуйте ягод принесте святих. Зара не» [1, од. зб. D2S4].

У с. Тишиця вірять, що на Івана буває гроза: «Ходили, бо то лечебніє. Лечебніє ягоди. Кажуть все, що то лечебніє ягоди, то ходили на Купала. На Івана Купала, то люде ходили. Тепер то вже не ходять, а колись ходили. Колись і в неділю ходили. О! Ходили. Да як стало вель-

ми гриметь, трошки вже стали Бога знать, да вже перестали. Боялися. Як стане гриметь! Да да все [1, од. зб. D6S2].

Стосовно співу за ягодами, то, за твердженням респондентів, у лісі співали переважно «петровку», тобто петрівські пісні. У с. Вітковичі записана пісня, в якій згадуються ягоднички:

«Ягоднички, ягоднички, додому пора,
Бо вже зийшов ясен місяць і зора.
Уже ясен місяць дороженьку просветив,
Вже господар воротечка прочинив.
Вже господар воротечка прочиняє,
І своїх ягодничок дожидає» [1, од. зб. D4S6].

Цікавий спогад з дитинства про жінок-ягідниць записаний від Х. Глушук із с. Ставок: «Пританцьовують, петрівку співають!?...? Я слухала, не могла наслухатися! Ідуть жінки, співають і ще й підтанцьовують. Петрівку співають, о. Це було весело, ну, весело було. Просто, як згадаєш зара. Зараз уже як заспіває хтось, то кажуть, о! – вже напився, вже співає. Ну так в дійсності, так кажуть: О! вже напився, співає. Ну. А тоді співали всі. Нема того, що там молодь співала. Молодь само собою, а старі жінки, ходили такі жінки і всі співали. Всі співали. У ланку ходили в колгосп – співали, о. Кругом співали. Весело було» [1, од. зб. D15S2].

Отож сформувалась своєрідна культура, пов'язана із збиранням ягід, яка ґрунтується на давніх світоглядних уявленнях про навколишній світ та його місце в житті людини. Зібрані матеріали засвідчують значну трансформацію давніх світоглядних уявлень, їх втрату сучасними мешканцями досліджуваного регіону. Тому збереження нагромадженого і частково збереженого дотепер досвіду, звичаєвих норм, світоглядних уявлень потребує докладного вивчення і аналізу. Усе це сприятиме популяризації здобутків нематеріальної культурної спадщини регіону.

Джерела:

1. Архів Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф, ф. Березне-2013, оп. Дмитренко.

Наталія КОЖУШКО

Рівненське реальне училище. 1918-1919 рр. Хроніка подій

У серпні 2019 р. будинку найстарішого навчального закладу міста виповнилося 180 років. У даній статті представлено хроніку подій, що відбувалися в стінах Рівненського реального училища у 1918 та 1919 роках. Це був складний період у нашої історії: продовжувалися війсь-

кові дії, йшла боротьба за незалежність України, створювалися нові партії й організації.

У роботі використані документи Державного архіву Рівненської області: Циркуляри Попечителя Київського учбового округу, Циркуляри Міністерства Народної Освіти, особисті

справи викладачів, Протоколи засідань Педагогічної Ради, Загальні та зведені відомості успішності учнів 1-7 класів, Накази Рівненського повітового Комісаріату, Акти і описи перевірки майна, Протоколи Ліквідаційної комісії та інші.

1918 рік

У 1918/1919 навчальному році в училищі навчалось 269 учнів: підготовчий клас – 48 уч.; 1 клас – 49 уч.; 2 клас – 43 уч.; 3 клас – 38 уч.; 4 клас – 20 уч.; 5 клас – 33 уч.; 6 клас – 18 уч.; 7 клас – 20 уч. [1].

Січень – викладачі училища стали членами Київського Професійного Вчительського Союзу. У зв'язку з погіршенням матеріального становища викладачів, зверх призначеної плати за навчання, було введено додаткову плату з кожного учня (25 крб. за перше півріччя та 75 крб. – друге півріччя). Викладачам виплачувалась також винагорода за річний урок до 150 крб.

8 січня – у 5-7 класах було збільшено кількість годин з математики [2].

6 лютого – в зв'язку з очікуваним вступом у Рівне німецьких військ Педагогічна Рада прийняла рішення відмінити заняття на 4 дні [3].

19 лютого – при Міській Управі створено Міський Комітет з народної освіти, куди ввійшли керівники навчальних закладів, у тому числі, директор реального училища Костянтин Степанович Беленький.

Березень – в день річниці від дня народження Т. Шевченка в училищі було скасовано уроки.

15 березня – в училищі, разом із ученицями жіночої гімназії, проведено літературно-музичний вечір. Зібрані кошти (2400 крб.) передані для нужденних учнів та учениць обох навчальних закладів. Педагогічною Радою прийнято рішення про введення в якості обов'язкових предметів української мови і літератури та історії і географії України до кінця навчального року в 1-3 класах, а з нового навчального року – в усіх класах.

24 квітня – проведено музично-літературний вечір для збору коштів бідним учням.

27 квітня – Педагогічною Радою та Батьківським Комітетом обговорювалось питання винайдення коштів на терміновий ремонт приміщень: «...уже в течение нескольких лет не производился нужный ремонт, и зданиям, если и в настоящем году не будет произведен ремонт, грозит окончательное разрушение...» [4].

Травень – розпочато набір учнів до підготовчого класу (закритий в 1915 р. в зв'язку з евакуацією училища) на 1918-1919 навчальний рік.

14(1) травня – на Педагогічній Раді обгово-

рювалось питання викладання всіх предметів українською мовою. Вирішено чекати розпорядження Рівненського Повітового Комісара з народної освіти.

26.(13.) травня – на Педагогічній Раді обговорювалось питання про введення в навчальну програму уроків українознавства. Для цього викладача української мови Семена Івановича Ковальського, з його згоди, відправити до Києва на курси.

1(19.05.) червня – закінчення навчання. Закінчило повний курс (7 класів) 15 учнів. На Педагогічній Раді прийнято рішення залишити плату за навчання в 50 крб. в рік в першому півріччі, а в другій половині року підняти плату до 80 крб. на рік. Обговорювалось питання необхідності нових підручників на українській мові.

Липень – в документах навчальний заклад має нову назву «**Приватна російська школа реальна в Рівному**».

1 липня – колишній прапорщик 35-го піхотного полку, випускник Могильовського вчительського інституту Семен Іванович Ковальський отримав 16 уроків української мови (у зв'язку з повною нестачею спеціальних коштів на утримання вчителя української мови і літератури було призначено кредит з Держкарбниці).

Серпень – навчальний заклад має назву «**Рівненська реальна школа**».

23 серпня – наказом Пана Міністра Народної Освіти С. І. Ковальський призначений учителем «підготовчої кляси і разом із цим йому доручається лекції по українознавству в молодших клясах Рівненської реальної школи, а щодо української мови і літератури, то з огляду на нові розпорядження, для них повинен бути окремий штатний вчитель» [5].

Вересень – в підготовчому класі введено уроки української мови тричі на тиждень [6].

13 вересня – наказ Міністра Народної Освіти про призначення, з 1.07.1918 р., на посаду виконуючого обов'язків інспектора Рівненської чоловічої (хлоп'ячої) гімназії Федора Ільковича Пекарського [7]. 1 жовтня – наказом Міністра Народної Освіти вчителем уроків співу призначено Опанаса Опанасовича Туржанського (до 15.05.1919) [8].

7 жовтня – наказом Міністра Народної Освіти Семен Іванович Ковальський допущений до викладання української мови в молодших основних класах, а Дмитро Леонідович Вижевський – до виконання обов'язків вчителя української мови [9].

21 жовтня – від Українського Міністерства Народної Освіти та Департаменту Середньої Освіти було отримано розпорядження про річну оплату праці викладачів: директор – 8 тис. крб. та квартирні; інспектор – 2500 крб. та квартирні; викладач – від 260 крб.; класний наставник – 1800 крб.; лікар – 1800 крб.

13 листопада – отримано пропозицію Департаменту Середньої Освіти про перехід учнів 1-2 класів в наступні класи без іспитів. Для інших класів – з іспитами [10].

3 20 грудня – лікар Микола Миколайович Прохоров знаходиться на Українській Державній службі на посаді лікаря Реального училища [11]. Раніше посада лікаря не входила до штату училища та офіційно не оплачувалась.

1919 р.

1919 /1920 навчальний рік – у навчальному закладі знаходилось 252 учні: підготовчий клас – 29 уч.; 1 клас – 56 уч.; 2 клас – 53 уч.; 3 клас – 39 уч.; 4 клас – 25 уч.; 5 клас – 32 уч.; 6 клас – 23 уч.; 7 клас – 15 уч. [12].

1 січня – Рівненській реальній школі належало 2 дес. 1280 кв. сажнів землі та будинки: головний кам'яний двоповерховий, три кам'яних флігелі, з них один двоповерховий, два дерев'яних флігелі, три сараї – один з них кам'яний. На опалення приміщень було придбано 30-35 куб. саж. дров за 24- 30 тис. крб. Працювало 11 викладачів (9 чоловіків, 2 жінки). Плата за навчання – 200 крб. на рік. Частина учнів була звільнена від плати. Навчальний заклад мав: фундаментальну бібліотеку – 13577 томів, учнівську бібліотеку – 4009 томів; фізичний кабінет – 468 приладів; природничо-історичний кабінет – 335 предметів; хімічну лабораторію – 26 посібників; кабінет малювання та креслення – 172 предмети; посібників з історії та географії – 135; посібників з співів – 271; з музики – 71; з гімнастики – 14 [13].

3 січня – навчальним закладом отримано телеграму засідання директорії УНР від 31 грудня 1918 р. «Міністерству освіти доручається видати наказ всім шкільним заведенням на Україні, що в свята і неділі обов'язково повинні бути читані доклади для широких кол населення про сучасний політичний стан на Україні, про заведення нового ладу і форму правління, читати і розповсюджувати декларацію Директорії та пояснювати її зміст».

14 січня – згідно з розпорядженням Директорії, всі призначення на посади по Міністерству Освіти за часів «Гетьманщини» були скасовані. Бажаючі продовжувати роботу повинні були негайно написати прохання з доданими

рекомендаціями від громадських організацій або відомих в місті громадян. Педагогічна Рада звернулась до Комісаріату з клопотанням за викладачів, в тому числі С. І. Ковальського, щоб залишити його на посаді викладача підготовчих класів (без перерви по службі). На той час він мав звання Старшини 1-ї Рівненської Комендантської сотні.

15 січня – отримано Циркуляр Департаменту Вищої та Середньої школи за підписом Комісара Міністерства Народної Освіти і Мистецтв П. Холодного про обов'язкове використання української мови в закладах освіти при листуванні та використанні української державної емблематики [14].

27 січня – викладач історії та законодавства Ф. І. Пекарський, за пропозицією Комісара у справах Київського учбового округу, призначений депутатом округу для присутності на іспитах за 4 та 6 класи при Рівненських міських курсах для дорослих.

5 квітня – на благодійному вечорі в замку Любомирських показано виставу, кошти з якої (652 крб. 60 коп.) призначені для нужденних учнів. Ціна білетів: 3 крб. 99 коп., 7 крб. 99 коп., 12 крб. та 20 крб. [15].

8 квітня – Ф. І. Пекарський наказом по Департаменту Вищої та Середньої школи Міністерства Народної Освіти (Голова Відділу середньої школи Петро Білоскупський) переведений на посаду виконуючого обов'язки інспектора Рівненської чоловічої гімназії [16].

17 квітня – отримано Наказ Міністерства Народної Освіти, в якому запропоновано впродовж трьох тижнів зняти з будинку реальної школи російського державного орла, «...що адміністрація державної інституції, якою являється Рівненська реальна школа, ставиться до державних справ байдуже або й вороже» [17].

19 квітня – Департамент середньої школи дозволив залишити за вчителем підготовчого класу С.І.Ковальським викладання української мови і літератури в старших класах [18].

30 квітня – Міністерство Народної Освіти скасувало навчання 1 травня, запропонувавши в цей день проводити з учнями екскурсії та прогулянки.

5 травня – уряд УНР виїхав з Рівного до Радзивилова.

6 травня – Міністерство Народної Освіти евакуйоване тимчасово з Рівного до Радзивилова, але двоє міністерських урядовців залишились (для зв'язку з міністерством) та перебували з своєю канцелярією в будинках навчального закладу [19].

Кінець травня – повний курс реального училища (7 класів) закінчило 15 учнів [20].

5 червня – в документах з'явилась нова назва – «Рівненське реальне училище ім. В. Г. Короленко». Навчальний заклад мав: 3 цегляних будинки (училище та дві квартири службовців), 2 дерев'яних флігелі (хімічна лабораторія та приміщення для нижчих служителів), 1 цегляний сарай та 3 дерев'яних сараї. В училищі було 6 основних класів, а також 7-й – додатковий і підготовчий класи. Бібліотеки: фундаментальна налічувала 13477 томів, учнівська – 4099 томів [21].

10 червня – 18 серпня – директор Костянтин Степанович Беленький був відсторонений від посади більшовицькою владою [22].

11 червня – директор отримав розпорядження Рівненського повітового Комісаріату Народної освіти, що печатка навчального закладу повинна залишитися на українській мові, але замість герба (тризуба) і літер УНР в середині повинно бути УССР [23].

14 серпня – Рівне зайнято польськими військами. Польською владою було створено Ліквідаційну комісію для закриття реального училища та конфіскації його майна.

4-12 вересня – Ліквідаційна комісія при Комісаріаті Рівненського повіту в складі голови Стефана Горещького та членів – Едварда Куфала і Гаврила Олейника прийняла від директора К.С.Беленького садибу та будинки, що належали Рівненській Реальній школі. Складено також опис майна училищної Преображенської церкви. Всього до списку увійшло 129 назв 390 церковних предметів. Вони були передані на зберігання міській православній церкві викладачем училища протоієреєм І. А. Ярмолівцем.

6-11 вересня – Ліквідаційній комісії за описами передані прибори фізичного, природничо-історичного кабінетів.

15-17 вересня – Ліквідаційна комісія прийняла від директора бібліотеку, документацію канцелярії та архіву [24].

За розпорядженням Повітового Шкільного Інспектора в приміщення колишнього реального училища з замку кн. Любомирського було переведено польську гімназію ім. Т. Костюшка разом з її канцелярією та кабінетом інспектора, а реальному училищу було дозволено проводити заняття вранці – підготовчий та 1-2 класи, ввечері – всі інші.

1 жовтня – заняття були відновлені за розпорядженням Округного шкільного інспектора [25].

10 жовтня – Педагогічна Рада прийняла рішення надати уроки математики викладачу Рівненської Змішаної Гімназії, інженеру-технологу Миколі Івановичу Пардо [26].

11 жовтня – уроки німецької мови проводить Маргарита Федорівна Михальченко (уродж. Андер) (ф. 215, оп. 2, од. зб. 994, с.1-2.) [27].

30 листопада – за розпорядженням шкільного інспектора Рівненського повіту, в Рівненській Реальній школі введено польську мову: у підготовчому та 1-2 класах як викладову, в інших класах – польська мова по 2 години на тиждень під жорстким контролем польської влади.

28 грудня – благодійний літературно – музичний вечір. Отримані кошти (11030 крб.) розподілені серед нужденних учнів [28]. У серпні 1922 р. польська влада закрила навчальний заклад, що діяв в нашому місті 83 роки. Приміщенням Рівненської чоловічої гімназії (реального училища) почали користуватися інші власники.

Джерела:

1. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 48. арк. 55-56.
2. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 99. арк.1-132.
3. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 605. арк. 112.
4. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 99. арк.107-111.
5. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 973. арк. 2-11.
6. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 585. арк. 1-35.
7. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 1006. арк. 4.
8. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 1028. арк. 1-5.
9. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 940. арк. 3.
10. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 48. арк. 10-13.
11. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 1011. арк. 13.
12. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 357. арк. 1-103.
13. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 84. арк. 9-10, 143зв.-145.
14. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 48. арк. 3-27.

15. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 244. арк. 3-4, 24.
16. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 1006. арк. 4-5,14.)
17. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 48. арк. 28-29.
18. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 973. арк. 11- 17.
19. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 48. арк. 37зв.
20. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 681. арк. 1зв.
21. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 48. арк. 56.
22. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 678. арк.23.
23. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 48. арк. 52.
24. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 678. арк. 3-5 зв., 7-8,9-10,15-23.
25. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 84. арк. 7-8,104.
26. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 1005. арк. 2.
27. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 994. арк. 1-2.
28. ДАРО. Ф.215. Оп. 2. Од.зб. 244. арк. 24-24зв.

Історичні пам'ятки південних мікрорайонів м. Броди: Старих Бродів та Швабів (туристичний маршрут)

Передмова

Місто Броди є широко відомим населеним пунктом Галичини. За кордоном про нього, перш за все, знають завдяки його єврейській історії, що описана у творах видатного австрійського письменника єврейського походження Йозефа Рота (1894-1939). Для істориків архітектурні споруди Бродів мають славу чи не найвдалішого втілення в пер. пол. XVII ст. на території Речі Посполитої т. зв. плану ренесансного ідеального міста, відображеного у гармонійному поєднанні системи оборонних фортифікаційних об'єктів та розбивки вуличної сітки, яка частково збереглася ще й донині. Також варто зазначити, що в Бродах, попри жахливі руйнації міста в часи Другої світової війни, радянські реконструкції та сучасні тотальні перебудови, зберігся комплекс архітектурних пам'яток від періоду пізньої готики та ренесансу XVII ст. до віденської сецесії, польського конструктивізму та сталінського ампіру XX ст. [11].

Відтак місто Броди є досить цікавим у туристичному плані. З огляду на часті відвідини нашого міста іноземними та вітчизняними туристами, з'явилося багато відповідної друкованої продукції: краєзнавчі видання, буклети, карти, схеми тощо. Однак акцент у цій довідковій літературі зроблено на відомостях про центральну частину Бродів, а саме, середмістя з його руїнами замку, палацом Потоцьких, фрагментом оборонного валу, руїнами синагоги, давніми храмами, ансамблем вулиць Золота і М. Коцюбинського та міським парком. Також в краєзнавчих буклетах подано історичну інформацію про частково збережений у північній околиці Бродів т. зв. новий юдейський цвинтар, на якому знаходиться понад п'ять з половиною тисяч надгробних стел – мацев [14].

Притім, туристичний потенціал нашого міста на цьому не вичерпується. Окрім вищезазначеного комплексу пам'яток, вартими уваги в Бродах є ще принаймні три об'єкти – це міський християнський цвинтар із оригінальними зразками меморіальної скульптури епохи бароко, класицизму, сецесії (к. XVIII – поч. XX ст.) [18], найдавніша частина міста – в минулому село Старі Броди, історія якого сягає понад тисячолітньої давнини, а також територія колишнього промислового поселення поч. XX ст. Шваби.

Саме з огляду на це було вирішено розробити відповідний туристичний маршрут, який пролягатиме цікавими місцями Старих Бродів та Швабів. Об'єктами нашого дослідження стали пам'ятки історії та культури колишнього села Старі Броди та промислового поселення Шваби, предметом – їхня історія, а завданням – вивчення необхідного для розкриття цієї теми краєзнавчого матеріалу. Метою роботи визначено розробку туристичного маршруту.

Гадаємо, що ця тема буде актуальною, з одного боку, для людей, які з наукових чи просто пізнавальних причин цікавляться історією м. Броди, а з іншого – для учнів навчальних закладів міста і району та й інших приїжджих туристів, які в майбутньому мандруватимуть цими теренами. Сподіваємося, що усім категоріям мандрівників буде цікаво та повчально запізнатися з південними частинами нашого міста, які, попри свою периферійність стосовно центру Бродів, містять багато самобутніх, вартих уваги пам'яток. Відтак запрошуємо усіх бажаючих до цікавої та пізнавальної подорожі.

І. Загальні зауваження

1. Інформація щодо маршруту

Маршрут, враховуючи особливості планувальної структури зазначених мікрорайонів, є пішим, його протяжність – близько 7 кілометрів, тривалість – 3-4 години. Мандрівку по ньому можна здійснювати у будь-яку пору року, лишень потрібно щоб погода була сухою та безвітряною.

2. Історична довідка

Офіційно прийнятою датою першої писемної згадки про Старі Броди є 1084 р. [31, с.11-27]. Згідно з текстом відомої пам'ятки староруської літератури XII ст. «Повчання дітям» у Бродах відбулося три зустрічі на той час чернігівського князя Володимира Мономаха (1053-1125) та володимирського князя Ярополка Ізяславича (загинув у 1087 р). Під час перших двох, які відбулися одного й того ж року, князі, найвірогідніше, обговорювали питання їхньої боротьби із своїми племінниками Ростиславичами. Опис подій у «Повчанні дітям» поданий без їхнього датування, але за допомогою порівняння тексту твору з даними іншого староруського твору

«Повісті временних літ» отримуємо дату 1084 р. [31, с.24-27].

Однак згідно з новішими даними, давня назва Старих Бродів, скоріше за все, звучала як Тріброді (Thribrodi) [17]. Даний топонім, попри його фіксацію в документах XV ст., має чітко виражене праслов'янське походження і може свідчити про набагато більшу ніж 900-літню історію цієї, тепер вже південно-східної, частини Бродів [12; 13]. Щодо згаданих Бродів у «Повчанні дітям», вони могли знаходитися десь і в іншому місці [17, с.38-39].

Від початку XVI ст., а точніше 1511 р., топонім Тріброді в документах не фігурує, натомість зустрічається вже звична назва села – Броди [34, с.10-12, 78-86]. У 1586 р. між селами Броди та Лагодів на острові, посеред ставу Копень, руським воєводою Станіславом Жолкевським (1520-1588) було засновано місто Любичі [35, с.7-8]. Однак ця назва, що походила від родинного герба Жолкевських, не прижилася, і вже починаючи з 1590-х рр. за новозаснованим містом закріпилася назва сусіднього села Броди [19, с.99]. Саме ж село почали називати Старими Бродами, та в документах ця назва починає фігурувати лише з сер. XVII ст. [35, с.58].

І були Старі Броди поруч з відомим торговим містом Броди таким собі типовим приміським селом, аж поки на самому поч. XX ст. його не захопив процес індустріалізації, яка була перервана в часи Першої світової війни. Далі були міжвоєнний період, коли у 1935-1937 рр. Старі Броди на цей короткий час увійшли до складу міста, Друга світова війна із новими численними людськими жертвами та руйнаціями і врешті – радянський період. Остаточно село приєднали до Бродів у 1974 р. [32, с.223].

На цьому зупинимось і спрямуємо тих, хто хоче більше дізнатися про історію Старих Бродів періоду XVIII – пер. пол. XX ст., до статті краєзнавця та колишнього вояка дивізії «Галичина» Юліана Чорнія (1922-2013) із однойменною назвою [32], перейдемо безпосередньо до мандрівки нашим маршрутом.

II. Маршрут Старі Броди – Шваби

1. Початок маршруту – вул. 22 Січня

Розпочнемо наш маршрут із природної межі Старих Бродів – місця злиття річки Суховілки та Дітковецького потоку, що знаходиться біля повороту з вул. 22 Січня на вул. П. Полуботка. (Фото 01, 02). Із центру міста сюди можна по-

01. Місце злиття р. Суховілки та Дітковецького Потoku, 25 квітня 2009 р.

02. Річка Суховілка, 25 квітня 2009 р.

трапити вулицею 22 Січня. Натомість із залізничного чи автобусного вокзалів потрібно пройти у східному напрямку вул. Ю. Коженювського близько 550 м, а далі ще 400 м на північний схід по вул. П. Полуботка.

Пересохлий, як на сьогодні, Дітковецький потік, що тягнеться зі сходу, є природною межею, що розділяє колишнє передміське село Великі Фільварки з півночі та Старі Броди з півдня. Натомість утворений вищезгаданими річками клин у давнину став вигідним місцем для утворення там поселення з назвою Тріброді.

Вулиця 22 Січня, починаючи від місця, де вона сходиться із вулицями Т. Шевченка, І. Мазепи та Енергетичною (колись тут була Львівська брама) [29, с. 35] аж до повороту на вул. Ю. Коженювського (колись тут знаходилася перша міська рогатка зі сторони Львова, її довжина складала 700 м), в XVII-XVIII ст. представляла собою насипану посеред боліт Львівську греблю, що згодом перетворилася на Львівську вулицю [28, с. 93]. Дотримуючись маршруту, потрібно рухатися в південно-східному напрямку. З лівого боку можна бачити будівлю одного із колишніх міських млинів, в якому зараз розташовується харчово-розважальний готель-

ний комплекс. Раніше тут був паровий, а згодом з нафтовим прогоном, млин Ліфшіца. По сусідству розташовувалася броварня Шнеля, знищена російськими військами в Першу світову війну [32, с. 213]. Справа – болотиста долина річки Суховілки, що віднедавна почала інтенсивно забудовуватися приватними будинками.

Мандруючи далі, з правої сторони бачимо дім молитви Євангельських християн баптистів, збудований у 1990-1993 рр. Ще за якихось кілька десятків метрів перед продуктовим магазином, який в народі називають «Сніжинка» – повертаємо в бік вул. Ю. Коженювського. Як уже зазначалося вище, колись тут була рогатка (митний пост), яка у 1779-1880 рр. замикала вільне торгове місто Броди [28, с. 93]. Там, де починається вул. Ю. Коженювського, було відгалуження дороги ліворуч – це шлях, що вів через браму на давній фільварок брідської економії – місце народження відомого польського письменника Ю. Коженювського (1797-1863) [35, с. 130-131] (Фото 03).

03. Юзеф Коженювський (1797-1863), поштівка поч. XX ст.

04. Пам'ятний знак на честь 900-річчя Бродів, зима-весна 2010 р.

До Другої світової війни на території фільварку ще можна було бачити будинок, в якому 19 березня 1897 р. народився письменник. Перед будинком 21 липня 1879 р. була встановлена пам'ятна таблиця, яку відновили у 1935 р., викарбувавши на ній наступний напис: «W tym domu urodził sie Jozef Korzeniowski, powiesciopisarz i dramaturg. Pomnik wznieiony przez Galicyjskie Towarzystwo Pedagogiczne. Odnowiony staraniem Zarządu miasta Brody w październiku 1935 r.». («У цьому домі народився Юзеф Коженювський, романіст і драматург. Пам'ятник встановлено Галицьким педагогічним товариством. Відновлений стараннями правління міста Броди у жовтні 1935 р.») [1, с. 36; 36, с. 21]. Нині від будинку Коженювських нічого не залишилося й, на жаль, немає жодної людини, яка б точно вказала його місцезнаходження.

Вертаємо на вул. 22 Січня і прямуємо в бік залізничного переїзду. Уже за 150 м входимо у сквер, розташований праворуч. До Першої світової війни на його місці знаходилася велика трипо-

верхова будівля фінансової дирекції [32, с.214]. Сьогодні в центрі скверу стоїть пам'ятний знак (Фото 04), відкритий 14 вересня 1984 р. на честь 900-річчя Бродів. Автори пам'ятного знака — львівські скульптори: народний художник України, заслужений діяч мистецтв Емануїл Петрович Мисько (1929-2000) і уродженець с. Берлин, член Спілки художників СРСР Богдан Сте-

05. Будівля з арковим підсінням на вул. 22 Січня, 25 квітня 2009 р.

панович Романець (1939-2009). За своєю формою цей об'єкт є кубом, виготовленим із чорного лабрадориту зі сторонами 1,6-2,2 м і встановленим на штучно насипаному пагорбі висотою 0,8 м. На трьох його сторонах закріплено бронзові печаткоподібні барельєфи. На фронтальному викарбувано: «Бродам 900 років», на лівому – цифра «1084» і наведено текст першої писемної згадки про Броди із «Повчання дітям» Володимира Мономаха: «І на ту весну к Ярополку на совет в Броди». На правому барельєфі вгорі викарбувана цифра «1984», а внизу текст: «Встановлено на честь 900-річчя Бродів» [10, с. 30].

Оглянувши сквер та оминувши великий магазин, збудований у 1980-х рр., що праворуч, в полі зору мандрівників з'явиться старовинна одноповерхова квадратної форми будівля із арковим підсінням – єдина збережена із багатьох колишніх існуючих подібного типу споруд у Бродях (**Фото 05**). Що це за архітектурна споруда, наразі достеменно невідомо. Однак, як вважає дослідник історії архітектури Микола Бевз (1954), це – давній австрійський будинок митниці [7; 8]. Уродженець Старих Бродів Юліан Чорний у своїх спогадах пише про цей будинок як про «магазин зброї та військового виряду», які у міжвоєнний період збудувала польська влада [32, с. 214]. Нині тут знаходиться бар.

Для продовження мандрівки прямуємо до залізничного переїзду, перед яким праворуч вул. Ю. Коженювського, що веде до залізничного та автобусного вокзалів. Залізничну лінію було прокладено зі Львова до Бродів ще 1869 р. і в часи Австро-Угорщини вона мала назву ім. Ерцгерцога Карла Людвіга Габсбурга (1833-1896). У 1873 р. Броди були з'єднані із сусіднім Радивиловом, який у ті часи територіально належав до Російської імперії. Австрійська колія тоді була вужча, ніж російська, через що у Бродях доводилося переставляти вагони на інші колеса [26, с. 6; 27, с. 2]. Частина залізниці, де знаходиться переїзд, почала функціонувати з 1873 р.

Праворуч перед самим переїздом встановлена фігура Св. Флоріана (**Фото 06**). До 2011 р. тут стояв лише триярусний постамент, орнаментований з чотирьох сторін невеликого об'єму прямокутними нішами і був завершений карнизом. Зверху постаменту стояла бетонна чаша для квітів. За розповідями старожилів, свого часу місцеві поляки встановили тут фігуру Св. Флоріана. Коли постало питання щодо відновлення пам'ятки, не вдалося віднайти жодної фотографії старої скульптури. Відтак було прийняте рішення взяти за взірць фігуру Св. Флоріана

у Львові, що на фронтоні споруди пожежної частини (скульптор П. Войтович, 1906 р.) на вул. Підвальной, 6 [7]. Пам'ятник був виготовлений з бетону, в художньому образі відображений Св. Флоріан, який поливає палаючий вагон. Під час відкриття пам'ятника на його постаменті було закріплено табличку з наступним написом: «Святий Флоріан, мученик за християнську віру. Загинув 4 травня 304 р. Покровитель-захисник від вогню. Фігура відновлена 4 травня 2011 р. родиною Миколи Байцера за участю залізничників Бродівської дистанції колії». Пам'ятник вважається оберегом від нещасних, образно кажучи, трафунків на залізниці.

2. Вул. Старобродська – Низька – Старобродська

Для подальшого продовження маршруту потрібно перейти через вул. 22 Січня на іншу сторону, дещо пройти назад та повернути праворуч на вул. Старобродську. За 150 м потрапляємо на подвір'я Бродівської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 4, яку в народі називають просто Старобродською.

06. Фігура св. Флоріана,
23 вересня 2017 р.

07. Шкільна будівля на вул. Старобридській

Ліворуч хвіртки, що провадить на територію школи, стоїть старовинна садиба. До недав-

нього часу вона слугувала за шкільну бібліотеку, нині, на жаль, пустує (Фото 07). Можливо,

08. Старобридська школа (старий корпус)

(джерело: Бродівська середня загальноосвітня школа №4 // Вікіпедія – вільна енциклопедія)

09. Палац графині М.Тишкевич, 27 червня 2016 р.

колись тут розміщувалася старобродська школа, що була відкрита у 1879 р. [32, с.221]. Якщо це справді так, то ми маємо справу із найдавнішою збереженою громадською будівлею Старих Бродів.

У 1912 р. для школи було збудоване нове дво-поверхове квадратне в плані приміщення [32, с. 221]. Воно знаходиться одразу ж за хвірткою (Фото 08). Оригінальною ознакою даної будівлі є сецесійна годинникова вежа. Проте годинник на ній не функціонує. Його демонтували російські військові ще у 1915 р. при відступі з Бродів [32, с.221]. І вже 104 роки лишаються годинникові циферблати лише декоративною оздобою вежі. В часи Австро-Угорщини, а потім і Польщі, у школі навчали польською мовою. Від 1939 р. навчання почали провадити українською мовою і навчальний заклад став семирічним. У 1978 р. школа з неповної середньої була реорганізована в середню, а з 1987 р. будинок школи доповнив новозбудований корпус, який постав на місці колишнього фруктового саду, поруч із старим корпусом [3].

Обійшовши старий та новий корпуси школи із заходу, звертаємо праворуч і прямуємо до головного входу, що знаходиться зі сторони вул. Низької. Ліворуч вхідних дверей знаходиться меморіальна таблиця, присвячена колишньому

учневі школи, старшині Збройних сил України, учаснику війни на Донбасі Роману Миколайовичу Скаковському (1986-2014), який помер від ран 27 вересня 2014 р.

У навчальному закладі діє шкільний музей, створений у 2012 р., в експозиціях якого висвітлена історія Старобродської школи з к. ХІХ ст. до наших днів. Тут можна оглянути шкільні документи, видані ще за часів Польської загальної школи, підручники, найстаріший з яких – «Граматика польської мови» 1910 р., підручник з «Історії України» 1918 р., шкільні приладдя, світлини про шкільне життя (найстаріша – датована 1932 р.), а також спогади учнів та вчителів про шкільне життя, починаючи від 1930-х рр. В музеї також експонуються речі декоративно-ужиткового характеру, шкільна форма та інші цікаві експонати [4].

Вийшовши зі школи та перейшовши вул. Низьку, потрапляємо на подвір'я теперішнього ДП «Бродівське лісове господарство». Будівля цієї установи – найкрасивіша пам'ятка архітектури Старих Бродів – палац, збудований у 1912 р. в стилі неobarocco (Фото 09). Споруда належала графам Тишкевичам, які мали тут свій маєток з ХІХ ст. Зокрема, грабіна (графиня) Марія Тишкевич в кінці ХІХ ст. була власницею першої в краї фабрики води кольонської (пар-

фумів), яка також знаходилася на Старих Бродях. Варто зазначити, що попередній дерев'яний палац ХІХ ст. знаходився ближче до вулиці (де зараз недіючий фонтан радянського періоду зі скульптурою оленя) і був розібраний в часі будівництва теперішнього палацу. У роки Другої світової війни споруда палацу сильно постраждала від вогню, але згодом була відновлена. Довкола пам'ятки збереглися парк та водойма [2, с. 36; 32, с. 214].

Цікаву легенду про палац Тишкевичів було опубліковано в бродівській районній газеті «Голос відродження» за 2 березня 1991 р. під назвою «Старожили розповідають ... Цікаво знати». У публікації зазначено: «На початку ХХ ст. на території Старих Бродів у палаці, в якому зараз знаходиться контора лісгоспазу, жорстока і багата графиня або, як її називали старі люди, грабіна Тиськевич, задумала вона у себе в маєтку викласти підлогу зали для гостей золотими австрійськими монетами.

Ця безглузда затія дійшла до вух самого цісаря Франца-Йосифа, і він сказав, що не дозволить, щоб по його зображенню на монетах ходили, а якщо графиня хоче, то хай ставить їх ребром. Вперта пані все-таки приступила до роботи, але початок Першої світової війни перервав її затію.

Невдовзі графиня померла, і таємницю зникнення золотих грошей, якими вже була вистелена половина зали, забрала з собою в могилу. Старожили Старих Бродів переповідають, що монети заховані в її фамільному склепі.

Та не забуваймо, що це тільки легенда, яка передається з покоління в покоління. Правда і легенди не виникають з нічого – в кожній з них є якась часточка правди життя ...» [20].

Після оглядин палацу Тишкевичів варто повернутися на вул. Низьку і йти нею на схід. За 100 м, ліворуч, розташована будівля Бродівського комунального дошкільного навчального

10. Будівля колишнього монастиря сестер-служебниць, липень 2006 р.

11. Фігура св. Яна, травень 2008 р.

закладу № 6 (Старобродського дитячого садка). Ця споруда в пер. пол. ХХ ст. належала римокатолицькому жіночому згромадженню сестер служебниць (Фото 10). Заснування цього монастиря пов'язують із згаданою вище графинею Марією Тишкевич. Після того як під час військових дій згоріла старобродська церква Собор Пресвятої Богородиці, з 1944 до 1946 р. в каплиці відбувалися Богослужіння греко-католицької релігійної громади [15, с. 68; 32, с. 221].

Далі прямуємо вул. Низькою до її злиття із вул. Старобродською. Дорогою ліворуч зустріне́ться маленька капличка позаминулого сторіччя. Пам'ятка представляє собою споруджену з цегли, пофарбовану нішу з основою, завершену двоспадовим дахом. У ніші розміщена сучасна гіпсова скульптура Богородиці [16, с. 89].

Вийшовши на вул. Старобродську, продовжуємо шлях на схід. За 120 м, ліворуч, на людському обійсті знаходиться найстаріший у Бродях пам'ятник – фігура Святого Яна (Хрещення Ісуса Йоаном Хрестителем або Йордань) (Фото 11). Пам'ятник споруджено у 1845 р. под-

ружжями Іваном та Меланією Сакалюків і Павла та Меланії Гладунів, які, очевидно, під час однієї із релігійних місій склали обітницю стриманості від гріхів. З мистецької точки зору, це високохудожній твір народного мистецтва. Висота його сягає близько 4 м, три чверті займає п'єдестал, що завершується фризом і карнизом з елементами декору корінфського або ж композитного ордеру. З чотирьох його сторін – вирізьблені цитати з Нового Завіту та імена фундаторів. З фронтальної сторони викарбовано: «*Święty Jan Chrzciciel. Gotuycie Droge Panska i Prawe Czyncie Sciezki Jego. Math.3.3. Oto Siekiera Przy Korzeniu Lezy Kazde Drzewo Ktore nie Przynosi Owocu Dobrego Bedzie Wziete i na Ogien Wrzucone. Math.3.10. Pamiatka wprowadzoney Wstrzemieszliwosci w R. 1845*», з правого боку напис: «*Czyncie Owoce Godne Pokuty i nie Mowcie Oyca Mamy Abrahama Bo Ja wam Powiadam ze Moze Bog z tego Kamienia Poddzwignac Dzatki Abrahama. Luk.3.8.*», а зліва – «*Fundatorowie Jan Sakaluk Melania Zona Pawel Hladun Melania*

12. Пам'ятник на могилі Едуарда та Фердинанда Фрайгерден фон Герінг 1833 р., квітень 2010 р.

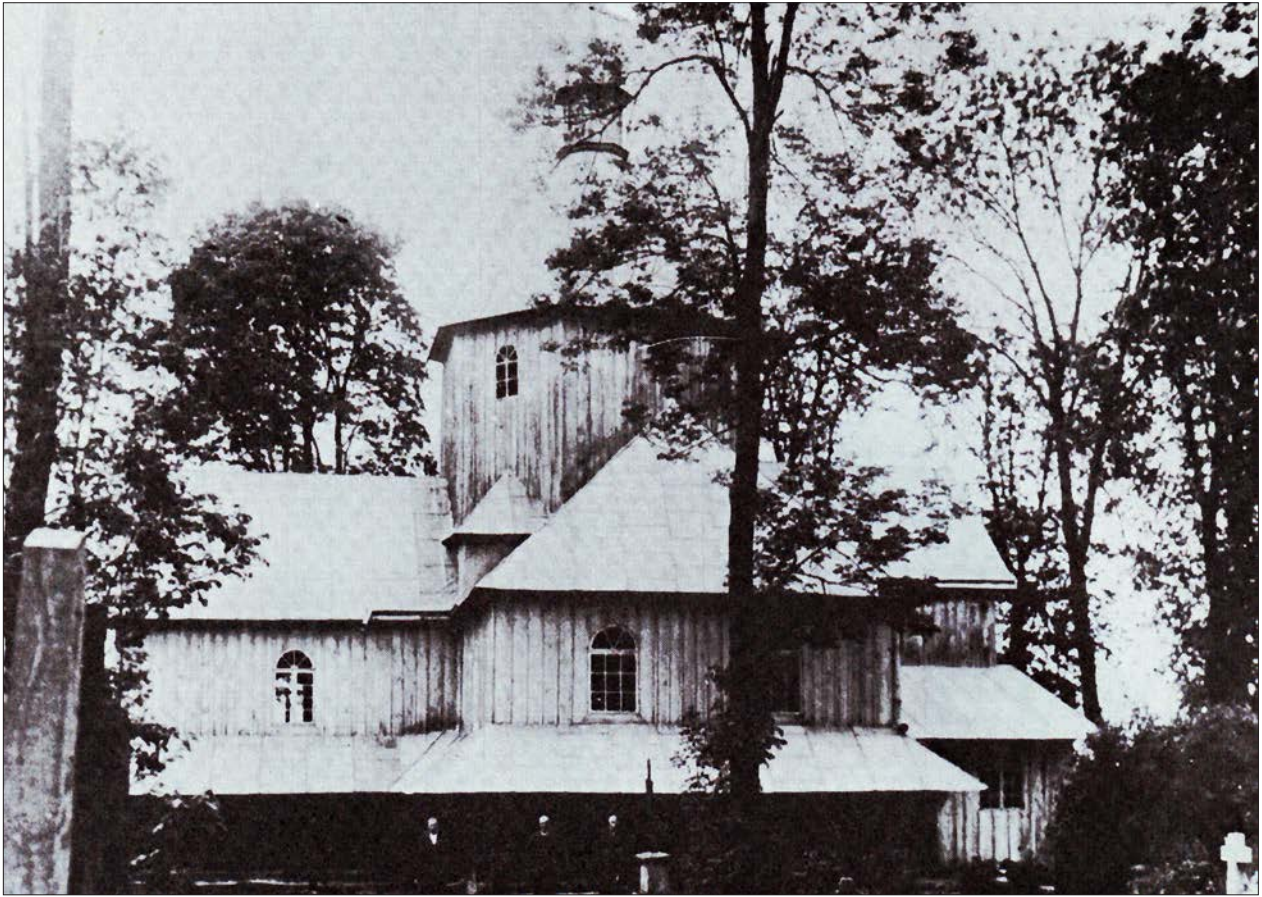

13. Герб на пам'ятнику Едуарду та Фердинанду Фрайгерден фон Герінг 1833 р., квітень 2010 р.

Зона». Через те, що тексти наведені польською мовою, пам'ятник серед людей почали називати «Святий Ян», хоча його і встановили русини (українці) греко-католики. Сама ж скульптурна композиція частково знищена і потребує реставрації [2, с. 50; 16, с. 89].

Поруч вказаного обійстя, у північний бік, відходить маленький провулок, яким можна вийти на старий старобродський цвинтар. Пам'ятка існує, очевидно, з давніх-давен, оскільки щонайпізніше з 1743 р. тут знаходилась дерев'яна церква Собору Пресвятої Богородиці та Святої Теклі [32, с. 219-221]. За приблизними підрахунками, тут збереглося близько 50 оригінальних пам'ятників періоду класицизму, історичного еkleктизму та сецесії XIX – поч. XX ст. Особливістю цих надгробних пам'ятників є вишуканіobelіски і литі з чавуну хрести. Є німецькомовні епітафії. На надгробках зустрічаються герби і клейма майстерень (Фото 12, 13).

Церква Собору Пресвятої Богородиці та Святої Теклі була споруджена на дубових підвалинах із соснового дерева у формі хреста та увінчувалась великою банею (Фото 14). Один із бічних престолів був посвячений Св. Теклі, яка вважалася покровителькою церкви. Дата її

14. Давня церква Собору Пресвятої Богородиці та св. Теклі. Фото і пол. XX ст.
(Джерело: Броди і Брідщина. Історично-мемуарний збірник. - Торонто - Онтаріо. 1988. - С.267)

будівництва невідома, але оскільки в документальних джерелах, які стосуються історії церкви, згадується метрична книга із записами, починаючи від 1743 р., то роком спорудження храму традиційно і вважається 1743 рік. У 1819 р. церква була перебудована. У 1907 р. проведено її загальний ремонт: гонти замінено бляхою, підправлено фундамент та стіни. У 1928 р. до храму було закуплено дерев'яний престол, вирізьблений майстром Наконечним з Кам'янки-Струмилівської (Кам'янки-Бузької). В 1932-1934 рр. церкву розписали майстри Олександр із сусіднього села Дітківці, його син Луків та брат тодішнього пароха на прізвище Гаврилюк. На жаль, церква згоріла у 1944 р. під час військових дій [15, с. 58-59; 32, с. 221]. Зараз в середині вцілілих фундаментів храму стоїть невеличка капличка. Проте збереглася дерев'яна дзвіниця, що стояла поруч і яка нині перебуває в стані руйнування (Фото 15).

3. Новичина

Для продовження мандрівки за маршрутом, варто повернутися назад на вул. Старобридську й рухатися на схід. Проїшов-

15. Дзвіниця Церкви Собору Пресвятої Богородиці та св. Теклі, липень 2006 р.

ши під мостом, через який пролягає автотраса Київ – Чоп, потрапляємо на територію колишнього села Новичина, згадка про яке датується 1770 р. Коли у 1830-х рр. Російська імперія ліквідувала рештки греко-католицьких парафій, включно із Почаєвом, на Новичині оселилося кілька родин-утікачів із сусідньої Волині, в їхньому числі й родина Чорніїв [32, с. 209-210].

На Новичині прямуємо в кінець вулиці. Зліва, на північ, де починається ліс, серед дерев збереглися фундаменти палацу власників села Дітківці у ХІХ – поч. ХХ ст. баронів Радзейовських [32, с.214]. Справа, на південь, поміж двох останніх будинків знаходиться ще один старовинний пам'ятник. На квадратній основі поміщена п'ятиярусна кам'яна фігура, завершена карнизом, на якому встановлений сучасної роботи металевий хрест (яким було первісне завершення фігури – невідомо). З фронтальної сторони в ніші вирізьблено зображення Св. Миколая, під яким є напис: «Стий Диміон», нижче на базі інший напис: «Фундатори, Николай Чорній і Диміон Котовичь дня 25 мая 1865». З лівого боку в ніші вирізьблене зображення Св. Футинії, під яким напис: «Святая Футинія», нижче на базі викарбувано: «Відновлено правнуком фундатора – Юліаном Чорнієм. 25 мая 1991 р.». З тильної сторони фігури в ніші знаходиться зображення Св. Антонія Падуанського з маленьким Ісусом на руках [16, с. 89-90].

Із цього місця, для продовження мандрівки за маршрутом, потрібно повернутися трішки назад (близько 80 м) і звернути в перший провулок ліворуч. Дорога введе до переходу, що пролягає попід залізничною колією. Пройшовши через перехід, потрібно повернути направо й рухатися на захід у напрямку автотраси Київ – Чоп. Проте якщо піти лісом по дорозі прямо на південь, а потім на схід, можна потрапити на територію колишньої цегельні [32, с.213]. Дійшовши до автотраси, повертаємо ліворуч і прямуємо дорогою, попри поле зліва, та автотрасою, що праворуч в південно-західному напрямку. Подолавши 500 м, підходимо до перехрестя вул. Тернопільської і автотраси Київ – Чоп. Далі, обережно перетнувши пішохідним переходом автотрасу, прямуємо вул. Тернопільською в північно-східному напрямку.

4. Вул. Тернопільська

Ця південно-східна частина Старих Бродів сформувалася вздовж асфальтової дороги, яка пролягає з Бродів до Тернополя через селище Підкамінь та містечко Залізці. Стара топонімі-

чна назва цієї частини Старих Бродів має назву Липки, через те що колись уся ділянка теперішньої вул. Тернопільської була висаджена липами, які остаточно зрізали під час реконструкції вулиці у 1989-1990 рр. [7].

За 150 м від перехрестя, з південної сторони вул. Тернопільської, розташований новий старобродський цвинтар, закладений у 1930-х рр. [6]. Найпомітнішим об'єктом на цвинтарі є символічна «Могила героїв». Пам'ятка виглядає таким чином: на штучно насипаний курган ведуть бетонні сходи з масивними мурованими перилами. Могила завершує невисокий двоярусний постамент у формі обеліска з хрестом. На постаменті можна бачити таблицю з написом: «Пам'ятка споруджена в 1942, зруйнована більшовиками в 1946, відновлена 1993». Хрест, що увінчує символічну могилу, виготовлений з металу, в центрі розміщене коло у вигляді сонця з написом: «Слава Борцям за волю України». У центрі кола знаходиться герб України – Тризуб [16, с. 90-91].

На території цвинтаря можна бачити пам'ятники к. ХІХ – поч. ХХ ст. – це перенесені сюди з інших місць фігури. Також тут поховані: Гнат Якимович Кучер (1919-2001), краєзнавець; Степан Павлович Демчук (1892-1993), учасник національно-визвольних змагань, вояк УГА; Руслан Олександрович Мазунов (1979-2014), український військовик, майор, бортовий авіаційний технік вертолітної ланки 16-ї окремої бригади армійської авіації 8-го армійського корпусу Сухопутних військ ЗС України, який загинув в ході антитерористичної операції поблизу Слов'янська Донецької області.

Навпроти цвинтаря, де в 1930-х рр. Українське спортивне товариство «Богун» збудувало «спортову площу» [32, с. 217], знаходиться сучасна старобродська церква Собору Пресвятої Богородиці з престольним празником св. Теклі Первомучениці (Фото 16).

Майже 45 років жителі Старих Бродів не мали своєї святині і ходили на богослужіння до церкви Різдва Пресвятої Богородиці в Бродах. Лише в 1990 р. на зборах Старобродської громади взялися вирішуватися питання будівництва каплички. Автором проекту каплички став старобродщанин Дмитро Молодій. Невеличкий храм, за розмірами 15 x 7 м, однобанний з хорами, парафіяни Старих Бродів зуміли збудувати за рік. Іконостас для каплиці змайстрував талановитий різьбяр Едуард Бучинський, розпис іконостасу виконав художник Роман Ковальчук, а стелю храму розписали художники Ігор Стасюк та Анатолій Барилко. Усі мистецькі

16. Сучасна церква Собору Пресвятої Богородиці та св. Теклі, 7 жовтня 2006 р.

деталі з металу для каплиці виконав Роман Шуст. Фундатором будівництва каплички була греко-католицька громада, у той час кількістю на більше 40 родин. 19 грудня 1991 р. старобрідські парафіяни вже зустрічали свого священика о. Івана Вихора [30, с.597-598].

Тим часом також було розпочато роботи зі

спорудження нового мурованого храму. Проект плану церкви розробив архітектор зі Львова В. Швець. У США Ю. Чорній створив допомогивий комітет зі збору коштів для побудови церкви на Старих Бродах. У цій справі йому найбільше допомагали Василь Ціхацький (Канада) та Богдан Качор (США). Територію під храм

виділив тодішній голова районної ради Ростислав Данилюк. Уже в травні 1991 р. було освячено місце і наріжний камінь під фундамент церкви, у липні 1991 р. – залито бетоном фундамент церкви, а восени наступного року зведено великий тридільний корпус. У серпні 1993 р. церкву увінчано банями. Велику активність в процесі будівництва нової старобродської церкви проявили Микола Реп'янський – один із організаторів греко-католицької громади на Старих Бродах та будівничі Дмитро Яцій, Степан Стеблій, Борис Ситко. Усіма інженерними роботами керував Ярослав Молодій. Наприкінці вересня 1994 р. у храмі проведено перші Богослужіння. Нова церква перейняла традиції попередньої святині – бічний вівтар має назву св. Теклі, а сам храм – Собору Пресвятої Богородиці. Новозбудовану церкву було урочисто освячено 6 серпня 1995 р. [30, с. 599-600]. Дерев'яну каплицю згодом розібрали й перенесли в іншу частину Старих Бродів – на територію мікрорайону «Червоні Казарми», де 6 листопада 2005 р. її освятили на честь Пресвятої Богородиці Володарки України [25].

Від церкви, дотримуючись маршруту, прямуємо до початку вул. Тернопільської. Пройшовши близько 600 м, знову підходимо до залізничного переїзду тільки вже з протилежного боку. Саме тут у давнину розходилися Підкамінський та Золочівський шляхи [32, с.212], а нині – роздоріжжя Львівської та Тернопільської вулиць (Фото 17). Наприкінці XIX ст., на

місці теперішнього продуктового магазину знаходився заїжджий двір із назвою «Гастерія». За цим заїжджим двором у 1900 р. збудували найбільший в усьому Бродському повіті млин із шести поверхів. У ньому перемелювали 10 вагонів борошна за добу. У 1915 р. його підпалили відступаючі російські війська. Очевидці розповідали, що вітер ніс палаючі куски дерева аж до с. Гаї Старобродські. Пізніше місцевість, де стояв млин, називали Млинівка [32, с. 213].

5. Вул. Львівська

Мандрівку продовжуємо по вул. Львівській і прямуємо в південному напрямку. З правого (західного) боку варто звернути увагу на цікавий сецесійний будинок з мансардним поверхом за адресою Львівська, 12. У цій будівлі свого часу розташовувалося польське «Товариство народної школи» («Towarzystwo szkoły ludowej») [8].

Далі на маршруті, в кінці низки будинків з правої (західної) сторони, відкривається мальовничий краєвид на ще не забудовану долину річки Суховілки. Минаємо прилеглу з правого боку вул. Т. Костюшка – давньої дороги, що принаймні в XVI – XVIII ст. вела до Львова через містечко Соколівка [24, с.24-26], і виходимо на міст через р. Суховілка. За 70 м ліворуч (зі сходу) прилягає вул. Заставки, спочатку на схід до траси Київ – Чоп, а далі – на південь, близько 900 м. Саме тут знаходиться південна частина Старих Бродів з однойменною назвою.

17. Місце з'єднання вул. Тернопільської та Львівської, 25 квітня 2009 р.

Заставки – територія за ставками, яких у давнину могло бути багато загачено на Суховілці [7].

На південний схід від Заставків, на обох берегах Суховілки, знаходиться відома пам'ятка археології Броди-І. Це багаточислове поселення, відкрите археологічною розвідкою краєзнавця І. Богдана. Товщина культурного шару тут – 0,3-0,4 м, виявлені матеріали доби мезоліту, висоцької, вельбарської культур, а також давньоруського часу XII – XIII ст. Ця пам'ятка досліджувалась археологічними експедиціями 1982 та 2014-2017 рр. [21, с. 173-174; 22; 23].

На південь від повороту на вул. Заставки, на роздоріжжі, утвореному злиттям вул. Львівської та траси Київ – Чоп, раніше знаходився піщаний пагорб Голда (у другій пол. XIX ст. його розібрали на потреби міста, можливо, на будівництво залізниці). На думку історика Д. Чобота (1952), на його вершині могло знаходитися староруське городище XI – XIII ст. [31, с. 27-30]. Проте його існування не підтверджено жодними археологічними матеріалами.

Ліворуч (із заходу) в посадці Топольки між вул. Зеленою та Г. Храпая, де нині знаходиться каплиця Св. апостолів Петра і Павла, освячена 12 липня 2010 р. (належить до УПЦ КП) [5, с.22], у 1864 р. було збудовано велике лікєро-горілане підприємство братів Капелюшів. Цю фабрику називали популярно «гаракарнеу», бо в ній, між іншим, виробляли широко відомий лікер «Арак». На цьому заводі працювало понад 130 робітників. Відступаючі російські імперські війська в 1915 р. знищили підприємство, як і всі інші важливі споруди. Ще до Другої світової війни місцеві мешканці згадували, як вони відрами черпали з ровів злитий спирт, а як його не стало, то з просякнутої спиртом землі варили самогон [32, с.213].

6. Червоні Казарми

Від посадки Топольки маршрут пролягає праворуч на вул. Г. Храпая, а далі – до південно-західної частини Старих Бродів – мікрорайону «Червоні Казарми» (стара польська назва Червоні Кошари). Цю вулицю було закладено у 1986 р. і присвоєно їй ім'я Григорія Архиповича Храпая. 24 червня 1941 р., при виконанні бойового завдання, Г. Храпай завдав влучного бомбового удару по скупченню німецьких танків і бронетранспортерів у районі північно-західної частини Бродів. Літак Храпая був підбитий німецькою зеніткою і загорівся. Відважний льотчик спрямував палаючу машину на танкову колону. За здійснення тарану наземної цілі Г. Храпай був посмертно нагороджений орде-

ном Червоного Прапора. Разом із командиром загинули його бойові товариші – штурман, лейтенант Василь Філатов, і стрілець-радист, старший сержант Григорій Тихомиров [5, с. 21].

За 400 м виходимо до брами КПП в/ч. Це і є Червоні Казарми. Ліворуч (на південь) розташована вже згадувана дерев'яна каплиця Пресвятої Богородиці Володарки України, що належить греко-католицькій громаді мікрорайону. Праворуч (на південь) розкинувся житловий масив, збудований переважно в 1970-1980-х рр. Саме йому присвячена цікава стаття Тетяни Гілевич «Червоні казарми (кошари): Дослідження від перших згадок до сьогодення» [5].

Старожили розповідають, що до початку Першої світової війни тут перебувала австрійська військова кіннота. Очевидно, там знаходилися й військові будівлі. Загалом, це були одноповерхові довгі будинки, що використовувалися під житло солдат та стайні для коней [5, с.19].

У міжвоєнний період польська влада розпочинає будівництво сучасних казарм із цегли червоного кольору. Червону цеглу виготовляли зі спеціальної глини, привезеної з-за кордону. До неї додавали червоний барвник. До цементного розчину, який скріплював цеглу, додавали яєчні жовтки, щоб стіни були міцніші. На початках дахи у казармах були покриті очеретом. Будівлі збереглися до сьогодні, а саме: триповерховий будинок з прилеглими одноповерховими добудовами, де знаходилися склади та конюшні. Керував будівельними роботами українець Іван Савович Сокалюк, який закінчив вищу технічну школу у Львові. Є різна інформація щодо датування будівництва. Казарми зведено або у 1932-1933 рр., або в 1937-1939 рр. [5, с. 19; 32, с. 217].

За часів польської влади в казармах розташовувався 13-й дивізіон кінної артилерії, що належав до Кресової бригади кавалерії (первісна назва – II самостійна бригада кавалерії «Броди»). У 1939 р. тут знаходився табір для польських військовополонених.

Про історію Червоних Казарм в часи нацистської окупації (1941-1944 рр.), на жаль, нічого не відомо. Збереглися відомості лишень про те, що ці військові будівлі були частково зруйновані [5, с. 19-20].

Після закінчення Другої світової війни відбудовою казарм знову керував І. С. Сокалюк. Було покладено перебудувати дахи, яке збереглося до сьогодні, та добудовано нові споруди. Після війни тут дислокувався 807-й штурмовий авіаційний Севастопольський полк, який згодом неодноразово змінював назву. Від червня

1961 р. до грудня 1979 р. — 55-й окремий вертолітний Севастопольський полк. Із січня 1980-го до листопада 1995-го — 119-й окремий бойовий вертолітний полк Прикарпатського військового округу. Із листопада 1995 р. до серпня 2003 р. — 3-тя бригада армійської авіації. Із серпня 2003 р. до грудня 2012 р. — 3-й окремий полк армійської авіації. Від грудня 2012 р. — 16-та окрема бригада армійської авіації [5, с. 20; 33]. До речі, бригада брала участь у бойових діях під час війни на сході України. 2 травня 2014 р. два вертольоти Мі-24 бригади були збиті під Слов'янськом. Загинуло п'ятеро військових: Руслан Володимирович Плоходько, 1975 р. н., Сергій Сергійович Руденко, 1979 р. н., Олександр Борисович Сабада, 1979 р. н., Микола Миколайович Топчій, 1973 р. н., та Ігор Іванович Грішин, 1975 р. н. 24 червня того ж року під Слов'янськом був збитий Мі-8 із цієї ж бригади. У катастрофі загинуло 9 чоловік, серед них: Андрій Володимирович Белкін, 1977 р. н., Руслан Олександрович Мазунов, 1979 р. н., Дмитро Васильович Шнигур, 1981 р. н.

Ще один Мі-8 був збитий 7 серпня під селом Березове Донецької області. 14 жовтня 2014-го при виконанні службових обов'язків біля Донецького аеропорту загинув солдат бригади Богдан Васильович Крупницький (1991 р. н.) [9; 33].

Відразу за каплицею Пресвятої Богородиці

Володарки України починається лісова дорога, якою можна обійти військову частину по периметру. Ця ділянка маршруту складає майже кілометр. Відтак, прямуючи маршрутом, що пролягає попри огорожу військової частини, виходимо на територію колишнього промислового поселення Шваби, що починається з протилежного боку від брами КПП Червоних Казарм.

7. Завершення маршруту — Шваби

На північний-схід від маршруту знаходиться деревообробний завод ДП «Бродівське лісове господарство». Традиція цього заводу сягає поч. ХХ ст. Спочатку тут було велике деревообробне підприємство — тартаки спілки «Форест», яке близько 1910 р. розбудував Вільгельм Шмідт. В 1923 р. тартак, що мав дві пилорами і сім циркулярних пил, продукував понад 13 тисяч метрів кубічних соснини і 3,3 тисячі дуба та вільхи. Тартаки були з'єднані з лісовими комплексами на північний захід від Бродів вузькоколійною залізницею, довжиною понад 60 км. У передвоєнні роки підприємство перебрала нова установа «Спілка Броди» [32, с. 213].

Щодо самих Швабів, то це територія, яка знаходиться у південно-західній частині міста за залізничним вокзалом. Колись ці землі належали до приміського села Смільне. Поселення Шваби розвинулося в другій пол. ХІХ ст. після

18. Палац В.Шмідта, 7 жовтня 2006 р.

прокладення залізниці і будівництва вокзалу, а найбільше – на поч. ХХ ст., коли у 1900 р. Брідський маєток (місто з довколишніми селами) купив підприємець Вільгельм Шмідт. До Першої світової війни тут сформувалася промислова зона, де розташовувалася низка підприємств, та було збудовано чимало будинків для робітників. Серед фахівців, які працювали на підприємствах і на залізниці, було чимало приїжджих австрійців та німців, яких місцеве населення називало «швабами». Звідси і пішла назва поселення. Окрім промислових і житлових об'єктів, на території Швабів до Першої світової війни знаходилося два палаци та парк [2, с. 46].

Далі маршрут пролягає на захід в сторону вул. Й. Рота. З лівого боку (на південь) можна бачити залишки розкішного колись парку поч. ХХ ст. Також тут ще залишилися руїни басейну, бетонні підпори давно неіснуючої вузькоколійки, що належала спілці «Форест», та невеличка будівля, зведена колись із сірої силікатної цегли – збережений фрагмент величного палацу, знищеного під час Першої світової війни. Праворуч (на північ), за бетонною стіною часів СРСР, можна побачити великий двоповерховий палац початку ХХ ст., що належав вже згаданому підприємцю Вільгельму Шмідту. Донедавна пам'ятка використовувалася військовими, та останніми роками стоїть пустою (Фото 18).

19. Йозеф Рот (1894-1939), 1926 р. (Джерело: Йозеф Рот // Вікіпедія - вільна енциклопедія).

Продовжується маршрут вулицею Й. Рота, де вона різко повертає на північний захід. Свою назву вулиця отримала у зв'язку з тим, що Шваби вважаються можливим місцем народження

20. Будинки на Швабах, 25 квітня 2009 р.

відомого австрійського письменника єврейського походження Йозефа Рота (1894-1939) [26, с. 10] (Фото 19). З лівої (південної) сторони бачимо дві релігійні споруди. Перша з них – це сучасна дерев'яна однобанна церква Покрови Пресвятої Богородиці, що належить місцевій громаді УГКЦ. Друга – Зал царства Свідків Єгови бродської громади.

Дещо далі справа (з півночі) на людському обійсті стоїть фігура. На бетонованій основі стоїть чотирикурсний, декоративної роботи кам'яний постамент, завершений карнизом. Зверху карнизу, на двокурсній основі, розміщене сучасної роботи Розп'яття. На фронтальній стороні фігури, в ніші – барельєфне зображення Богородиці з маленьким Ісусом Христом на руках. Внизу напис: «... U SYNU OJCA PRZEDWIECZNEGO PRZYTUL NAS DZIECI DO SERCA SWEGO». З лівого боку, в ніші – барельєфне зображення Св. Антонія Падуанського з маленьким Ісусом на руках, внизу напис: «S.

ANTONI». Справа, в ніші – барельєфне зображення Св. Миколи, внизу напис: «S. MIKOLAJ», ще нижче напис: «ROK 1871» [10, с. 91].

Дійшовши до старих двоповерхових житлових будинків (Фото 20), маршрут повертає направо (на північ) і продовжується до переїзду під залізничним полотном. Зліва (на захід) відкривається вигляд на три старі одноповерхові житлові будинки поселення. Оминувши ліворуч (із заходу) невеличкий ставок, бачимо поворот направо (на схід), від якого видно ще два цікаві будинки поч. ХХ ст.

Далі маршрут пролягає по під мостом залізниці і виводить на дорогу, що веде від с. Смільне до залізничного вокзалу Бродів. Відтак мандрівку потрібно продовжити в східному напрямку, і через 450 м (останній відрізок маршруту) вона завершується біля залізничного та автобусного вокзалів. Звідси мандрівники можуть виїхати з Бродів у потрібному напрямку або повернутися в центр міста.

Джерела та література:

- Бернгаут Едмунд. Діяльність державної гімназії ім. Юзефа Коженевського в Бродях // Гімназія в Бродях: від минувшини до відродження. Випуск 3. (Матеріали третьої науково-теоретичної конференції, присвяченої 150-ти річчю створення гімназії, 19 червня 2015 р.) / Упорядники Н.Присяжнюк, А.Корчак. – Броди: Бродівська гімназія ім. І.Труша. 2015. – С.31-39.
- Броди. Міська абетка [Текст]: довідник / Громадська організація «Край». – Львів: ПП «Видавництво «Бона», 2017. – 52 с.: іл.
- Бродівська ЗОШ І-ІІІ ст. Історія нашої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://brody4.ucoz.com/index/istorija_nashoji_shkoli/0-2 [11.10.2017].
- Бродівська ЗОШ І-ІІІ ст. Музей школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://brody4.ucoz.com/index/muzej_shkoli/0-55 [11.10.2017].
- Гілевич Т. Червоні казарми (Кошари): Дослідження від перших згадок до сьогодення // Брідщина – край на межі Галичини і Волині. Випуск 4. (Матеріали п'ятої краєзнавчої конференції присвяченої Дню пам'яток історії та культури). – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей. 2011. – С.18-22.
- Записано зі слів Зварича Теодора Миколайовича, 1930 р.н., уродженця с. Тетильківці (Зараз Наквашанська сільрада Бродівського району), краєзнавця.
- Записано зі слів Корчака Андрія Михайловича, 1975 р.н., уродженця м. Броди, краєзнавця, старшого наукового співробітника Бродівського історико-краєзнавчого музею.
- Записано зі слів Стрільчука Василя Михайловича, 1978 р.н., уродженця м. Броди, краєзнавця, директора Бродівського історико-краєзнавчого музею.
- Книга пам'яті полеглих за Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://memorybook.org.ua> [11.10.2017].
- Ковальчук Г. Пам'ятники м. Броди // Брідщина – край на межі Галичини й Волині. Випуск 3. (Матеріали четвертої краєзнавчої конференції, присвяченої Дню пам'яток історії та культури). – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей, 2010. – С.28-35.
- Корчак А. Броди – багатокультурне місто // Брідські вісті. – № 1(4). – Серпень 2016. – С.1-2.
- Корчак А. Деякі спостереження щодо дублювання назв окремих населених пунктів колишньої Плісеської землі на території Бранічевського округу в центральній Сербії та інших регіонах цієї країни (Версія 2) // На межі територій та епох... [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.namezhi.com.ua/index.php/1682-deiaki-sposterezhennia-shchodo-dubliuvannia-nazv-okremykh-naselenykh-punktiv-kolyshnoi-plisneskoizemli-na-terytorii-branichevskoho-okruhu-v-tsentrlnii-serbii-ta-inshykh-rehionakh-tsiiei-krainy-andrii-korchak> [11.10.2017].
- Корчак А. Дублювання назв окремих населених пунктів колишньої Плісеської землі на території Бранічевського округу в центральній Сербії та інших регіонах цієї країни // Наукові записки. Випуск XI. – Рівне, 2013. – С.73-79.
- Корчак А., Зварич Т. Польові дослідження нового юдейського цвинтаря у Бродях в грудні 2015 – квітні 2016 рр. // Брідщина – край на межі Галичи-

- ни й Волині. Збірник 10. (Матеріали одинадцятої краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Галини Столяр). – Львів: Растр-7, 2017. – С.48-51.
15. Корчак А. Історія християнських храмів та монастирів м. Броди к. XVI – 1-ої п. XX ст. // Брідщина. Літературно-краєзнавчий журнал. – № 19. – Броди. 2008. – С.52-72.
16. Корчак А., Ковальчук Г. Каталог фігур та пам'ятних хрестів м. Броди та с. Смільно // Бродівщина – край на межі Галичини й Волині. Випуск 2. – (Матеріали третьої краєзнавчої конференції, присвяченої 925-й річниці першої писемної згадки про Броди та 425-й річниці надання Бродам магдебурзького права. 3 квітня 2009 р.) – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей. 2009. – С.86-93.
17. Корчак А., Ульянов В. Старі Броди чи Тріброді? До проблеми назви та локалізації Бродів XI – XV ст. // Бродівщина – край на межі Галичини й Волині. Випуск 2. (Матеріали третьої краєзнавчої конференції, присвяченої 925-річниці першої писемної згадки про Броди та 425-й річниці надання Бродам магдебурзького права. 3 квітня 2009 р.) – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей, 2009. – С.35-40.
18. Корчак А., Ульянов В. Християнський некрополь м. Броди визначна пам'ятка історії та культури європейського значення к. XVIII – пер. пол. XX ст. // Брідщина – край на межі Галичини й Волині. Збірник 9. (Матеріали одинадцятої краєзнавчої конференції). – Броди: Просвіта, 2016. – С.5-13.
19. Лясота Еріх зі Стеблева. Щоденник / переклали з німецької Галина та Іван Сварники // Жовтень – № 10 (480). – Львів. Жовтень 1894. – С.97-110.
20. Левус В. Старожили розповідають ... Цікаво знати // Голос відродження. – № 26 (6975). – Субота, 2 березня 1991. – С.4.
21. Онищук Я. Археологічні пам'ятки Бродівського району Львівської області (за матеріалами Бродівського історико-краєзнавчого музею) // Археологічні дослідження Львівського університету. – Випуск 11. – Львів, 2008. – С.172-194.
22. Онищук Я., Вітвіцька Г. Деякі підсумки дослідження багатошарового поселення Броди-I // Брідщина – край на межі Галичини й Волині. Збірник 10. (Матеріали одинадцятої краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Галини Столяр). – Львів: Растр-7, 2017. – С.5-13.
23. Онищук Я. Дослідження багатошарового поселення Броди-I в околиці Старих Бродів // Брідщина – край на межі Галичини й Волині. Збірник 8. (Матеріали дев'ятої науково-краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному дню пам'яток історії та культури. 24 квітня 2015 р.). – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей, 2015. – С.5-11.
24. Савчин А. Бродівський відрізок торгівельного шляху з України у європейські країни (XVII-XVIII ст.) // Брідщина. Літературно-краєзнавчий журнал. – № 19. – Броди. 2008. – С.22-31.
25. Сокальсько-Жовківська єпархія Українська греко-католицька церква. Бродівський деканат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sokaleparchy.org.ua/index.php/2009-06-02-08-03-45/parafii/868-brodivskyj> [11.10.2017].
26. Стрільчук В. Вулиця Залізнична в історії Бродів / Брідщина – край на межі Галичини й Волині. Випуск 4. – (Матеріали п'ятої краєзнавчої конференції, присвяченої Дню пам'яток історії та культури) – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей. 2011. – С.6-11.
27. Стрільчук В. З історії будівництва залізниці у Бродах // Броди вечірні. – Броди, 24 серпня 2007 р. – П'ятниця. – № 1(321). – С.2.
28. Ульянов В. Броди на початку XIX століття в спогадах Юзефа Коженювського // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Випуск VI. – Рівне: видавець Олег Зень, 2008. – С.91-97.
29. Ульянов В. План Бродів кінця XVIII ст. На військовій мапі Галичини 1779-1782 рр. // Бродівщина – край на межі Галичини й Волині. Випуск 1. (Матеріали другої краєзнавчої конференції, 18 квітня 2009 р.). – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей, 2008. – С.31-37.
30. Чернишова Н. Собор сердець наших // Броди і Брідщина. Історично-мемуарний збірник. – Броди. 1998. – С.592-601.
31. Чобіт Д. Як виникло місто Броди. – Броди: Просвіта, 2002. – 48 с.
32. Чорній Ю. Старі Броди // Броди і Брідщина. Історично-мемуарний збірник. – Торонто – Онтаріо. 1988. – С.207-224.
33. 16-та окрема бригада армійської авіації (Україна) // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/16-та_окрема_бригада_армійської_авіації_\(Україна\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/16-та_окрема_бригада_армійської_авіації_(Україна)) [11.10.2017].
34. Baracz S. Kronika Oleska. Репринтне видання 1864 р. / Передмова Д. Чобота. – Броди: Просвіта, 2005, – 112 с.
35. Baracz S. Wolne miasto handlowe Brody. – Lwow, 1865. – 198 s.
36. Bernhaut E. Obrazki z przeszlosci Brodow i powiatu Brodzkiego. – Brody, 1938. Nakladem Towarzystwa Rozwoju Ziem Wschodnich. Kolo w Brodach. – 91 s.

Спогади Пилипа Клопотовського як джерело для дослідження революційних подій на Шепетівщині в 1917-1921 рр.

Анотація: У фондах музею М. Островського у Шепетівці зберігаються листи і спогади унтер-офіцера царської армії, повного георгіївського кавалера, згодом члена ВКП(б), колишнього працівника цукрового заводу, а згодом його директора – Клопотовського Пилипа Адамовича. Незважаючи на те, що він був більшовиком-комуністом, деякі його свідчення можна використати для дослідження революційних подій на теренах Шепетівського району в 1917-1921 рр., а також встановити, як і коли змінювалася влада в Шепетівці та хто в цих подіях брав участь.

Ключові слова: Шепетівка, Пилип Клопотовський, полк імені Винниченка, Василь Линник, ревком.

У 1917 р. Шепетівка була невеликим провінційним містечком, центром волості. Населення становило близько 11 тис. чоловік, однак до 1921 р. воно зменшилося до 8 тис. На той час містечко було великим центром залізничних (у п'яти напрямках) та шосейних доріг. Саме цей факт призвів до того, що Шепетівка стає ареною постійних збройних сутичок між різними політичними силами впродовж 1917-1921 рр.

Наприкінці лютого 1917 р. в Росії відбулася демократична революція. Звістка про неї дійшла до Шепетівки лише на третій день. У містечку відбувається мітинг, створюються Ради робітничих і солдатських депутатів [3, с. 362].

Зі спогадів Пилипа Клопотовського ми дізнаємося, що в цей час в Шепетівці перебував гарнізон 10-го полку, який відразу оголосив себе прихильником Центральної Ради. Створюється і Рада, яка представляла інтереси Центральної Ради. Її очолював Василь Линник. Окрім 10-го полку в Шепетівці, на кошти графа Потоцького було створено польський полк (легіон) під командуванням колишнього царського офіцера капітана Германовського. Він тісно співпрацював з 10-им полком і місцевою радою [1, арк. 8].

Досить детально Пилип Адамович згадує про події в Шепетівці у перші місяці після Жовтневого перевороту та встановлення в ній Радянської влади. У цей час Клопотовського призначають командиром 502-го збільшовизованого полку Червоної Гвардії. На початку грудня 1917 р. ця військова одиниця, а також 503-й Чи-

гиринський полк під командуванням Безсмертного (селянин з м. Красилова) з трьох сторін атакував м. Шепетівка. Через значний спротив 10-го українського полку та польського легіону графа Потоцького бій тривав більше доби і закінчився поразкою останніх.

Через деякий час у Шепетівці на цукровому заводі був проведений мітинг, на якому комісар збільшовизованої дивізії Медведовський оголосив у містечку Радянську владу. Було обрано революційний комітет, який приступив до виконання усіх вказівок центру. У Шепетівці й навколишніх селах робітничо-селянські комітети приступили до розподілу поміщицьких земель та маєтків [1, арк. 9]. Цікаві відомості Пилип Адамович подає про політичне життя Шепетівки після підписання мирних договорів уряду УНР з країнами австро-німецького блоку. У містечко в цей час повертається син графа Потоцького, колишній поручик царської гвардії, лейтенант гвардійського полку. З ним був каральний загін (близько ста чоловік), до якого входили придворні козаки Панфілов, Калачов, Булакін, Зоренба, Муравський та інші.

Відновлюється влада Центральної Ради, яку у Шепетівці представляли Василь Линник, Ривун, Самотива, Сичук Станіслав Петрович, Винников. Також було створено державну варту (поліцію), якою керував Яремчук. Місцевою владою видаються перші накази, а саме: здати зброю, знести все майно, яке було взято у графських маєтках, всі землі разом з посівами поверталися поміщикам. За образу графського маршалка Собіщанського і політичну агітацію було заарештовано більшовиків Пилипа Димчука, Болеслава Ейсмонта і багатьох селян. Будівлю більшовицького ревкому було ліквідовано [1, арк. 11].

Діяла в містечку і партія БУНД, до якої входили Йосип Білоус, брати Кац, брати Бухмани [2, арк. 2].

В роки Української Держави гетьмана Павла Скоропадського влітку 1918 р. у Шепетівці, на двох станціях Західній і Подільській, спалахнув страйк залізничників. Рух поїздів був зупинений. Багатьох залізничників було заарештовано і вислано. В цей час у містечку створюються дві підпільні більшовицькі організації – на цукровому заводі та залізничній станції Шепе-

тівка-Подільська. Першу очолював Василь Олександрович Ковальчук. Членами були Іван Линник, Серветник, П. Клопотовський, Денищук, Сергій Ковальчук та інші [1, арк.13]. До другої входили Ананій Слюсар, Бугайчук, Передрійчук, Денисюк, Нетекс, Д. Островський, Ворончук [2, арк. 1].

Пригадує Пилип Клопотовський, як його заарештовувала державна варта. Одного дня до цукрового заводу прибуло 100 кіннотників і піхотинців на чолі з поручиком М. Дручиком. Було заарештовано Пилипа Адамовича Клопотовського та Сергія Ковальчука. Спочатку їх відвезли до німецького коменданта – генерала Корфа, який після нетривалого спілкування з ними наказав відправити заарештованих до в'язниці [1, арк. 13-14].

У листопаді 1918 р. на Шепетівщині, як і по всій країні, спалахують антигетьманські повстання. Клопотовський згадує, що в цей час робітники Шепетівського цукрового заводу підіймають повстання, згодом до них приєдналися залізничники. Окрім того, на допомогу їм зі Славутських лісів підійшов повстанський загін під керівництвом селянина Солдатюка. Німецький гарнізон оголосив про свій нейтралітет. Його комендант, генерал Корф, заявив: «Не чіпайте нас, ми їдемо і вас не будемо чіпати».

На базарній площі був проведений мітинг, після якого було організовано загін із 500 добровольців. Було вирішено йти на Хролин, де перебував каральний загін гетьманців під командуванням місцевого поміщика Ковальського. Бій в районі Хролина тривав цілий день і завершився пізно ввечері поразкою гайдамацького загону. Ковалевський потрапив у полон, був убитий повстанцями, а тіло закопане за залізничним насипом у каналі. Пізніше до повсталіх приєднався ще один загін під командуванням Василя Продоуса з м. Красилова. Згодом усі три повстанські загони об'єдналися в один під загальним командуванням Ананія Слюсара (до цього часу був командиром повстанського загону в місті Гриців). Василь Продоус і Пилип Клопотовський були його заступниками. Після проведеного мітингу повстанці вирішили йти на Київ, скидати владу гетьмана Скоропадського.

Зі спогадів Клопотовського стає зрозумілим, що в цьому повстанському загоні були й колишні представники Центральної Ради і уряду УНР – Василь Линник, Самотива, Винников, Сичук, Шевченко, Золотаренко.

Пізніше, як зазначає Клопотовський, у січні 1919 р. на мітингу, який відбувся на цукровому заводі у Шепетівці, під час організації повіто-

вої Ради, яка представляла інтереси Директорії УНР, виступили Золотаренко та Голуб. Вони закликали населення голосувати за висунутих ними кандидатур, при цьому застерігали не підтримувати більшовиків [1, Арк. 15-16].

Після вбивства Василя Ковальчука підпільний більшовицький ревком очолив Іван Семенович Линник, а його заступником призначено Адося. Членами ревкому були Мануїлов, Серветник, С. Ковальчук, Денищук [1, Арк. 18].

Далі зі спогадів Клопотовського ми дізнаємося про прізвища управляючого заводською жандармерією та управляючого цукровим заводом в Шепетівці у лютому-березні 1919 р. Відповідно – Гнат Пацюк та Ліщинський. Також дізнаємося, що в Шепетівці перебував український полк імені Винниченка, до якого намагалися влити більшовика Сирветника, для підняття повстання в цьому полку. Пізніше його було виявлено і вбито [1, Арк. 20].

У травні 1919 р., після захоплення більшовиками Шепетівки, на мітингу було обрано місцевою владу. Головою виконкому було обрано Івана Линника, військовим комісаром – Пилипа Клопотовського. Але через кілька днів через тиф останній змушений був залишити цю посаду. Секретарем партійного комітету більшовиків було призначено Попова [2, Арк. 1].

У серпні-вересні 1919 р. Шепетівка перебувала під владою двох сил – поляків і військ УНР. Клопотовський розповідає, що першим у Шепетівку зайшов полк під командуванням сина графа Потоцького. Він утворив земуправу з поляків і кількох українців. Частина лікарні він перетворив під жандармське управління, т. зв. польську дефензиву. Одразу ж було заарештовано комісара продовольства Гіжицького, члена виконкому більшовиків Динищука, робітника цукрового заводу Корнієнка, електротехніка Іларіона Поліщука та інших. Біля лікарні було влаштовано шибеницю. Там було повішено 7 чоловік, у тому числі Динищука і Гіжицького. Після них вішали ще багато людей з різних населених пунктів. Недалеко від шибениці була пересильна в'язниця [1, Арк. 26-27].

Досить цікаві спогади Пилипа Клопотовського про 9-й петлюрівський повстанський комітет, який був ліквідований органами НКВС у 1921 р. в Шепетівці. Як свідчить Клопотовський, члени цього комітету намагалися підняти повстання в Шепетівці проти радянської влади. Командиром 9-го повстанського комітету був Яків Винников. Також до нього входили Голуб та Гайдай, колишній начальник станцій Шепетівка-1 та Подільської, Садовський, М. П. Кузь-

менко, С. П. Кузьменко, Золотаренко, Свідерський, Лукомський, Пасіка, Василь Блінда й інші повстанці.

Отже, спогади більшовиків, які встановлювали радянську владу на Шепетівщині, беззаперечно, є важливим джерелом для дослідження

історії Української революції 1917-1921 рр. у Південно-Східній Волині. Завдяки їм нам вдалося встановити прізвища членів виконавчих органів влади УНР у Шепетівці, керівників більшовицьких та єврейських партій, хронологію змін влади у містечку тощо.

Джерела та література:

1. Фонди Обласного літературно-меморіального музею М. Островського. – НА – 014/4.
2. Фонди Обласного літературно-меморіального музею М. Островського. – НД – а – 1644.
3. Лукашук О.В. Шепетівщина у добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) // Мате-

ріали міжнародної науково-краєзнавчої конференції «Південно-Східна Волинь: від давнини до сьогодення». – Шепетівка, 2015.

4. Гула А. Шепетівка. Історико-краєзнавчий нарис / А. Гула. – Львів, 1973. – 84 с.

Олексій НАГОРНЮК,

Олексій ЧЕРНИЦЬКИЙ

Етнографічна реконструкція бортницького пристрою для підйому на дерево (лезиво / жень)

Бортництво – традиційний привласнювальний промисел, старовинна форма лісового бджільництва лісової частини Європи, у північних районах Рівненщини (переважно в Березнівському, Сарненському та Рокитнівському районах) цей промисел досі існує. У 2018 р. бортництво було внесене в Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України [6], ведеться робота щодо внесення його до Міжнародного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО.

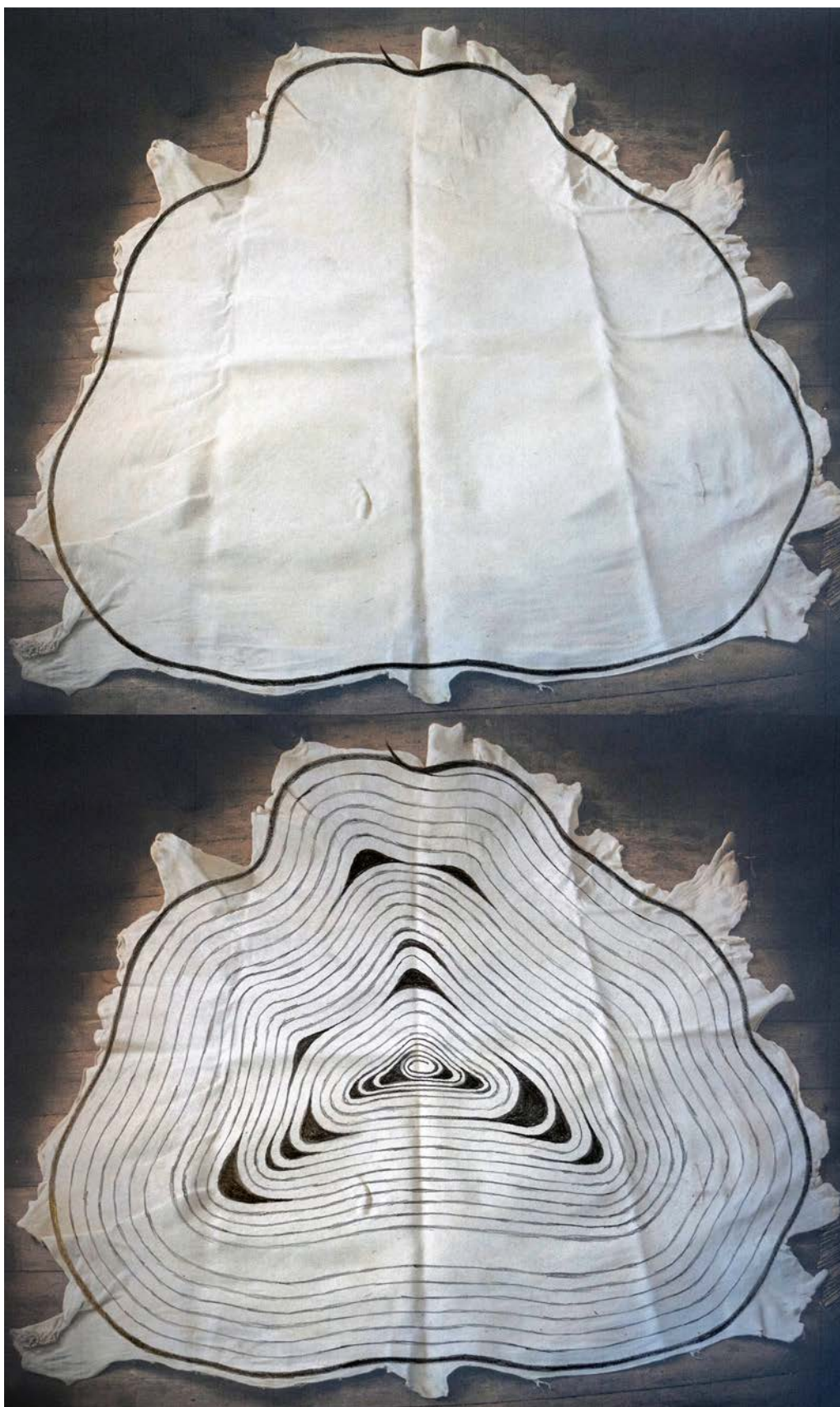
Важливим етапом діяльності зі збереження традиційного лісового бджільництва вважаємо реконструкцію старовинних бортницьких інструментів та способів їх використання. Актуальність реконструкції полягає в тому, що нині все важче знайти майстрів, які б володіли інформацією з виготовлення таких інструментів, отже, є потреба збору етнографічної інформації з усіх доступних джерел та залучення її до практичного відтворення. Загалом, за функціями, можна виокремити такі групи інструментів, якими користувались бортники: 1) для виготовлення вулика, борті (долото, пішня, склобка, тибель, тесло, струг); 2) для підйому і встановлення вулика на дерево (колесо, кодола, ворот); 3) для підйому бортника на дерево (жень, лезиво – складається зі шкіряної мотузки (або сплетеної з волокон кропиви чи конопель) та дерев'яних частин – гака та дошки-лавки; лежея – допоміжна частина лезива, острова – зрізаний стовбур дерева з гілками або прорубаними сходинками); 4) для вибирання меду

та обробки воску (зубель – дерев'яний пристрій для підкурювання бджіл; ніж, медорізка – ніж для зрізування стільників; лазбень – коробка з липової кори для зберігання меду; кліщі – пристрій для відтискання воску під час його переробки; форми та пристрої для виливання свічок); 5) для догляду за роями, пересадки роїв (маточник, лазбень, коробка).

Ця публікація присвячена спробі реконструкції виготовлення пристрою для підйому на дерево – жєні, плетеної з сиром'ятної шкіри.

Жєнь. Визначення

Жєнь або лезиво – бортницький пристрій для підйому на дерево у вигляді 30-метрової мотузки, плетеної пласко у 5 сталок, з гаком для фіксації бортника на висоті навпроти борті або вулика та мотузки круглого в перетині плетіння у 4 сталки з дерев'яним сидінням (ці дві частини з'єднуються в пазу дерев'яного гака). Сама мотузка виготовлялася з канату або переплєтених мотузок з волокон кропиви, конопель або зі шкіри [3, с. 549], [5, с. 94, 95]. Цей пристрій, за даними археологів, відомий на території Європи щонайменше з часів середньовіччя (IX – XII століття) [11, с. 14, 15, рис. 2, 3], [2, с. 240], одна з його назв (жєнь) деякими дослідниками пов'язується з балтськими словами *geinis*, *dzeinis* [13, с. 675-678], тобто, можливо, цей інструмент, як явище культури, своїми витоками сягає давньої доби балто-слов'янських контактів. Реконструкція жєні і є основним завданням пропонованого тексту, адже з усіх бортницьких

1. Схема порізки шкіри у кругліка

інструментів вона відрізняється складністю технології виготовлення (потрібно правильно нарізати шкіру та знати як правильно переплітати шкіряні ремінці і кріпити їх до дерев'яних частин). Крім складності виготовлення, пристрій мав кілька способів використання, найбільш ар-

хаїчні з яких нам ще вдалося задокументувати.

Окрім того, цей пристрій мав важливе значення в духовній культурі – його дерев'яні частини часто оздоблювалися різьбленими орнаментами, які, за деякими свідченнями, могли містити магічний апотропеїчний зміст («щоб не

2. Середня частина жєні, складєні стєлки тє стєлка з «підсилєнням»

впасти з дерева»), були своєрідним щоденником бортника, а отже, пов'язані з архаїчним народним мистецтвом та професійною магією.

На жаль, технологія виготовлення поліського лезива / жєні так і не була описана етнографами. Розвідки про нього знаходимо у працях Казимира Мошинського [13, с. 675–678], Бориса Познанського [7, с. 105–110], Ніни Заглади [4, с. 43], Лідії Шульгіної [8, с. 36–39, с. 76, табл. I], групи археологів, що працюють у Північній археологічній експедиції [1, с. 88]. Акцент у цих роботах зроблений на описі способів використання лезива. На противагу цьому, технологія виготовлення лезива, яке використовували бортники Біловезької пущі, була детально описана етнографом Яном Карпінським у сер. XX ст., проте воно має деякі відмінності від середньополіського типу лезива [12, с. 16–26].

Гєографія побутування, термінологія тє локальні назви

Шкіряна жєнь для підйому на дерево була, за історичними тє етнографічними джерелами, розповсюджєна на території від Володимира-Волинського на Західному Поліссі тє Пінщини до впадіння Прип'яті в Дніпро в районі Чорнобиля. Нині найбільше таких пристроїв (з назвою жєнь) використовують бортники Середнього

Полісся – у Берєзнівському, Рокитнівському, Олевському, Овруцькому, Столінському, Лєльчицькому районах України тє Білорусі. Локальні назви пристрою тє його частин: жєнь, жинь, лєзівє, лєзвіє, лизиво, плєть, пліть, плєтєниця, повод, ліна, лєвка, сідєло, крєк, рєг, кєзел, кронципєл, хвєст, булавє, лєжєя, лєжбєя, лєжєвкє, лєзівкє, каблук. Термінологія, пов'язєна з обробкєю шкіри: вирєбляти шкуру, вирєбє, квєс, крєїти шкуру у круглікє, стєлка, рємієць, точити, дєточувєти, скулє.

Рєкєнструкція

Прєцєс вигєтовлєння жєні (є тєжє допємїжної її частини – лєжєї) доволі складний тє тривалий, оскількє вкљєчєє способи обробки шкіри, є тєжє льєну, конопєль чи кропиви, особливу термінологію, інструментарій, різні форми дерев'яних частин. Різноманітними були і способи використання, складєння тє зберіганєня жєні. З нею пов'язєні деякі ритуали бортницької магії. У цій публікації ми лишє у загальних рисах окреслимо вищєзєзначєні аспекти (дєтєльнішє до них повернємєся у подєльших розвідках), нєтємїсть сконцєнструємєся на описі рєкєнструкції шкіряної жєні. Основна інформація щєдо технології вигєтовлєння пристрою була отримєна нами під час експедиції

3. Сплетена петля на початку жєні, яка вкладається в паз дерев'яного крюка

на Полісся України та Білорусі від кількох бор-
тників, під час розплетення автентичної жєні з
с. Переброди Дубровицького р-ну та лєзїва з
Овруцького р-ну [9], а також в результаті прак-
тичних експериментальних дослїдженєв.

Шкіра

Оминаючи процес вироблення шкіри (окре-
мий складний технологічний процес), нами було
придбано в одному з магазинів сиром'ятну шкі-
ру корови загальною площею 4 м², з середньою
товщиною близько 3 мм. Така шкіра має при-
родню топографію – містить тонкі і товсті місця
– до 5 мм, найтовстіше місце – на спині біля хво-
ста тварини. Ймовірно, з цього місця робилася
середина жєні, про що може свідчити і назва,
що побутує в Лельчицькому р-ні Білорусі –
хвост (за матеріалами білоруського етнографа
Івана Осіпова). Спочатку шкіра була підрівне-
на, обрізані краї, щоб зробити шкіру якомога
округлою, це дозволило більш ощадливо по-
крїїти її на сталки. Від округлості шкіри зале-
жить також кількість скул, які треба в процесі
порїзки вирівнювати, підрізаючи ножем. Пло-
ща шкіри може досягати 5 м², що може бути до-
статньо для вирїзання суцільних сталок для
однїєї жєні.

Підготовка, розмітка (рейсмуси, скоби)

Нами було приготовано 6 рейсмусів для роз-
мітки. Пристрій з функцією рейсмуса викорис-
товувався у столярній справі та бондарстві.
Точна інформація відсутня, але можна припу-
стити, що подібний пристрій застосовувався
для розмітки шкіри, адже точність при порїзці
дуже важлива, «на око» могли різати ремінці
лише одного розміру (у порїзці шкіри для жєні
було 5 ремінців і вони, скоріше за все, виріза-
лися у два етапи – спершу широкий ремінь,
потім його кроїли на 5 сталок). Наші рейсмуси
ми виготовили за зразком, який зробив Міна
Платонович Яцькевич, 1940 р. н., з с. Єльне. Це
дерев'яний брусок з пазом для проведення по
краю шкіри, з прикріпленим до нього олівцем.
Візуально усі обстежені нами жєні мають різну
ширину протягом усієї довжини, відповідно,
вони мали б кроїтися сталками щонайменше
трьох розмірів – найбільш широке плетиво
знаходиться у місці з'єднання з крюком, ос-
новна робоча частина дещо вужча, приблизно
за 3-5 м до булави стає ще вужчою і завершуєть-
ся метром круглого плетіння та булавою. Отже
експериментально ми спробували відтворити ці
пропорції плетива, зробивши сталки трьома
розмірами – метр біля крюка сталки шириною
2,5 см, основна частина жєні (прибл. 28 м) – 2 см,

4. Перехід від плоского (у 5 сталок) плетіння до круглого (у 4 сталки) і кулеподібне завершення – булава

метр наприкінці жení – 1,5 см. Відповідно, такими розмірами були зроблені 9 рейсмусів – 6 із загальними розмірами ременів (шириною 7,5 см, 6 см, 4,5 см, 5 см, 4 см, 3 см), з яких потім вирізаються сталки, 3 – для розмітки окремих сталок (2,5 см, 2 см, 1,5 см). Ці розміри вибрані нами, виходячи зі співвідношення товщини наявної шкіри та можливості її згинання. В автентичних жєнях ширина сталки була від 1 до 1,5 см при товщині прибіл. 2–5 мм. Розмітка відбувалася щоразу після кроїння одного кола по периметру шкіри.

Порізка (кроїння шкіри)

Найзручніший і одночасно традиційний спосіб кроїння шкіри був показаний нам Міною Яцькевичем з с. Єльне, при якому участь у процесі беруть двоє людей, один тримає шкіру та сталку, яка від неї відрізається, інший, тримаючи лівою рукою загальну частину шкіри, у правій руці тримаючи ніж лезом догори, ріже в напрямку «на себе». Є підстави вважати такий спосіб кроїння шкіри доволі давнім, технологія доступна з моменту появи відповідного інструменту (металевого ножа). Порізка по колу або у кругліка, під час якої шкіряні сталки вирізаються безперервно по спіралі дозволяє вирізати з однієї шкіри до кількох метрів суцільно-

го ремєня-сталки (звісно, довжина залежить від ширини сталки – чим вужче ширина сталки, тим довше її довжина). Порізка здійснювалася нами у два етапи: 1) вирізування загального ремєня; 2) порізка ремєня на 5 сталок. Також окремо були нарізані тонкі вузькі сталки по 1,5 м завдовжки (їхня функція буде описана нижче).

Під час експерименту було встановлено, що для того, аби сплести 30-метрову жєнь, потрібно вирізати суцільний ремінь завдовжки 70–80 м з урахуванням складання ремєня вдвоє та скорочення довжини сталок в результаті уплетення. Причому середина цього ремєня має бути в місці, де розташовувався хвіст тварини (найтовстіша ділянка шкіри). Середина розмічалася (завдовжки прибіл. 15 см, ширина прибіл. 7–9 см) після порізки прибіл. 35–40 м (на сьомому крузі). Далі продовжується порізка ремєня, з якого потім вирізатимуться дві сталки. Середина лишається суцільною нерозрізаною (щоб потім з неї утворити петлю), а від неї у двох напрямках ремінь розрізається з одного боку на три сталки, з іншого – на дві. Під час плетіння середня частина складається і з неї формується петля з підгорнутими всередину краями (що додає міцності, адже це місце з найбільшим навантаженням), а ремінці переплітаються «у косичку» у 5 сталок.

5. Жень, сплетена з конопляних мотузок в розгорнутому і складеному стані, і лежача зі шкіри (реконструкція)

Складання сталок

Наступний етап у реконструкції пристрою, який передувє власне плетінню – згинання / складання сталок. Експериментальним шляхом визначено, що для плетіння шкіряної жєні потрібно скласти усі сталки поздовж удвоє (тобто основний принцип тут – заокруглити, зробити з пласкої сталки кругу мотузку), це дозволяє посилити плетиво та уникнути виходу на поверхню внутрішнього боку шкіри (в автєнтичних пристроях на поверхні лише зовнішній бїк шкіри). Як це робилося майстрами, ми, на жаль, не знаємо. Один з інформаторів, бортник з села Боровє Лельчицького р-ну Білорусі, згадував у своїй розповіді про особливий станок для згинання сталок. Але його конструкцію і принцип дії так і не пояснив. Припускаємо, що це був пристрій на зразок дерев'яних лєщат або прєса з клинцями, через який протягували сталки і вони стискалися-складалися удвоє. Під час реконструкції використовувалось ручне згинання сталок. Важливий момент цього етапу – скласти суху шкіру практично неможливо, адже вона або дуже жорстка і не згинається, або розпрямляється і приймає попередню форму, тому потрібно зробити шкіру більш м'якою і пластичною. З цією метою ми спочатку занурювали сталки у посудину з водою (близько годи-

ни), потім підсушували їх (у літній період – до двох годин, у холодну пору року – до однієї доби в теплому приміщенні). Найкраще сталки згинаються, коли шкіра ще не зовсім висохла, є пластичною і зберігає свою форму. Плетіння також краще розпочинати, коли шкіра ще не зовсім суха, це додасть щільності переплетенню. Проте традиційним способом розм'якшення шкіри і одночасно її фарбуванням було занурення порізаних сталок у відвар кори дуба (цей спосіб ми вирішили застосувати після плетіння).

Плетіння

Для самого процесу плетіння, участь в якому беруть двоє людей, потрібно змотати сталки у клубки чи мотки і покласти їх в коробки (вірогідно, автєнтичні майстри для цього використовували коробки з соснової дранки). Середина ремєня (хвіст) згинається петлею і закріплюється, наприклад, на гілці дерева чи підв'язується мотузкою до балки перекриття тощо. Сталки потрібно розмістити так, щоб бїк з трьома сталками був перед обличчям майстра, а дві сталки – з іншого зворотного боку. Принцип плетіння у 5 сталок – закидання крайньої третьої сталки усередину до двох сталок. Першою заплітається одна з двох задніх сталок. У той же час помічник повинен переставити всереди-

ну одну з п'яти коробок з клубками, сталка від якого була заплетена. Порушення цього ритму надзвичайно швидко призводить до небажаного переплетіння сталок нижче місця плетіння. Тому найзручніше для обох майстрів озвучувати, ліва чи права крайня сталка закладається всередину, наприклад: «Права-ліва, права-ліва». Нам не відомо, чи автентичні майстри використовували цей спосіб, але він видається нам закономірним і дозволяє уникнути плутанини в процесі.

Як вже зазначалося, жень має умовно три частини: початок (хвіст-петля), середня частина (близько 25 м), кінець – перехід з плаского плетіння на кругле в 4 сталки, кулястий вузол на кінці – булава. Окреслимо деякі нюанси, які стали зрозумілими під час реконструкції. Приблизно на відстані 1,5 м від петлі шкіра стає тонкою, а за свідченням бортників та за нашими спостереженнями під час розплетення автентичної жєні у таких тонких місцях для зміцнення до основних сталок підкладали додаткові вузькі і тонкі сталки для підсилення. Вони вкладалися у внутрішню частину зігнутої складеної удвоє основної сталки. Таким чином, це підсилювало тонкі частини шкіри (протягом 10 м сталок їх нараховується до трьох на кожній сталці з інтервалом у 1,5–2 м, довжина такого тонкого місця близько 1,5 м). Сталки-підсилення приховані всередині плетива, їх ми помітили лише під час розплітання старої жєні. Вони додають деяких незручностей в процесі плетіння, час плетіння збільшується, для зручнішої фіксації їх в основних сталках ми використовували тонкі мотузки (ляні), якими фіксували їх всередині основних сталок, та, по мірі плетіння, пересували їх нижче, а потім зрізали. Можливо, у такий самий спосіб підсилювали сталки і автентичні майстри. Підсилення потрібні на довжині до 20 м, адже саме ця частина зазнавала найбільших навантажень.

На довжині 28–29 м відбувався перехід від плаского плетіння у 5 сталок до круглого у 4 сталки. Спосіб плетіння змінювався. Для цього 5-та сталка не відрізлася, а пропускала всередину круглого плетіння. Наприклад, ми зробили це наступним чином – вибрали найтоншу і найкоротшу сталку (крайня права), завели її на зворотну частину плетива і натягнули (можна прив'язати її до будь-якої основи, можна на неї сісти, якщо плетіння відбувається сидячи) рівно скрутивши її так, щоб у перетині вона нагадувала круглу мотузку. Ті 4 сталки, які використовуватимуться для плетіння, мають бути розправленими, не складеними удвоє, як це по-

трібно при плетінні у 5 сталок. Сплівши близько метра круглого плетіння, переходимо до формування кулястої булав. Головним тут є принцип вузла – усі сталки мають бути зав'язані у вузол, потім кінці кожної сталки просовуються під сусідні так, щоб в результаті утворити більш-менш круглу кулю. Зайві випуски підрізають ножем. Це і є завершення жєні.

Перед плетінням булав можна помітити, що з усіх 5 сталок лишаються нерівномірні закінчення, наприклад: 15 м, 10 м, 5 м, 3 м, 1 м завдовжки. Це відбувається завдяки тому, що найбільше скорочується (уплітається) в процесі плетіння сталка, з якої починається саме плетіння, а найдовшою є сталка, що заплітається останньою.

Скорочення плетива під час плетіння ми назвали «упліт», «уплітання» (автентичний термін поки що невідомий) – з кожного метра несплєтених сталок виходить 70 см плетива, відповідно, з кожних 10 м – виходить 7 м, тобто з 35 м несплєтених сталок вийде приблизно 24,5 м плетива. Потім сплєтену мотузку розтягували (ми це робили на металевій трубі перекладини), під час розтягнення мотузка збільшується в середньому на метр. Тож з 35 м несплєтених сталок може вийти 28 м сплєтеної мотузки (під час використання вона може розтягнутися до 30 м).

Час

Приблизний час, затрачений на виготовлення жєні: порізка шкіри займає 6 – 8 годин, плетіння удвох 1 м плетіння – 30 хв, якщо плести одному – 1 м плетіння – 1,5 години, загальний час плетіння – близько 15 годин. Загалом припускаємо, що процес кроїння шкіри і плетіння жєні удвох тривав не менше 7 днів.

З'єднання дерев'яних і шкіряних частин

Сплєтені шкіряні мотузки з'єднуються між собою – кругла в перетині плетена в 4 сталки мотузка протягується в 4 отвори дошки-лавки і в петлю власне жєні. Петля вкладається в паз дерев'яного крюка. Мотузка кріпиться до крюка вузькокроєною шкіряною сталкою у трьох місцях. Кінець круглої мотузки вкладається під лавкою в петлю на її початку і випуски сталок заплітаються, утворюючи ще одну петлю [10].

Достовірність реконструкції

Реконструкція здійснювалась на основі «класичного» типу шкіряної жєні, як ми його уявляємо, на основі порівнянь усіх відомих нам пристроїв, що траплялися в експедиціях, і тих, які зберігаються в музейних колекціях. Нами

було відтворено традиційний спосіб кроїння шкіри по колу, техніку плетіння у 5 і в 4 сталки, ми переконалися, що жень могли виготовляти з однієї шкіри, використані способи доточування та підсилення сталок, які були побачені в аутентичній жєні під час її розплітання. Разом з тим є ймовірні та неточні моменти, про які маємо обмаль інформації, наприклад, нам не відомо, чи використовували майстри рейсмус під час розмітки шкіри, як складали сталки удвоє, чи мало плетіння вузла булави свій принцип чи було індивідуальною імпровізацією.

Наступним етапом реконструкції буде фарбування сплетеної жєні у відварі з кори дуба та просочування її березовим дьогтем (або лоєм).

Джерела та література:

1. Готун І. А., Коваль О. А., Петраускас А. В. Експериментальне вивчення бортництва у Північній експедиції. Сучасний промисел та його дослідне відтворення // Археологія. - 2009. - № 1. - С. 87-99. - Бібліогр.: с. 98-99 - укр.
2. Древняя Русь. Город, замок, село / Археология СССР с древнейших времен до средневековья в 20 томах. Ответственный редактор тома Б. А. Колчин, издательство «Наука», Москва, 1985.
3. Жень. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля. Том первый, А – З, С.-Петербург Москва, 1880.
4. Заглада Ніна. Відділ монографічного дослідження села (село Старосілля). — К., 1930.
5. Мовна Уляна. Жень / Традиційне бджільництво українців. Словник етнографічних термінів / Уляна Мовна. — Львів : НАН України ; Ін-т народознавства, 2015. — 360 с. : іл.
6. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України <http://uccs.org.ua/natsionalnyj-reiestr-objektiv/> <http://virtmuseum.uccs.org.ua/ua/element/11>
7. Познанский Борис. Полесское лезиво // Природа и охота, 1879, том II, май, СПб, с. 105–110.
8. Шульгина Лідія. Бджільництво в с. Старосілля на Чернігівщині. Матеріали до монографії с. Старосілля. Всеукраїнська академія наук. Музей антропології та етнології ім. Хведора Вовка. Матеріали до етнології III, Київ 1931, 205 с.
9. Ініціатором реконструкції стала Громадська орга-

Перспективними вважаємо подальші дослідження цього бортницького пристрою, залучення до співпраці етнографів, археологів, реконструкторів слов'янського, балтського та фіно-угорського бортництва. У цій публікації поза нашою увагою лишається технологія обробки шкіри, виготовлення лежєї, виготовлення лезива з конопляних мотузок. Цьому будуть присвячені наші подальші дослідження. Важливим етапом збереження та відновлення традиції виготовлення жєні на Поліссі може стати обмін матеріалами та інформацією, які ми отримали в результаті реконструкції, з автентичними бортниками, які хотіли б навчитися виготовляти традиційну жєнь.

нізація Бортники України, на різних етапах в ній брали участь голова ГО Бортники України Максим Фірсов, наукові співробітники РОКМ Олексій Черницький, Олексій Нагорнюк, програміст Сергій Вусатий. Висловлюємо подяку за допомогу в реалізації проекту етнографу, старшому викладачу кафедри образотворчого мистецтва РДГУ Василію Павлуню, заступнику директора РОКМ з обліку та збереження музейних цінностей Тетяні Самсонюк, білоруському досліднику та бортнику Івану Осипову. Фінансово проект підтримано Українським центром культурних досліджень та Грантом голови Рівненської облдержадміністрації та голови обласної ради у галузі літератури, театрального, музичного, образотворчого мистецтва, хореографії, народного мистецтва, кінематографії для створення і реалізації творчих проєктів (2018 р.).

10. Відео реконструкції виготовлення жєні <https://www.youtube.com/watch?v=IX0KmvY31AM>
11. Apals Janis. Senakie meza dravniecibas darbariku atradumi Latvija // Arheologija un etnografija XX Petijumi par Kurzemi un Zemgali Riga Latvijas Vestures Instituta Apgads, 2000.
12. Karpinski J. J. Slady dawnego bartnictwa puszczyńskiego na terenie Białowieckiego Parku Narodowego. Krakow: Instytut Badawczy Lesnictwa, 1948.
13. Moszynski Kazimierz. Kultura ludowa slowian. Czesc I. Kultura materialna. Krakow, 1929.

Тетяна НАХРАТОВА

Репресії радянської влади проти членів КПЗУ в 1939-1941 рр.

Добре пам'ятають старожили день приходу радянської влади у вересні 1939 року, коли Червона армія на своїх п'ятикутних зірках принесла щастя і волю для західних українців: «Зустрічали їх квітами, а вони через місяць по тій же вулиці повели по 500 осіб наших українців –

спочатку хлопців, потім дівчат з охороною, з собаками на станцію, на страшні етапи..., звідки повернулися далеко не всі...» [1].

«Визволителі» відразу почали наводити порядок на свій лад. Всі заходи були підпорядковані одним і тим же завданням: «радянська»

У С С Р
НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
ЗАРЕГИСТРИРОВАНО
Ровенское Областное Управление
Следственный Отдел
ДЕЛО №22407
По обвинению Лайко
Андрея Павловича
в пр. пр. ст 54-13. УК. СССР
Начато 6. ноября 1940 г. В 1 томах
Окончено 15. января 1941 г. Том № 1
После судебного рассмотрения и вступления приговора в силу, настоящее дело подлежит передаче в архив в 1-й Специальный отдел НКВД УССР (гор. Киев). К делу должна быть приобщена копия приговора.
Основание: приказ НКВД, Прокуратуры и НКЮ Союза ССР № 00359 от 10 апреля 1939 г.
791259
Арх. № 79.1259
Сдано в архив 194 г.
1177
П-4784

1. Кримінальна справа А. П. Лайко

новоприєднаних територій; чистка нових територій від «неблагонадійного» елементу».

Першими відчули на собі «каральний меч революції» представники політичних партій, громадських організацій. Під контролем опинилися всі особи, які займалися політичною діяльністю у міжвоєнний період. Але найприкріше те, що «визволителі» взялися за репресії проти членів КПЗУ – Комуністичної партії Західної України.

У часи декомунізації, здійснюваної на державному рівні, варто пам'ятати, що історія політичних партій і рухів, у назві яких було слово «комуністичний» – далеко не завжди щось просте і однозначне. Особливо, коли йдеться про окуповану країну. Бо ж там під червоним прапором через конкретні обставини нерідко виступали ті, хто прагнув здобути людські права, як соціальні, так і національні.

Так сталося на вітчизняних теренах з Комуністичною партією Західної України – КПЗУ (дата заснування 1919 р.,

дата розпуску – 1938 р.) та Українським Селянсько-Робітничим Соціалістичним об'єднанням «Сельроб». КПЗУ діяла в підпіллі, але мала вплив на легальні організації, такі, як «Сельроб» та Українська соціал-демократична партія. Через них вона брала участь у виборах і мала послів у сеймі. Номінально вона мала широку автономію у складі Компартії Польщі, власний ЦК, проводила свої з'їзди. Але що стояло за цим? Стандартна кремлівська метода обдурення людей, тому що керівництво комуністичними організаціями Західної України фактично було покладено на КП(б) України.

Ніде так цинічно, як у поневоленій Україні, керівництво світового комуністичного руху (тобто Москва) не гралося в своїх інтересах долею ширих симпатиків ідей соціальної та національної справедливості. Члени КПЗУ в переважній більшості були українськими патріотами, і за часів панської Польщі боролися проти польського режиму, леліали мрію про самостійну українську державу. Як наслідок, вони зазнавали переслідувань з боку польських властей.

Радянська влада також немилосердно поставилася до членів КПЗУ. «Перші совети» розуміли, що загартовані у протистоянні з польською дефензивою західноукраїнські комуністи не полишають мрії про незалежну українську державу, боротимуться проти радянської влади. Коли українські комуністи змогли «поринути з головою» у радянську дійсність – повертати назад було пізно. Більшість з них опинилася в таборах і в'язницях.

2. Андрій Лайко

„Утверждаю“
нач. УНКВД по Ровенск. обл. *Василь*
5. 11. 1940 г.

Арест санкционирую
обл. Прокурор *Василь*
1940 г.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ (на арест)

Гор. Киев Ровенской Обл. 5 - Ноябрь 1940 г.

Старший Окружной инспектор УТБ Киевского ГО НКВД Нарвицкий
(должность) (отдел и орган)

КВД по Ровенской области, рассмотрев поступившие в НКВД материалы о
ступной деятельности на Л. А. И. К. О. Андрія Павловича 1895 года рождения,
(фамилия, имя, отчество и
сержант и житель села Деревинское Киевского района, ранее Ровенской обл.)
другие установочные данные)
крестьян срадижав,
на ш е л:

Л. А. И. К. О. Андрія Павлович в партизанской армии служил командиром взвода,
в произвольном изложении дается резюмированная мотивировка необходимости
вскрыть личность, с 1924 по 1925 год был вуйтом Киевской губернии, ар-
реста, приводятся выдержки из показаний, актов обследования,
вал в с. Деревинском являлся организатором ячейки партии „Сельроб“,
революции и др. материалы
рину с этим был информатором бывш. польской милиции под псевдонимом
„Виртевич“, давал информацию о деятельности КВУ в с. Деревинском,
сержант настроен к проводимым мероприятиям партии и правительства.

3. Постановка на арест Андрія Лайко

Одних – знищили, інші – наклали на себе руки.

Українських комуністів можна назвати політичними романтиками. Ці люди заслуговують доброї пам'яті. Визначальними у їх діях і вчин-

ках був творчий неспокій, одержимість боротьбою за правду, в пошуках якої вони і віддали свої життя. Це мужні люди, на мудрі голови яких протягом багатьох років бездумно кидалося каміння з усілякими прокляттями навіть з боку однопартійців, які лишалися живими. Останні, не знаючи про долю загиблих, продовжували боротися за перемогу ідеалів комунізму, запекло воюючи з ідейними супротивниками.

Прийшов час згадати усіх людей незлим тихим словом... Відновити справедливість мовою документів, які довго очікували на свій час на архівних полицях.

Визначальну роль у трагічній долі членів КПЗУ зіграла постанова Комінтерну від 16 січня 1938 р., де КПЗУ названа «бандою шпигунів, провокаторів, керівництво в якій захопила «фашистська агентура».

Значна частина колишніх діячів КПЗУ та організації «Сельроб» була заарештована за фальсифікаційними справами як конфіденти (донощики) польської поліції, провокатори.

рр.

Выписка из протокола № 52.

Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР

от „21“ ноя 1941 г.

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
296. Дело № 22407/ УТБ Ровенской области, по обв. ЛАЙКО Андрія Павловича, 1895 г.р., ур. и житель с. Деревинское, Киевского р-на, Ровенской области, украинца, ..	ЛАЙКО Андрія Павловича за активную борьбу проти революционного движения, проявленную на секретной должности – заключить в исправительно-трудовой лагерь сроком на 10 лет, считая срок с 1-го ноября 1940 года.
	УССР 31/Еч-960-4162 Селлозия

Нач. Секретариата Особого Совещания
при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР

4. Виписка з протоколу про ув'язнення А. Лайко на 10 років у виправно-трудовий табір

«УТВЕРЖДАЮ»
Зел. Прокурор Ровенской области
С. И. Мельничук

« 10 » _____ 1989 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

в отношении Лаеико А.П.

по материалам уголовного дела (арх № 9611)

Ф. и. о. Лаеико Андрес Павлович

Дата и год рождения 1895

Место рождения, национальность, гражданство с. Доровасяны, Киевская губ.
Р. н. Р. воеводство

Сведения о партийности (в т. ч. № партбилета) Бесспартийный

Место работы и должность до ареста пр. сясеи

Данные о родственниках Гулько / Лаеико / Мероскава Андресовна
1928 г.р., проживает в м. Кневары - 2 ул. В. Чирковича 18

Дата ареста, предъявлявшееся обвинение, когда и каким несудебным органом было вынесено решение по делу При сурогово-васселе Б. повесило заговор
дьяния секретной информации Б. повесил подкуп
по обвинению «Визревич» которую информирован о даче
кнз 340, Ступин в фирмат армии протер
цанами, в 1919г. в петровово-корунтис (ружонки)
с 1924 по 1926г. был вбитом и руководителем милиции
сильно и повесил организацию. Кружок сельской молодежи.
Ступин о в НКВД и мая 1941г по ст. 54-13 УК РСФСР

Лаеико Андрес Павлович попадает

под действие ст. I Указа Президиума Верховного Совета СССР от 16 января 1989 года «О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30-40-х и начала 50-х годов».

Старший помощник прокурора надзору за следствием в органах госбезопасности (подпись)

Заместитель начальника УКГБ по Ровенской области (подпись)

Иск. Лаеико Андрес Павлович « 4 » _____ 1989 г.
(звание и фамилия)

2193 Тир. 4000. 1989 г.

УСБС
Решетко, Федор
наименование органа КГБ

УГОЛОВНОЕ ДЕЛО № 11336

по обвинению Белого Федора
Семеновича
по ст. 54-13 УК УССР

Начато 15 "октября" 1940 г.
Окончено 12 "декабря" 1940 г.
В одной томах
Том № 1
На 70 листов

Арх. № 17-5237

Архив _____
(наименование учетно-архивного отдела отделения)

Сдано в архив " " 19__ г.

6. Кримінальна справа Белого Ф. С.

Усіх, хто проживав на території колишньої Польщі (українці, поляки, євреї), об'єднували під одним гаслом: «Поляки – експлуататори народу».

Одним з найстрашніших злочинів сталінщини та створеного нею репресивно-диктаторського режиму було те, що вона всіляко заохочувала за допомогою загального страху перед моральним та фізичним знищенням – систему доносів і відречень, механічного таврування, цькування один одного... Щоб вижити, треба було всупереч своїм переконанням топтати в багні не лише самого себе, але й свого товариша та друга, з яким пройшов тривалий і нелегкий шлях боротьби. Підтвердження цьому ми знаходимо в архівних документах, особистих справах звинувачених.

У листопаді 1940 р. був заарештований Лайко Андрій Павлович, колишній секретар партії «Сельроб» в с. Дерев'яне Клеванського району (нині Рівненська область) за активну боротьбу проти революційного руху [2]. Національність – українець. Походив із сім'ї селян-середняків. Освіта – середня: два класи народного училища та два роки учительських курсів. Жив (до арешту)

у с. Дерев'яне, працював завідувачем школи, займався своїм господарством. Як секретар партії «Сельроб» проводив активну партійну, передвиборчу діяльність. У 1928 р. балотувався як кандидат від «Сельробу» в парламент, але не був обраний. Після партійного розколу підтримував позицію «сельробу-правиці», схильної до національних ідей. Був заарештований польською владою. Деякий час перебував у концтаборі Березі Картузький. Важко читати звинувачення на адресу А.П. Лайко колишніх однодумців, однопартійців.

Свідок Гуц О. Р. (колишній член КПЗУ): «Лайко А. П. был офицером петлюровской армии..., неоднократно рассказывал о своем участии в боях против Красной Армии..., был активным членом уездного комитета «Сельроба-правиці» – компартии националистического буржуазного характера... выступал на митингах против Советского Союза, а также против революционного движения... на Западной Украине...» [3].

Той же свідок – «... Вел клеветническую кампанию на Советский Союз, его руководителей, говорил, что украинцев специально уничтожают, критиковал систему колхозов... украинцами заселяют Соловки, морят голодом и что украинскому народу единственная надежда на экономическое и культурное развитие – это польское государство во главе с Пилсудским, армия которого освободит весь украинский народ из-под Советского ига» [4].

Свідок Десятник П.Я. – «... После раскола в партии «Сельроб» Лайко А. П. проявлял активную политическую деятельность по организации и расширению украинско-национально-буржуазной политики среди населения с. Дерев'яное».

«...Говорил, что украинцам может быть только хорошая жизнь в Польше... Говорил, что че-

7. Федір Белий

41

„УТВЕРЖДАЮ“
25 Октября 1940 г.
Зам. нар. Следств. части УНКВД
(подпись Н. С. Следств. части УНКВД)

Форма № 3.

Постановление
(о пред'явлении обвинения)

Город Корец Ровен. обл. 1940 года 25 Октября _____ дня
Я Старший Оперуполномоченный 3 отд. Корецкого Райотдела УНКВД
(должность, отдел и орган)
по Ровенской области ГОРДЕНКО
(звание и фамилия)
рассмотрев следственный материал по делу № _____ и приняв во внимание,
что БЕЛЫЙ Федор Семенович
(фамилия, имя и отчество обвиняемого)
достаточно изобличается в том, что он сын стражника полиции царского времени, с 1929-1932 г. служил в 6. польской армии летчиком в чине капрала. Летом 1928 г. БЕЛЫЙ Ф. С. был завербован в качестве агента 6. польской военной разведки под псевдонимом „Яворский“ гласным сотрудником этой разведки в г. Кореце ФАЙНЕРМ.
С 1932 г. состоял членом контрреволюционной украинско-националистической организации „Волинское Украинское Об'единение“.
2.1У 1940 г. БЕЛЫЙ Ф. С. был завербован Корецким РО НКВД в качестве с/осв. под псевдонимом „Недоля“, при вербовке скрыл все вышеизложенное поэтому до августа 1940 г. никаких материалов разоблачающих контрреволюцию не давал, систематически срывая явки.
22. УН 1940 г. будучи изобличен архивными и свидетельскими материалами в том, что он являлся агентом 6. польской военной разведки, однако ценных материалов не дал.
Принимая во внимание вышеизложенное и _____

Постановил:

Руководствуясь ст. ст. 126 УПК УССР привлечь гр. БЕЛОГО Федора Семеновича к уголовной ответственности _____ по ст. ст. 54 п. 13 УК УССР о чем объявить обвиняемому под расписку в настоящем постановлении.

Копию настоящего постановления направить Прокурору.
Ст. Оперуполномоченный 3 отд. Корецкого РО НКВД
/ГОРДЕНКО _____
(подпись следователя)

„СОГЛАСЕН“ Начальник Корецкого РО НКВД _____
Ст. Лейтенант Госбез. _____ /ГАРАЩЕНКО/
Настоящее постановление мне объявлено 26 августа 1940 г.

Ф. Белый
(подпись обвиняемого)

рждрук. Ровно 414 (12.000)

Выписка из протокола № 35	
Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР	
ТЛ-4	от „29“ марта 1941 г.
СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
1. Дело № 2533/УНКГБ Ровенской обл. по обвинению БЕЛЫЙ Федора Семеновича 1907 г.р.ур.и жит.г.Корець, Ровенской обл., украинец, гр.СССР, б/парт.	БЕЛЫЙ Федора Семеновича за активную борьбу против революционного движения проявленную на секретной должности заключить в исправительно-трудовой лагерь сроком на ВОСЬМЬ лет, считая срок с 15-го октября 1940 года.
<i>УССР - Семенович</i> <i>2/10-21670 8/15-414</i>	
Нач. Секретариата Особого Совещания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР	

9. Виписка із протоколу про обрання запобіжного заходу Ф. Белому

рез таких, которые распространяют листовки и вывешивают красные флаги, село только терпит и ничего для села нельзя сделать...» [5]

І так зі свідчення в свідчення ніби знято під одну копірку; одні і ті ж фрази, одні і ті ж звинувачення.

Після винесення вироку за ст. 54-13 УК УРСР Лайко А. П. в липні 1941 р. був вивезений в табори до Воркути, згодом відбував заслання у м. Бузулук Чкаловської обл. 16 вересня 1941 р. згідно Указу ПВР СРСР від 12 серпня 1941 р. амністований як польський підданий. Помер 31 липня 1964 р., похований у м. Манчестер (Англія). Реабілітований прокуратурою Рівненської області 10 грудня 1989 р. на підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р.

8 жовтня 1940 р. розпочато справу Белого Федора Семеновича [6]. Народився він у 1907 р. у м. Корець. Українець. Батько служив за царської влади в поліції м. Корець. Освіта – незакінчена середня, електромонтер. Закінчив 7 класів вищого навчального училища в м. Корець. Місце роботи – завідувач приймального пункту Корецького цукрозаводу. У 1926-1939 рр. –

член організації «Сельроб». У 1930-1932 рр. – член КПЗУ, «Просвіти». У 1932-1934 рр. – член Волинського українського об'єднання (ВУО) – партії пропольського спрямування. Українська інтелігенція вступала до лав партії, сподіваючись розв'язати українські проблеми через співпрацю з поляками після приходу до влади Пілсудського. Членами УВО були передусім колишні прибічники ідей Симона Петлюри. Призначений правлінням УВО керівником гуртка танців та драматургії з зарплатнею 30 злотих в місяць. Брат – Белий Михайл Семенович, 1928 р. н., у 1928-1931 рр. навчався в українській гімназії м. Рівного. У 1931 р. виїхав до Чехословаччини, навчався в м. Братислава на медичному факультеті університету. З другого курсу був відрахований за політичну діяльність.

Навчаючись в українській гімназії м. Рівного, Белий М. С. познайомився з членом УНДО (Української народно-демократичної організації) Андрієм Марченком, сином корецького священика. А. Марченко організував в м. Корець організацію УНДО і молодіжну організацію «Пласт». Після свого арешту всі справи по УНДО та «Пласту» передав Белому Михайлу

«УТВЕРЖДАЮ»
Зам.
Прокурор Ровенской области
(Л.В. Калаур)
«31» октября 1990 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ
в отношении Белого Ф.С.
по материалам уголовного дела (арх № 13004)

Ф. и. о. Белый Федор Семенович
Дата и год рождения 1907.
Место рождения, национальность, гражданство г. Корец, Ровенской области Украины, г.р. СССР
Сведения о партийности (в т. ч. № партбилета) б/н
Место работы и должность до ареста Корецкий сахаровод-приемщик
Данные о родственниках жена - Белая (Федька) Елизавета Петровна, 1914 г., г. Корец, ул. Ворошилова
Дата ареста, предъявлявшееся обвинение, когда и каким несудебным органом было вынесено решение по делу арест. 8 октября 1940 г., с 1926 г. по 1939 г. состоял членом К/р организации „Сельроб“, был агитатором польской военной разведки, военным комиссаром, членом ВЧО, имел связь с польской комиссией, в 3-м батальоне КОП, в 1940 г. при вербовке Корецким РО НКВД скрыл свою прошлую деятельность — ст. 54-13 УК ЧССР, Особым совещанием при НКВД СССР 24.03.41 г. в связи с тем
Белый Ф.С. попадает под действие ст. I Указа Президиума Верховного Совета СССР от 16 января 1989 года «О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30—40-х и начала 50-х годов».
Старший помощник прокурора надзору за следствием в органах госбезопасности (В.Д. Мельничук)
Заместитель начальника УКГБ по Ровенской области (А.А. Дроздович)
Иск Фенисенко «18» октября 1989 г.
(звание и фамилия)

2193 Тир. 4000. 1989 г.

Семеновичу, який очолив ці дві організації в місті Корець, а в 1935 р. нелегально перейшов радянсько-польський кордон [8].

У 1930 р. Бєлий Ф. С. закінчив школу пілотів. У 1929-1932 рр. служив в польській армії льотчиком в чині капрала (у той час українцю важко було знаходитися на такий посаді, не маючи польського підданства). Постраждав від польської влади в 1928 р., заарештований як націоналіст. Другого квітня 1940 р. Ф. С. Бєлий заарештований Корецьким РВ НКВС як таємний інформатор. Але невдовзі з'ясувалося, що він приховав своє минуле, ніяких матеріалів проти «контрреволюціонерів не давав, зривав явки». Засуджений за ст. 54-13 УК УРСР на 8 років виправно-трудоих таборів.

Звинувачення: у 1926-1939 рр. був членом контрреволюційної організації «Сельроб»; був агентом польської військової розвідки, військовим пілотом; був членом ВУО, мав зв'язок із польською поліцією та КОП. Подальша доля невідома. Реабілітований у 1990 р. [9].

Поташнік Лейба. В минулому член КПЗУ до 1939 р. 1911 р. народження, єврей, житель м. Острога. Громадянин Польщі. Працював майстром із заготівлі шкіри для виготовлення чобіт, перед арештом – міліціонером Острозького РВ НКВС. Заарештований 24 квітня 1941 р. Острозьким РВ НКДБ за активну антирадянську агітацію за ст. 54-10 ч.1 УК УРСР. Звинувачений в антирадянській агітації, що дискредитує радянську владу й вихваляє ворогів народу [10]. Знайшлися й свідки, до речі, колишні члени КПЗУ. Пекман А. М. під час допиту свідчив, що «... с приходом Советской власти мне от Поташника Л. С. не раз приходилось слышать анти-советские разговоры: «я думал, что 22 года совет-

ской власти люди перевоспитались, а оказалось что нет, такие и остались... среди коммунистов и комсомольцев есть злодеи и оборванцы...» [10].

Свідок Киперштейн Ц. С. – «...в чайной во время беседы с Поташником Л. С. мы увидели, что по улице строем идут бойцы. Поташник заявил: «Одевают солдат очень плохо, их прямо мучают, раздетые, разутые... бойцам, наверное, кушать нечего. Это просто мучение для них» [12].

24 лютого 1941 р. той же Пекман А. М. заявляє: «Мы с Поташником Л. С. говорили по поводу присоединения Эстонии, Латвии, Литвы к Советскому Союзу, то Поташник Л. С. заявил, что СССР забрал эти страны для того, чтобы их не забрали Германия и Англия» ... Что сейчас есть люди, гораздо образованные и более ученые, чем руководители Советской [страны. – Ред.], но этих ученых расстреляли...» [13].

Поташнік Л. С. був ув'язнений в тюрму м. Острога. Німці його звільняють, але через 5-7 днів заарештовують за службу в міліції за радянською влади. Не витримавши випробувань долі, Поташнік Л. С. накладає на себе руки [14].

Реабілітований у травні 1990 р. [15]

Висновки

Тож Комуністична партія Західної України та організація «Сельроб» під оглядом сьогодення залишаються такою собі політичною химерою з трагічною історією, що засвідчує неможливість створити партію лівого спрямування, щоб була одночасно і українською й, як казали, «зачарованою» на схід. Романтики українського комунізму згинули в буревіях історії, впавши чи то від польської, чи то російської, чи то від німецької кулі.

Джерела та література:

1. Негребецька Н.М. Дороги долі. Спогади. Рівне, 2005. – 40 с. – С. 10.
2. Державний архів Рівненської області, Ф. Р – 2771, оп. 2, спр. 3791.
3. Там само, арк. 15-18.
4. Там само, арк. 19.
5. Там само, арк. 21.
6. Державний архів Рівненської області, Ф. Р – 2771, оп. 2, спр. 4210.
7. Там само, арк. 9, 26.
8. Там само, арк. 31-32.
9. Там само, арк. 65.
10. Державний архів Рівненської області, Ф. Р – 2771, оп. 2, спр. 4022, арк. 1.
11. Там само, арк. 12.
12. Там само, арк. 15-17.
13. Там само, арк. 14.
14. Там само, арк. 37.
15. Там само, арк. 43.

Юзеф НІКОЛЬЧЕНКО,
Олександра ГОЛОВКО

Нове дослідження з археології та давньої історії Волині

Стрімкий ривок вітчизняної історичної науки на якісно новий рівень рельєфно викреслив тенденцію, яка не може не викликати певного занепокоєння. Йдеться про помітне відставання історіографії від практики дослідження реалій українського історичного процесу як на етапах більш віддалених, так і за часів, впритул наближених до сьогодення. Разом з тим, за твердженням В. Матях, «наукове прочитання історії України [...] полягає насамперед у переоцінці історичних здобутків, запереченні тих, які не витримали перевірки часом або ж були мертвонародженими, та водночас підтвердженні та реабілітації тих, які довели своє право на існування. Безумовно, в науці є праці прохідні, які, на певний час привернувши увагу дослідника, вповні вичерпують себе як епізодичний факт чи подія. Безперечно й інше: існують наукові проблеми, які за своїм екстраординарним значенням у долі історичного буття українського народу знову і знову змушують звертатися до них все нові покоління істориків» [4].

Саме до таких належить одна з яскравих сторінок давньої історії нашої країни, пов'язана з періодом Київської Русі, яка в X–XIII ст. відіграла провідну роль у суспільному розвитку Європи і Азії. Разом із тим, макрокультурний фактор дослідження цього важливого етапу в історії і культурі України не завжди репрезентує реальний стан речей. Вітчизняні науковці сучасності виділяють ще один напрямок вивчення української історії і культури в контексті впливу на її розвиток мікрокультурних факторів, зокрема регіональних, в основі яких лежить комплексне використання джерельного матеріалу та поглиблене вивчення минулого окремих територій України. Поважний вік вітчизняної наукової історіографії так і не розставив крапки над «і» у вищезначеному питанні, а, навпаки, загострив інтерес дослідників до нього, особливо після проголошення незалежності України.

З цієї точки зору, значний інтерес і представляє історія та культура Південно-Західної Русі, землі якої у 1199 р. стали фундаментом утворення Галицько-Волинського князівства, що, за висловом М. Грушевського, «...хоч не об'єднало цілої України, як Київ, але все-таки бодай для західної України, тоді сильнішої й багатше залюдненої, продовжила самостійне державне

житє ще більш як на столітє» [2, с. 111].

Поруч з літописами Київської Русі, західно- і центральноевропейськими хроніками та писемними повідомленнями XVI–XVII ст., основним джерелом всебічного дослідження земель Південно-Західної Русі є результати археологічних розкопок пам'яток X–XIII ст. Досить перспективні для подібних досліджень та узагальнень є матеріали, отримані в останні десятиліття під час вивчення ранніх середньовічних городищ у басейні р. Горині на землях історичної Волині, що неодноразово згадуються в літописах як окреме територіальне утворення «Погорина», «Погоринська волость, земля», «Погоринські міста» [3, с. 564]. В басейні Горині локалізовано 14 літописних поселень. Літописні повідомлення свідчать, що наприкінці XI – середині XII ст. Погориння формується як порубіжна територія на заході Київської землі. А в другій половині XII ст. воно було включене до Волинського князівства.

Головними центрами Погоринських земель були міста Дорогобуж і Пересопниця (нині однойменні села у Гощанському і Рівненському районах Рівненської області).

Якщо зважити на актуальність ретроспекції історико-культурного розвитку окремих територій України, то поява фундаментальних досліджень Погоринських земель є подією знаковою. У 2011 р. побачила світ монографія відомого рівненського археолога, кандидата історичних наук, доцента Рівненського державного гуманітарного університету Б. Прищепи «Дорогобуж на Горині у X–XIII ст.» [5], у якій на основі комплексного аналізу археологічних та писемних джерел досліджується розвиток літописного міста Дорогобужа в епоху Київської Русі. Минуло п'ять років і науковець представив широкому загалу свою наступну книгу: «Погоринські міста в X–XIII ст.» [6], яка, по суті, є логічним продовженням його багаторічних досліджень і плідного творчого пошуку у галузі археології, давньої історії та культури України. Їхніми характерними особливостями є синтез археологічного, історичного і культурологічного підходів до аналізу історичних і суспільних реальностей, які виникали на південно-західних землях Русі в X–XIII ст.

Новизна дослідження визначається тим, що поданий у ньому матеріал базується на архео-

логічних та писемних джерелах і який вперше у вітчизняній та зарубіжній історіографії був уведений до наукового обігу. В цьому контексті необхідно згадати зауваження видатного українського вченого В. Антоновича, що «...кожна нова монографія повинна повідомляти нам нові, раніше невідомі, відкриті автором, історичні дані, або ж автор її повинен нам повідомити нові висновки з матеріалу вже відомого, добути ним уважним вивченням та критичним аналізом цього матеріалу...» [1, с. 418].

У рецензованій нами книзі проаналізовано артефакти, отримані її автором в ході багаторічних досліджень пам'яток Київської Русі в басейні Горині – літописних міст Дорогобужа, Пересопниці, Острога, Корця, Степана і городищ у Басовому Куті та Жорнові. Логічно вписуються у текст книги залучені матеріали із досліджень інших археологів, що дало змогу Б. Прищепі реконструювати цілу низку аспектів розвитку поселень міського типу X–XIII ст. у регіоні та визначити їхні особливості.

Територіальні межі дослідження охоплюють регіон басейну Горині та басейнів Корчика і Ставів – лівобережних приток Случі. За сучасним адміністративно-територіальним поділом цей регіон охоплює більшу частину Рівненської області (за винятком південно-західних районів), а також північні райони Хмельницької й Тернопільської областей.

У роботі розглядаються укріплення басейну Горині (без Случі) на загальній площі 14400 км² території України. Вражає кількість городищ, з яких автором зібрано докладну археологічну інформацію – 90.

Хронологічні межі дослідження охоплюють X – середину XIII ст. – період від появи низки городищ над Горинню і до монголо-татарського погрому міст і поселень Південно-Західної Русі наприкінці 1240 р. – першої половини 1241 р.

У роботі важливе значення надається класифікації та типологізації городищ, визначенню їхньої хронології. При цьому особлива увага автора звернена на здобуті під час польових робіт комплексів археологічних знахідок, на основі яких розроблено хронологічну шкалу кераміки X–XIII ст.

У монографії вперше в історіографії дана окрема характеристика міст, згаданих у літописах, та визначена особливість їхньої локалізації. Для Дорогобужа і Пересопниці, що були центрами удільних князівств, був з'ясований характер планувальної структури, її складові й розвиток забудови у часі та просторі.

Значний науковий інтерес викликають сто-

рінки монографії, на яких ретельно аналізуються археологічні знахідки, які стосуються житлового будівництва, суспільної та господарської діяльності населення міст з різних соціальних верств та багатьох аспектів їхньої духовної культури.

Важливим досягненням дослідження є те, що опрацьовані польові матеріали стали основою для виділення Б. Прищепою груп синхронних укріплених поселень, їхнього розподілу за часовими і територіальними характеристиками. Це дало змогу вперше в історіографії проблеми визначити основні етапи становлення укріплених поселень регіону, порівняти динаміку їхнього розвитку з відповідними даними про поселення в басейні річок Случ (Болохівська земля XII – середини XIII ст.) і Стир; виявити певну ієрархію городищ за особливостями планування, розмірами укріплених територій, характеристиками культурного шару; по можливості, визначити їхній соціальний тип і виявити серед них міста.

У рецензованій монографії аргументовано доведено, що ріст і значення міст епохи Київської Русі багато в чому залежали від розмірів їхньої сільськогосподарської округи. Одним із завдань, яке виконав її автор, є визначення площі волостей Погоринських міст. Для цього був використаний метод картографування укріплених і відкритих поселень та ретроспективний метод із залученням даних писемних джерел XVI–XVII ст., які дали змогу визначити територію Корецького і Дубровицького князівств та Степанської волості.

Монографія складається з чотирьох розділів, списку використаних джерел та літератури і висновків українською та англійською мовами. Варто відзначити велику роботу, проведenu автором по добору ілюстрацій. На них представлено археологічні карти, фотографії з археологічних розкопок пам'яток, графічні плани городищ і розкопів, фотографії і рисунки артефактів. Загальний обсяг роботи – 297 сторінок, список джерел і літератури – 463 позиції.

У додатках подано повний реєстр усіх відомих у сьогоденні городищ X–XIII ст. у басейні Горині, визначено їхню топографію, хронологію і місцезнаходження відповідно до сучасного територіально-адміністративного поділу України та іменний покажчик.

У першому розділі праці – «Історіографія та джерельна база дослідження» дається повна історіографія вивчення літописних і нелітописних поселень регіону – з початкового періоду у другій половині XIX ст. до 2008 р. включно.

Встановлено, що ступінь дослідженості городищ неоднаковий, джерельна база окремих пам'яток значно відрізняється за обсягом і якістю інформації, отриманої під час польових робіт. Для того, щоб порівняти й оцінити її, автор систематизував всі об'єкти за ступенем їхнього археологічного вивчення, розділивши на чотири групи:

- пам'ятки, стаціонарно досліджені широкою площею — 8 (8,9%);
- пам'ятки, досліджені розвідковими розкопками і шурфами — 43 (47,8%);
- пам'ятки, обстежені без цілеспрямованого вивчення культурного шару — 26 (28,8%);
- пам'ятки, культурно-хронологічні характеристики яких визначені не достатньо чітко — 14 (14,5%).

У розділі також докладно розглянуті природні умови Погориння і його археологічна карта; визначена хронологія та періодизація археологічного матеріалу. За матеріалами археологічних досліджень поселень X–XIII ст. у басейні Горині автор монографії аргументовано виділяє наступні хронологічні групи кераміки: IX — початок X ст.; X — початок XI ст.; XI ст.; XII — середина XIII ст.; остання третина XIII — XIV ст. Ця хронологічна шкала в поєднанні з даними стратиграфії, типологічного аналізу і пошуків аналогій дозволила точніше встановити етапи розвитку городищ Київської Русі регіону, допомогла з'ясувати час виникнення та припинення існування для багатьох із них.

Зіставлення карти поширення укріплених поселень X–XIII ст., розробленої Б. Прищепю, показує, що основна їхня кількість припадає на Волинську височину, Мале Полісся, Волинське Полісся та Північно-Подільську височину.

У другому розділі монографії — «Городища IX–XIII ст.» здійснена хронологічна класифікація городищ за двома складовими:

- дані про городища, що не мають культурного шару на укріпленому майданчику. Таких об'єктів — 24;
- дані про городища з культурним шаром на укріплених майданчиках. Усього виявлено 54 пам'ятки.

Цілком обґрунтованими є узагальнюючі висновки автора про те, що у басейні Горині налічується 54 городища, що мають культурний шар IX ст.; археологічний матеріал X ст. знайдено на 34 городищах; культурні нашарування й об'єкти XI ст. виявлено на 37 пам'ятках. У другій половині XII — першій половині XIII ст. кількість укріплених поселень зменшується. Із 13 городищ, які мають культурні нашарування

X–XIII ст., тобто стабільно існували тривалий час, сім є залишками літописних міст (Гнінця, Дорогобуж, Мильськ, Острог, Пересопниця, Тихомель, Шумськ). А із 10 городищ, які датуються XII–XIII ст., літописних поселень шість (Дубровиця, Ізяслав, Каменець, Корець, Сапожин, Степань,). Такий високий відсоток літописних поселень серед городищ XII–XIII ст. свідчить про важливі якісні зміни, що відбувалися в структурі погоринських укріплених поселень.

Розглядаючи топографію, планування і площу городищ дослідник аргументовано поділяє пам'ятки на шість груп, серед яких за площею 2,5–5,0 га (п'ята і шоста групи), де найбільша їхня кількість згадується у літописах, потрібно шукати поселення міського типу.

Розділ третій книги — «Літописні поселення Погориння» містить детальну характеристику відомих широкому загалу вітчизняних та зарубіжних науковців городищ Погориння, які в тій чи іншій мірі закарбувалися на сторінках Іпатіївського літописного зводу. Заслугою автора є повний і чіткий виклад історіографії та ретельний аналіз усіх відомих у сьогодення артефактів матеріальної і духовної культури населення з вищезначених пам'яток, які за природно-географічними ознаками були розподілені на дві групи: поселення на Волинській височині (Дорогобуж, Зарічеськ, Корчеськ, Мильськ, Острог, Пересопниця, Сапогинь, Чемерин) та поселення у верхній течії Горині (Вигошев, Гнінця, Ізяслав, Каменець, Тихомель, Шумськ).

Визначенню соціального статусу укріплених поселень X–XIII ст. присвячений четвертий розділ монографії — «Становлення Погоринських міст». Означену актуальну проблему у сучасній вітчизняній археології, історії й культури автор досліджує в контексті загального розвитку феодального суспільства в Європі, для якого характерною рисою була багатокладність соціальних форм, що проявляється у зміні співвідношень різних укладів. На підставі численного і різноманітного археологічного матеріалу та прискіпливого аналізу літописних повідомлень дослідник робить висновок, що розвиток феодального суспільства на Волинських землях Київської Русі проявлявся передусім у зміні співвідношень різних укладів.

На думку Б. Прищепи, міста Погориння були розмаїті як за характером їхньої соціальної структури, так і за політичною роллю, яку вони відігравали. До цього потрібно додати, що під впливом економічного розвитку чи в результаті дії зовнішніх факторів окремі міста переходили

ли з однієї категорії до іншої. Неоднорідність господарських умов обов'язково породжувала складну для узагальнення строкатість генези і розвитку міських форм у Волинському князівстві. Тому виділення якоїсь однієї функції поселення достатньо умовне, адже більшість міст мали кілька функцій. Однією з таких функцій була оборона.

У монографії визначається, що важливими елементами, які характеризують городища у течії Горині, є схема його планування (проста чи складна), площа укріпленої частини, конструктивні особливості ліній оборони, характеристика культурного шару. Серед укріплених поселень X–XIII ст. означеної території є міста, феодальні замки й військові фортеці.

Підтримуючи думку відомих українських археологів В. Довженка і Б. Тимошука, Б. Прищепу вважає більшість досліджених ним укріплених поселень феодальними замками, частину – справжніми містами, а інші – сторожовими оборонними пунктами. Разом із тим, він зауважує, що чітких археологічних критеріїв запропонованої класифікації немає: одне й те саме поселення може мати ознаки різних соціальних типів – міста відігравали і роль оборонних пунктів; феодальні замки нерідко були сторожовими оборонними пунктами – градами; останні, у свою чергу, були укріпленими центрами феодальних володінь і водночас феодальними замками. Але кожен населений пункт мав свою основну соціальну рису, яка визначала його приналежність до певного типу укріплених поселень. Вищезначене складає археологічні критерії їхньої типологізації:

- система й конструкція оборонних ліній городищ;
- характер забудови їхніх внутрішніх майданчиків (внутрішнє планування);
- місце городища в системі поселень, які його оточують.

Використовуючи ці критерії, автор книги визначив соціальну типологію городищ Погориння, розділивши їх на три хронологічні групи: IX–X ст.; кінець X – XI ст.; XII – перша половина XIII ст., присвятивши аналізу їхнього соціального статусу, розвитку матеріальної і духовної культури населення відповідні частини розділу за напрямками: «Городища волинян IX–X ст.», «Укріплені поселення кінця X – XI ст.», «Розвиток міст у XII–XIII ст.», «Міста й сільськогосподарська округа».

Спираючись на проведені дослідження, Б. Прищепу має підставу стверджувати, що початковий етап освоєння Погориння київськими

князями припадає на другу половину X – початок XI ст. У його структурі він виділяє три основні частини: Верхнє Погориння, землі на Волинській височині, поліські території в середній і нижній течії Горині. Аналіз розміщення поселень регіону дає змогу виокремити землі Волинської височини як своєрідне ядро системи заселення Погориння. Саме тут розміщувалися два найбільші політичні, економічні й культурні центри – Дорогобуж і Пересопниця. Слід зазначити, що в літописних повідомленнях кінця XI – першої половини XIII ст. вони згадуються як центри удільних князівств. Під час досліджень цих поселень виявлено археологічні матеріали XII–першої половини XIII ст., які ілюструють значну кількість «міських ознак».

До цієї групи Погоринських міст у монографії також віднесено Дубровицю, Каменець і Шумськ, хоча археологічно вони вивчені недостатньо. Низка літописних поселень були центрами значних волостей (Ізяславль, Корчеськ, Мильськ, Тихомель). Вони проходили стадію становлення як малі міста, але через брак археологічних джерел детально висвітлити ці процеси поки що неможливо.

До числа адміністративних і військових центрів невеликих територіальних одиниць належали згадані в літописах Гнійниця, Острог, Сапогін, Степань, Чемериняки та невідомі з писемних джерел укріплені поселення, залишками яких є городища у Вільгорі, Дермані, Клевані, Хотині.

На нашу думку, дослідження Б. Прищепи щодо виникнення та етапів розвитку ранніх середньовічних міст в одному з регіонів України – на Волині, є в сьогоденні однією з провідних тем вітчизняної історичної науки та культурології. Завдяки проведенню дослідником широкомасштабним археологічним розкопкам було накопичено велику кількість матеріалів, які різнобічно характеризують міста X–XIII ст. у Погоринні. Сформована у монографії джерельна база дає змогу вивчати урбанізаційні процеси на землях не лише окремих удільних князівств, а й усієї Київської Русі.

Не уникаючи відповідей на складні проблеми археології, історії та культури Волинських земель у ранньому середньовіччі, автор монографії дає свої наукові і виважені пропозиції з точки зору наукової парадигми.

Спираючись на вищезначене, можна констатувати, що науковий рівень і актуальність монографії Б. Прищепи не викликають жодного сумніву; вона заслуговує на те, щоб з нею ознайомились не тільки археологи, історики, етно-

логи, культурологи, краєзнавці. а й наукова громадськість і фахове середовище. Нині книга є найповнішою, виваженою і всебічно обґрунтованою репрезентацією комплексного аналізу археологічних та писемних джерел щодо розвитку городищ басейну Горині у період Київської Русі та їхнього місця у давній історії і культурі України. На завершення необхідно відзна-

чити продуману композицію книги, яка, попри науковість, написана цікаво, зрозумілою для широкого загалу мовою. Тому маємо повне право вважати монографію доцента Богдана Прищепи «Погоринські міста в X–XIII ст.» важливим кроком на шляху всебічного осмислення процесу становлення і розвитку української історії і культури на Волинських землях.

Джерела та література:

1. Антонович В. Б. [Рец. на:] П. А. Буцинський. О Богдане Хмельницком. Харьков, 1882 год. / В. Б. Антонович // Киевская старина. Год второй. Том V. Январь–Апрель 1883 г. – Київ : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. – 974 с.
2. Грушевський Михайло. Ілюстрована історія України. Репринтне відтворення видання 1913 року / Михайло Грушевський. – Харків : ІСЕ-Україна, 1990. – 524 с.
3. Літопис руський / Пер. з давньорус. А. Є. Махновця. – Київ : Дніпро, 1989. – 591 с.
4. Матях В. М. Українсько-російські відносини другої половини XVII–XVIII ст. (стан дослідження проблеми у вітчизняній історіографії) / В. М. Матях // Український історичний журнал. – 2003. – № 6. – С. 110–118.
5. Прищепа Б. А. Дорогобуж на Горині у X–XIII ст. / Б. А. Прищепа. – Рівне : М. Дятлик, 2011. – 250 с.
6. Прищепа Б. А. Погоринські міста в X–XIII ст. / Б. А. Прищепа. – Рівне : М. Дятлик, 2016. – 297 с.

Юзеф НІКОЛЬЧЕНКО,

Тамара НІКОЛЬЧЕНКО

«Волинь» у «Хроніці з літописів стародавніх» Феодосія Софоновича

У 2018 р. у «Наукових записках Рівненського обласного краєзнавчого музею. Випуск XVI» була надрукована наша стаття «Волинь» і «Волинські землі» на сторінках «Літопису руського» [12]. Минув рік, і автори презентують широкому загалу наступну статтю: «Волинь» у «Хроніці з літописів стародавніх» Феодосія Софоновича», яка, по суті, є логічним продовженням наукових пошуків у дослідженні історіографії щодо проблем історико-культурної спадщини Волині.

«Хроніка з літописів стародавніх» Феодосія Софоновича (у подальшому «Хроніка...») – унікальна пам'ятка української історії та культури, створення якої співпадає з періодом Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр., коли політична реальність сприяла розвитку української національної освіти і культури, на чолі якого був Києво-Могилянський колегіум і патріотично налаштоване православне духовенство [14].

У стінах цього авторитетного навчального закладу європейського типу, в келіях Києво-Печерської лаври і православних монастирів – Густинського, Межигірського, Мгарського, Михайлівського Київського та інших почали набувати популярності компіляції із вітчизняних літописів та зарубіжних хронік, насамперед

творів польських авторів М. Стрийковського, М. і Й. Бельських, М. Меховського, М. Кромера, а також італійця О. Гваньїні та інших. Водночас виникла потреба в українських фундаментальних історичних працях, прикладом яких слугують «Синопис» (1674) та «Обширный синопис руський» (1681–1682) П. Кохановського. Важливою рисою праць того періоду стала єдність хронологічної послідовності й сюжету.

Варто зауважити, що розквіт літописання в Україні XVII–XVIII ст. не можна розглядати як свідому реконструкцію літописів і хронік X–XVI ст. Зазначаємо, що методи пізнання історичного минулого в українській історіографії не були застиглими, а за терміном «літопис», «хроніка» часто приховувався історичний твір нового типу. Традиційний термін «літописець», або «хроніст» насправді не вповні підходить для визначення представників української історичної думки Нового часу, наприклад, Ф. Софоновича, С. Величка, П. Симоновського, анонімно-го автора «Історії русів» [17, с. 301–305].

Українські історичні твори XVI–XVIII ст. дозволяють певним чином компенсувати безповоротно загублені джерела, які знищувалися внаслідок майже безперервних війн, а також стихійних явищ, недбалого ставлення до їхнього збереження. За таких умов питома

вага літописів як свідчень історії та культури України значно підвищується, хоча самі пам'ятки дійшли до нашого часу з великими втратами [6, с. 18-19].

До вищезначеної групи вітчизняної історіографії належить і «Хроніка...» визначного діяча української православної церкви та київського культурного центру XVII ст. Феодосія Софоновича (на початку XVII ст. – 1677 р.) – одна з перших узагальнюючих праць з історії та культури України від найдавніших часів до 1673 р. Вона складається із трьох частин-хронік: про Русь, початок і назву Литви, про землю Польську. У першій частині висвітлюється історія Київської Русі, другій і третій – історія України XIV–XVII ст. на тлі історії Великого князівства Литовського і Польського королівства (після 1569 р. – Речі Посполитої).

Оригінал «Хроніки...» не зберігся; у науковому обігу відомі тринадцять її списків та редакцій: «Хроніки о Русі» – вісім, «Хроніки о початку і назви Литви» та «Хроніки про землю Польську» – п'ять [14, с. 16-21].

Упорядники, які готували «Хроніку...» до видання у 1992 р. – Ю. Мицик та В. Кравченко – звернули увагу читачів на те, що публікація пам'ятки була здійснена «на основі сучасних методичних рекомендацій щодо передачі текстів документів XVI–XVIII ст. У підґрунті публікації – Погодінський список (ДПБ. – ВР, Збір. Погодіна № 1476, «Хроника о Руси»), «Кройніка о початку і назвиску Литви», «Кройніка о землі Полской», за текстом списку з ЦДАДА СРСР (ф. 181, оп. 1, спр. 93/122). Оскільки оригінал не зберігся, а наявні списки (див. схему у «Хроніці...» на с. 22) порушили послідовність частин, у пропонованій публікації відновлюється послідовність оригіналу: I – «Кройніка о Русі»; II – «Кройніка о початку і назвиску Литви»; III – «Кройніка о землі Полской» [14, с. 52].

Найбільшою за обсягом частиною пам'ятки є «Хроніка о Русі», на яку припадає приблизно 70 % загального її обсягу. Вона ґрунтується, переважно, на повідомленнях із Іпатського літописного зводу. У «Хроніці о початку і назви Литви» поруч із іншими джерелами Ф. Софонович використовує «Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Русі» – визначну історіографічну пам'ятку доби пізнього Середньовіччя, яка охоплює події від найдавніших часів до 1582 р. й заснована на численних наративних і актових джерелах, чимало з яких на сьогодні вже не існує. Писав її упродовж багатьох років видатний польський історик, поет, дипломат,

католицький священник Мацей Стрийковський (1547–1586) [15]. При висвітленні сучасних Ф. Софоновичу подій у «Хроніці про землю Польську» з кінця XVI до 1673 р. ним широко використовувались власні спостереження та свідчення очевидців [14, с. 27-29].

Історичні, культурологічні, лінгвістичні та літературні особливості «Хроніки...» Феодосія Софоновича привертають увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників, починаючи з 30-х рр. XIX ст. і донині. Серед них: Є. Болховітінов, Ц. Бореліус із Швеції, С. Голубєв, С. Даль, М. Корпанюк, В. Кравченко, В. Микитась, Ю. Мицик, О. Робінсон, О. Рогов, О. Рогозинський, П. Строев, Ю. Шевельов, В. Шевчук й ін. Уведені до наукового обігу результати їхніх досліджень містять багато вагомого наукового матеріалу, що був із вдячністю використаний авторами.

Однак потрібно завважити, що у всіх без винятку наукових розвідках щодо «Хроніки...» Феодосія Софоновича конкретно проблема «Волині» не розглядалася, у зв'язку з чим безсумнівно важливість пошуку авторів статті полягає у всебічному з'ясуванні цього питання та уведення його до наукового обігу, що містить наступний аспект: історико-культурологічне дослідження подій, які відбувалися на волинських землях у X–XVII ст. і знайшли своє відображення на сторінках «Хроніки...».

Текст «Хроніки...» Феодосія Софоновича був підготовлений до публікації у 1992 р. транслітеруванням за допомогою чинної української абетки зі збереженням оригіналу, написаного мовою, поширеною у вченому і церковному середовищі України XVII ст., що значно ускладнює його сприйняття сучасним читачем. З огляду на означене, автори вирішили перекласти використані у статті оригінальні тексти з «Хроніки...» сучасною українською мовою. Переклад був здійснений Тамарою Нікольченко, фахівцем у галузі українського перекладу, кандидатом філологічних наук, доцентом, доцентом кафедри слов'янської філології та перекладу Маріупольського державного університету, співавтором підручника «Теорія і практика перекладу», підготовленого у 2013 р. для студентів закладів вищої освіти [4]. Аналогічний метод щодо публікації писемних джерел Київської Русі був застосований Л. Махновцем при підготовці до видання «Іпатського літописного зводу» у 1989 р. під назвою «Літопис руський» [8].

У «Хроніці...» Феодосія Софоновича вміщено двадцять повідомлень із проблеми, що дос-

ліджується, зокрема: «Волинь» – 18; «Волинське княжіння» – 1; «Волинь» (місто) – 1 [14, с. 326]. Перша згадка про «Волинь» з'являється на сторінках пам'ятки у Главі I – «От початку словен і Русі». Йдеться про недатоване повідомлення щодо розселення різних за походженням народів у Східній Європі, серед яких були і ятвяги: «Ятвяги, які були єдиним народом із литвою і з половцями, і з прусами старими, походять від готів, у яких столичним містом був Дрогочин, а Підляшшя все аж до Прусів, починаючи з Волині, було осідлим, Новгородок // Литовський і околичні волості утримувало» [14, с. 58]. Проте перше повідомлення про ятвягів у «Повісті временних літ» зовсім не пов'язане з «Волинню», а припадає на 983 р., коли Володимир Святославич здійснив похід у Східну Прибалтику з метою приєднання цих земель до Русі [8, с. 49].

У Главі 11 «Хроніки...» «Про розподіл руських княжінь від Володимира синам і про смерть його» розповідається про те, що напередодні смерті, що сталася у липні 1015 р., київський князь розподілив свої володіння між синами, аби запобігти міжусобицям: «...Посвізду – Волинь (Волинське княжіння. – Авт.)...» [14, с. 69]. Це повідомлення не збігається з інформацією у «Повісті временних літ», у якій ім'я Позвізда згадується двічі – як сина Володимира від болгарині (її ім'я невідоме. – Авт.) [8, с. 49] та у поіменному списку всіх дванадцяти синів князя у зв'язку з прийняттям ними християнства у 988 р. [8, с. 67]. У цьому ж році, а не перед смертю, київський князь розподілив руські землі (згадка про «Волинь» або «Волинське княжіння» – відсутня) серед своїх синів; для Позвізда в цьому списку місця не знайшлося [8, с. 67].

Перша і остання згадка Ф. Софоновича про місто «Волинь» є у Главі 13 «Про те, як Болеслав, князь польський, вигнав із Києва Ярослава і посадив Святополка, і як знову Ярослав переміг Святополка». У «Хроніці...» вказується, що «Святополк умовив Болеслава, князя лядського, прийти йому на допомогу проти Ярослава. Болеслав із задоволенням, зібравши велике військо, пішов за Святославом на Русь, розоряючи міста і села. Отримавши про це звістку, Ярослав зібрав військо, умовивши печенігів і варягів прийти йому на допомогу, зустрів Болеслава біля Волиня над Бугом...» [14, с. 70].

Йдеться про боротьбу між синами Володимира Святославича Святополком і Ярославом за київський княжий стіл. Події, що розгорнулися на волинській землі у 1018 р., скінчилися для Ярослава поразкою біля міста Волинь на

Бузі, після якої він тікає до Новгороду, поступившись Києвом Святополку. Але влітку 1019 р. Ярослав остаточно переміг Святополка та його союзників і «...сів у Києві, утерши поту з дружиною своєю, показавши побіду і труд великий» [8, с. 84].

Наступне повідомлення у «Хроніці...» щодо «Волині» пов'язане з драматичними подіями на Русі другої половини XI ст. У лютому 1054 р. Ярослав Володимирович помирає, не визначивши наступника серед п'ятьох своїх синів – старших Ярославичів: Ізяслава, Святослава, Всеволода та молодших – Ігоря і Вячеслава, що відкрило шлях до князівських міжусобиць, які спричинили криваву громадянську війну 1073–1097 рр. не тільки за володіння столом великого київського князя, а й за перерозподіл удільних земель Київської Русі, зокрема – волинських [11, с. 17–22].

Далі Феодосій Софонович занотує: «Року 6585 (1077) Ізяслав, князь, пішов із князем Болеславом Хоробрим на своє княжіння до Києва. Проти нього вийшов Всеволод із військом на Волинь і учинив там з Ізяславом мир. І прийшовши, Ізяслав сів у своїй столиці в Києві, а Всеволод у Чернігові, з якого Олег Святославич утік до Тмутаракані» [14, с. 75–76]. Стосовно звістки про зустріч Ізяслава із Всеволодом на Волині, у автора «Хроніки...» немає розбіжностей із «Повістю временних літ», проте за текстом із останньої до Тмутаракані в травні 1077 р. тікає не Олег Святославич, який був ув'язнений Всеволодом у Чернігові, а Борис Вячеславич, князь-вигнанець, онук Ярослава Володимировича [8, с. 121]. Олег справді втік із полону до Тмутаракані, де приєднався до Бориса, але це станеться вже у квітні 1078 р.

У Главі 18 «Про княжіння Всеволода» є запис: «Року 6593 (1085) Ярополк Ізяславич підняв повстання проти Всеволода, захопив Київ, послухавши злих порад. Довідавшись про це, Всеволод послав проти нього сина свого Володимира, який прийшов на Волинь. Ярополк, у Луцьку залишивши все, збуджений злими порадами, втік до Ляхів, а Володимир захопив Луцьк і посадив князя Давида у Володимирі, замість Ярополка, а матір і жінку Ярополка та його скарби привіз до Києва» [14, с. 76]. Із огляду на вищезазначене, конфлікт між Ярополком і Всеволодом визрів рік потому, коли у 1084 р. останній передав у володіння Давиду Ігоревичу колишні батьківські погоринські землі з центром у Дорогобужі. Вчинок Всеволода Ярославича стосовно Давида Ігоревича був далекоглядним – передаючи останньому у володіння досить

престижні землі з великокняжого резерву, Всеволод плекав надію встановити з Давидом якщо не дружні, то хоча би мирні стосунки [11, с. 21].

Передача Давиду Погорини з Дорогобужем викликала вкрай негативну реакцію з боку Ярополка Ізяславича, який мав претензії на ці землі, що призвело до збройного протистояння у 1085 р. між ним та Всеволодом Ярославичем, описаного Ф. Софоновичем. «Року 6606 (1098) знову по весні, Святополк, зібравши військо, розпочав новий похід проти Давида Ігоревича до Володимира на Волині, з якого Давид із жінкою та іншими втік до Лядської землі» [14, с. 80].

Автор «Хроніки...» продовжує відстежувати події, пов'язані з феодалною війною на південно-західних землях Русі наприкінці XI ст. Традиційно в таких війнах обов'язково брали участь її східні та західні сусіди: половці, поляки, угри, яких у багатьох випадках залучали до внутрішнього конфлікту нащадки Рюрика, нехтуючи інтересами держави. Не стали винятком і події 1097–1100 рр. У 1098 р. Святополк (після смерті Всеволода у 1093 р. – Київський князь) оточив головне місто Волині – Володимир; Давид змушений був тікати до Польщі: «...у Ляхи, до [князя] Володислава [Германа], шукаючи підмоги. Ляхи ж обіцялися це сповнити і взяли в нього п'ятдесят гривень золота» [8, с. 152]. За визначенням В. Пашуто – 50 гривень золотом була на той час вартість послуг найманої руськими князями іноземної військової дружини [13, с. 45].

Спроба чергового перерозподілу земель Русі на початку XII ст., зокрема волинських, також привернула увагу Ф. Софоновича: «Року 6610 (1102) захотів посадити Святополк свого сина князем у Новгороді, бо сам Святополк там раніше правив, а Мстислава, сина Володимира, посадити у Володимирі на Волині; проте новгородці не захотіли Святополковича, а обрали собі знову Мстислава» [14, с. 81]. Ця подія зафіксована і на сторінках «Повісті временних літ», щоправда з іншою датою – 20 жовтня 1101 р. [8 с. 156–157].

Після смерті Святополка у 1113 р. київським князем стає Володимир Всеволодович Мономах. Зміцнюючи центральну владу, він долає опір удільних князів. Автор «Хроніки...» активно реагує на конфлікт між Володимиром і Ярославом Святополковичем за володіння волинськими землями: «Року 6625 (1117) [...] Ярослав, син Святополка, князь володимирський і волинський [...] зразу ж на Волині свої міста Володимир, Белз та інші відібрав» [14, с. 81]. Це

було перемогою: «І вчинив Володимир мир із Ярославом, бо Ярослав покоровився [...]. І тоді в мирі розійшлися вони кожен до себе» [8, с. 178].

Наступна згадка про «Волинь» у «Хроніці...» розлого інформує читача про події, пов'язані з боротьбою Ізяслава Мстиславича за київський стіл із Юрієм Володимировичем Довгоруком: «Року 6657 (1149) [...] переяславці, зрадивши Ізяслава, Гургія (Юрія) за князя собі визнавши, побігли [...]. Ізяславові полки почали відступати, а Гургієві на них із половцями почали наступати [...]. Побачивши це, Ізяслав сам почав тікати на Канів, а потім до Києва. А з Києва, разом зі своєю жінкою, утік на Волинь до Володимира [...]. Гургій зі своїм військом і з половцями пішов із Києва [...] у Пересопницю на Волинь [...]. Ізяслав, усім цим наляканий, поїхав на Волинь до міста Володимира і, розлютившись, відправив брата свого Володимира до свого зятя, короля угорського з проханням про допомогу...» [14, с. 95-96]. Пізніше, у 1151 р., Ізяслав поверне собі владу у Києві, але до своєї смерті у 1154 р. буде постійно боронити її від зазіхань Юрія Довгорука.

Відцентровим тенденціям у політичній історії Київської Русі останньої чверті XII ст., які при Мстиславові Ізяславичу поширилися і на землі Володимира-Волинського князівства, Ф. Софонович приділяє значну увагу, розглядаючи постать князя як достойного кандидата на великокняжий стіл [14, с. 106-110].

Останнє повідомлення «Хроніки...» щодо «Волині» у «Хроніці о Русі» припадає на 1283 р., коли Галицько-Волинське князівство, разом із іншими руськими землями, опинилося у васальній залежності від Золотої Орди: «У ті часи хан Телебуга, забувши про те, що сталося із ним в Угорщині, замислив піти на Ляхів разом із князями з-за Дніпра, волинськими, Левом, Мстиславом, Володимиром, у зв'язку з тим, що на той час усі руські князі знаходились під владою татар. Сказав він про те і Ногаєві, і з усіма князями пішов на Волинь. Там його князі волинські дружньо зустріли: Мстислав на Горині, Володимир у Крем'янці» [14, с. 106-110]. Трагічні події того часу на волинських землях викликають занепокоєння у Ф. Софоновича, яке співпадає з переживаннями за тогочасні події автора Галицько-Волинського літопису [8, с. 435-436].

У середині XIV ст. більшість українських земель опинилася під владою Великого князівства Литовського (ВКЛ). Існують різні погляди стосовно його впливу на українську державність. Наприклад, І. Крип'якевич підкреслював: «...литовські великі князі намагалися знищити в Ук-

раїні стремління до створення самостійного державного життя. Литовська держава не була державою українською» [7, с. 114]. У свою чергу, В. Борисенко стверджує, що «...визволена спільними силами Україна об'єдналася із Литвою в одній державі як рівна з рівною...» [2, с. 93]. Феодосій Софонович цими проблемами не переймається, а лише фіксує у «Хроніці» о початку і назви Литви» події, що відбувалися в українських землях від 1320-го до 1533 р.

Повідомлення щодо Волині в означеній частині «Хроніки...» більш уривчасті, ніж у попередній. Перше із них припадає на період між 1335–1340 рр., коли Гедимін розділив свої володіння між сімома синами: «[...] Любарту, який був одружений з дочкою князя Володимир-Волинського Володимира, віддав міста Володимир і Луцьк на Волині, як своєму родичу...» [14, с. 177].

У зв'язку з тим, що вичерпних даних історичні джерела не подають, навколо цього важливого питання щодо подальшої долі волинських земель серед науковців виникла полеміка. Так, у Віленському літописі – зібранні писемних історичних джерел різних періодів, списаного у 1495 р. за дорученням смоленського єпископа Йосифа, є запис про передачу Гедиміном земель у володіння його синам: «...а Любарта прийняв волинський князь у всю землю Волинську», проте не вказано ні імені князя, ні часу цієї події [3]. У П. Батюшкова (1811–1892) зустрічаємо наступне – «...близько 1324 року західна Волинь із Володимиром і Галицією залишилась за сином Андрія Юрієм II, а східна – з Луцьком – належала зятю князя Лева, литовському князю Любарту Гедиміновичу, чоловіку єдиної його доньки Буші» [1, с. 52].

Відомий російський історик М. Любавський (1860–1936) звертає увагу на подію, яка сталася 1340 року у Галицько-Волинській державі після смерті Юрія II, коли польський король Казимир III «швидкоруч ... удерся у Галицьку землю, оволодів Львовом та іншими містами, але незабаром усе це втратив. Один із впливових галицьких бояр Дітко та князь Острозький Даниїл, залучивши татар для допомоги, витіснили польські гарнізони з Галицької землі й захопили її на користь литовського князя Любарта Гедиміновича, котрий, як зять одного з останніх волинських князів, утвердився тим часом на Волині» [9, с. 30]. Цю думку підтримує вітчизняний дослідник середньовічної історії України Ф. Шабунько: «Серед галицько-волинського боярства була значна кількість прибічників Дмитра-Любарта Гедиміновича, пов'язаного родинними узами з династією Романовичів.

Саме його місцеве боярство запросило стати князем» [16, с. 37].

Сучасний історіограф Волині М. Киричук стверджує, що «по смерті останнього з роду Даниловичів (по материнській лінії) Волинсько-Галицького князя Юрія II (Болеслава) в 1340 р. волинські та галицькі бояри, як вже було зазначено, проголосили Волинсько-Галицьким князем Любарта, сина Великого князя Литовського Гедиміна. Любарт був одружений із волинською княжною Бушею (Богуславою), донькою Луцького князя Лева, прийняв православ'я та набув друге (руське) ім'я Дмитрій і, вочевидь, у той час княжив у Луцьку» [5, с. 122].

Наступна інформація Ф. Софоновичем не коментується: «Литовські літописці пишуть, що дав Ягайло Вітовту Волинь і Підляшшя» [14, с. 177]. Радше за все, ця подія сталася ще до укладення Кревської унії 14 серпня 1385 р. і обранням Ягайла польським королем під іменем Владислава II 15 лютого 1386 р.

«Волинь» згадується у подіях громадянської війни 1432–1440 рр. у ВКЛ за великокняжий трон між Владиславом II, Вітовтом, Свидригайлом і Сигизмундом Кейстутовичем: «Розпочав війну король Ягайло зі Свидригайлом і, прийшовши на Волинь, почав здобувати Луцьк. А коли поляки не змогли здобути Луцьк, король Ягайло уклав перемир'я зі Свидригайлом» [14, с. 183]. І далі, вже під 1442 р. «Після вбивства Сигизмунда Кейстутовича Казимир Ягайлович був обраний великим князем литовським [...] і Свидригайлу, дядькові своєму, підтвердив володіння Луцьком зі всією волостю на Волині» [14, с. 185].

У другій частині «Хроніки...» востаннє згадується «Волинь» у повідомленні про спустошливі набіги кримських татар на українські землі на початку XVI ст.: «У 1512 р. татарський хан із Перекопу з двадцятип'ятитисячною ордою спустошив Поділля і Волинь» [14, с. 186].

У «Хроніці про землю Польську» є лише одне повідомлення про «Волинь», яке ми розглянемо далі. Упорядники «Хроніки...» Ю. Мицик і В. Кравченко звернули увагу читачів на два повідомлення щодо Волині з категорії «оригінальних звісток», аналогів яких у інших джерелах немає або лише частково зберігаються [14, с. 37]. У першому йдеться про обставини втечі до Тмутаракані у 1064 р. новгородця Пороя, киянина Вишати разом із Ростиславом Володимировичем, онуком Ярослава Мудрого, володарем частини волинських земель і Володимира-Волинського. Щодо означеної події є припущення у В. Мавродіна: Ростислава було вигнано з

Волині внаслідок військової акції Святослава Ярославовича з метою заволодіння ним південно-західними землями Русі [10, с. 161-162].

Друге повідомлення інформує читача «Хроніки...» про відступ польських шляхетських військ під орудою князя Яреми Вишневецького з Лівобережної України на Волинь та про їхні бойові сутички з козаками під Прилуками. У джерелах зустрічаються повідомлення про те, що 1 червня 1648 р. Я. Вишневецький справді був на чолі польсько-шляхетського загону біля міста Прилуки, але лише Ф. Софонович розповідає про невдалий бій з поляками козаків Уманського полку [14, с. 228]. Упорядники пам'ятки припускають, що тут і в наступних повідомленнях її автор використовував Уманський літопис, невідомий іншим хроністам. Вони заважають, що «використання Ф. Софоновичем джерел, які не

дійшли до нашого часу, власних спогадів і свідчень очевидців зумовили появу у «Кройніці...» певної кількості оригінальних повідомлень, котрі проливають світло на невідомі раніше сторінки історії Київської Русі та України XVII ст.» [14, с. 45].

Підсумовуючи дослідження лише одного окремого питання про «Волинь» на сторінках «Хроніки з літописців стародавніх» Феодосія Софоновича, ми переконуємося, що в українській історіографії Нового часу з'являються твори з «узагальнюючим викладом історії з давніх часів до сучасних авторам подій» [14, с. 5], а їхні автори, прискіпливо аналізуючи питання, засвідчили себе не лише енциклопедистами свого часу, а й справжніми патріотами рідної землі.

Джерела та література:

1. Батюшков П. Н. Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края / П. Н. Батюшков. — С.-Петербург: Типография Товарищества «Общественная Польза», 1888. — 414 с.
2. Борисенко В. Й. Курс української історії: З найдавніших часів до XX століття: Навч. посібник / В. Й. Борисенко. — Київ: Либідь, 1996. — 616 с.
3. Віленський літопис [Електронний ресурс] / Ізборник. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/prsl3235/lytov18.htm>
4. Жаркова Є. М. Теорія і практика перекладу: підручник / Є. М. Жаркова, М. В. Нікольченко, Т. М. Нікольченко; за ред. Т. М. Нікольченко. — Донецьк: Ноулідж (Донецьке відділення), 2013. — 439 с.
5. Киричук М. Г. Волинь — земля українська / М. Г. Киричук. — Луцьк: Надстир'я, 1955. — 390 с.
6. Корпанюк М. Слово. Хрест. Шабля (Українське монастирсько-церковне, світське крайове літописання XVI–XVIII ст., компіляції козацького літописання XVIII ст. як історико-літературне явище / М. Корпанюк. — Київ: Смолоскип, 2005. — 904 с.
7. Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич. — Львів: Світ, 1990. — 520 с.
8. Літопис руський / Пер. з давньоруської А. Є. Махновця. — Київ: Дніпро, 1989. — 591 с.
9. Любавский М. К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. Издание 2-ое / М. К. Любавский. — Москва: Московская художественная печатня, 1915. — 401 с. [Електронний ресурс] / М. К. Любавский. — Режим доступу: gutenberg.org
10. Мавродин В. В. Очерки по истории Лавобереж-ной Украины (с древнейших времен до второй половины XIV века) / В. В. Мавродин. — Санкт-Петербург: Наука, 2002. — 416 с.
11. Нікольченко Ю. М. Давид Ігоревич: «Князь-пірат чи «герой свого часу»? / Ю. М. Нікольченко // Історичні постаті України: проблеми і пошуки: Монографія. — Луганськ: Вид-во СНУ імені В. Дала, 2003. — С. 16–29.
12. Нікольченко Ю. «Волинь» і «Волинські землі» на сторінках «Літопису руського» / Ю. Нікольченко, Т. Нікольченко // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Випуск XVI. — Рівне, 2018. — С. 239–244.
13. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси / В. Т. Пашуто. — Москва: Наука, 1968. — 472 с.
14. Софонович Феодосій. Хроніка з літописців стародавніх / Феодосій Софонович. Підготовка тексту до друку, передмова, комент. Ю. А. Мицика, В. М. Кравченка. — Київ: Наукова думка, 1992. — 336 с.
15. Стрийковський Мацей. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Русі [Електронний ресурс] / Мацей Стрийковський. Відп. ред. О. Купчинський. — Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 2011. — 1075 с. — Режим доступу: <http://chtyvo.org.ua>
16. Шабульдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского / Ф. М. Шабульдо. — Київ: Наукова думка, 1987. — 182 с.
17. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть: У 2 кн. Книга перша: Ренесанс. Раннє бароко / В. Шевчук. — Київ: Либідь, 2004. — 400 с.

Етнографічний спадок українців-переселенців

(до питання депортації українців з Польщі у 1944-1946 рр.)

10 вересня 2019 р. в актовій залі Рівненського обласного краєзнавчого музею відкрилася виставка «Емігранти з чужої волі», присвячена 75-й річниці від початку депортації етнічних українців з території Польщі (Холмщини, Лемківщини, Надсяння, Південного Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини). Над її створенням спільно працювали як відділ нової і новітньої історії, так і сектор етнографії РОКМ.

Події 1944-1946 рр. висвітлюють матеріали з 22 родин, що зазнали лихоліть примусового трансферу до УРСР і нині проживають на території Рівненщини. Більшість історичних та етнографічних експонатів із запасників РОКМ було виставлено вперше.

Виставка незвична своїм художнім оформленням. Насамперед погляд зупиняється на сцені, де глядач бачить типові літографії ікон поч. ХХ ст.: «Образ Турковицької Богоматері» (Холм), «Покрова Пресвятої Богородиці» [6], «Гідельська Божа Матір» [7], «Ісус Христос Вседержитель», «Божа Матір Єрусалимська», а також мальовану ікону «Успіння Пресвятої Богородиці» (з родини О. Ходакової).

Зліва як символ поламаних доль – настінний годинник, що спинив свій рух; нагромадження речей, приготовлених для негайного від'їзду – клунки, плетена скриня, валізи. З правого боку сцени застиг момент мирного життя – круглий столик із мережаною скатертиною, посудом для пиття кави (належить родині Й. Пацули).

За словами ст. наук. співробітниці РОКМ В. Данілічевої, однієї з перших дослідниць архівних матеріалів українців-переселенців з території Польщі, перша виставка «Ген, за Бугом край наш милий...», що була присвячена цій болючій темі, відбулася ще 1994 р. у стінах РОКМ, де певний час збиралися члени товариства «Холмщина». Тоді етнографічні комплекси надали: Меланія Шевелицька, Микола Стрихарчук, Василь Карпович, Надія Самолюк, Степан Дончук, Славія Богач.

Найбільший комплекс експонатів був переданий до музею 2016 р. колишнім співробітником РОКМ Зиновієм Петровичем Внуком (працював у І пол. 70-х рр. ХХ ст. у старому приміщенні краєзнавчого музею на вул. Червоноармійській).

Серед них – традиційні сільськогосподарські знаряддя праці: серп [8], граблі [9], ціп зі шкіряною капицею [10] та пов'язані з ними три великі

солом'яники [11], [12], [13]. Стосовно останніх виробів зауважимо, що сьогодні знайти такого розміру об'ємний посуд на Рівненщині майже неможливо. Під час численних експедицій по області нам пощастило сфотографувати подібні солом'яники лише 2003 р. у с. Дорогобуж Гоцанського р-ну. Інший великий солом'яник, що експонувався у Рівненському музеї ще у 20-30-ті рр. ХХ ст., сьогодні знаходиться на етнографічній виставці в залі № 15 РОКМ [14].

Для городніх робіт селяни застосовували «плескату» та «рогату» мотики. Першою – картоплю сапали, а другою – копали [15], [16].

Жіноче знаряддя для первинної обробки льону – терниця, металева щітка на дерев'яній дошці [17], [18]; для прядіння й «микання» – вертикальний гребінь з днищем, коловороток [19], [20]; для прасування – рубель і качалка [21], [22]. Ці речі знаходилися в кожній холмщацькій хаті, у першу чергу там, де підросли дочки – майбутні ткалі та вишивальниці.

Під час презентації виставки співробітниця відділу фондів РОКМ Оксана Ходакова, що походить з родини переселенців, демонструвала традиційний тканий костюм кін. ХІХ – поч. ХХ ст. [23], [24]. Жіноче вбрання, характерне для Володавського повіту – полотняні сорочка та спідниця стали наочним прикладом для доповіді Алли Українець, завідувачки сектора етнографії РОКМ. Особливе захоплення викликає художнє рясування-«призбирування» біля пояса спідниці у вигляді геометричного візерунка з мотивів прямокутників та вписаних у них скісних хрестів. Техніка орнаментування сорочки та спідниці – ткацтво в «перебори». Уставкова сорочка має комір-«стіжку», що застібається на синій й рожевий гудзики. Візерунок на полику скомпонований з мотивів букета та поодиноких квітів, ромбів, стилізованої розетки (косого хреста), павучкоподібних мотивів. Орнамент над зап'ястям складається з ромбів, трикутників, восьмипелюсткових розеток. Кольорова палітра сорочки: буяково-коричневий та фіолетовий кольори, з вкрапленням червоного й жовтого кольорів. Своєрідним є завершення рукава у вигляді не прямокутного «чохлика», а розширеної оборки.

Доповнюють уявлення про крій традиційної народної сорочки із обстежуваних земель виокремлені до окремої вітрини зразки частин

жіночої сорочки кін. XIX ст. з родини Панасюків. Два рукави сорочки та дві «уставки», ткані в «перебори», мають однаковий геометричний орнамент із 3-х поздовжніх орнаментованих смуг: у верхній та нижній знаходиться ромбічний малюнок, виконаний чорними нитками, у середній – чергуються мотиви скісного хреста з ромбами й «кутами» між раменами та павучки-«сніжинки» з червоних ниток; краї – червоні [25]. Композиція на «уставках» скомпонована з мотивів фіолетових двічі вписаних один в інший великих ромбів, «трилисників», червоних восьмипелюсткових квітів, сітчастих ромбів, скісних хрестів [26].

Подолкам спідниць кін. XIX ст. притаманні типові приглушені кольори: чорний, коричневий, темно-червоний. Серед мотивів – ромби із вписаними квітами, восьмипелюсткові розетки, ламані, прямі лінії. Вишуканістю вирізняється обрамлення центральної композиції [27].

Робота над створенням виставки дозволила атрибутувати зразки народного жіночого одягу, що тривалий час зберігались у фондах РОКМ. Посприяло цьому й етнографічне дослідження Івана Ігнатюка та Тетяни Кари-Васильєвої, яке було надруковане 1997 р. [3].

Розміщені на планшетах виставки дбайливо рясовані ткані спідниці українок із території Польщі відомі під різними назвами: «хвартух, кратівка, бурка, пигуля, рандак» [3, с.179]. У нашому випадку бачимо спідниці-«хвартухи». Під час ткання в основі спідниці-«хвартуха» був льон, а для піткання бралися вовняні нитки. У залежності від основного кольору спідниці отримувала певні назви. Якщо переважав червоний колір – це були спідниці «горенюхи» (від назви ниток «горинь»); а якщо тло спідниці переважно було чорним – то такі спідниці називали «німки» (бо чорні нитки для ткання купували в німців) [3, с.182].

Одна із домотканих спідниць із фондової колекції РОКМ – темна, із переважанням чорного кольору, який водночас слугує тлом виробу. Геометричний орнамент утворюють вертикальні вузькі смуги (червоні, зелені, коричневі, сині, рожеві, блакитні). Характерна ознака: у нижній частині нашиті декілька фабричних різнокольорових стрічок: атласні – брудно-рожева й зелена і проста широка чорна. Цікаво, що низ підшитий домотканою, декорованою впоперек смугою [23]. У другій вовняній спідниці переважають вертикальні широкі червоні та чорні смуги. Вузькі п'ять червоних або шість різнокольорових смуг (у дзеркальній проекції три червоні, по одній білій, жовтій, червоної з

синім обрамленням) симетрично розкидані по всій спідниці. У нижній частині, займаючи площу близько двох долонь, розміщено п'ять різнокольорових стрічок (біла ажурна, фіолетова, рожева, біла, коричнева), нижня – є утричі ширшою. Завжди українська спідниця з Холмщини завершувалася підшитим горизонтально тканим різнокольоровим смугастим малюнком [29]. Існували чіткі правила прасування вищезгаданих спідниць-«хвартухів»: вузькі різнокольорові смужки мали опинитись зверху, а широкі – червоні чи чорні – захватись у складках [3, с.182]. Ознакою святковості спідниці були стрічки-«китайки», присутність яких відзначаємо в описаних зразках [3, с.183].

На окремих манекенах розташовано два комплекти традиційного жіночого народного вбрання. Простотою оздоблення вирізняється полотняна сорочка, пошита з двох полотнищ. Довгий розріз пазухи та вузький комірець-стіжка делікатно орнаментовані чорною вишивкою у вигляді вузької рослинної стрічки. Манжет при зап'ясті має вишивку хрестиком у чорні восьмипелюсткові розетки та ромби. Невідомою майстринею застосований незвичний прийом декорування сорочки: у плечевій частині, сягаючи середини грудей та середини лопатки, нашиті по три симетричні односторонні складки (по обидва боки від шийного отвору) [30]. Фартух теплий, вовняний, тканий у горизонтальні чорні, темно-сині, світло-блакитні, темно-сірі, фіолетові, світло- й темнозелені, світло-коричневі, брудно-бурякові смуги [31]. Спідниця – з переважанням чорного кольору, подібна до вже описаних. Як типове доповнення декору, а водночас і своєрідна ознака заможності її власниці, унизу спідниці нашита широка оксамитова стрічка [32].

Значно цікавішим є комплект вбрання, де уставкова жіноча сорочка, стан якої також пошитий із двох полотнищ, має орнаментовану пазушку. Її відмінності: білий неорнаментований комір-«стіжка» на гудзиках; на світлішому полотні – червоно-чорна довга манишка-пазушка (на три пальці завширшки), прикрашена хрестиком з мотивів трипелюсткових квітів й листя; тканий геометричний орнамент уставки та низ рукава з квітами медальйонного типу, скісними хрестами, ромбами (у коричневих та фіолетових кольорах) і оригінальним рослинним обрамленням. Манжет пошитий зі світлішого полотна, має яскравіший малюнок, адже, як і манишка, він виконаний у яскраво-червоній та чорній барвах; візерунок скомпонований із мотивів ромбів, скісних хрестів, розеток. Геомет-

ричний орнамент на уставці та нижній частині рукава вдало поєднуються між собою [33].

Спідниця полотняна, тканина в «сосонку», пошита із трьох частин, із геометрично-рослинним, тканим у «перебори» візерунком у нижній частині. Центральна смуга скомпонована із ромбічних мотивів. Кайма із чорних п'ятипелюсткових квітів із листям обрамлює ромбічну смугу згори та знизу. Край спідниці завершується вузькою смугою, тканию з бурякових штипельюсткових квітів [34].

Єдиний жіночий полотняний фартух, що експонується на виставці, - поясне вбрання з родини Марії Панасюк [35]. Фартух святковий, із червоно-блакитною вишивкою технікою тінювання гладь. Пошитий із двох частин, у місці з'єднання має вишиті вертикальні орнаментовані червоні смуги, скомпоновані із мотивів трикутників, ромбів із вписаними крапками червоного та синього кольору. По боках з'єднувального шва виконана біла мережка. Основна композиція орнаменту розташована в нижній частині фартуха у вигляді трьох широких геометричних горизонтальних смуг, у середині яких знаходяться великі та малі ромби, трикутники, скісні хрести, крапки, прямі та ламані лінії переважно червоного з вкрапленням синього кольору. Саморобна біла мережка та візерункова фабрична стрічка із мотивами ромбів і розеток оформлюють «П»-подібний край вишуканого фартуха. Пояс вишитий ламаною червоною стрічкою – бігункою.

Біля стендів, де розміщуються два манекени з комплектом традиційного жіночого народного одягу, експонуються цікаві фотографії чотирьох дівчат у народному одязі та віночках зі стрічками. Типовими прикрасами є низки намиста-«пацюри», які передала на виставку Ірина Гнатюк. Їх komponували як поверх сорочки, так і поверх безрукавки-«горсета».

Кравецький куточок експозиції представлений ножною швейною машинкою «Singer», 1913 р. (належить родині А. Захарчук) [36], металевою праскою (з колекції родини Й. Пацули), кремовою блузкою з коміром-«краваткою» [37], жіночою вовняною безрукавкою-«горсеткою», декорованою стеклярусом [38], одягненою на тоненьку, вишиту квітковим орнаментом на рукавах та пазушці, сорочку. Кравецькі манекени з одягом віддзеркалюються у старому дзеркалі, що має незвично закруглену згори дерев'яну раму та рослинне гравірування в нижньому куті (з колекції З. Внука) [39].

Поруч – вишитий перкалевий рушник, кінці якого мають особливу форму, адже є розшире-

ними донизу. В обрамленні трьох вузьких горизонтальних застрочених смужок-складок розміщена широка рослинна смуга з ланцюжка пуп'янків та розцвічених п'ятипелюсткових квітів і листя. Вишивка виконана хрестиком червоночорними нитками. Край оформлений широкою, призбраною у п'ять зашипів «оборкою» [40].

У родині Івана Ілліча Долганського дбайливо зберігаються два перкалеві рушники, виготовлені його матір'ю, Марією Степанівною Чиран (у шлюбі – Долганською, 1916 р. н.). Обидва рушники вишиті хрестиком. Довший, червоночорний рушник містить такі улюблені мотиви вишивки, як два птахи, вазон, стилізовані троянди, гвоздики, лілії. Інший рушник має багатшу кольорову палітру: червоний, рожевий, зелений, білий, синій, жовтий, блакитний, бузковий кольори. Він був перешитий, значно втрапивши у розмірах. Рушник є «іменним», адже містить монограму її авторки – букву «М», яка розташована в рослинному медальйоні – віночку. Основу композиції орнаменту складають квіткові мотиви. М. Долганська була доброю ткалею, що засвідчують її вироби – традиційний із двох пілок полотняний настільник (т.зв. «радове» полотно в ромбічний малюнок) і «ходнікі» для підлоги та лав.

Разом у radoцax і в горі, в мирі та злагоді, у Польщі, і в Україні в одній спільній хаті все життя прожили родини двох сестер Сай – Анастасії Степанівни (Пушик) та Олени Степанівни (Адамчук). Випробовування прийшли на Зелені свята 1946 р., коли їхнім родинам довелося покинути с.Осову Володавського повіту Люблінського воєводства та переїхати до УРСР (спочатку – у с. Богородичине Коломийського р-ну Ів.-Франківської обл., а 1956 р. – у с. Квасилів Рівненського р-ну Рівненської обл.). Опанувавши техніку вишивки хрестиком, сестри вишили картини – «Хатку» (Олена Адамчук), «Царівну Либідь» (Анастасія Пушик). Тканини інтер'єрного призначення (простирадла) полюбляла прикрашати Анастасія Пушик. Один зі зразків містить вишиті гладдю червоні і сині кетяги винограду, інший – багатокольорові букети й кошики з квітами.

Своєрідними є квадратної форми із хвилястими краями ажурні фіранки, у центрі яких простежується малюнок тризуба із мотивами соняшників. Техніка виконання – машинне рішелє [41].

Увагу привертає комплект столярних інструментів батька Івана Ілліча Долганського, який був добрим теслею та столяром (профільний та прямий рубанки, струг, склобка, сокира, пила

та ін.). Народившись у с. Стульно Володавського повіту Люблінського воєводства, Ілля Олексійович Долганський в 11 років пішов у наймити до місцевого столяра. У 1937-1939 роках служив у польській армії (на виставці знаходяться фото у військовій формі та документи про поранення). У 1946 р. родину примусово переселили до Миколаївської області, а звідти вона самостійно добиралася до Рівненської області (спочатку у с. Новомалин Млинівського р-ну, згодом – у с. Будераж, нині Здолбунівського р-ну; і зрештою в смт Квасилів Рівненського р-ну). Ремісничі вміння Ілля Долганський застосував саме в Квасиліві, де 1959 р. збудував затишний дерев'яний будинок, обставивши його майстерно зробленими меблями (столами, лавами, шафами).

Певний інтерес становить вивезений із Холмщини дерев'яний пристрій «песик», що служив для знімання чобіт, який, різний за конструкцією, був знайомий і українцям, і білорусам (колекція З. Внука) [42]. На території Рівненщини він побутував у с. В. Межирічі Корецького р-ну. Один із цих пристроїв нині знаходиться у стаціонарній експозиції зали етнографії № 16 РОКМ [43].

Не можемо оминати й колекцію мистецьки виконаних різьблених робіт знаного в Рівному та, на жаль, вже покійного різьбяра по дереву, заслуженого майстра народної творчості України, вихідця з Холмщини Павла Тимофійовича Петросюка (нар. 1933 р. у с. Турка Холмського повіту Люблінського воєводства). Уперше Павло Тимофійович захопився різьбленням у 16 років, а вже безпосередньо зайнявся творчістю у 55 років (за фахом був механіком). П. Петросюк був відомий оформленням культових, житлових і промислових інтер'єрів приміщень у містах Рівненської області, зокрема в Рівному – у Палаці урочистих подій, у Палаці дітей та молоді [4, с. 176-177]. Цікаво, що в період з 1978 до 1984 р. він працював художником зі створення вітражів у Рівненському обласному виробничому художньо-оформлювальному комбінаті.

Нині вироби майстра знаходяться в залі № 16 РОКМ. 2012 р., ще за життя П. Петросюка, його персональна виставка «Дивосад різьбяра Павла Петросюка», створена відділом етнографії (А. Українець, Т. Пархоменко), експонувалась у приміщенні РОКМ. Упродовж багатьох років майстер був постійним учасником фольклорно-етнографічного свята «Музейні гостини» (традиційно відбуваються на подвір'ї та поблизу РОКМ). Наприкінці життя Павло Тимо-

фійович подарував свої вироби для оновленої етнографічної виставки зали № 16. Тут і яблунева гілка, у листі якої ховаються пташки [44]; і гілка вишневого дерева [45], і декоративне панно у вигляді фігурно різьбленого віконця, через яке видно квіти соняшника та малу пташку в небі [46]. Майстер, що любив природу у всіх її проявах, прагнув закарбувати кожну мить, відтворюючи щедрі дари української землі в родючих гілках садових дерев. Фрукти, квіти, ягоди, овочі, птахи – улюблені об'єкти його творчості. Часом в оформленні своїх панно П. Петросюк використовував традиційний народний мотив восьмипелюсткової розетки. Він полюбляв експериментувати з деревом. Серед притаманних авторських рис – природні вигини гілки-«основи», «гра» фактури матеріалу, увага до деталізації. Роботи П. Петросюка знаходяться в Австрії, Німеччині, Франції, Канаді, Польщі, дві з них свого часу придбав поціновувач народного мистецтва – Президент України Віктор Ющенко.

Ще одним самотнім видом декоративно-прикладного мистецтва українців є писанкарство. Знайомі з ним і нащадки переселенців із Польщі, співробітниці РОКМ, рідні сестри Валентина Коваль та Олена Господарисько, а також Любов Левчук. В окремій вітрині з фондової колекції виставлені писачки та традиційні писанки Холмщини з колекцій Ніни Олексіївни Лаврентьєвої й Дарини Казимирівни Ковалевської [47], [48]. Традиції мешканців с. Осова Володавського повіту Люблінського воєводства перейняли сестри Анастасія та Олена Сай, які фарбували писанки не лише у відварі з лушпиння цибулі, але й з листя деревія [2]. У с. Лищани Холмського повіту Люблінського воєводства, де мешкала Надія Степанівна Колтун, традиційні писанки мали темно-синій колір. Серед поширених мотивів були: сосонка, чотириніг, грабельки, вітрячки, рожа, інші квіти; часом – колосок, борона. Часто вздовж яйця робили напис великоднього вітання «Христос воскрес» або тільки його абrevіатури «ХВ», «ВВ» – з одного та, відповідно, з другого боку яйця [1], [2]. Писачок Анастасії Сай (за чоловіком Пушик) виготовлений із фольги у формі сплющеного трикутника, натомість у писанкарки Марії Долганської він мав форму трубочки-«циліндра».

Із яйцем, як великоднім атрибутом, здійснювали різні ритуальні дії. Так, за матеріалами Єлизавети Рижик, на Холмщині вже на перший день Великодня, поснідавши, батьки брали дітей та виходили на свою межу поля. Там виймали принесені із собою посвячені яйця та качали їх

по молодому жити. Уважно придивлялись: сховається яйце в зелених паростках чи ні. Звичай отримав назву «кукіль вибивати». Аграрна магія родючості яйця й водночас оберегова (захисна), очищувальна його сила є притаманною українським звичаям ще з дохристиянських часів. Після обіду молодь починала великодні ігри з яйцями (на Підляшші їх називали «кучканням» або «на вибитки»). У «качанки» молодь грала після того, коли крашанки вже були побиті з двох боків (2, 3-й дні Великодня) [5, с.253]. На Холмщині були відомі випадки, коли хлопці перекидали крашанки через бані церкви [5, с.253]. У поливаний понеділок чи вівторок, коли парубок обливав дівчину водою, вона дарувала йому писанки.

Щодо творів народного живопису, то їх на виставці лише два: «Гуляння на березі річки» Л.Запоріжського, 1912 р., та робота невідомого автора «Янгол-охоронець з дітьми» із с.Осова Володавського повіту (належить родині О.Ходакової). Сюжет картини був запозичений із казки братів Грімм «Гензель і Гретель», яку часто розповідали в недільних школах. Останній сюжет набув поширення на Житомирському і на Київському Поліссі. Картини за цим сюжетом, вишиті технікою хрестик, побутували й на Львівщині (с.Верхутка Яворівського р-ну). На картині зображено хлопчика і дівчинку з кошиком, що притулившись один до одного, відчуваючи страх, стоять на хисткому містку над стрімкою річкою. За їхніми спинами знаходиться Янгол-охоронець, який, розкривши плащ, готовий захистити дітей від будь-якої біди. Удалині видніється рідна домівка. Цікаво, що 1900 р. цей сюжет було зображено навіть на німецькій поштової марці.

Проблема збереження духовно-матеріальної спадщини примусово переселених з території Польщі у 1944-1946 рр. етнічних українців аналогічна тій, що склалася з культурною спадщиною українців – мешканців територій, що зазнали нищівного впливу радіаційного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи 1986 р. Ці дві події об'єднують однакове замовчування непривабливих історичних фактів, а значить і певне ігнорування «болю» наших співвітчизників. Трагедія втрати рідного культурного середовища не повинна повторитися, а історична пам'ять не має перерватися. За розповідями членів родин учасників такого трансферу, що виступали на відкритті виставки «Ем-

ігранти з чужої волі», слово «переселенець» часто звучало як щось зневажливе, меншовартісне і чуже. В обох випадках люди залишали родинне вогнище, а попереду їх чекала невідомість. Після Чорнобильської катастрофи переселенцям також важко було полишати усталений спосіб життя, покидати «господарку», худобу, улюблене заняття, могили своїх пращурів («чорнобильці» ще не знали, що незагоєними ранами болітимуть як душа, так і тіло). Етнічним українцям – переселенцям з Польщі у 1944-1946 рр. – довелося зіткнутися з реаліями радянського колгоспного життя – зазнати експропріації худоби, реманенту, майна, мати проблеми з новим житлом і теж, що найболюче – не мати змоги на Проводи відвідувати поховання своїх родичів. Найважче довелося звикати до нових умов старшому поколінню, швидше адаптувалась молодь. Проте, за словами Оксани Сегіної, українці-холмщаки – це своєрідне братство, члени якого вміють гуртуватись і показувати приклад взаємовиручки. Як приклад, на новому місці часом доводилося ділити житло з такими ж вимушеними переселенцями з Польщі. Зокрема, у Рівному в одному помешканні перебувала родина Зиновія Внука та родина Любові Левчук.

Сьогодні в Рівному функціонують «Соціально-культурне товариство «Забужжя» (голова Петро Куделя) і Рівненська міська організація товариства «Холмщина» (голова Олександр Боровик). Долучившись до зібрання експонатів, їхні члени з розумінням поставилися до нагальної проблеми збереження культурної спадщини, а значить і ознак своєї національної самоідентичності. Вони відгукнулися на заклик музейних працівників приносити не лише історичні документи, родинні фото, але й предмети побуту, зразки народного мистецтва, знаряддя праці, ремісничого інструментарію, народне вбрання тощо.

На майбутнє плануємо охопити дослідженнями теми народної матеріальної культури українців-переселенців з Польщі не лише мешканців Рівного, але й інших населених пунктів Рівненської області. З метою всебічного вивчення етнографічного спадку українців-холмщаків сподіваємося на державну підтримку місцевої влади у проведенні комплексних етнографічних експедицій та популяризації результатів отриманих пошуків.

Джерела та література:

1. Зап. Т. Пархоменко від Господарисько Олени Миколаївни, мешканки м. Рівне
2. Зап. Т. Пархоменко від Ходакової Оксани Володимирівни, мешканки м. Рівне

3. Ігнатюк І., Кара-Васильєва Т. Народний одяг українців Холмщини й Підляшшя // Холмщина і Підляшшя: історико-етнографічне дослідження / Л.Борисенко, Г.Вишневецька, Ю.Гаврилюк та ін. — К.: Родовід, 1997. — С.177-214.
4. Приймачук К. Рівненський обласний центр народної творчості в структурі декоративно-прикладного мистецтва // Декоративно-прикладне мистецтво Рівненщини: колективна монографія / упор. і наук. ред-р — проф.Виткалов В.Г. — Рівне: ПП ДМ, 2010. — С.173-215.
5. Рижик Є. Календарні обряди українців Холмщини і Підляшшя // Холмщина і Підляшшя: історико-етнографічне дослідження. — К.: Родовід, 1997. — С.251-269.
6. РОКМ Доп. 24088/1 ікона
7. РОКМ Доп. 24088/2 ікона
8. РОКМ. КН 20732 / IV М 879 серп
9. РОКМ. КН 25634 / IV д 6137 граблі
10. РОКМ. КН 2563 5 / IV д 6138 ціп
11. РОКМ. КН 25616 / IV д 6128 солом'яники
12. РОКМ. КН 25617 / IV д 6129 солом'яники
13. РОКМ. КН 25618 / IV д 6130 солом'яники
14. РОКМ. КН 6227 / IV д 4516 солом'яники
15. РОКМ. КН 25613 / IV М 1089 мотика плеската
16. РОКМ. КН 25612 / IV М 1088 мотика рогата
17. РОКМ. КН 25639 / IV д 6142 терниця
18. РОКМ. КН 25638 / IV д 6141 металева щітка на дерев'яній дошці
19. РОКМ. КН 25637 / IV д 6140 вертикальний гребінь з днищем
20. РОКМ. КН 25610 / IV д 6124 коловороток
21. РОКМ. КН 25633 / IV д 6136 рубель
22. РОКМ. КН 25632/1-2 / IV д 6135 качалка
23. РОКМ. КН 354/1 / IV т 2116 спідниця
24. РОКМ. КН 336/43 / IV т 2061сорочка
25. РОКМ. КН 14784/1-2/ IV т 3491/1-2 рукави
26. РОКМ. КН 14784/3-4 / IV т 3492/1-2 уставки
27. РОКМ. КН 366 / IV т 2177 подолок
28. РОКМ. КН 2126 / IV т 354/11 спідниця
29. РОКМ. КН 12620/1 / IV т 3345/1 спідниця
30. РОКМ. КН 22652 / IV т 4259 сорочка
31. РОКМ. КН 12620/2 / IV т 3345/2 фартух
32. РОКМ. КН 354/26 / IV т 2141 спідниця
33. РОКМ. КН 21144 / IV т 4033 сорочка
34. РОКМ. КН 14782 / IV т 3489 спідниця
35. РОКМ. КН 14783 / IV т 3490 фартух
36. РОКМ. КН 26936 / IV М 1146 швейна машинка
37. РОКМ. КН 26500 / IV т 4854 блузка
38. РОКМ. КН 12620/3 / IV т 3345/3 горсетка
39. РОКМ. КН 25643 / IV д 6146 дзеркало
40. РОКМ. Доп.28530 рушник
41. РОКМ. КН 26501/4 / IV т 4855/1-4 фіранки
42. РОКМ. КН 25614 / IV д 6126 пристрій для зняття чобіт
43. РОКМ. КН 25609 / IV д 6123 пристрій для зняття чобіт
44. РОКМ. КН 25512/1-2 / IV д 6118/1-2 декоративна яблунева гілка
45. РОКМ. КН 25513 / IV д 6119 декоративна вишнева гілка
46. РОКМ. КН 24756 / IV д 6008 панно
47. РОКМ. Доп.12616/1-10 писанки Н. Лаврентьєвої
48. РОКМ. Доп.11926/1-10 писанки Д.Ковалевської

Лариса ПИЛИПІВ

«Берестечко та його околиці у праці Олександра Цинкаловського «Стара Волинь і Волинське Полісся»

Волинь — один із наймальовничіших куточків України, край синьооких озер і густих лісів. Багато відомих людей черпали натхнення серед чарівних красот волинського краю. Уродженцем Волині був і один із найкращих дослідників її минулого — Олександр Михайлович Цинкаловський. Им'я цього вченого стало відомим широкому загалу лише з 90-х років минулого століття, після здобуття Україною Незалежності. Спроби вченого поширити результати своїх наукових пошуків у Радянській Україні зазнали невдачі, його праці не були потрібними тогочасній владі і замовчувалися з ідеологічних міркувань. Але, незважаючи на усі перешкоди, Олександр Цинкаловський зайняв чільне місце

серед дослідників Волині, своїми науковими роботами показав самобутню історію рідного краю, а його науковий доробок слугує першоджерелом для сучасних дослідників.

Народився майбутній історик 9 січня 1898 року в старовинному місті Волинського князівства — Володимирі (сучасний Володимир-Волинський). Родина мала змішані етнозв'язки, що не було дивним явищем в ті часи. Батько Олександра, Микола Цинкаловський, родом з Київщини, певний час перебував на царській службі. Мати, Христина, походила із знатного польського роду Нітецьких. Її батько, Павло (дід Олександра), був учасником польського Листопадового повстання 1830-1831 рр., а втра-

тивши дворянське звання, повністю віддався пошуку старожитностей та антикваріату Волині. Дар до науки і творчості молодий чоловік міг перейняти і від баронеси фон Вольф – своєї прабабусі, німецької письменниці. Вже будучи відомим ученим, Олександр Миколайович дослідив, що прізвище Цинкаловський має монголо-татарське походження і перекладається як частина візка. В родині Цинкаловських було семеро дітей: п'ятеро синів та дві доньки. Батьки приділяли велику увагу вихованню та освіті дітей. Прагнення вивчати історію виникало в Олександра ще у дитинстві, адже любов до історії рідного краю прищепив дідусь. У Володимир-Волинському сім'я Цинкаловських проживала недовго, бо батька, як професійного залізничника, направили на роботу до Ковеля. Тут Олександр вступив до підготовчого класу місцевої гімназії. Спокійне й розмірене життя Цинкаловських в 1914 році перервала Перша світова війна. Було введено військовий стан, розпочалася мобілізація в регулярну російську армію. Грізні події 1914 року змусили їх евакуюватися вглиб Росії, спочатку до Тамбова, а потім у Казань. Там Олександр закінчив навчання у гімназії, блискуче склав вступні іспити в Казанський університет. Але вчитися там не довелося: після Лютневої революції 1917 р. евакуйовані родини почали повертатися на Батьківщину. Так Цинкаловські опинилися у Звягелі, а звідти Олександр потрапив на військову службу до Житомира – добровольцем вступив до війська УНР: його направили спочатку в школу Підстаршин, а згодом служив у культурному відділі армії. У цей час майбутній історик побував на кількох фронтах. Унаслідок поразки УНР та приходу більшовиків Олександр разом з братом Володимиром нелегально перейшли радянсько-польський кордон та дісталися до Володимира-Волинського.

Після війни і революції Олександр Цинкаловський став працювати вчителем в с. Осмиловичі (Іваничівського району). Вчителювання у цьому селі стало для нього справжньою школою життя: тут він вчиться спілкуватися з простими людьми, записує від них перекази, досліджує археологічні пам'ятки. Здобув довіру в місцевого населення й 1922 р. був обраний послом до польського сейму. Згодом поступається місцем вчителя в Осмиловичах своїй сестрі Олені і переїздить до Варшави. Прагнучи вдосконалити свої знання, Олександр у 1925 р. вступає на богословський факультет Варшавського університету, який закінчив у 1929 р. Здібний юнак відразу обрав спеціалізацію: церковна

історія, християнська археологія та мистецтво. Згодом захистив магістерську дисертацію «Сліди християнства на Волині до князя Володимира», в якій науково довів, що християнство поширювалося на Волині ще до офіційного прийняття у 988 році. По отриманні ступеня магістра, став членом Польського археологічного товариства і Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові. За порадою знаного археолога Антоновича, здібний студент стає співробітником Державного археологічного музею у Варшаві, збирає цінні матеріали про Волинь. Працюючи там, Олександр Цинкаловський впродовж 30-40-х рр. XX ст. часто здійснював різного роду експедиції на Волинь, Полісся та Підляшшя.

У 1936 р. Цинкаловського призначають директором краєзнавчого музею у Крем'янці, який спочатку функціонував при Крем'янецькому ліцеї, а згодом став самостійною установою. Тут він працював до 1939 р. З приходом радянської влади до Західної України Олександр разом із дружиною Регіною емігрує до Польщі, як виявилось, назавжди, і повертається до праці в Археологічному Музеї, де керує волинським відділом.

Утікаючи з палаючої Варшави під час Варшавського повстання 1944 р., напівголодні, разом із дружиною, вони виносять з палаючого помешкання не особисте майно, а рукописи наукових праць... Уже в повоєнний час історик відновив втрачені рукописи, скрупульозно збираючи їх у бібліотеках європейських університетів. Сім'я Цинкаловських подається на захід, а по війні поселяється в Кракові. Там вчений знаходить роботу в «Домі Книги», що дає йому нагоду знайомитися з усіма книжковими новинками.

Цинкаловський був щирим патріотом України, вболівав за майбутнє її історико-культурної спадщини, бо в одному з листів до родини писав: «Нікого не цікавить, яка доля все це спіткає, як не одна наша пам'ятка загинула, а наші люди будуть їсти, спати, і мовчати...» [11]

Внесок Олександра Миколайовича у вивчення Волинського краю настільки великий, що оцінювати його в рамках однієї науки неможливо – це волинсьзнавець надзвичайно широкого профілю.

Однією з найважливіших справ у краєзнавчих дослідженнях вченого була діяльність з виявлення та вивчення археологічних пам'яток. Виїжджаючи в експедиції на Волинь, він організував археологічні розкопки, в ході яких було відкрито, врятовано і досліджено сотні пам'яток

різних періодів – від часів кам'яного віку до пізнього середньовіччя. Для археологів особливо цінною є книга О. Цинкаловського «Матеріали до передісторії Волині і Волинського Полісся», оскільки у ній автором зібрано та систематизовано матеріали з малодосліджених районів Полісся, а інформація подана у цій праці є унікальною, адже велика частина відкритих і описаних в ній знахідок є знищеними.

Важливе місце у науковій спадщині Цинкаловського займає також дослідження народно-го сакрального мистецтва та архітектури. Широкий аналіз культової архітектури подає О. Цинкаловський у книзі «Волинські дерев'яні церкви XVII-XVIII ст.», виданій в 1935 р., у якій звернув увагу на унікальність волинських храмів.

Але метою усього життя вченого слід вважати створення цілісної історії Волинського краю, яку він втілює у праці «Стара Волинь і Волинське Полісся: Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 р.» (робоча назва словника «Історико-географічно-економічний словник Волині і Волинського Полісся»). Науковець досліджував Стару (історичну) Волинь, до складу якої входять сучасні Волинська, Рівненська, Житомирська, частково Хмельницька і Тернопільська області. Щоб краще пізнати їхню історію, дослідник на підводі, а часто і пішки обійшов увесь край. Автор понад сорок років збирав матеріал, обійшов і дослідив майже півтори тисячі населених пунктів, збирав стародруки, робив фотозйомки, проводив археологічні розкопки. Дослідник по крупинці збирав експонати, серед яких подекуди траплялись справжні скарби – давньоримські монети, мистецькі вироби, завдяки яким археолог міг розбагатіти, але всі знахідки передавав до різних музеїв. Зокрема, у поліському селі Сераховичі археолог знайшов човен зі скарбом римських срібних монет і безкорисливо передав їх до музею, а у листі до сестри писав: «Вишли кілька злотих, жити треба... Дасть Бог, віддячу за добре до мене ставлення...» [11].

Історико-географічний словник О. Цинкаловського «Стара Волинь і Волинське Полісся» представляє собою краєзнавчу енциклопедію міст і сіл історичної Волині. У цій фундаментальній праці описано понад 5000 історичних об'єктів, багато з яких нині вже немає на карті, але вони лишились увіковічені на сторінках його двотомного словника. Для написання роботи вчений використовував інформацію старожилів, учителів, священиків, лісничих, сам здійснював польові дослідження, переглядав

архіви, приватні збірки, метричні книги, документи, королівські та князівські грамоти, простудіював чимало літератури українською, польською, чеською та іншими мовами. Такого типу праця для території України готувалася вперше, до того ж не колективом, а однією людиною. Словник подає дані про кожен населений пункт із найдавніших часів або з періоду його заснування до початку Першої світової війни. На жаль, це двотомне видання побачило світ за кордоном, у канадському місті Вінніпег, вже по смерті автора, аж у 1984 році.

Велике зацікавлення викликають описи населених пунктів, на теренах яких відбувались події славнозвісної битви під Берестечком 1651 року: Берестечко, Пляшева, Острів, Солонів. Надзвичайно пізнавальним є опис історії м. Берестечка, де в деталях розписано усі сфери життя цього волинського містечка з давніх часів до початку XX століття. До того ж автор подає чотири фото історичного центру містечка та його пам'яток: «Частина Берестечка у 19 ст.», «Центр Берестечка з кінця 19 ст.», «Пам'ятник на могилі князя Пронського к. Берестечка з 16 ст.», «Каплиця на могилі 500 українських дівчат, замордованих татарами в Берестечку в 16 ст.».

«Берестечко, м-ко, Дубенський пов., над р. Стиром, 65 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 1,026 дом., і 3,726 жит. Дві церкви, костюль, 2 доми молитви ізраїлітів, 2 доми-притулки, випалювальні вапна, бровар і гуральня. Велика власність 3,910 дес. (в тому 1,640 лісу), належали до Марії Кноль. Можливо, що в давнині Б. було пригородом Перемиля, старого ранньосередньовічного волинського города. В 16 ст. було власністю Боговитинів-Крокітків. В 1545 р., як то бачимо з ілюстрації, власницею Б. була Богушова Боговитинова, яка була зобов'язана достарчати своїх людей і матеріалів при перемільській вежі, а також до утримання замкової городні. Як бачимо, побирали з Б. мито по одному грошеві з воза. В 16 ст. Федора Богушова Боговитинова внесла Берестечко, як свій посаг до рівно ж старої волинської княжої родини Пронських, які заложили тут містечко. Згадується в ілюстрації городня пані Богушової, підскарбини з Берестечка. (Пам'ятники, т. 4 від 2 ст. 75, 104, 130). В 1562 р. волинський землянин С. Медведь й інші не допустили „бірчих" до збирання мита з товарів, які йшли з закордону. (Опис акт. книг, Київ. Центр. Архіву, № 2036, ст. 4, р. 3). Взагалі, згадки про Б. в 16 ст. в документах дуже часті, особливо зв'язані із справами господарськими і кримінальними. В 1595 р. син князя Пронського, будучи в Римі, прийняв

там римо-католицьку віру, але повернувшись додому, став кальвіністом. Помер у Берестечку у 1600 р., а його жінка вийшла за графа Андрія Лещинського, але і Лещинські також були кальвіністами, спроваджували сюди учених і zaloжили школу і бібліотеку. Так було до р. 1606, коли помер А. Лещинський, а Б. стало найбільшим осередком соцінмянства на Волині. Був у Б. соцінмянський молитовний дім, т. зв. „Збір”. Втрималися соцінм’яни до 1658 р., коли декретом люблінського трибуналу прогнано їх з Польщі. Берестецька вол. була дуже велика й багата, належали до неї села: Кутрова, Мерви, Острова, Плешева Велика і Мала та інші. У 1651 році на полях Берестечка відбулася відома в нашій історії битва козаків, під проводом гетьмана Богдана Хмельницького з польським військом, під проводом польського короля Казимира. Зі сторони Богдана Хмельницького брало в ній участь 73,000 козаків і 20,000 татарів. Армія короля складалася з великих відділів кавалерії і наємної німецької піхоти (Література: М. Маркевич: „Історія Малоросії”, т. I, вид. 1842 р., стор. 278, 290, і М. Костомарів, монографія „Богдан Хмельницький” та інші численні новіші видання, присвячені цьому історичному періоду і зокрема битві під Берестечком). З будинків, зв’язаних з історією цього містечка і Волині, звертає увагу великий і пишний замок і палац, оточений садом і парком і в поблизькому с. Плашеві (3-4 км. на пів. схід) стара дерев’яна церква, в якій молився перед битвою Б. Хмельницький. Нову муровану церкву в стилі козацького барока побудовано на місці битви. Там в полях битви позбирані у початках 20 ст. козацькі кости і поховані у підземеллях цієї церкви. Треба згадати, що як у старій дерев’яній церкві так і в новій над спільною братською могилою знаходяться цінні образи й ікони з 17 ст., також і сучасні побутові нової церкви — Іжакевича, Васнецова й інші. У самому містечку Б. в початку 19 ст. були: водяний млин на р. Стирі, тартак, бровар, сукнярня, цегельня, гуральня, смолярня й кілька вапняних печів. Берестечко має пригороди: Крисиливо, Старики, Піски. Ціла торгівля була в руках жидів, яких було тут кілька тисяч. Церква Троїцька, мурована в 1825 р. на місці старої дерев’яної, яка була в типовому волинському стилі 16-17 ст. Крім того у Б. була друга церква св. Яреми з 1854 р. Дворів в Б. 449, українців (православних) 3,610, римо-католиків 356. За переписом 1911 р. в Берестечку було: 4,965 жителів, волость, міщанська управа, пошта і телеграф, суд, 2-класова школа, лікарня, аптека, понад 30 крамниць, 2 лікарі, водяний

млин, кооператива, часті ярмарки. Велика власність у 1911 р. — 2,758 дес. належала до Ан. Грабба. Залізнична станція для Берестечка на лінії Дубно — Радивилів — Рудня Почаївська» [9, с. 87-90].

Не менш цікавим є опис с. Острів, хоча автор й подає його історію фактично поділивши на дві частини: як історію колишнього містечка Новий Острів, яке існувало в давнину, та с. Острів, що розбудовувалося у пізніші часи.

«Острів, село, Дубенський пов. (в документах фігурує під назвою «Новий Острів»). Село положене над р. Плешевою (Архів ЮЗР., ч. 6, т. 1, стор. 568, 569). Згадується с. О. в 1564 р. як маєток кн. Любецького (Опис Акт. Книги Київ. Центр, Архіву, № 2036, ст. 8, поз.25). В 1650 р., під назвою містечка Ново-Острова, згадується це село, як маєток княгині Катерини Четвертинської (Архів ч. 6, т. 1, стор. 569, а також в багатьох інших документах 16 і 17 ст.). В 1870 р. було там 56 дворів і 445 жителів, церква дерев’яна — архістратига Михаїла — з 1650 р. На острові, серед боліт р. Плешевої, могили, на яких поховано козаків, які загинули під час битви під Берестечком. На початку 20 ст. почали там будувати церкву-пам’ятник, де в підземеллях зложено, викопані в різних місцях побоєвища, козацькі кістки. Ця церква-пам’ятник, з огляду на вибух Першої світової війни, не була закінчена і тепер можемо оглядати тільки її вівтарну частину. Крім цієї церкви є тут друга, дерев’яна, в якій, одного разу під час літургії, був гетьман Богдан Хмельницький. Недалеко тієї церкви — корпус невеликого монастиря, куди з цілої Волині почали збирати старі ікони, образи, старі друковані і рукописні книжки і документи. Майже все це пропало під час війни. Був для цього пам’яткового місця відлтий найбільший дзвін на Волині, якого вивезли у східні губернії» [10, с. 189].

«Острів, село, Дубенського пов., Теслуговської вол., 49 км. від Дубна. В кін. XIX ст. було там 100 домів і 616 жителів, дерев’яна церква з 1650 р. На фільварку — 1 дім і 11 жителів. Село згадується в 1564 р. коли то воно належало до кн. Богуша Любецького, а в 1568 р. до Михайла Дзялинського — від нього перейшло в 1650 р. до Катерини Четвертинської» [10, с. 190].

Що ж до с. Плешева, то його автор описує лише кількома реченнями, а архітектурні споруди меморіального комплексу «Козацькі могили» та історичні пам’ятки, які мають відношення до битви під Берестечком, Цинкаловський О. подає в описах м. Берестечка та с. Острів. Окрім того, саме місцезнаходження села

«...Село при усті річки Пляшівки до Стиру» [10, с. 244], знову ж таки помилково приписує Пляшівці Козинській. Також у книзі подано дві світлини храмів комплексу «Козацькі могили»: «Церква в Берестечку, в якій молилися старшини і козаки перед битвою з поляками в 1651р.» та «Церква – пам'ятник у Берестечку на місці битви козаків з поляками в 1651 р.».

«Пляшівка або Пляшева Мала, село, Дубенський пов., Теслугівська волость, недалеко від села Рідькова, 49 км. від Дубна. В кінці 19 ст. було там 72 доми і 438 жителів. (Архів ЮЗР. Ч. 6, том 1, додаток стор. 134)» [10, с. 244-245].

«Солонів, село, Дубенського пов., Теслугівської вол., 48 км. від Дубна, село над р. Стиром, на південь від Боремля. В кінці 19 ст. було там 68 домів і 429 жителів, дерев'яна церква з 17–18 ст. Колись село належало до луцьких владик. Село згадується в 1545 р. під назвою Слонва (в Луцькомцу повіті) як маєток землянина Чати або Цати. В 1570 р. С. належав до Івана Семеновича Шута, а в 1583 році до С. Чоповського. В 19 ст. село було власністю Чосновських. Недалеко від села в кінці 19 ст. заховалася ще частина городища або замчища (В. Антонович, Труди 11 арх. З'їзду 1901 р.)» [10, с. 386].

У 50-60-ті роки ХХ століття Олександр Цинкаловський активно співпрацював з Українським суспільно-культурним товариством, друкував свої матеріали на сторінках «Нашого Слова» та «Нашої Культури». Окремі монографії було видано у Канаді, низка його публікацій з'явилась у «Православному календарі» та «Літописі Волині». Свої роботи вчений підписував псевдонімами О. Волинець, О. В., Антін Бужанський, А. Б. Залюблений. І хоч Цинкаловський був відірваний від основного ареалу своїх досліджень – Волині, та його доробок зайняв належне місце серед дослідників цього краю за часів незалежності України.

Помер науковець 19 квітня 1983 р. у Кракові, похований на Вольському православному цвинтарі у Варшаві. Його останніми словами були: «Волинь, сестра, додому... Я дуже сумую за тобою, а ще більше – за Україною...» [11].

Про таких самовідданих людей гарно написав мислитель Микола Реріх: «Справжній син своєї Батьківщини – той, хто прагне її покращення і вдосконалення». Таким був Олександр Цинкаловський – невтомний дослідник Волинського краю [11].

Джерела та література:

1. Бобак О. М. Час відкриває істину. Родовід Олександра Цинкаловського – патріарха волинського краєзнавства. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008.
2. Григоренко С. Вчений-краєзнавець професор О. Цинкаловський // Молодіжний науковий вісник: [зб. наук. пр.] / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки; редкол. Колесник В. П. [та ін.]. – Луцьк, 1999.
3. Дзюбан О. Олександр Миколайович Цинкаловський – археолог, історик, музейний працівник, публіцист // Українська періодика. Історія і сучасність: доп. та повідомл. сьомої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 17-18 трав. 2002 р. / за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2002.
4. Каліщук О. М. Олександр Цинкаловський – видатний дослідник Волині та Волинського Полісся / О. М. Каліщук, В. М. Дяченко // Історичний архів. – 2015. – Вип. 14.
5. Кучинко М. Олександр Цинкаловський – видатний дослідник археології Волині // Нариси культури давньої Волині / за ред. Г. Охріменка. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006.
6. Костриця М.Ю. Олександр Цинкаловський – дослідник і краєзнавець Волині // Бердичівщина: поступ у третє тисячоліття. – Житомир, 2001.
7. Корзонюк М. Великий дослідник нашого краю / М. Корзонюк // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край: матеріали ІХ наук. іст.-краєзн. міжнар. конф., 20-23 січ. 1998 р. / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки [та ін.]; відп. ред. Г. В. Бондаренко. – Луцьк, 1998.
8. Охріменко Г. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині / Охріменко Г., Скляренко Н., Каліщук О., Ткач В., Романчук О. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007.
9. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся: [в 2-х т.]: краєзн. слов. від найдавні. часів до 1914 р. – Вінніпег: Накладом Товариства «Волинь», 1984. – 1 т.
10. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся: [в 2-х т.]: краєзн. слов. від найдавні. часів до 1914 р. – Вінніпег: Накладом Товариства «Волинь», 1984. – 2 т.
11. Янович Б. Цинкаловський – вчений-енциклопедист: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kolokray.com/uk/f/tsinkalovskiy-aleksandr-uchenyy-entsiklopedist.html>. – Назва з екрану.

Свято-Троїцький Дерманський жіночий монастир — пам'ятка архітектури національного значення

Православні монастирі з давніх-давен були свічадами духовного життя для нашого народу. Багато святинь, не по своїй волі, служили не за призначенням, ще більше були напівзруйновані, інші — зникли взагалі. Саме історія Дерманського монастиря на Рівненщині є прикладом злетів і трагедій, які пережила ця обитель і разом з нею православний народ.

Першу згадку зустрічаємо в літописі після 1240 р. про Межирицький монастир, заснований монахами Києво-Печерської Лаври. Свято-Троїцьку церкву Межирицького монастиря вважають однією з найвидатніших пам'яток української архітектури XV-XVI ст. Вона відразу стала центром монастирського комплексу, який мав також і оборонне значення — це був монастир-фортеця, який захищав Острозький замок, і в цьому його унікальність.

Дерманський монастир був побудований князем Василем Острозьким (Красним). У древньому пом'янику померлих, написаному в I пол. XVII ст., зазначено: «...который церковъ и звоницу муроваль и сам на закладаню былъ, и всего монастыря Дерманскаго фундаторъ...» [1].

Серед істориків велося безліч дискусій щодо дати початку зведення будівель монастиря, церкви, а також вежі-дзвіниці у Дермані. Науковець В. Вуйцик, досліджуючи дане питання, особливого значення надає фундації обителі у 1602 р., здійсненій саме князем В.-К. Острозьким. В. Вуйцик стверджує, що з того часу бере свій початок мурована Свято-Троїцька церква, яка в попередні часи була дерев'яною. Для підтвердження останнього науковець наводить люстрацію Острозького староства 1571 р. з описом церковних маєтків. Безумовно, важливим документом, де згадується монастирська церква Святої Трійці у Дермані, є збережена люстрація (інвентар) Острозького староства від 1571 р. з описом церковних маєтків, де зазначено: «Будування церковне. Церква дерев'яна невеличка Святої Трійці, при ній збоку каплиця невелика дерев'яна святого Дмитрія. Будинки старі» [2].

Першим документальним свідченням про давніше існування монастиря у Дермані, яке до нашого часу зберігається у монастирській бібліотеці, є рукописна книга повчань. Подарував її церкві 1499 р. внук Василя Красного, К.І. Ос-

трозький, який допомагав обителі. Також існують документи, які вказують, що з 1512 р. монастир мав фінансову підтримку, тож за деякий час Дерманський монастир володів досить пристойними коштами. До монастиря були приписані Дубенські монастирі — Спаський та Хрестовоздвиженський.

Комплексу монастиря-фортеці св. Трійці надано статус пам'ятки архітектури національного значення постановою Ради Міністрів УРСР від 24 серпня 1963 р. Об'єкт включає:

1. Надбрамну башту-дзвіницю (мур.).
2. Церкву св. Трійці (мур.).
3. Корпус келій (мур.).
4. Флігель з теплою церквою (мур.).
5. Криниця (мур.).
6. Фрагменти оборонного муру (мур.).

Однією з найвизначніших пам'яток Дерманського монастиря вважається надбрамна дзвіниця з п'ятьма ярусами та фрагменти бійниць знайдених під час досліджень монастиря. Власне, самі будівлі є свідченням того, що в своєму первісному вигляді монастир містив елементи готичного архітектурного стилю, який був дуже поширений в ту епоху на Волині.

Увагу відвідувачів цього об'єкта культурної спадщини, звичайно ж, привертає п'ятиярусна надбрамна вежа-дзвіниця (фото 1), повз яку обов'язково треба пройти, щоб потрапити на подвір'я. Розміщена в північно-східній частині території, має із зовнішнього боку прямокутну прибудову, прикрашену бароковим фронтоном. У центральній частині першого поверху — проїзд на монастирське подвір'я. Обабіч нього два вузькі приміщення. Проїзд і приміщення перекриті циліндричними кам'яними склепіннями, а на рівні четвертого поверху колись були бійниці з гарматами. Функцію дзвіниці башта отримала у I пол. XIX ст. після надбудови п'ятого поверху з високими стрільчастими вікнами по три з головного і протилежного фасадів і по два — з бокових. По закінченні надбудови башта у найвищій своїй точці досягала тридцяти метрів, тому і видно її було за багато кілометрів [2].

Первісне оздоблення верхнього ярусу башти — данина готичному стилеві. Головний та дворовий фасади з дев'яти неглибоких ніш зі стрільчастими перемичками, прикрашені аркатурним поясом. Таке виразне завершення спо-

руди, як і мальовнича система бійниць та невеликих вікон, яка пронизувала могутні стіни башти Троїцького монастиря, дещо пом'якшували суворість архітектурного образу цієї будівлі, помітно контрастуючи з її нижньою частиною. Згідно з дослідженнями 1970-х рр., на первісному верхньому ярусі башти було виявлено верхню частину амбразур чотирнадцяти бійниць та їхні цегляні стрічасті перемички, розміщення яких на головному та дворовому фасадах споруди було пов'язано з раніше згаданими декоративними стрічастими аркадами [3].

У 1602 році в самому центрі, вздовж оборонного периметра на місці колишньої дерев'яної монастирської території закладається доволі невелика тричастинна однокупольна кам'яна Троїцька церква, прямокутна в плані (25 м x 17 м) з притвором, яку ми можемо бачити і донині. Це рідкісний, якщо не єдиний за типологічними ознаками кам'яний храм. До цих ознак відносилися: високий восьмигранний барабан купола зі світловими вікнами, пілястри (спарені на північно-східному і південно-західному фасадах) тосканського ордеру, напівкругле вікно, високі віконні арки, широкий фриз між профільованих карнизів та трикутні фронти двохсхилого даху.

Неправильний багатокутник Троїцького монастиря, розміщеного на берегах річки Усті — це зразок оборонної храмової архітектури XVI ст. Високі кам'яні стіни і надбрамна вежа — найстаріші частини комплексу, а його домінантою є Троїцький собор початку XVII ст. Окрім того, всередині периметра знаходяться церква Казанської ікони Божої Матері і низка господарсько-побутових споруд пізнішого часу створення.

Храм Святої Трійці збудований у стилі східного бароко та Федорівський храм на другому поверсі приміщення, де знаходиться трапезна, були центром монастирського життя.

До 1821 р. церква була накрита солом'яною. За час свого існування її багаторазово перебудовували. Найбільшою вважається зміна, здійснена в 40-ві рр. XIX ст.

Починаючи з 1842 р., коли кляштор отримав статус першокласного, в його долі починається епоха процвітання, пов'язана з перенесенням через три роки сюди офіційної резиденції єпископів Острозьких, що почалося з грандіозної реконструкції комплексу під наглядом Ієрофея Лобачевського (1789–1871).

За часи свого існування монастирю довелося пережити безліч трагічних подій, які відбулися в нашому краї; йому вдалося вистояти під

час війни, а в мирний час не вберегли святиню від ворожих рук. Восени 1941 р. безцінна пам'ятка історії та архітектури була підпалена. Пожежа знищила все, і довгі роки тут була тиша [4].

Уже в післявоєнний період радянська атеїстична влада почала здійснювати нові репресії проти церкви, під час яких монастир в 1960 р. було закрито, його мешканок переселено в Корецький кляштор, а сам комплекс передано восьмирічній школі-інтернату для дітей з фізичними та розумовими вадами.

Повторно відкрито як святиню Свято-Троїцький жіночий монастир 24 грудня 1991 р. за рішенням Священного Синоду [5].

Значну історичну та архітектурну цінність мають дерев'яні церкви XVIII – XIX ст., що відносяться до волинської школи сакрального зодчества.

З древніх монастирських будівель варто ще згадати доволі довгий (60 м) корпус монастирських келій. Він відділяє від основного монастирського двору невеликий сад, що знаходиться на краю крутого схилу. Тому, по аналогії з садами Семіраміди, цей сад також часто називають висячим. Перший поверх келій було збудовано в кін. XVI – на поч. XVII ст., а другий в сер. XIX ст. Тоді ж з'явився чотирьохколонний портик з високими сходами з сторони саду. Двоповерхова будівля келійного корпусу замикає південно-західну частину оборонного периметра. Її не один раз перебудований і значно збільшений периметр при зовнішньому аскетизмі архітектурного оздоблення підкреслюють високий ганок під напівкруглою покрівлею, що спирається на спарені колони тосканського ордеру і має профільований лобовий карниз.

Флігель із теплою церквою Дерманського Троїцького монастиря побудовано в південній частині комплексу біля оборонної стіни з використанням елементів більш ранньої конструкції. Його відмінною рисою є Т-образний периметр, центральна частина якого увінчана ламаною лінією декоративного фронтона, слуховим напівкруглим вікном, віконними бровками другого ярусу та пілястрами тосканського ордеру.

Щодо великої криниці, яка й донині збереглася на території жіночого монастиря, то про неї існує містична легенда. У ній було зроблено підземний хід, який виводить на південно-східну сторону гори. Цей підземний хід і є тією загадковою таємницею замку... Вхід до колодязя нині замуrowаний. Але на початку 60-х XX ст. сюди можна було вільно потрапити. Пише заслужений журналіст України родом із Дерманя Володимир Дрозук: «Я особисто разом зі

Фото 1. Надбрамна башта-дзвіниця Свято-Троїцького Дерманського жіночого монастиря

своїми однокласниками, озброївшись кишеньковим ліхтариком, на раз лазили туди. Щоправда, дійти до самого рівня води у колодязі ми не наважились, але метрів 10-15 підземним ходом побродили. Так ось там, праворуч, по ходу, є масивні, ковані залізом двері, закриті на величезний замок». Що за ними – ніхто не знає...

У великій пошані в монастирі була чудотворна Казанська ікона Божої Матері. Вважалося, що вона здатна не тільки зцілювати, а й творити інші благодатні дива.

Головними святинями, розміщеними нині на

території монастиря, є: ікона преподобного Феодора князя Острозького з частинкою мощей, ікона великомученика і цілителя Пантелеймона з частинкою мощей, ікона Богородиці «Троєручиця», ікона преподобного Іова Почаєвського з часткою мощей, чудотворна ікона Казанської Божої Матері [6].

Свято-Троїцький Дерманський жіночий монастир – це унікальна пам'ятка архітектури національного значення Рівненщини, яку варто відвідати, особливо якщо ви справжній цінитель релігійної спадщини України.

Джерела та література:

1. «900-річчя православ'я на Волині» – 992–1892 рр. – Житомир, 1892 р. – С.93–96.
2. Бухало Г. Дерманський Свято-Троїцький монастир. Р., Зміна. № 68, 69.
3. Бухало Г. Дерманський Свято-Троїцький монастир. Краєзнавча серія, № 13 (8). – Дубно, 1990.
4. Волинська ікона: Дослідження та реставрація. Матеріали XII міжнародної наукової конференції. Вип. 12. – м. Луцьк, 27–28 жовтня 2005 р., С.114–132.
5. Годованюк О. З досліджень Дерманського архітектурного комплексу. – Українське мистецтвознавство, 1974 р., т. 6, с. 14.
6. Дерманський Троїцький монастир. Пам'ятки України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: – // <https://zabytki.in.ua/uk/1733/dermanskii-troitskii-monastyr-ua>
7. Лопачька Н. Дерманський монастир в часи князя В.-К. Острозького. – Наукові записки «НУ ОА», серія «Історичні науки». – Острог, 2018. – С. 212–230.

Надія СТОКОЛОС

Трансформації Православної церкви у західноукраїнському регіоні (вересень 1939 – червень 1941 рр.): чинники, перебіг та соціокультурні наслідки

Кардинальні зміни в організації та внутрішньому житті Православної Церкви в західноукраїнському регіоні були пов'язані з початком 1 вересня 1939 р. Другої світової війни. 17 вересня в Західну Україну і Західну Білорусь – східні області вже практично неіснуючої Польської держави – вступило радянське військо. Так реалізувалася одна з умов таємного протоколу німецько-радянського Пакту про ненапад від 23 серпня 1939 р. Введення своїх військ радянське керівництво мотивувало необхідністю захисту життя та майна населення цього регіону. 28 вересня 1939 р. був укладений німецько-радянський договір, який остаточно розмежував зони німецької і радянської окупації колишньої Речі Посполитої. За ним до складу СРСР увійшла більша частина українських земель, що належали їй у міжвоєнний період. Це була територія, площею близько 200 тис. км², на якій проживало майже 13 мільйонів осіб. Так зване Закерзоння – Холмщина, лівобережне Надсяння, Лемківщина і Підляшшя – увійшли до складу Генерального губернаторства з центром у Кракові. Воно було створене особливим розпо-

рядженням Гітлера 12 жовтня 1939 р. і стало різновидом німецької колонії. Територія цієї адміністративної одиниці складала 16 тис. км². На ній проживав 1 мільйон 200 тисяч населення, в тому числі майже 500 тисяч українців [8, с. 578].

Відповідно до цих адміністративних змін виявилася розділеною й колишня Польська Православна Церква. У Генеральному губернаторстві залишилася переважна частина її найменшої за чисельністю вірних і парафій Варшавсько-Холмська єпархія на чолі з главою Церкви митрополитом Діонісієм (Валединським) і його вікарним єпископом Люблінським Тимофієм (Шреттером), а Волинська, Поліська, Гродненська та Віленська єпархії опинилися в радянській зоні.

У цей час на західних землях України й Білорусі проживало понад 4 мільйони православних, з них 2,5 мільйони українців. Відірвані від свого першопочатку – митрополита Діонісія, який залишився в Генеральному губернаторстві, православні ієрархи на приєднаних до СРСР західноукраїнських і західнобілоруських зем-

лях спочатку продовжували діяти на засадах канонічної єдності з ним.

Такий стан справ у юрисдикційній сфері не міг влаштовувати ієрархію Російської Православної Церкви (РПЦ), оскільки вона свого часу відмовилася погодитися з проголошенням автокефалії Православної Церкви в Польщі, наданої їй у 1924 р. Константинопольською патріархією.

З цього приводу наголосимо, що не меншою, а навіть значно більшою мірою у зміні юрисдикційного статусу нещодавно приєднаних православних єпархій було зацікавлене радянське керівництво. Щоб краще з'ясувати весь той комплекс проблем у сфері православного життя, який йому необхідно було терміново вирішити, звернемося до конкретних даних, котрі характеризують тогочасну релігійно-церковну ситуацію в Радянському Союзі, а отже, й нові реалії цієї царини життя після включення до його складу західноукраїнського та західнобілоруського регіонів.

На цей час РПЦ як організаційна структура в результаті жорстоких гонінь і терору з боку чинної влади була практична розгромлена. Так, із приблизно 37 тисяч православних храмів усіх течій, які ще функціонували на початок 1930 р., напередодні нападу гітлерівців на СРСР на його основній території залишилося приблизно 100. Сучасні дослідники історії РПЦ аргументовано доводять, що кількість храмів і священнослужителів на території СРСР у цей час складала приблизно 5 % від рівня кінця 1920-х рр. [24, с. 116-118; 13, с. 56; 14, с. 19]. Вони стверджують, що, за даними НКВС на червень 1941 р. по всій країні діючих православних храмів залишилося всього 3021, з яких майже 3000 були на територіях, приєднаних до СРСР у 1939-1940 рр. [17, с. 557; 19, с. 298]. З цього випливає, що на корінних радянських територіях на цей час залишалося менше 100 діючих православних храмів [24, с. 95].

На початку 1940-х рр. у 25 областях РРФСР не діяло жодного православного храму, у 20 областях їх функціонувало не більше, як по 5 [13, с. 56; 14, с. 19]. За підрахунками деяких західних дослідників, між 1918 і кінцем 1920-х рр. в СРСР загинуло майже 42 тисячі православних священнослужителів. За іншими підрахунками, ця цифра наближається до 50 тисяч. Упродовж 1930-х рр. кількість священників на основній території радянської країни знизилася на 95 %. Насильницькою смертю в цей час загинуло до 300 православних архієреїв [15, с. 171; 17, с. 523-557].

У 1935 р. перестав функціонувати Священний Синод РПЦ. Більшість його членів у цей час перебувала у в'язницях і концтаборах. Влітку 1939 р. з усіх ієрархів РПЦ на волі залишилося тільки чотири – патріарший місцевоблудитель, митрополит Московський Сергій (Страгородський), митрополит Ленінградський Олексій (Симанський), архієпископ Петергофський Миколай (Ярушевич), керуючий Новгородською і Псковською єпархіями, а також архієпископ Дмитровський Сергій (Воскресенський).

Єпархій як адміністративних одиниць РПЦ перед початком Другої світової війни вже майже не існувало, і лише окремі парафії продовжували підтримувати нерегулярний зв'язок із ледве жевріючою Московською патріархією [19, с. 557].

Чимало закордонних дослідників історії РПЦ на підставі документів, виявлених в останні роки, висловлюють судження, що від остаточного знищення всієї православної парафіяльної мережі, духовенства, ієрархії та вже майже номінальної системи керівництва Церквою її врятували небезпідставні побоювання радянського керівництва, що в такому випадку вже не частина, а вся Церква може перейти до підпільного, «катакомбного» існування [24, с. 100].

Драматичною була ситуація у православ'ї й на українських теренах напередодні приєднання до нього парафій західного регіону. Так, у 1936 р. у радянській Україні діючих культових приміщень від їх загальної кількості в дожовтневий період залишилося приблизно 9 %. Водночас на Вінниччині, Донеччині, Кіровоградщині, Миколаївщині, Сумщині і Хмельниччині не залишилося жодної діючої православної церкви, а не Луганщині, Полтавщині та Харківщині функціонувало по одному храму. На початок 1939 р. в Україні не було жодного православного архієрея [13, с. 56].

Отже, ситуація в релігійній сфері країни різко змінилася восени та влітку 1940 р., коли після приєднання до неї Західної України і Західної Білорусі, країн Прибалтики, Бессарабії та Північної Буковини до складу СРСР увійшло більше 7 мільйонів 500 тисяч православних. Вони були об'єднані в парафії та єпархії. Загальна кількість православних церков у СРСР збільшилася за рахунок тогочасних територіальних набутків на 3350 [24, с. 102]. На цих територіях діяло 64 православні монастирі, 19 з яких – в Західній Україні [19, с. 298]. Функціонувала тут і значна кількість духовних навчальних закладів різного рівня. На приєднаних західноукраїнських землях існували дві право-

славні духовні семінарії – Кременецька і Віленська. Хоча через реформу освіти, яка напередодні війни здійснювалася в Речі Посполитій, вони перебували в стадії ліквідації, але ще фактично були чинними. Водночас тут повноцінно діяли школи псаломщиків. Одна з них була при Богоявленському монастирі в Кременці (Волинь), а друга – при Свято-Онуфріївському монастирі в Жировицях (Гродненщина). Крім цих духовних навчальних закладів тут функціонувала значна кількість редакцій релігійних часописів, церковних бібліотек, добродійних закладів тощо [19, с. 101-102].

Невід'ємною складовою суспільно-політичних трансформацій – радянзації західноукраїнських земель стала політика чинної вади щодо релігії та її інституцій. На нові території переносилися й штучно насаджувалися соціалістичні принципи господарювання і побуту, форми співжиття та ідеології, тобто весь комплекс казарменого соціалізму.

Це безпосередньо стосувалося й релігійно-церковної сфери, де також застосовувалися засоби грубого тиску, диктату та насильства. Отже, на цих українських землях відразу розгорнулася реалізація традиційного курсу комуністичної партії щодо релігії і Церкви, спрямованого на обмеження їх впливу на населення, а згодом – на повне знищення. З цього приводу зазначимо, що хоча він у своїх основних складових, формах і методах суттєво не відрізнявся від того, який культивувався на основній території СРСР, але водночас мав деякі особливості. Це було пов'язано з тим, що радянське керівництво усвідомлювало факт вагомого впливу релігії на свідомість автохтонного населення, авторитет Церков, складність завдань політичної нейтралізації та швидкої асиміляції мільйонів нових громадян. Під тиском обставин, переважно військово-політичного характеру, керівництво країни було змушене відмовитися від повного і негайного перенесення на прикордонні регіони всієї моделі ідеологічного впливу на населення, в тому числі й форсованої його атеїзації.

Певна стриманість у ставленні до релігійних переконань населення та його релігійних інституцій на західноукраїнських теренах у порівнянні з тим, як це практикувалося в інших регіонах країни, було пов'язане з усвідомленням партійним і державним керівництвом небезпеки викликання актів масової непокори з його боку за обставин, коли поряд на кордонах стояло німецьке військо.

Однак хоча політика радянського режиму в

сфері релігійно-церковного життя на приєднаних землях була більш обережною, ніж на основній території СРСР, у ній все ж відразу намітилася чітка лінія його примусової уніфікації за радянським зразком. Чи не першого відчутного удару православ'ю було завдано тоді, коли відразу після проголошення Народними Зборами Західної України радянської влади, вже 27 жовтня 1939 р. було прийняте рішення про націоналізацію церковної земельної власності – економічної основи його існування. Результатом його реалізації стала втрата значної кількості земельних угідь, які належали різним конфесіям [9, с. 328].

Одним із важливих засобів приведення політичної системи на західноукраїнських землях у повну відповідність із тією, що існувала на решті території СРСР, стала ліквідація всіх релігійних партій і церковних громадських організацій. Закриття духовних наукових установ, навчальних закладів, церковних друкарень, припинення викладання в школах Закону Божого та насадження антирелігійної пропаганди в навчальних закладах усіх рівнів стадо невід'ємною складовою уніфікації за радянськими взірцями системи науки, освіти та виховання [4, с. 93].

Випробуваний упродовж тривалого часу в умовах СРСР засіб тиску на православне духовенство – непомірне оподаткування – запроваджувалося й на західноукраїнських землях [1, с. 95; 25, с. 113-114]. Симптоматичною в цьому сенсі виявилася ситуація з визначенням податку для архієпископа Олексія (Громадського). У 1940 р., коли він ще перебував під юрисдикцією митрополита Діонісія, йому було призначено 22 тисячі карбованців податку, а після неодноразових прохань цього владики про його зменшення та, що симптоматично, підпорядкування Московській патріархії ця сума була зменшена до 5 тисяч [12, с. 639].

Заборона церквам користуватися поштовим зв'язком, обмеження духовенства в можливості відвідувати хворих у медичних закладах із метою виконання ними відповідних культових дій, перешкоджання населенню в проведенні поховальних ритуалів, конфіскації будинків священнослужителів і церковних споруд, віднесення духовенства до категорії «нетрудових елементів», а їх заробітку та майна – до «нетрудових доходів» представляли собою далеко не всі засоби дискримінації, які мали на меті понизити соціальний статус релігійних організацій і духовенства всіх конфесій, радикально зменшити їх вплив на населення.

Відчутного удару по авторитету церков було завдано тоді, коли з грудня 1939 р. на західно-українських землях почала проводитися паспортизація населення. 14 квітня 1940 р. Президія Верховної Ради УРСР видала указ «Про реєстрацію актів громадського стану у Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Рівненській, Станіславській та Тернопільській областях УРСР», що вимагав від священнослужителів негайної передачі відповідним державним органам усіх церковних книг, де фіксувалися акти громадського стану населення. Вилученням цих книг у всіх областях Західної України займалися спеціальні комісії, до складу яких входили керівники структурних підрозділів НКВС УРСР. Під приводом відбору церковних метричних книг ними здійснювався безпрецедентний тиск на церкви: обшуки, відняття та часткове знищення богослужбової літератури, арешти нелояльних священнослужителів тощо [2, с. 124].

З православного церковного життя поступово витіснялися богослужіння, проповіді, єпархіальне діловодство українською мовою. Замість неї все більше, особливо в богослужіннях, послуговувалися церковнослов'янською з російською вимовою. У більшості випадків це відбувалося начебто «само по собі», оскільки священнослужителі мали вже досить підстав для усвідомлення власної небезпеки, а отже, вимушеного пристосування. На всіх західноукраїнських землях поступово набирали поширення репресії – ув'язнення, депортації, розстріли осіб, небажаних для режиму. Нерідко їх жертвами ставали священнослужителі та представники української інтелігенції – недавні активні діячі церковного життя [4, с. 90; 6, с. 9-10]. Це не було випадковістю, навпаки, вповні відповідало інструкції щодо правил репресій і переселень в СРСР, у якій містилася вимога «... очистити міста й села від ворожих елементів, осадників, апарату місцевого самоврядування, від небажаних служителів культу, представників демократичної частини місцевої інтелігенції всіх національностей за класово-політичною ознакою» [2, с. 136].

Так, 20 жовтня 1939 р. було заарештовано й ув'язнено відомого громадського і церковного діяча Волині, одного з провідників справи українізації церкви, лікаря з Володимира-Волинського Арсена Річинського. Його звинуватили в керівництві українським автокефальним рухом, просвітницькій діяльності та у зв'язках з українськими науковими, культурно-просвітницькими та громадськими організаціями за кордоном. Слідство в його справі велося три

роки, зрештою «за політичну антиукраїнську діяльність» 5 травня 1942 р. він був засуджений «особливою нарадою» НКВС СРСР на 10 років виправних таборів, вивезений до Казахстану, де пізніше, 13 квітня 1956 р. помер [22, с. 33-37].

У травні 1941 р. органи НКВС заарештували архієпископа Олексія (Громадського). Він був підданий глузу, приниженням і тортурам у Тернопільській тюрмі, але випадково врятувався, коли колону в'язнів етапували на Схід. Його, знесиленого, конвоїри тоді покинули помирати на полі [20, с. 481, 483].

«Глибоких моральних терпінь» зазнав відомий на Волині громадський і церковний діяч, колишній секретар Волинської духовної консисторії Іван Власовський, який у цей час учителював у Кременці [3, с. 123].

Водночас немало священнослужителів, рятуючись від репресій, переходили через радянсько-німецький кордон до Генерального губернаторства. Саме так вчинили М. Малюжинський, В. Сагайдаківський, І. Кременський, А. Кіндзєрявий та багато інших [3, с. 123].

Хоча закриття культових приміщень на приєднаних до СРСР територіях Західної України в цей час ще не набуло масового характеру, але непоодинокими були випадки, коли церква перестала діяти через відсутність репресованого священика. Документи тієї доби зафіксували факти здійснення тиску на парафіян і священика з боку партійних чи комсомольських активістів, які мали намір закрити і переобладнати храм на культурно-освітній заклад [25, с. 113].

Значно більшому тиску та руйнації в цей час було піддане західноукраїнське православне чернецтво. Так, очевидним явищем стало різке зменшення у монастирях кількості насельників. Так, у Почаївській Свято-Успенській лаврі, де на 1939 р. їх нараховувалося 300, на червень 1941 р. залишилося 80 [24, с. 106]. Нависла загроза також і над архітектурним комплексом лаври, оскільки існував план знищення – висадження в повітря її споруд. Восени 1939 р. з монастиря почали вивозити культові предмети та різноманітне устаткування. В архієрейському домі був влаштований комсомольський клуб, де ледве не щовечора відбувалися різні зібрання та вечірки з танцями [7, с. 99].

З приходом і утвердженням позицій радянської влади різко скоротилася чисельність насельниць й у Зимненському жіночому монастирі. Більшість із них примусили покинути його приміщення, а священика архімандрита Філарета просто не було допущено до нього. Влітку 1940 р. в монастирських спорудах господарю-

вали військові, які колишню трапезну пристосували під клуб [10].

Вимога «... створити спеціальну агентуру з релігійного активу (єпископи, священники, ксьондзи) для розтління і профілактичної роботи серед церковників» із секретного наказу наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова від 23 листопада 1939 року «Про недоліки в агентурно-оперативній і слідчій роботі Управління НКВС Західних областей УРСР» є одним зі свідчень того, якими засобами передбачалося змінити церковне життя в регіоні – внутрішньо розкласти його, приректи на стагнацію та поступове знищення [2, с. 126].

Отже, православ'я на західноукраїнських землях зазнавало значних внутрішніх трансформацій, які були результатом тиску на нього з боку карально-репресивної системи радянського режиму. Так здійснювалася «підготовка» ієрархії, кліру, мирян до «добровільного» підпорядкування юрисдикції Московської патріархії. Саме вона в цей час була використана радянським керівництвом як один з основних засобів його політики в галузі релігійних культів. Це робилося не тільки з метою зовнішньої трансформації – радикальної зміни юрисдикційного статусу православ'я західноукраїнського регіону, а й задля наступного невідворотного поглиблення його внутрішньої трансформації. За нових політичних обставин православний церковний організм, який карально-репресивна система СРСР ще за інерцією продовжувала знекровлювати та нищити, був використаний в інтересах чинної влади з метою адаптації православного населення приєднаних територій до нових реалій життя, виведення його з-під юрисдикції закордонного релігійного центру та поступової глибокої трансформації. Акцентуємо, що за радянських часів це був перший прецедент такого використання РПЦ, який потім владні структури культивували впродовж майже всього періоду існування СРСР.

Треба зазначити, що за нових політичних реалій підпорядкування православних єпархій Західної України церковному центру в Генеральному губернаторстві не могло бути тривалим. Для радикальної зміни її канонічно-юрисдикційного статусу радянський режим інструментально використав деморалізовану Московську патріархію. Її роль у цьому процесі аж ніяк не можна трактувати таким чином, що вона нібито самочинно «вирішила скористатися» цією ситуацією аби суттєво посилити свої позиції. Як уже зазначалося, РПЦ загалом та її

ієрархія зокрема перебували в такому стані, що практично всі значущі принципи питання православного церковного життя вирішувалися не нею, а партійними, радянськими і каральними органами. Є вагомі аргументи, які дають підстави для твердження, що «відповідні органи» (НКВС. – Н. С.) «зорієнтували її діяти саме таким чином».

Прикладом того, у якому психологічному стані тоді перебувала ієрархія РПЦ, наскільки вона була обмежена буквально у всьому та деморалізована, може бути досвід спілкування з місцезблостителем патріаршого престолу, митрополитом Сергієм (Страгородським) єпископа Пантелеймона (Рожновського) восени 1939 р. та архієпископа Олексія (Громадського) влітку 1940 р. Так, коли єпископ Пантелеймон приїхав до Москви із Західної Білорусі для зустрічі з ієрархією РПЦ, то митрополит Сергій, котрий повіз його оглянути московські церкви, прошепотів на вухо архієреєві: «Владико, помоліться спочатку, не я вас везу храми оглядати, а нас везуть. Куди нас везуть, сам не знаю» [24, с. 113]. У свою чергу, коли у червні 1940 року під час перебування у Москві архієпископ Олексій дізнався про те, що у всьому СРСР, «на корінних російських землях», залишилося чинними лише чотири архієреї, його це так вразило, що він із відчаєм запитав митрополита Сергія: «А куди ж поділася решта архієреїв? Що діється з «нечинними владиками?!». Відповіддю на запитання-зойк архієпископа Олексія стало побіліле від страху обличчя митрополита Сергія, закриті ним лівою рукою уста та вказання правицею на стіни, де могли бути «вуха» – підслуховуючі пристрої [20, с. 483].

Отже, в Москві було вирішено здійснити низку акцій тиску на православних ієрархів приєднаних до СРСР єпархій Західної України і Західної Білорусі та схилити їх до усвідомлення необхідності підпорядкування Московській патріархії. Саме з цією метою з Москви на Волинь у 1940 р. прибув керуючий справами Московської патріархії архієпископ Дмитровський Сергій (Воскресенський). Результатом його «поєднавчої» діяльності стало те, що влітку 1940 року всі ієрархи Західної України і Західної Білорусі були викликані до Москви для оформлення їхнього підпорядкування Московській патріархії. Симптоматично, що для їхнього прибуття до Москви потрібно було отримати спеціальний дозвіл керівника обласного управління НКВС, який давався тільки після пред'явлення йому відповідного указу патріархії [5, с.196; 12, с.622].

5 червня 1940 р. до складу РПЦ були прийняті архієпископ Волинський і Кременецький Олексій (Громадський) та єпископ Камінь-Каширський Антоній (Марценко), 10 липня – архієпископ Пантелеймон (Рожновський) і 21 серпня – єпископ Острозький Симон (Івановський). Акт приєднання, крім особистої декларації – «синовнього» прохання про прийняття в «молитовно-канонічне поєднання з Матір'ю – Церквою Московською», – включав читання відповідної молитви над тими, хто приєднувався, сповідь і їхня участь у літургії. Тільки після цього «приєднувані» ставали повноправними архієреями РПЦ [21, с. 264-265].

Включення православних архіпастирів із західноукраїнських земель до складу РПЦ виявилось не безпроблемним, оскільки архієпископ Поліський і Пінський Олександр (Іноземцев) та єпископ Луцький Полікарп (Сікорський) до Москви не поїхали і декларації про підпорядкування Московській патріархії не підписали. За цю нелояльність архієпископа Олександра відрахували «за штат», а єпископа Полікарпа, вірогідно, покарати просто не встигли [23, с. 26; 16, с. 10-11; 6, с. 10].

Виявом недовіри до приєднаних владик стало те, що хоча в цей час у Західній Україні було п'ять правлячих архієреїв, висвячених у Православній церкві в Польщі, але митрополит Сергій усе ж віддав перевагу архієпископу Миколаю (Ярушевичу). Йому в 1940 р. було надано титул архієпископа Волинського і Луцького та екзарха Московської патріархії на області Західної України і Західної Білорусі. Центр екзархату знаходився у Луцьку. До його складу входили парафії Волинської, Тернопільсько-Галицької, Гродненсько-Віленської та Поліської єпархій. 28 жовтня 1940 р. архієпископа Миколая було призначено керуючим найбільшою в екзархаті Волинською єпархією. У березні 1941 р. його було зведено до сану митрополита Волинського.

Владика Олексій (Громадський) відтоді мав іменуватися архієпископом Тернопільським і Кременецьким. Антонія (Марценка), вікарія Поліської єпархії, було підпорядковано Волинському правлячому архієреєві. Єпископ Луцький Полікарп (Сікорський) став єпископом (вікарієм) Володимир-Волинським [5, с. 197].

Поява архієпископа Миколая на Волині в окремих прибулих та місцевих партійно-радянських функціонерів викликала здивування. Роз'яснення з цього приводу вони отримали на нараді, де один із очільників атеїстичної роботи пояснив, що з призначенням в Західну Україну архієрея з Москви Православна Церква на цих

землях підпорядковується місцевблюстителю патріаршого престолу митрополиту Сергію, а це, по-перше, має за мету розірвати зв'язок із митрополитом Діонісієм, бо «для советської влади небажаний зв'язок із загрозою»; по-друге, з'являється можливість впливати на Церкву через свою «советську» людину, якою є митрополит Миколай; по-третє, хоча кінцевою метою радянської влади є ліквідація Церкви, але робити це вона мусить дуже поволі й обережно, враховуючи сильну прив'язаність до неї місцевого населення. Водночас було наголошено, що на «першому етапі ліквідації комунізм мусить опановувати церкву з середини» [1, с. 95-96].

У Москві була спланована така державно-церковна лінія щодо Західної України: Московська патріархія мала розширити сферу впливу на всю її територію для того, щоб підпорядкувати своїй владі також Греко-Католицьку Церкву. З цією метою на єпископа Львівського було висвячено архимандрита Почаївської лаври Пантелеймона (Рудика). Указом Московської патріархії від 28 березня 1941 р. було накреслено заходи для того, щоб «... продовжувати зараз апостольську справу подальшого возз'єднання уніатів з Православною Церквою...» [12, с. 625].

Отже, підпорядкування православних парафій західноукраїнського регіону Московській патріархії відбулося досить швидко і не спричинило відчутних суспільних колізій. Насправді ж усе було значно складніше, оскільки «ціна» цього «добровільного» приєднання до РПЦ із часом виявилася дуже високою.

Думки рядового духовенства з приводу юрисдикційних трансформацій ніхто не питав. Тих кліриків, які проявили нелояльність до нового суспільного ладу, репресували. Для «перевиховання» населення Західної України було відкрито 19 загальних в'язниць [2, с. 27]. Нині відомо, що жертвами репресій-депортацій, ув'язнень, розстрілів упродовж 1939-1941 рр. став майже кожен десятий мешканець західноукраїнського регіону. За підрахунками російських дослідників, у цей час із колишніх Волинського, Львівського, Тернопільського та Станіславського воєводств було вивезено до 550 тисяч осіб. Скільки серед них було православних кліриків, а також представників української громадськості, які постраждали через свої релігійні переконання, ще й досі невідомо. За приблизними підрахунками істориків РПЦ В. Алексєєва та Ф. Ставру, до 22 червня 1941 р. на колишній польській території було заарештовано 53 священики, 10 з яких пізніше звільни-

ли, доля 37 невідома, а 6 померли чи були розстріляні [24, с. 106].

Моторошну суспільну атмосферу на західно-українських землях пізніше так відтворив у своїх спогадах один із безпосередніх свідків тих подій: «Про ці арешти од хати до хати передавалися жахливі вісті. Всіх огорнув страх. Люди не знали, що робити, кожен чекав своєї долі... Зима 1939-1940 року була люта, морозна і снігова. І ото в таку зиму на залізничній станції в Рівному на запасових торах, стоять сотки товарних вагонів, битком набитих людьми і заплумбованих. Жінки і діти разом в одних вагонах, а чоловіки в інших вагонах. До вагонів доступу немає, бо на всіх залізничних торах великий контроль червоноармійців з рушницями і багнетами, і коли були відважні, що підходили до вагонів, щоб передати через віконце хліба чи що, то таких стріляли на місці. У тих вагонах люди не те що кричали – просили про поміч, а просто вили нелюдськими голосами... Доля арештованих людей була страшна, багато їх гинуло по дорозі, а хто остався живий, то опинився в тундрі Сибіру» [18, с. 82-83].

Аналіз сутності внутрішніх трансформацій православ'я західноукраїнського регіону, обставин і характеру юрисдикційних змін статусу (зовнішньої трансформації), які відбулися на початковому етапі Другої світової війни, уможливають наступні висновки.

Під тиском радянської карально-репресивної системи православ'я цього регіону за досить короткий відтинок часу – неповні два роки – зазнало значних внутрішніх трансформацій: скоротилася його парафіяльна мережа, була репресована або фізично знищена частина священно- та церковнослужителів, демонтована та майже повністю ліквідована система підготовки кадрів духовенства, розорене чи доведене до жалюгідного стану чернецтво. Однак цей перелік не містить усієї повноти внутрішніх змін, згубних не тільки для Церкви, а й для всього українського суспільства, яких їм довелося зазнати приблизно за 21 місяць урядування на цих землях радянської влади.

Саме в цей час був брутально перерваний процес демократизації Церкви, а також зростання і зміцнення української національної свідомості її вірних. Виявився відкинутим далеко назад процес вкорінення української мови в її діяльність – у проповіді, богослужіння, треби. Отже, цілеспрямовані дії партійно-радянської влади скеровувалися на деградацію етнічної самосвідомості православних українців, завдання нищівного удару по їх смисложиттє-

вих цінностях. За ці неповні два роки чинною владою була завдана відчутна шкода моральному обличчю частини православного духовенства, у середовищі якого набув поширення вимушений конформізм. Він, власне, був притаманний не тільки священнослужителям, але ж відомо, що громадська думка завжди вимогливіша до поведінки свої духовних провідників. Так сталося, що протягом життя одного покоління часто ті ж самі клірики змушені були виявляти беззастережну підтримку поперемінно російській самодержавній, польській, а тепер – радянській владі. У пам'яті православних мирян ще зовсім свіжими були спогади про те, як православні священники в 1920-1930-х рр. не тільки опановували польську мову, але частина їх заповідливо впроваджувала її в богослужіння та проповіді. Нині ж вони переходили вже на російську в спілкуванні з представниками нової влади й на церковнослов'янську з російською вимовою – у культовій практиці. Зрозуміло, що в абсолютній більшості випадків це відбувалося не як результат їхнього вільного та свідомого вибору, а через страх репресій, зокрема ув'язнень і депортацій.

Значне пониження соціального статусу релігійних організацій і духовенства всіх конфесій, зменшення їхнього впливу на населення, особливо молодь, із часом призвело до значних зрушень у соціальній структурі українського суспільства, загострення емоційно-психологічної напруги, відчуття незахищеності, тривоги і й навіть відчаю. Непомірним оподаткуванням, брутальними методами відсторонення духовенства від фіксації актів громадянського стану, вкоріненням у свідомість населення оцінки священнослужителів як осіб, «ворожих науці та прогресу», «експлуататорів», «соціально небезпечних», «паразитів» закладалися підвалини профанації духовенства. Творенням його негативного суспільного іміджу, культивуванням громадської думки про безперспективність діяльності православного кліру реалізовувалася ще одна справа, шкідлива для українського соціуму – у низці випадків переривався зв'язок поколінь у її наслідуванні синами чи близькими родичами ієреїв. Наслідком цього з часом стало порушення безперервності відтворення еліти суспільства, вартісною частиною якого було православне духовенство. У цьому контексті варто акцентувати, що «Культура надзвичайно чутлива до порушення тягlosti, до забуття попередніх стадій розвитку. Там, де постійно доводиться починати з чистого аркуша, немає культури, принаймні як здорового,

повноцінного і збалансованого явища» [11, с. 14]. Оскільки ж наступництво представляє собою фундаментальний чинник культурно-історичного процесу, то наразі виникає думка: скільки ж разів ледве не «з чистого аркуша» православ'ю в Україні припало «починати» впродовж XIX–XX століть і чи не в цьому одна з причин тих колізій, які воно переживає нині, на початку XXI століття?!

Зовнішня трансформація – зміна юрисдикції (підпорядкування Московській патріархії) православних громад західноукраїнського регіону стала результатом нових політичних реалій, які були пов'язані з початком Другої світової війни, знищенням польської державності та включенням її колишніх «східних кресів», де проживало переважно українське православне населення, до складу СРСР.

Радянське керівництво не допускало можливості продовження юрисдикційної підлеглості православних цих земель релігійному центру, який знаходився поза межами СРСР – у включеному до Німеччини Генеральному губернаторстві. Позиція радянської влади об'єктивно збігалася з принциповим баченням вирішення цього питання ієрархією РПЦ, оскільки ні покійний патріарх Тихон (Белавін), ні місцеблюститель патріаршого престолу митрополит Сергій (Страгородський) автокефалії Православної церкви в Польщі, наданої їй Константинопольським патріархатом в обхід «Матері-Церкви», тобто РПЦ, не визнавали, а отже, воліли за певних обставин повернути у своє підпорядкування православні осередки цього регіону.

Модель здійснення зміни юрисдикції православної спільноти Західної України, розроблена в Москві, не відповідала традиціям православ'я. Зате вона вповні відповідала сутності чинного політичного режиму, принципам його ставлення до релігії та її інституцій, була роз-

рахована на здійснення комплексу заходів, переважно силового характеру, спрямованих на схилення православної ієрархії цього регіону до усвідомлення невідворотності підпорядкування юрисдикції Московської патріархії.

Хоча зміна юрисдикційного статусу православних парафій Західної України була здійснена спільними зусиллями світської та церковної потуг, за очевидного пріоритету першої, в найкоротший термін, але вона виявилася далеко не безпроблемною, оскільки, по-перше, не всі єпископи згодилися на здійснення офіційного акту приєднання до РПЦ, а, по-друге, основна маса духовенства і національно свідомих мирян з підозрою та прихованим незадоволенням сприйняла це. Зазначимо також і те, що більшість православних ієрархів, котрі під тиском пішли на поступки та підпорядкувалися Московській патріархії, втратили будь-які ілюзії відносно реального стану та перспектив існування релігії і Церкви в СРСР.

Як важливий засіб антиукраїнської, а власне, й антицерковної політики радянський режим використав Московську патріархію, залякану та стероризовану ним же. Отже, можна стверджувати, що саме відтепер починається принциповий поворот у взаємовідносинах між ним і РПЦ, радикальні зрушення в яких відбудуться через кілька років.

Одним із результатів насильницько-репресивної асиміляційної політики партійно-радянського керівництва в духовно-релігійному житті, примусового вирішення питань зміни юрисдикції православних громад приєднаних регіонів став внутрішній глухий протест автохтонного населення, яке тоді переважно було православним. Він став однією з підвалин антирадянських настроїв немалої його частини, а згодом – пронимецьких симпатій і життєвих розрахунків.

Джерела та література:

1. А. З. Дещо з недавнього минулого. Уривок зі спогадів // Літопис Волині. – 1955. – Ч.2. – С. 94 – 97.
2. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. – Київ: Либідь. – Військо України, 1994. – Кн. 1. – 432 с.
3. Борщевич В. Українське церковне відродження на Волині (20–40-ві рр. XX ст.): монографія. – Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 254 с.
4. Вільний М. Перші місяці під совєцьким п'ястком / Літопис Волині. – 1956. – Ч.3. – С. 88 – 93.
5. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4 т. – Київ: Українська Право-
- славна Церква Київського Патріархату, 1998. – Т.4. – Ч.2. – 416 с.
6. Д-ий Л., о. Московський митрополит на Волині: Зі спогадів 1939–1941 років // Українське Православне Слово. – 1955. – № 9. – С. 9–11.
7. Дубилко І. Почаївський Манастир в Історії Нашого Народу. – Вінніпег: Екклезія, 1986. – 115 с.
8. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / За ред. В. Кубійовича. Перевидання в Україні. – Львів: Наукове товариство імені Шевченка у Львові, 2000. – Т.10. – 1014 с.
9. Кравчук А. Соціальне вчення і діяльність митрополита Андрія Шептицького (вересень 1939 – червень 1941 років) // ЗНТШ. – Львів, 1994. – Т.

- ССХХVIII. — Праці Історично-філософської секції. — С. 309-342.
10. Краківські вісті. — 1941. — 12 серпня.
 11. Лосєв І.В. Історія і теорія світової культури: європейський контекст. — К.: Либідь, 1995. — 224 с.
 12. Мартирологія українських Церков: В 4 т. — Торонто; Балтимор: Укр. вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987. — Т.1: Українська Православна Церква: Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упор. і ред. О. Зінкевич, О. Воронін. — 1207 с.
 13. Одинцов М. Хождение по мукам. 1930 — 1938 // Наука и религия. — 1990. — № 7. — С. 56 — 57.
 14. Одинцов М. Хождение по мукам. 1939 -1954 // Наука и религия. — 1990. — № 8. — С. 19 — 21.
 15. Поспеловский Д.В. Русская православная церковь в XX веке. — М, 1995. — 569 с.
 16. Раневский С. Украинская автокефальная церковь. — Джорданвилль: Типография Пр. Иова Почаевского в Св.-Троицком монастыре, 1948. — 22 с.
 17. Регельсон А. Трагедия Русской Церкви. 1917 — 1945. — Париж: IMCA- PRESS, 1977. — 625 с.
 18. Рівненський І. Як совіти вміють обманути, нагнати страху і заволодіти містом // Літопис Волині. — 1962. — Ч. 6. — С. 80-84.
 19. Русская Православная Церковь и коммунистическое государство. 1917- 1941. Документы и фотоматериалы. — М.: Издательство Библийско-Богословского Института св. апостола Андрея, 1996. — 352 с.
 20. Савчук С., Мулик-Луцик Ю. Історія Української греко-православної церкви в Канаді: У 5 т. — Вінніпег: накладом Вид. Спільки «Екклесія», 1984. — Т. 1: Київська церковна традиція українців Канади. — 616 с.
 21. Свитич А.К. Православная церковь в Польше и ее автокефалия // Православная церковь в Украине и в Польше в XX столетии. 1917 — 1950: Сборник. — М.: Крутицкое Патриаршее Подворье, 1997. — С. 87 - 298.
 22. Стоколос Н. Арсен Річинський і боротьба за українізацію Православної церкви на Волині // Людина і світ. — 1998. — № 2. — С. 33 — 37.
 23. Цыпин В., протоиерей. История русской Церкви: 1917- 1997. — М.: Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. — 831 с.
 24. Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве: государственно-церковные отношения в СССР в 1939 — 1964 годах. — М.: Крутицкое Патриаршее Подворье, 1999. — 400 с.
 25. Яковкевич Т., протопресвітер. 1939 — 1943 рр. на Володимирщині: Спогади // Літопис Волині. — 1956. — Ч. 3. — С. 113 — 116.

ВИДАТНІ ПОСТАТІ ВОЛИНІ

«А може згадувати не треба? Щоб не ятрилася душа?...» (Василь Галета)

Його вірші занотовані олівцем, більшість – датовані. У нього багато віршів без назв... А й справді, хіба важливо, як тебе звати? [11, с.2]. Найважливіше – який у тебе погляд, чи вмієш ти любити очима, ненавидіти всім серцем, надіятись, вірити? Замість назви – лише три зірочки. І це не просто «три зірочки» над безіменним віршем – то «невеличкі, але дуже змістовні, болючі штришки з його біографії. Вони прості, але виразні, об'ємні думкою, відверті» [8, с.6]. Їх Микола Пшеничний влучно назвав «вузликами колючого дроту. На пам'ять. Про «тайгу, безбережну, як море, де, мов паші гієн, рудники» [4, с.9], про стежинки в полярному снігу, про гавкіт вівчарок і лайку вартових, про юність, проведену далеко від рідного дому» [11, с.2].

Такою нелегкою і невеселою склалася доля поета-політ'язня Василя Федоровича Галети (1928 – 1988) [10]. Народився (6 січня 1928 року) і виріс митець у селі Кривуха, що поряд із містом Дубно у селянській родині. У неповних тринадцять підліток відчув мерзенний подих війни, а потім й торкнувся її холодної руки: на початку 1944 року він у числі інших своїх земляків був відправлений у Німеччину. Там, неподалік міста Зорау, став власністю пихатого рудого поміщика. Та не надовго [14, с.4].

Після звільнення у кінці січня переможного 1945 року добровольцем пішов на фронт – у 161-й запасний полк. Надіявся, що так скоріше пощастить зустрітися з батьком. Адже той теж йшов фронтовими дорогами на Берлін.

[Із спогадів дружини – Валентини Андріївни Галети]: «Довгий час у мене зберігався шмат пожовклої фронтової газети, де великими літера-

ми був озаглавлений матеріал «Як батько і син воювали». Галета-старший дізнався про сина Василя випадково: скручував цигарку з газети, хотів уже припалити, як раптом помітив прізвище – Галета! Василь! Значить воює! Знаю, що батько просив у командування перевести його в частину, де служить син. Може вдовольнили його прохання, а може так доля розпорядилась, та головне, що зустрілися обидва Галети за сотні кілометрів від рідної домівки» [14, с.4].

Василь Федорович був стрільцем, навідником у мінометній роті 600-го полку, який стояв у другому ешелоні оборони перед Берліном. У квітні 1945 року був поранений. Після лікування знову йде у бій – в запасний танковий полк, де закінчив курси механіка-водія. У 131-у окремому батальйоні сів за кермо Т-34.

У січні 1946 року він, як виявилось пізніше, назавжди скинув військову форму. Того ж року його демобілізували з армії, оскільки ровесники Василя на дійсну службу ще не призивались. Попереду були незвідані дороги. Стільки можливостей! Проте найперше потрібно було продовжити навчання. До Дубно – рукою подати. Подав документи до педучилища, де вчи-

Василь Галета

Управление КГБ
УССР по Ровенской обл.
наименование органа КГБ

УГОЛОВНОЕ ДЕЛО № _____

по обвинению *Галета*

Василия Федоровича

Начато " " 19 ____ г.

Окончено " " 19 ____ г.

В *1* томах

Том № _____

Арх. № *4914*

Архив _____ (наименование учетно-архивного отдела отделения)

Сдано в архив " " 19 ____ г.

27 04 1948

Кримінальна справа В. Галети

лось багато таких сільських юнаків, як він.

С. К. Лисюк, директор десятирічки с. Користь Корецького району, навчався з Василем Галетою в одній групі: «Я – 1927 року народження, але мені здавалося тоді, що Василь старший. Такий він був серйозний, вдумливий, начитаний, якийсь не такий, як усі. Навіть мовою відрізнявся від середнього загалу. Василь був настільки скромний, що ми не знали про його бойові нагороди... Грав на скрипці... Ходив він на заняття у військового кітелі, з польовою сумкою. Одяг мав блаженський: однаковий і влітку, і взимку. Був прямий, відвертий, не лукавив. Що думав, те й говорив...» [12, с. 3].

[Зі спогадів викладача педучилища В.І. Тичиніної]: «Василя Галету я добре пам'ятаю. Розумний був хлопець, допитливий. Такі учні одразу привертають до себе увагу викладача» [14, с.4]. З тверджень однокурсників (Б. А. Кульчинського, Ф. П.Заславської) писати вірші юнак почав ще в училищі. У них він торкався найпотаємніших струн серця – це була його внутрішня потреба. Тут народились перші рядки поезій, в яких – любов до України, до рідного народу. Але радянська цензура мала з цього приводу дещо іншу думку.

Під час занять у педучилищі Василя викликали в учительську. Більше він в аудиторію не повернувся. Того ж дня у батьківському будинку перекинули все догори ногами: шукали щось компрометуюче [14, с. 4]. Мало не з м'ясом вирвали з лацкана піджака медалі «За відвагу» та «За перемогу над Німеччиною» [7]. Прихопили з собою також фотоапарат – а раптом це важливий речовий доказ!

Дружина Василя Галети розповідала, що у Дубно зберігся будинок, у якому з її чоловіка вибивали зізнання у зв'язках з бандерівцями, у приналежності до ОУН. Слідчий при цьому послуговувався «методами» того часу. Чоловік у погонах не хотів слухати ніяких пояснень – він був переконаний, що перед ним «ворог». «...На слідстві, – згадував в автобіографії Василь Федорович, – при застосуванні добротних методів будь-яке слово чи фраза ставали потрібною істиною, яка була реальним звинуваченням» [автобіограф. архів]. Відтоді і починається чорний літопис його в'язничої долі.

14 лютого 1948 року за участь в українському визвольному русі юнак був заарештований за статтею 54-І п. а. і засуджений Військовим трибуналом військ МДБ Рівненської області до 25 років позбавлення волі з тавром «ворог народу». Саме таким був «вирок тоталітарної системи двадцятирічному юнакові за те, що він

мав інші погляди на історію свого рідного народу» [8, с.6].

Після суду, який відбувся 24 травня 1948 р. без жодного свідка, його етапували до Ленінграда. Він пам'ятав з прочитаних книг, як відправляли на каторгу декабристів. На ленінградській пересилці зібрали багато в'язнів, засуджених за різними статтями і на різні терміни покарання. Величезні камери були переповнені, а люди прибували й прибували. Про це поет написав в автобіографічних нотатках «Етап»: «Щось трапилось у табірному механізмі, щось десь зупинилось, коли не було куди везти дармову робочу силу. В камерах важке, задушливе повітря, незважаючи на квартирки, які ні вдень, ні вночі не зачинялись. Кругом, попід стінами, стояли подвійні скрипучі дерев'яні нари. А біля дверей, відгонячи хлоркою, тулилася пузата параша. От і всі меблі камери. Ні стола, ні стільця. У монотонному тюремному житті пробігали дні. І всі з надією чекали, що скоро кудись виїдуть – навіть у табір, про який розповідали страшні речі. Як би там не було, хотілося змін...» [12, с.3].

Через деякий час засудженого Василя Галету відправили залізницею на Північ [зі спогадів Василя Галети]: «Вагони-пульмани були старі, цілком непідготовлені для перевозки людей, тим більше в'язнів. Невеликі люки-вікна під самим дахом були добротно затягнуті колючим дротом. Так густо, що бачити щось крізь них було дуже трудно... Опинившись у вагоні і почувши за собою скрегіт дверей, відчув велике полегшення і, стоячи на колінах, брудним рукавом витирив з білого, як стіна, обличчя холодний піт. Було чути, як вішали на двері замок та нерозбірливо перегукувалась сторожа» [етап. архів].

Неабияким університетом стали для нього роки ув'язнення: нари, бараки, північне саяво [1, с.3] – «я не один тут. Тут тисячі сміливих, / Тут тисячі кращик дочок і синів...» («...Та я не один тут») [5, с.4]. Там, за Полярним колом, «в місці страждання неволі важкої» [4, с.20] прийшлося пережити різні випробування. Для душі – «Кобзар». Скрізь відчував поет-політ'язень поруч його плече, його погляд, його подих: «Доля – неволя, / а думи – як хмари» [4, с.18]. Ці рядки з вірша «Мрії» Василя Галети чимось нагадують слова Т.Шевченка «У кожного своя доля і свій шлях широкий» [10].

[Згадує житель села Малі Сади Л. П. Матвієвський]: «З Василем я був в одному таборі три роки, після того, як мене з Уралу перевезли в Інту (Комі АР). Що є тут земляк з Ровенщини,

УТВЕРЖДАЮ
НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ МГБ РОВ ОБЛ
ГВ ПОЛКОВНИК
ЛЕВЧЕНКО
13 февраля 1948 года

В ПРОКУРОРСТВО РОВ ОБЛ
МАСТЕР КСТАМ
ЗАБАВУН
13 февраля 1948 года

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
/ На арест /-

1948 года, февраля 11 дня гор. Дубно

Я, Зам Начальника Дубновского РО МГБ,
Лейтенант ДЕМИН, рассмотрев материалы о преступной деятельности
Г А Л Е Т Ы Василия Федоровича, 1928 года
рождения, уроженца и жителя села Кривуха, Дубн
ового района, Ровенской области, украинца, б/п,
гражданин СССР, не судимого, является студентом III
курса Дубновского Подучилища.

НАШЕЛ:

что ГАЛЕТА В.Ф. будучи враждебно настроен к существующему строю
в СССР, в августе 1947 года вступил в антисоветскую украинско-
националистическую организацию ОУН.
Будучи членом организации ОУН ГАЛЕТА В.Ф. имел кон-
спиративную кличку "Гамалия" и находился на связи у подрайонного
проводника ОУН "Гриц", а позднее в районного или областного
проводника ОУН "07".
ГАЛЕТА В.Ф. в банду УПА доставлял бумагу, тушь, неодно-
кратно посещал нелегальные сборища организации ОУН.
Кроме того, является автором ряда стихотворений анти-
советского украинско-националистического содержания.
Преступная деятельность ГАЛЕТЫ В.Ф. подтверждается
вещественными доказательствами и личными признаниями.

ПОСТАНОВИЛ:

Г А Л Е Т У Василия Федоровича, проживающего в
селе Кривуха, Дубновского района, Ровенской области, подвергнуть
аресту и обыску.

ЗАМ НАЧАЛЬНИКА ДУБНОВСКОГО РО МГБ
ЛЕЙТЕНАНТ / ДЕМИН /

С О Г Л А С И Л: НАЧАЛЬНИК ДУБНОВСКОГО РО МГБ
КАПИТАН / АГАПОВ /

ЗАМ НАЧАЛЬНИКА МГБ РОВ ОБЛ
ПОДПОЛКОВНИК / ГУНДЕН /

НАЧАЛЬНИК СЛЕДОСТЕПЛА УМГБ РОВ ОБЛ
КАПИТАН / СИВОСЛОВ /

Постанова про арешт Василя Галети

дізнався від сусіда по бараку. Василь розповідав, що прибувши в Інту, він працював спочатку бурильником на шахті № 9, а потім начальником зміни. Потім його перевели на бетонний завод. Добре пригадую день нашого знайомства. Василь отримав тоді посилку з дому, а наперед скажу, що він останнім шматком хліба звик ділитись. Так і цього разу – роздав домашні харчі мені та іншим товаришам. А взагалі зустрічались ми рідко – все-таки зона та й жили ми у різних бараках. Ще досі сняться ті бараки, дротяний коридор, який вів до шахти і шеренги одягнених в сіре людей з номерами на плечах. Будь-яке просування – тільки під конвоєм.

Клімат у тій місцині суворий. І морози, бувало, сягали 40-50 градусів. Та все одно засуджених виводили на роботу. Пригадую, як до Василя в Інту приїздив батько. Коли колона направлялась на роботи, хотів він передати синові їжу у торбині, але конвоїр грубо відштовхнув старого...» [14, с.6].

Батько не міг змиритися з тим, що син був несправедливо засуджений владою. Він писав ли-

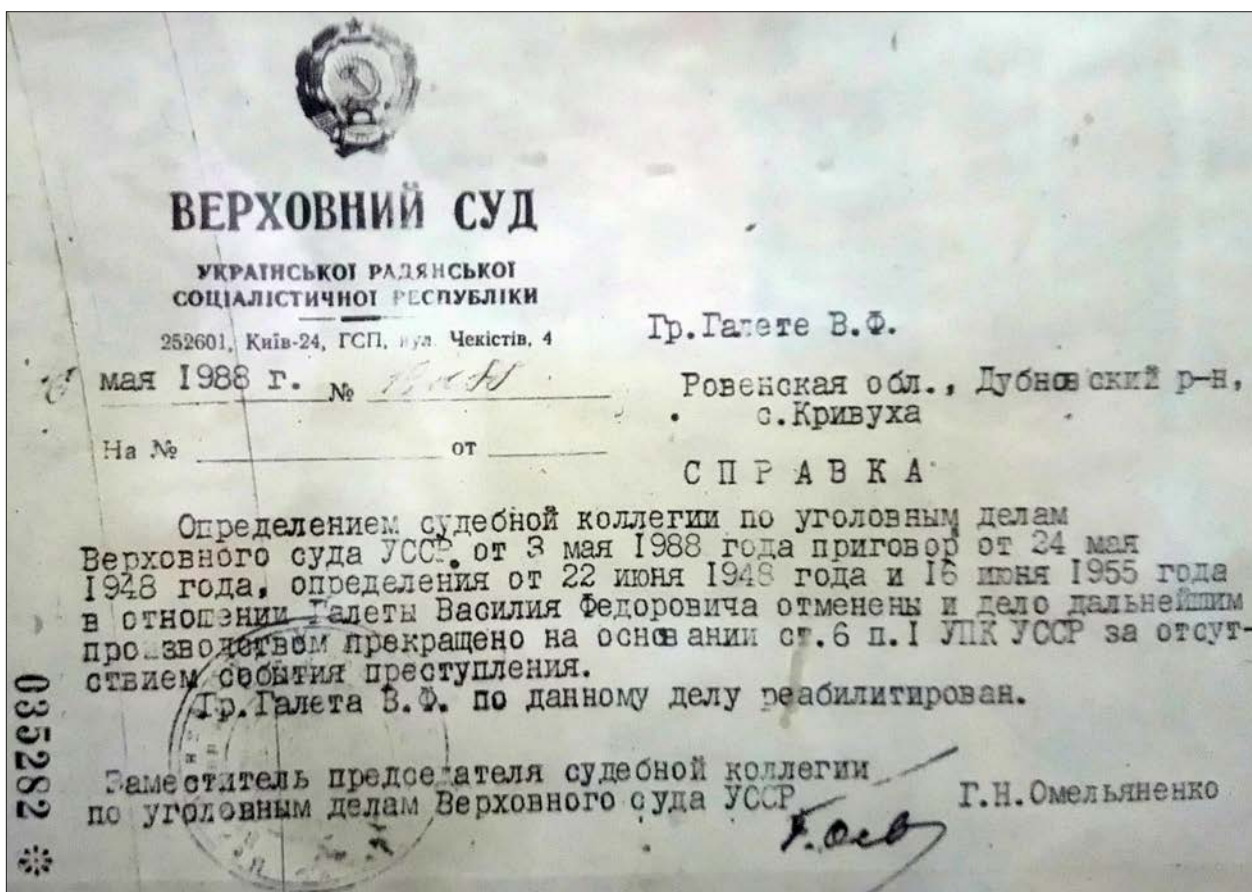
сти Сталіну, а після смерті «вчителя й вождя всіх народів» – у Верховну Раду СРСР з проханням про помилування сина. Довгий час ці звертання лишались без уваги і тільки 20 червня 1955 року трибунал Північного військового округу повідомив Федора Степановича Галету, що «міра покарання його сина знижена до 7 років ВТТ і 2 років позбавлення прав». Про це батькові написали тоді, коли сім років вже минуло.

Влітку 1955 р. Василь Галета був звільнений з-під варті комісією Президії Верховної Ради СРСР. Про найважчий період його життя промовляють вірші, написані ним в Інті: «все тут сіре, плоске, бліднувате, / Хмари й ті мовчазні, як раби...» («Коханій») [5, с.4]; «ні сонечка, ні дня проміння, / Лиш – шахти чорне мерехтіння...» («Зозулі») [5, с.4]; «...барак, і дроту спів./ Конвою крик, конвою гнів.../ вівчарки злючі-злючі: / Туди – сюди... Туди – сюди...» («А може згадувати не треба?») [5, с. 4].

У своїх віршах він гостро та влучно викривав московсько-більшовицьку гулагівську систему:

Щ-3 СССР
МИНИСТЕРСТВО
ГОСУДАРСТВЕННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ
Вх. № 196244
на № 3/4964 от 14 июля 1948 года
НАЧАЛЬНИКУ ОТДЕЛА "А" УМГБ РОВЕНСКОЙ ОБЛАСТИ
Майору - тов. СМОЛЕНСКОМУ
ОТДЕЛ "А"
" 18 ИЮЛЯ 1948 г.
№ 18/31
гор. МОСКВА
гор. Ровно
Направляется для исполнения наряд ГУЛАГ'а
МВД СССР №-9/со 4925/69, об отправке осуж-
денного ГАЛЕТА Василия Федоровича, 1928
года рождения, в Особый лагерь МВД СССР № 1,
ст.Инта, Печорской ж.д. для отбытия наказания.
За отправкой осужденного проследите.
Приложение: наряд.
Пом. начальника Отдела "А" МГБ СССР
ПОДПОЛКОВНИК - (Заславский)
Начальник 19 отделения (Кротов)
майор -
исп. Березуцкий

Документ про направлення В. Галети в ГУЛАГ для відбуття покарання

Довідка про реабілітацію В. Галети

«Де владу держать деспоти, тирани, / Де глухо дзвонять на руках кайдани / І тіні ґрат кладуть болючий слід / На погляди, на рухи і, мов лід, / Паралізують почуття і мрії: / Де привид смерті бродить по країні... / Бере він все, що чесно жити хоче...» («Де владу держать...») [4, с. 6].

Пробував Василь Федорович себе у прозі, творах для дітей, у жанрі байки: «Поміж звіриним стадом раз / Пробігла чутка про свободу / Немов новий якийсь указ / Могутній лев дав в нагороду / За смирність звірів і за те, / Що лих нікому не творили, / Травичку їли та робили – / За їх відношення просте...» («Байка») [14, с. 5].

Повернувшись додому, Василь Галета довго не міг влаштуватися на роботу: у відділах кадрів без зайвих слів відмовляли. Навчатись вже було ніколи. Згодом працював шофером: спочатку в Дубенській автоколоні, потім 23 роки на місцевій фабриці художньої галантереї «Райдуга». Звідти пішов на пенсію по інвалідності.

Колеги (Олексій Мошкун, Володимир Посільський, Михайло Хурін) характеризували Василя Федоровича як «людину веселої вдачі». «На гостину до себе запрошував, – розповідали вони, – скільки хата могла вмістити. Двері його будинку у Кривусі завжди були відчинені для чесних людей. Таких, як він. Слухняним, покірним, вигідним для начальства ніколи не

був. Що думав про людину – говорив прямо у вічі» [14, с. 4].

Певний час фото В. Ф. Галети знаходилося на стенді поряд із знімками ветеранів війни, які працювали на фабриці. Його, як й інших ветеранів, запрошували на пам'ятні вечори, вшановували на День Перемоги. Але котрогось дня у прийомній фабрики пролунав телефонний дзвінок: «Фото Галети зі стенду приберіть – не положено» [14, с. 6]. Аргументом стало його минуле. Фотографію зняли. Василь Федорович не обмовився жодним словом. Усі переживання приховав у собі, але не настільки, щоб було непомітно, що відбувається у нього на душі.

Василь Галета неодноразово звертався у Верховний суд з проханням переглянути справу, добивався реабілітації. На його прохання встановити справедливість приходили відповіді такого змісту: «Ваша скарга, адресована у Верховний суд СРСР, розглянута у прокуратурі Ровенської області і відхилена як необґрунтована. Ваша вина у здійсненні злочину повністю доведена Вашими зізнаннями, речовими доказами та іншими матеріалами. З урахуванням Вашої особистості і заслуг, міра покарання Вам була знижена, підстав для реабілітації немає (заступник прокурора Ровенської області, старший радник юстиції А. В. Калаур» [14, с. 6]. Цей до-

кумент датований 9 листопада 1987 року. І заслуги бралися до уваги, і неабияка особистість... Завжди вражало єдине — «у злочині Ви зізнались». Слабкодушним Василь Федорович не був, але і в людини із залізними нервами може не вистачити сил раз у раз читати такі рядки. З кожною відмовою у реабілітації здоров'я поета все більше підривалося. Він писав: «Хочу з чистою душею прожити останні дні...» [1, с.3].

Після неодноразових звертань у прокуратуру СРСР родина домоглася нового розслідування. Довго Василь Федорович ждав реабілітації, чекав повернення чесного імені, права носити заслужені ним у боях нагороди. Не дочекався, не встиг... Смерть прийшла раніше. Василь Галета помер 14 березня 1988 року, не доживши до реабілітації два місяці. «Провести в останню путь Василя Федоровича прийшли навіть ті, хто близько його не знав. У буденних справах він запам'ятався їм людиною з великим відкритим серцем, у якому не було місця злобливості, нечесності» [14, с. 4].

У той день, коли прийшло повідомлення з Верховного суду УРСР, уся родина Галети зібралася на кладовищі. Онучки бережно поклали квіти на могилу дідуся. Квіти ... як данина незламності духу, віри у справедливість, яку Василь Федорович проніс через усе життя. У мовчанні лунало: «Прости, дорогий, що квіти запізнili...».

За життя поета не було видано жодної книги. Писав не заради друкування, а для себе. Не усі вірші збереглися. Тексту багатьох віршованих творів, на жаль, практично неможливо розібрати, відновити: залишились тільки початкові слова рядків й деякі рими [зі спогадів дружини Валентини Андріївни Галети]: «Віршів могло б лишитися більше, але він багато спалив після повернення. Те, що збереглося, я сховала на горищі, за кроквою, під латою...» [12, с.3].

Збірка поезії Василя Галети
«Невольничі струни»

У кінці 80-х громадські та культурні діячі Рівненщини (М. Пшеничний, Ю. Шесталюк, І. Кидрук та ін.) вирішили повернути своїм землякам із небуття поетичну спадщину Василя Галети. Про його творчий доробок і гірку долю, написані болем і тугою за рідним краєм поетичні рядки розповідали обласні та районні газети, зокрема, чималу добірку віршів розмістила газета «Вісті Рівненщини». За сприяння М. Пшеничного, голови комісії «Спадщина» при Рівненській організації Спілки письменників України, у місцевому видавництві вийшла друком перша збірка митця «Невольничі струни (вірші з-за колючого дроту)» (1990), пізніше ще одна — «Етап» (1992).

Поезія Василя Галети долинула не лише до його земляків, а й до краю, де йому довелося відбувати довгі роки неволі. У Воркуті на Тижні Совісті, присвяченому вшануванню пам'яті жертв сталінських репресій, пролунали його пристрасні вірші. До речі, українською мовою. Саме тоді виник задум перекласти Галету на російську. За це взявся поет Віктор Того, якого просто «заворожила музика мови в'язня-поета» [8, с.6]. Наприкінці 1992 року збічник «Невольничі струни» побачив світ російською мовою у рівненському видавництві «Азалія». А спонсором, окрім Дубенської фабрики художньої галантереї та колгоспу імені Г. Котовського Дубенського району, виступило і мале підприємство «Блок» з міста Усинська Комі-краю. Так поетичні рядки нашого земляка повернулися у ті місця, де він їх створив.

«Він залишив по собі книжку, — писав Микола Пшеничний, — із якої за життя не видрукував жодного рядка. Він лишив по собі слід, схожий на розчерк блискавиці, а громовий голос його таланту, його любові й ненависті долинув до нас, як печальна луна» [12, с.3].

Джерела та література:

1. Гавриленко О. Мрії розп'яті / О.Гавриленко // Життя і слово [Острог]. — 1994. — 10 серп. — С. 3.
2. Галета В.Ф. Автобіографія для Верховного суду. Архив.
3. Галета В.Ф. Етап. Архив.
4. Галета В. Ф. Невольничі струни (вірші з-за колючого дроту) / В.Ф. Галета. — Дубно : Просвіта, 1990. — 28 с. — (Наш край).
5. Галета В. «Очі й душу дроти обтягнули ...»: [Вірші] / Публ. В. Галети і Б.Галети; Вступ. слово М. Пше-

- ничного // Червона зірка [Дубно]. – 1989. – 5 квіт. – С. 4.
6. Гелетій Я. Тернистим шляхом Василя Галети / Я. Гелетій // Вісник Дубенщини. – 1996. – 10 серп. – С. 3.
7. Календар знаменних і пам'ятних дат Рівненщини на 2008 р. / Укладачі: Н. М. Кожан; Н. О. Нікітіна; О. І. Сисюк; А. М. Литвинюк. – Рівне: Рівненська державна обласна бібліотека, 2008. – 109 с.
8. Кидрук І. Вузлики на пам'ять / І. Кидрук // Вісті Рівненщини. – 1993. – 2 квіт. – С. 6.
9. Реабілітовані історією. Рівненська область / редкол. тому (співгол. С. І. Павлюк, співгол. О. І. Савчук, відп. секр. А. А. Жив'юк та ін.); упоряд. О. А. Білоконь, Р. П. Давидюк, А. А. Жив'юк (кер.) та ін. – Кн. 4. – Рівне: ПП ДМ, 2014. – С. 570.
10. Романюк М. «Доля – неволя, а думи – як хмари...» / М. Романюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dubnomcb.blogspot.com/2018/02/blog-post_22.html
11. Пшеничний М. «Воле! Клятво наша...» / М. Пшеничний // Галета В. Ф. Невольничі струни (вірші за колючого дроту) В. Ф. Галета. – Дубно: Просвіта, 1990. – С. 2-4.
12. Пшеничний М. Реабілітований посмертно / М. Пшеничний // Червоний прапор. – 1989. – 1 жовт. – С. 3.
13. Христинич Б. На шляхах до волі. Підпільна організація «Об'єднання» (1956-1959) / Б. Христинич. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – С. 143.
14. Шесталюк Ю. Квіти запізнili / Ю. Шесталюк // Червона зірка [Дубно]. – 1989. – 1 квіт. – С. 4.

Валентина КУЛИБЧУК

Олександр Лукашенко – визначний краєзнавець Шепетівщини

«Навіть найкращі підручники ще нікого в світі історії не навчили. Бо історії, якщо дивитись на неї, як на «вчительку життя» – не можна навчитись: її треба в своїй крові, в своїй традиції, в своїй культурі мати».

В. Липинський

Історія України, як і будь якої іншої держави, – це тісне переплетіння регіональних візій минулого у єдине ціле. Для того, щоб зрозуміти регіональний контекст історії, на перший план виходить краєзнавство. Краєзнавство, як наука, починає розвиватись на теренах України ще з ХІХ ст., як перший етап національного відродження. У ХХІ ст. значно розширюється методологія та можливості цієї науки, єдиним залишається завдання – пізнати регіональні особливості плину історії. Одним із визначних краєзнавців Шепетівщини був Олександр Леонідович Лукашенко.

Олександр Лукашенко народився 17 травня 1940 р. в місті Шепетівка Хмельницької області.

Події німецько-радянської війни вплинули не лише на дитинство, але й наклали відбиток на подальшу долю Олександра Леонідовича. Його батько був призваний до лав Червоної Армії, але хоч і був підпільником, намагався якомога частіше з'являтися вдома, щоб побачити дружину та маленького сина. Леонід Іванович закарбувався у дитячий пам'яті кремезним чоловіком, який завжди вмивався під столітньою липою, що височіла на їхньому подвір'ї. Одного разу на їхнє подвір'я влучив німецький снаряд, який зруйнував цю липу та кут будинку. Саме в той вечір батько не прийшов додому. Батько краєзнавця був розстріляний нацистськими

окупантами в 1943 році, похований – у братській могилі на Новоградському розвилку, де встановлений пам'ятний знак, але імені Леоніда Івановича, як і інших полеглих солдатів, там немає.

Після закінчення війни, у 1947 році О. Лукашенко починає навчання у Шепетівській середній школі № 3. У 1955 році він закінчує сім класів цієї школи та починає навчатись у вечірній школі для трудової молоді та одночасно працює. З 1955-го до березня 1958 р. він працює на будівельних і промислових підприємствах Шепетівки. У 1958 р. О. Лукашенко працює бетонником на Шепетівській дільниці, що будувала житлові будинки в місті. Того ж року його приймають до ВЛКСМ.

Олександра Леонідовича у вересні 1959 р. було призвано до армії, куди він, за спогадами його товариша Б. Грищука, прийшов загартованим у праці, з перших днів швидше за всіх навчився чистити зброю, активно вивчав військові статuti та привчався жити за їхніми правилами. Протягом 1960 – серпня 1961 рр. був курсантом 134-ї школи молодших авіаційних спеціалістів 6-ї гвардійської військово-транспортної дивізії, після закінчення якої отримав спеціальність авіаційного механіка [3, с.2]. У той самий час Олександр Лукашенко проходить навчання у партшколі при політвідділі В/Ч 55685, після чого у вересні 1962 р. був прийнятий у члени КПРС. У листопаді 1962 р. був демобілізований із армії, повернувся до Шепетівки і почав працювати машиністом-пилорамником на будівельній дільниці.

1963 р. він вступає на навчання до Кишинів-

ської спецшколи міліції, яку закінчує 1965 р. Після закінчення навчання був направлений до рідного міста, в якому починає працювати черговим інспектором Шепетівського міськвідділу МВС. З листопада 1965 р. починає працювати інспектором карного розшуку Шепетівського міськвиконкому внутрішніх справ. Протягом 1972–1974 рр. працює дільничним інспектором міліції.

З 1974 р. працює завідувачем загального відділу Шепетівської міської ради; далі працює у районній раді, де очолює різні комітети, обіймає посаду помічника першого заступника голови райради, з 1992 р. — спеціаліста юридичного відділу, далі — завідувача оргвідділу райдержадміністрації. У 2012–2016 рр. працює соціальним працівником при Шепетівському районному територіальному центрі надання соціальних послуг [1].

З 2011 р. Олександр Леонідович очолює Шепетівську районну ГО «Ветеран Шепетівщини», до створення якої він доклав чимало зусиль. Робота в цій громадській організації була квінтесенцією всіх прагнень та задумів краєзнавця, який із юного віку любив історію. Саме в рамках діяльності цієї організації і проявився талант та невтомне прагнення до пошукової роботи Олександра Леонідовича. Новий керівник громадської організації ставився до своєї роботи відповідально: завжди приходив на робоче місце о 8-й ранку, працював до 12-ої, далі йшов додому і там продовжував пошукову роботу.

За спогадами дружини Валентини Людвігівни, з якою Олександр Леонідович щасливо прожив 51 рік, він завжди дуже захоплювався історією рідного міста, знав багато дат та подій, міг багато цікавого розповісти про минуле [4].

Будучи «дитиною війни», він добре пам'ятав події Другої світової війни, а про довоєнні часи знав із розповідей своїх родичів, життя яких було пов'язане із Шепетівкою.

Скоріше за все, захоплення із дитинства історією та досвід пережитого післявоєнного лихоліття наклали свій відбиток на формування світогляду Олександра Лукашенка. Він намагався дізнатись якомога більше про минуле свого краю, про полеглих воїнів у війні, встановити історичну справедливість у визначенні ролі кожної особи у цій війні. Одним із основних векторів діяльності очолюваної О. Лукашенком організації була пошукова робота, яка полягала у віднайденні архівних документів про загиблих воїнів на фронтах війни, визначення місця їхнього можливого поховання та передачі цієї інформації родичам загиблих. Наполегливість

у пошуках та їх успіхи сприяли тому, що до Олександра Лукашенка почали звертатись люди із усіх куточків України та найближчого зарубіжжя [4]. Олександр Леонідович займався пошуком та систематизацією усно-історичних джерел із історії Шепетівщини, переважно періоду його найбільшого зацікавлення — Другої світової війни. Він особисто знав багатьох учасників та сучасників бойових дій на території краю, з якими часто спілкувався, створюючи багатогранну картину минулого рідного краю.

Одним із предметів особливо пильного дослідження краєзнавця був Судилківський аеродром. Історик віднайшов свідчення про те, що будівництво аеродрому почалось у 1934 р. на східній околиці села Судилків. У 1936 р. були побудовані будинки для військових, дитячий садок, гуртожиток для особового складу. Зустрічаючись із очевидцями будівництва аеропорту, О. Лукашенко встановив інформацію про те, що під аеропортом були підземні приміщення, які слугували місцем зберігання боєприпасів. Для побудови аеропорту та транспортування до нього необхідних будівельних матеріалів використовували засуджених, зокрема до розстрілу. В післявоєнний час до цих бункерів намагались не наближатись, досі вони не досліджені та становлять певний інтерес для краєзнавців.

Бойові дії на території аеродрому почались вже 23 червня 1941 р. о 9¹⁰ ранку із бомбардування 14 німецькими літаками. Під час цього було розбито декілька літаків, зруйновані ангари та цивільні споруди. Ввечері того дня, о 17¹⁸, до аеродрому підлетів бомбардувальник, але в нього не випускалися шасі. При спробі зайти на посадку пілоти допускають помилку — опускаються надто низько, внаслідок чого зачепились одним шасі за огорожу аеродрому. До літака, який впав на землю, почали підбігати люди, літак вибухнув, внаслідок чого було вбито та поранено 13 чоловік, члени екіпажу також загинули [6].

91-й авіапункт, який базувався на Судилківському аеродромі, вів активні бойові дії, льотчики активно прикривали аеродроми Коськова, Тиранівки, залізничний вузол Шепетівки, наземні військові з'єднання в районі Шепетівки, Ізяслава, Славуті, супроводжували інші бомбардувальні полки.

Зусиллями Олександра Леонідовича та очолюваної ним організації «Ветеран Шепетівщини» було встановлено чимало імен загиблих пілотів. Поблизу колишнього аеродрому в селі Судилкові було встановлено пам'ятник-обеліск

авіаторам, які захищали небо над Шепетівкою [5, с.4]. Олександр Леонідович підкреслював, що вся проведена ним пошукова робота не обходилась без допомоги сільських громад району. Жителі району добре пам'ятали буремні події війни, вони вказували на місця падіння літаків, масових розстрілів та ін. [6, с.2].

О. Л. Лукашенко приділяв багато уваги драматичним подіям Другої світової війни, що відбувались на території самого міста Шепетівки: чітко встановив початок вигнання німецьких окупаційних військ 28 січня, та остаточне звільнення – 11 лютого. Краєзнавець приділяв увагу не лише військовим, долі та імена яких невтомно встановлював, але й медикам, які підтримували життєздатність армії; встановив, де був концентраційний табір на території міста та долі його в'язнів.

Життя Олександра Леонідовича обірвалось несподівано для всіх – і рідних, і колег 18 жовтня 2018 р. Його більше немає серед нас, але в результатах його пошукової роботи назавжди закарбувались пам'ять про цю велику Людину-краєзнавця, шукача історичної істини. Всі

зібрані Олександром Леонідовичем матеріали після смерті краєзнавця були передані його дружиною до музею М. Островського, де з ними можуть працювати усі бажаючі – як науковці, так і аматори. Матеріали, зібрані істориком, стали потужним підґрунтям для подальшого наукового пошуку та розробок незвіданих сторінок історії Шепетівського краю.

Усі, хто працював або спілкувався із Олександром Леонідовичем, відзначали його виваженість, гідність, відкритість душі, бажання прийти на допомогу, з ним часто радились із історичних питань. Краєзнавець не оминав можливості поспілкуватись із громадою, із учнями шкіл, яким розповідав про минуле, про Другу світову війну. Саме завдяки сприянню О. Л. Лукашенка відбувались зустрічі із ветеранами війни, їх підтримка.

Життя та діяльність Олександра Леонідовича Лукашенка – приклад самовідданого пошуку історичної правди та відновлення справедливості, подвижництва у гуманітарній сфері. Він заслуговує вдячної пам'яті нащадків та гідного продовження його справи.

Джерела та література:

1. Автобіографія О. Лукашенка // ШМО – ф. НА – о47/1.
2. В. Нитка. Зберегти пам'ять про минуле без «білих плям» // Шепетівський вісник. – 11 лютого 2010 р.
3. Грищук Б. Сын подпольщика // Крылья победы. – 1961. – № 120. – 6 октября.
4. Інтерв'ю із Валентиною Лукашенко, проведене В. В. Кулибчук. 24 липня 2019 р. – Місце зберігання: особистий архів авторки.
5. Лукашенко О. Авіаційна минувшина Шепетівщини // Шепетівський вісник. – 23 серпня 2018 р., с. 4.
6. Лукашенко О. Матеріали про Судилківський аеродром // ШМО – ф. НА – о47/1.

Ігор МАРЧУК,
Наталія МАРЧУК

Діяльність отамана Тараса Бульби-Боровця у 1939-1941 рр.

Пишучи свої спогади «Армія без держави», отаман Тарас Бульба-Боровець не занадто обтяжував себе детальним описом певних етапів свого життєвого шляху. Він більше звертав увагу на якісь окремі епізоди, враження від певних подій чи розмов. На сьогодні доволі складно дослідити окремі періоди його життя, спираючись на мемуари отамана. Доводиться звертатися до інших джерел, які містять доволі цікаві подробиці про дії Т. Боровця, його політичні погляди чи тих людей, які підтримували його у тих чи інших життєвих обставинах.

З вибухом Другої світової війни Т. Боровець опиняється на території окупованої німцями Польщі. З жовтня 1939 року він працює на по-

саді секретаря Українського допорогового комітету у Варшаві. Цей комітет виник стараннями української еміграції. Зокрема, мали на нього значний вплив петлюрівці. Петро Соловей, уродженець містечка Степань, будучи у восени 1939 року у Варшаві і реєструючись в українському комітеті, свідчив: «Мою реєстрацію у цьому комітеті оформляв такий собі Боровець Тарас, який досить детально розпитував мене про причини мого приїзду в Німеччину» [1].

Першим очільником Українського допорогового комітету став доктор Юрій Липа. Містилася ця установа у місті Варшава за адресою вул. Коперника, 13. Та недовго тривала праця Тараса у комітеті. Він залишає секретарюван-

ня через конфлікт з Ю. Липою і перебирається до Кракова, де засновує невелике вугільне підприємство. Але у Кракові майбутній отаман затримався лише на кілька місяців. «Весною 1940 року я переїхав до Холма, де заснував видавничу спілку церковних репродукцій та робітню й магазини мистецьких виробів» [2, с. 62, 63]. У ході цих переїздів Тарас Боровець продовжував далі контактувати з полковником Іваном Литвиненком, сотником Василем Раєвським та іншими уенерівцями. Він пригадує про імпровізовану нараду у Холмі ще у листопаді 1939 року, де постало питання спроби повернення у підрадянську Україну і створення там уенерівського підпілля. Цю справу було відкладено, і вирішувалась вона вже наступного року.

Зі свідчень заарештованого радянськими карально-репресивними органами колишнього полковника Армії УНР І. Литвиненка дізнаємося, що він справді був знайомий з Т. Боровцем. Він розповів про перехід Тараса Боровця через німецько-радянський кордон наступне: «Боровця з Валійським познайомив я. З ним я був знайомий близько. У подальшому Боровець Валійським був залучений для роботи на користь німецької розвідки. Перед тим, як йти на територію СРСР, Боровець виїжджав у Варшаву, де мав розмову з представниками німецької розвідки... Перед походом в СРСР Боровець мені казав, що має завдання розвідати військові об'єкти в містах Сарни, Ровно, Ковель і ще десь, зараз не пам'ятаю. Боровець мені також говорив, що через місяць... він повинен повернутися у Варшаву чи когось замість себе прислати зі звітом про виконання завдання» [3, арк. 67; 1, с. 293]. Згаданий у свідченнях Валійський — це колишній полковник Армії УНР Аркадій Валійський, який з вересня 1939 року перебував у німецькому полоні як майор Польської армії. У січні 1940 року представник німецької розвідки Олександр-Іван Пулюй звільнив його та ще кількох старшин українців з табору військовополонених «А» для офіцерів Війська Польського в Луккенвальде під Берліном.

Ймовірно, Т. Боровець отримав подвійне завдання — одне від німецької розвідки, інше — від уенерівців. Але при написанні мемуарів він вирішив уникнути будь-яких згадок про контакти з німецькою розвідкою. Адже цілком зрозуміло, що І. Литвиненко та А. Валійський не могли у 1940 р. репрезентувати якусь самостійну українську розвідку, а співпрацювали з німецькою розвідкою та виконували відповідні завдання для німецьких збройних сил.

Окремі краєзнавці чи журналісти заперечу-

ють співпрацю Т. Боровця з німецькою розвідкою, а документи радянських карально-репресивних органів, навпаки, підкреслюють цей факт. Свідчення І. Литвиненка підтверджують такий момент співпраці. Крім того, є ще свідчення С. Конаша, доброго товариша Т. Боровця. Він теж говорить про те, що Валійський і Литвиненко працювали на німецьку розвідку в парі.

Та повернемося до часу, коли Т. Боровець оселився у м. Холм. Його земляк Петро Кудря працював у Тараса продавцем у мистецькому магазині. Він свідчив, що у травні 1940 р. зустрівся з Боровцем у одній з холмських кав'ярень. Тарас познайомив його зі своїм товаришем Василем Конашем, який мав ще рідного брата Павла, що мешкав у Львові, потім Боровець заснував товариство українського мистецтва під назвою «Холмське церковне мистецтво» [4, арк. 34, 51]. До товариства належало три людини: голова — Т. Боровець, художник — В. Конаш та продавець-консультант П. Кудря. Знаходилося товариство при Холмському кафедральному соборі. Т. Боровець друкував для продажу кольорові репродукції різноманітних ікон (відомі — Холмська Божа Матір, Турківська Божа Матір). Він стверджував компаньйонам, що це прибуткова справа. Але справа продажу ікон рухалася погано, оскільки сам П. Кудря свідчив, що «образи ніхто не купував» і він не мав за що жити, тому за допомогою В. Конаша перейшов працювати завідувачем кухні ресторану, який очолювала його дружина. «Я мешкав у м. Холм на кафедральній гірці у будинку № 2, кв. 10. Василь Конаш жив у тому ж будинку у квартирі № 4, а потім переїхав на вулицю Реформацьку, буд. № 16, кв. 4. Боровець-«Тарас Бульба» жив разом зі мною на кафедральній гірці... У цей період у нас вироблялись спільні політичні погляди та думки... Ми займалися тоді в основному пропагандистською роботою. Організаційно ж «бульбівське» підпілля сформувалося пізніше, після нападу Німеччини на Радянський Союз» [4, арк. 34, 51].

У серпні 1940 р. Тарас Боровець здійснив перехід через німецько-радянський кордон і опинився не теренах Волині. Його супроводжувала донька дерманського священика Валентина Кульчинська, яка, ймовірно, загинула від куль радянських прикордонників. У спогадах Боровець емоційно описував свій шлях додому: «Борсаючись в хащах, я так порвав свій одяг, що зовсім відпала потреба перебиратися в оригінального совєтського «колхозника». Відійшовши від кордону з 10 кілометрів, я знайшов сухий острівець, пересушився на сонці, відпо-

чив і взявся заспокоювати свій голод. Мій пакунок з сухарями та білизною був прив'язаний до малого наплечника. Я його відрізав під час погоні. В наплечнику було тільки сало, кілька баньок конденсованого молока та пара плиток шоколаду. Цей шоколад з молоком були одинокою моєю поживою протягом п'яти днів... Протягом цілого тижня я ночував або в стіжках сіна, або в копах хлібів на полі. Добившись в околиці Ковля, я «зцивілізувався». Зв'язався з своїми людьми. Нагодували, обіпрали. Виспався на людській постелі. Отримав звіти та пояснення про нові «порядки» під советом. Поїхав далі зв'язковими возами від села до села в напрямку не Сарн, а Рівного та Клевана. Там я мав надію довідатися про долю своєї дружини» [2, с. 85, 86]. Але дружина Боровця вже перебралася на Полісся. Тому Тарас вирушає в околиці містечка Степань, де планує зв'язати контакти з родиною Петра Кудрі, який залишився у місті Холм. У той час для конспірації він користувався псевдонімом «Гонта».

Михайло Гожий на допиті розповідав, що у кінці серпня 1940 року до нього завітав Григорій Кудря, мешканець хутора Погулянка, і запросив до себе, повідомивши про прибуття невідомого чоловіка з території окупованої німцями Польщі. Там М. Гожий й познайомився з Т. Боровцем-«Гонтою», а також дізнався, що той має створювати уенерівське підпілля на випадок війни між Німеччиною та СРСР. Тарас Боровець був знайомий з братом Григорія Кудрі Петром, який йому розповів про історію з чорною шапкою, яка трапилась перед його втечею за кордон. Ця історія стала своєрідним паролем між братами [1, с. 46]. Степанці помітили, що Т. Боровець довгий час йшов пішки, бо мав опухлі та посічені ноги.

Через тиждень Боровець перейшов мешкати до Павла Гожого, дядька Михайла Гожого. За кілька днів Тарас вирушив у напрямку Сарн, очевидно, він хотів дістатися у район Клесів-Рокитне, де мав багатьох знайомих та кумів. Повернувся він через два тижні, побувавши у Сарнах, Рівному та на ст. Малинськ. У розмові згадував, що у Рівному чи поблизу зустрічався з Володимиром Робітницьким-«Степаном», окружним керівником ОУН на Рівненщині. Розмова була гострою, оскільки «Степан» був проти заснування на його організаційній території підпільних уенерівських осередків. Можливо, навіть керівник ОУН пригрозив Т. Боровцю застосувати проти нього зброю. М. Гожий свідчив, що Т. Боровець йому сказав, «що ці оунівці, в особливості такі як «Степан», можуть нізащо

вбити» [1, с. 82]. Також він планував якось зустрітися з одним з вищих керівників ОУН на Волині І. Скоп'юком-«Сатаною», який діяв в районі міста Луцьк.

Тарас Боровець намагався відновити контакти також зі знайомими йому по ув'язненню в Березі Картузькій оунівцями. Зокрема, зустрічався з Ничипором Кудрею зі Степані.

За завданням Т. Боровця Григорій Кудря та Костянтин Шумлянський мали створити районний осередок УНР. Керівництво цього осередку складалося з трьох осіб: районного полковника; політичного комісара та секретаря. Під час прийому в організацію кожним новим кандидатом обов'язково складається присяга і лише після цього він стає повноправним членом організації. Михайло Гожий читав текст присяги, надрукованої на аркуші світло-сірого паперу із зображенням державного герба-тризуба. Пригадав окремі фрази з неї: «Присягаю на меч Святослава-завойовника завжди служити справі відродження та добросовісно виконувати всі вказівки організації». Хоча сам М. Гожий не зовсім вважав себе членом уенерівської районної організації, оскільки вважав, що «членом... я став машинально під впливом тих завдань, які давав мені Боровець-«Гонта»... З серпня м-ця 1940 я став співробітничати в організації «УНР». З цього моменту вважаю себе її членом» [1, с. 85, 86].

Друга зустріч П. Солов'я з Т. Боровцем відбулася у жовтні 1940 р. біля хутора Погулянка, у клуні Григорія Кудрі. «Я зайшов у клуню і побачив, що там сидить Тарас Боровець. Останній звернувся до мене з питанням чи впізнав я його. Я відповів, що знаю його з моменту нашої зустрічі в українському комітеті у Варшаві. Тоді Боровець сказав, що прибув сюди з Німеччини у дуже важливій справі... Боровець сказав, що він прибув сюди по завданню організації «Українська Народна Республіка»... Зараз наша організація проводить велику роботу на користь німецької розвідки. Зараз вам необхідно зайнятися збором інформації про наявність і стан військових частин, їхнього місця розташування, наявність літаків та аеродромів» [1, с. 57, 58]. Далі він повідомив, що скоро розпочнеться війна між СРСР та Німеччиною і буде створена автономна українська держава під німецьким управлінням. У ході подальших зустрічей Боровець повідомив, що хоче підібрати двох людей – одного відправити на курси радистів, а іншого використовувати як кур'єра для зв'язку з керівництвом у місті Холм.

Через не зовсім конспіративну поведінку на

новостворений степанський осередок «організації УНР» вийшов агент радянських карально-репресивних органів Лука Крисюк-«Степанов»¹. Перед тим «Степанову» вдалося зв'язатися з Володимиром Робітницьким і отримати завдання відвідати містечко Степань, щоб відновити організаційний зв'язок з Олександром Кудрею. Крім О. Кудрі він зустрівся з Василем Зданевичем, і саме у розмові з ним дізнався, що у їхньому районі діє уенерівська організація, яка пов'язана з подібною організацією у м. Ковель Волинської області через її представника «Гонту». Співробітники НКВС відправили агента у другий рейд з метою закріпити зв'язок з Кудрею та вийти на Михайла Гожого та інших представників уенерівської організації [1, с. 35-38, 44].

12 жовтня 1940 р. Лука Крисюк їздив у містечко Степань до сестри. Перебуваючи на станції Малинськ, він зустрівся зі Степаном Гожим, учнем Костопільської середньої школи. «У неділю біля 11 години... прийшов до мене Степан Гожий і ми пішли до нього. Михайла Гожого не застали вдома, він збирався в армію й ходив до своєї нареченої» [4, с. 35-38]. Агент зустрівся з Михайлом Гожим у понеділок на хуторі Труди. Там він уточнив інформацію, що його мають познайомити з Тарасом Боровцем, який мав каменоломню у Карпилівці біля Сарн. «Ми пішли у другу хату, яких-небудь кроків двісті від хати Михайла Гожого – до їхнього дядька Павла Гожого і там я зустрівся з Боровцем. З опису зовнішності я зорієнтувався, що це і є той самий «Гонта», на вікні навіть лежала коротка люлька². Я сказав, що давно його знаю, що мидесь бачились у місті Ровно ще при поляках, і він на це цілком згодився. Розмовляв я з Боровцем у присутності Михайла Гожого біля двох годин. У розмові «Гонта» мені сказав, що він прийшов з Німеччинидесь півтора місяці тому і що він є посланцем Президента Андрія Лівичького» [1, с. 35-38]. Розповів він про те, що мав створювати організаційну мережу уенерівського підпілля. Виглядати вона має так: в обласному центрі має бути отаман, по районах – полковники, а по селах – сотники. Також Боровець-«Гонта» повідомив агенту, що нічого спільного з ОУН він не має і, на його думку, це доволі слабка організація. «Про взаємвідно-

сини з ОУН Боровець заявив, що «УНР» з «ОУН» нічого спільного не мають, висміював роботу оунівців» [1, с. 35-38]. Тарас Боровець просив агента не передавати суть цієї розмови окружному керівнику ОУН В. Робітницькому, оскільки знав, що Л. Крисюк контактує з оунівцями. Михайло Гожий сказав агенту, що зв'язок між ними буде утримуватись через Костянтина Шумлянського.

Також «Степанов» зустрівся у Степані з членом ОУН Олександром Кудрею, і той цікавився чому до нього ніхто з керівництва організації не виходить на контакт [1, с. 35-38].

Учасник тих подій Степан Гожий пригадував: «Але незабаром почалися провали. З наших хуторян і степанців арештували Петра Солов'я, Костянтина Шумлянського, Василя Зданевича. Кільце почало затягуватись навколо Бульби. Останній здогадався, що людей видає хтось зі «своїх». Запитав Михайла, на кого він може вказати. Михайло познайомив Т. Бульбу з Лукою Крисюком, який працював у обласному провіді ОУН. Проекзаменувавши Луку, Тарас сказав, що це непевний чоловік, і вжив заходів щодо власної безпеки – перемінив канали контактів» [5, с. 69].

Справді, у листопаді-грудні 1940 р. представники уенерівської організації на Степанщині були заарештовані, але майбутньому отаману вдалося вирватися з пастки. Він почав переховуватись в околицях Клесова, де мав багато знайомих. Третього листопада 1940 р. енкавеєсвцями було затримано Василя Зданевича, 20 листопада Петра Солов'я, 21 грудня заарештовано Михайла Гожого, Павла Гожого та зв'язкового Костянтина Шумлянського. Григорію Кудрі вдалося врятуватись втечею [6, арк. 1-10]. Михайло Гожий теж був завербований співробітниками НКВС під псевдонімом «Бунчужний», але після звільнення попередив Тараса Боровця про небезпеку та допоміг викрити вже згаданого Луку Крисюка. Тому М. Гожого було схоплено знову. Це підтверджує дата протоколу його допиту – 31 жовтня 1940 р. і дата офіційного арешту – 21 грудня того ж року. Тобто у листопаді він справді був звільнений і зміг попередити «Гонту»-Боровця про небезпеку арешту.

Збереглася контрольно-наглядова справа у

1 Крисюк Лука Іванович, 1903 р.н., уродженець м. Степань. Закінчив 4 кл. гімназії. Відповідальний в управлінні м. Рівне за забезпечення рибою. Проживав у містечку Олександрія. Заарештований 20.10.1939 р. Під час слідства завербований під агентурним псевдонімом «Степанов». Звільнений з-під варті 18.06.1940 р. Конфісковане майно мало бути повернуте, а вислана до Казахстану сім'я – на попереднє місце проживання. Подальша доля не відома.

2 В іншому варіанті донесення агент зазначає, що опис зовнішності керівника уенерівського підпілля «Гонти» збігається з даними, які він отримав у вересні в Степані від Зданевича.

звинуваченні Зданевича Василя Антоновича та інших [6]. По ній проходили Гожий Михайло Іванович, 1919 року народження, Шумлянський Костянтин Олександрович, 1916 року народження, Соловей Петро Григорович, 1924 року народження, Зданевич Василь Антонович, 1908 року народження. Справу вів молодший лейтенант Глушков. Заарештовані утримувались у Рівненській в'язниці. Четвертого червня 1941 р. було оголошено вирок, у якому зазначалося, що звинувачені вступили в ОУН ще у червні 1940 р., але у серпні того ж року зустрілися з представником УНР Т. Боровцем та погодилися перейти в його організацію.

М. Гожий був засуджений до розстрілу з конфіскацією майна. Вирок було виконано 22 червня 1941 р. К. Шумлянський та П. Соловей отримали по 10 років радянських концтаборів з конфіскацією майна, а В. Зданевича засуджено на 8 років [6]. Проте, усі троє зуміли втекти з в'язниці влітку 1941 р. і були активними учасниками будьбівського руху у наступні роки.

Попри кадрові втрати своєї організації, Т. Боровець продовжував далі діяти у підпіллі. Співробітники Соснівського райвідділу НКВС на початку 1941 р. почали збирати про нього інформацію у селі Бистричі, сподіваючись, що він буде відвідувати родичів та знайомих. В агентурному повідомленні за квітень 1941 р. міститься інформація, що недавно у селі Бистричі співробітник НКВС розпитував про Тараса Боровця. 21 квітня агент «Ярий» отримав інформацію від Єфима Корольчука, що існує підпільна окружна організація «вільного козацтва» на чолі якої стоїть Тарас Боровець [1, с. 105].

Сьомого травня 1941 р. той же агент зустрівся знову з Єфимом Корольчуком і дізнався, що керівний центр області працює нормально. Відбулися арешти в Степані та Карпилівці (ймовірно, село Рокитнівського району), але вони не вплинули на роботу центру. Двоє арештованих з Карпилівки зуміли втекти. На запитання агента про останні інструкції відповів, що зв'язковий приніс вказівку утримуватись від будь-яких активних виступів. Наводився приклад Гощанського району, де на 1 травня був вбитий комсомолец, вивішували синьо-жовті прапори та розкидали листівки. Організація такі дії вважає провокацією. «Організація готова тільки на випадок війни з німцями, щоб діяти в запіллі...» [1, с. 105, 107, 108] Агент знову поставив питання про зустріч з Тарасом Боровцем. На що Корольчук відповів, що така зустріч має відбутись, і він передав пропозицію через зв'язкового. Ще один інформатор НКВС «Снаряд» підтверджу-

вав, що Тарас Боровець з'являвся у Бистричах і контактував зі знайомими та родичами.

В одному з радянських документів за весну 1941 року міститься інформація, що Тарас Боровець є керівником окружної уенерівської організації, яка орієнтовно охоплювала Рівне, Ковель, Сарни, Рокитне, Корець, Остріг, Здолбунів [1, с. 107]. Правда, таку широку географію дій Боровця теж можна ставити під сумнів, оскільки у подальшому його рух себе не проявляв ні у Ковелі, ні у Здолбунів чи Острозі. Щодо Рівного, Корця, Сарн чи Рокитного якихось певних заперечень немає. Справді, Т. Боровець у тих околицях мав своїх людей, яких активно використовував упродовж 1940-1943 рр.

На жаль, більш детальних документів про спроби співробітників НКВС заарештувати Тараса Боровця та виявити й знешкодити членів його підпільної організації на сьогодні не виявлено. Очевидно, плани рівненських чекістів перекреслив наступ німецьких військ у червні 1941 р.

Ось опис однієї з перших появ Т. Боровця у Сарнах, який вдалося виявити у свідченнях його знайомого М. Балабушки-Малецького: «У перших числах липня 1941 р. за день до окупації німецькими військами міста Сарни я зустрівся у м. Сарни з Боровцем, який ніби-то приїхав з села Немовичі Сарненського району. Боровець упізнав мене першим. Він їхав на велосипеді і зустрів мене тоді, коли я йшов з аптеки додому. Після того як ми упізнали один одного, я запросив його у свій будинок і під час дороги ми розмовляли на різного роду політичні теми. Він мене запитав: «Ти технік-електромонтер, напевно маєш радіо?» Я йому відповів, що так, у мене є радіоприймач. Він виявив бажання... послухати останні новини» [7, арк. 18, 18зв., 19]. У ході розмови Т. Боровець хвалився, що ознайомлений з німецькими планами війни проти СРСР. Послухавши радіоприймач, Т. Боровець поїхав у власних справах, повідомивши, що на ніч залишиться у свого приятеля. У подальшому М. Балабушка-Малецький кілька разів бачив Боровця у Сарнах озброєного і в однострої.

Найімовірніше, у районі Клесів-Вири-Немовичі він формує невеличкий відділ силою не більше чоти і називає його «Поліська Січ». Допомагали йому у цьому клесівчани В. Комар-«Рогатий», Ю. Круглій-«Дорошенко», А. Мандебур. Опосередковано інформацію про місце зародження «Поліської Січі» підтверджує публікація Олега Штуля у газеті «Волинь» восени 1941 р.: «Зелена Армія, а за нею і все Полісся — закувало серце в сталь. І княжі воїни знайшли

собі гідних наслідників при Берестейській шосі так само, як в Клесівських каменюломах, що породили «Поліську Січ» і її бої коло Олевська, Білорівнич, Варварівки і багатьох інших» [8].

У підсумку варто зазначити, що Тарасу Боровцю вдалося організувати уенерівське підпілля на території Рівненської області та накопичити певний запас зброї. Активні дії цього підпілля розпочалися з нападом Німеччини на Радянський Союз 22 червня 1941 р. У той час Боровець-«Гонта» розпочав окремі акції та диверсії в районі Сарни – Клесів – Рокитне проти більшовицької адміністрації та відступаючих

частин Червоної армії. Цей факт опосередковано свідчить, що центр його організації та найбільше коло прибічників знаходилися у цьому регіоні. Окремі радянські документи та й спогади Тараса Боровця вказують саме на містечко Клесів і навколишні села, як місце перебування керівництва підпільної уенерівської організації на чолі з «Гонтою». Один із німецьких документів повідомляв про роззброєння радянської міліції у Сарнах на початку липня 1941 р. [9, с.19, 47]. Акцію здійснив Т. Боровець з групою підпільників, маючи на озброєнні лише один пістолет.

Джерела та література:

1. Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті. Листи. – Київ : М. Сергійчук, 2011. – 816 с.
2. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. – Вінніпег : Т-во «Волинь», 1981. – 328 с.
3. Галузевий державний архів СБУ (далі – ГДА СБУ). – Ф. 5. – Спр. 10418. – 300 арк.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань (далі – ЦДАГО). – Ф. 289. – Оп. 1. – Спр. 58468. – Т. 2. – 202 арк.
5. Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця. Дослідження, спогади, документи. – Рівне : Азалія, 1998. – 184 с.
6. Архів Управління СБУ в Рівненській обл. (далі – АУСБУ в Рівненській обл.). – Спр. 11869. – 61 арк.
7. Державний архів Рівненської області. – Ф. Р-2771. – Оп. 2. – Спр. 2057. – 98 арк.
8. Штуль О. Вже не «тутешні» // Волинь. – Ч. 8. – 19 жовтня 1941 р.
9. Марчук І., Марчук Н. «Поліська Січ». – Рівне : О. Зень, 2016. – 56 с.

Наталія МАРЧУК

Особистість та діяльність командувача

Дієвої Армії УНР Василя Тютюнника через призму спогадів Євгена Маланюка

На Дубенському цвинтарі м. Рівного поховано талановитого діяча періоду Перших визвольних змагань (1917-1921 рр.) – командувача Дієвої Армії УНР генерал-хорунжого Василя Тютюнника. У сучасності про життєвий та бойовий шлях цього визначного українського військовика відомо не так багато.

Народився Василь Никифорович Тютюнник на Полтавщині у 1890 році, брав участь у Першій світовій війні у складі російської армії, зокрема 25-го Сибірського стрілецького полку. Приєднався до українського визвольного руху у березні 1918 року. Під час Української революції він зайняв патріотичну позицію та став учасником військового українського товариства «Батьківщина», а згодом призначений помічником начальника відділу Генерального штабу УНР. На цій посаді В. Тютюнник залишався і в період Української Держави П. Скоропадського, хоча згодом особисто брав участь у антигетьманському повстанні та поході прибічників Директорії на Київ. Військовий досвід та керівні якості дозволили В. Тютюннику з 15 листопа-

да 1918 р. обійняти посаду начальника оперативного відділу штабу Дієвої армії УНР, згодом посаду 1-го помічника начальника штабу Дієвої армії УНР. Із 26 липня 1919 р. В. Тютюнник – командувач Дієвої армії УНР. У червні 1919 р. він був одним із розробників та учасником двох успішних антибільшовицьких наступальних операцій армії УНР – Проскурівської та Кам'янець-Подільської.

Василеві Тютюннику певним чином пощастило: з січня 1919 року він мав у своєму підпорядкуванні талановитого ад'ютанта і помічника – Євгена Маланюка, який у майбутньому стане відомим письменником, літературним критиком, громадським діячем української еміграції і у власних спогадах відтворить образи талановитих військових діячів минулого, зокрема В. Тютюнника.

Проживаючи за кордоном, Євген Маланюк залишив по собі спогади про визвольні змагання, зокрема, про командувача Дієвої армії УНР Василя Тютюнника, генерал-поручника В. Сінклера та начальника оперативного відділу

Генерального штабу полковника Євгена Мешковського («Книга спостережень: проза», т. 2. Торонто, 1966 р.). Повага до особистості В. Тютюнника була настільки великою, що письменник присвятив командувачу Дієвої армії поетичні твори – «П'яту симфонію» та «Баладу про Василя Тютюнника». У мемуарах Є. Маланюк описує два роки періоду визвольних змагань, учасником яких йому безпосередньо довелося бути, аналізує результати боїв та військових операцій, подає характеристику командувачів української армії. Звісно, як і кожні спогади, висновки Маланюка містять певний відсоток суб'єктивності, але разом із тим вони є цінним джерелом історичної інформації, адже переважну частину свого життя Євген Филимонович присвятив боротьбі за збереження незалежності України, відстоювання національної ідентичності, збереженню української культурної спадщини. До самого завершення свого земного шляху у США 1968 р. залишався особою небайдужою і гаряче вболівав за долю українських земель, тому до його висновків, подекуди різких та емоційних, але найчастіше влучних і аргументовано справедливих, нащадкам необхідно дослухатися.

Аналізуючи особисті якості, методи діяльності В. Тютюнника на вищих керівних посадах Дієвої армії УНР та порівнюючи їх із діяльністю інших керівників, Є. Маланюк виділяє багато позитивних наскрізних характеристик свого наставника та командувача, серед яких необхідно звернути увагу на наступні: безумовний патріотизм і відданість Україні; військовий професіоналізм та досвід бойових дій; уміння налагоджувати командну роботу, здатність до співпраці, відсутність гіпертрофованої особистісної амбіційності та конкурентної боротьби; здатність до ризику і нестандартних рішень під час складних ситуацій на противагу діям за старими шаблонами і схемами; масштабне бачення ситуації, стратегічне мислення, уміння передбачити і спрогнозувати наслідки подій; скромність і достойна офіцерська поведінка, зневага до інтриг; почуття обов'язку і віра у перемогу до останніх днів свого життя; уміння відстоювати власну позицію і чинити опір не продуманим діям вищого керівництва.

Зокрема, у спогадах Є. Маланюк не втомлювався підкреслювати, що В. Тютюнник не справляв враження на навколишніх поставою і зовнішністю, проте на все життя запам'ятався професіоналізмом та відданістю українській справі: «Це був той самий Василь Тютюнник, який потім творив українську військову історію

до кінця 1919 року. Начальник Штабу Дієвої Армії, пізніше Командувач її. Це був той, безперечно, найвидатніший старшина і полковдець український, який створив національну армію України, який провадив нею аж до оволодіння Києвом 1919 року, який був потім заходами «демократів» духу і розуму усунутий від праці, а в трагічний момент початку останньої катастрофи 1919 року покликаний знову. То був той отаман Василь Тютюнник, що запалений духом любові до Вітчизни, згорів, як свічка, на славу історії української, – людина, про яку ще багато напишуть (мусять!) історики і поети. Людина, яка для свого часу для наших сумних днів була своєю величиною неспівмірною, незрозумілою, навіть чужою, як усі видатні українці нашої трагічної історії» [5, с. 299]. Євген Маланюк сам до кінця свого життя, навіть перебуваючи далеко від кордонів Батьківщини в еміграції, залишався патріотом України і прихильником ідеї справді незалежної української держави (незалежної і від Радянського Союзу, і від Польщі, і від будь-якої «третьої» сторони). Проте глибинний патріотизм Тютюнника і його вражав, вражала непохитна віра у можливість реалізації успішного українського проекту незалежної держави. Задля цього проекту Тютюнник готовий був займатися не безконечними пустопорожніми розмовами, мріями, обіцянками, якими «грішила» більшість тогочасних українських політиків, а до кропіткої щоденної виснажливої праці і особистої відповідальності за результати бойових дій. Більшість українського населення займала вичікувальну позицію щодо участі у визвольних змаганнях, та й далеко не весь командний склад новосформованого українського війська часів Гетьманату був налаштований проукраїнськи. А Василь Тютюнник понад усе не сприймав непрофесійності, пристосуванства, байдужості, відсутності чіткої життєвої позиції, відсутності любові і поваги до рідної землі. Ось як ту складну ситуацію характеризує Євген Маланюк: «Головне Управління Генерального Штабу, коли я вже добре приглянувся до нього, трохи розчарувало. Крім Оперативного Відділу, почасти Розвідного (І-го Генерал-Квартирмейстерства) та відділу Служби Генерального Штабу (ІІ-го Генерал-Квартирмейстерства) – решта Управління робила, загально кажучи, дуже малоросійське вражіння. Особливо це приходиться сказати про Дислокаційний відділ, з яким я найбільше мав до діла (як завідувач Дислокаційної частини Оперативного Відділу), на чолі якого стояв типово російський, явно ворожий Україні

військовик (Ген. Штабу підполк. Харітонов). Але саме відділ Служби Генер. Штабу, завдяки помічникові Начальника його – підполковникові Безручкові, та оперативний Відділ, завдяки керівникам його – полковникові Мешковському та підполковникові Тютюнникові – були, власне кажучи, двома українськими оазами в пустелі малоросійської бюрократичності та російської ворожості» [5, с. 300].

Через інтриги у вищому керівництві та непрофесійну діяльність державної інспектури 8 вересня 1919 р. В. Тютюнника звільнено із посади командувача Дієвої Армії УНР і зараховано до резерву. Це звільнення відбулося за найскладніших фронтових обставин: поширення епідемії тифу у військах, вторгнення військ більшовицької Росії і окупації ними значної території УНР, наступу денікінської армії, загарбання Польщею земель ЗУНР, міжнародної політичної ізоляції Директорії УНР. Звільнення було абсолютно непередбачуваним: у відповідальний момент військо позбавляли одного з найталановитіших очільників, який душею вболівав за долю армії і життя кожного вояка, для якого поняття «честь», «совість», «патріотизм» ніколи не були порожнім звуком, а служили моральними дороговказами. В. Тютюнник важко переживав власне відсторонення, яке затягнулося на цілий місяць, і справа була не у самолюбстві чи підвищеній амбіційності – події на фронті вимагали негайного рятування ситуації, в якій гостро знадобилися його знання і військовий досвід, а можливість таку у нього відібрали. Є. Маланюк порівнює той втрачений час із «місяцем моральної в'язниці», коли командувач прагнув діяти, а непрофесійні кадрові рішення керівництва лише наближали катастрофу на фронтах. Становище армії ставало дедалі критичнішим, рятувати ситуацію С. Петлюра знову покликав професіонала В. Тютюнника і наказом від 5 листопада 1919 року відновив його на посаді: «Запитав, скільки залишились багнетів? – каже – п'ять тисяч. Не вірю, певно, менше... А коли «демісіонували», – залишив їм десять тисяч. Каже – рятуйте Армію, – на всі Ваші умови згоджуюсь. Еге. Кажу – умова одна, та, що й була: знищення державної інспектури...» [5, 318]. Є. Маланюк теж розуміє, що ситуація була безвихідна і рятувати армію вже було запізно, але Тютюнник не звик здаватися і погодився боротися до останнього: «Армії вже не було. Але ні! Він сказав «спробую». Він так легко не капітулює! Він покидає ешелон Штабу Армії, бере Начальника Штабу і двох старшин і їде автом по снігу до Війська, яке ж мусить

бути, чорт побери!.. Коротко – В. Тютюнник: «Тільки тиждень-два протриматися і Правобережжя наше», але у відповідь – олов'яна втома очей, чавунна тяжкість замордованих безсонницею тіл і душ, незбагненна, глуха, непевна, двозначна мовчанка... Війська вже не було. Ні «п'яти тисяч багнетів», ні «двох» (як потім «додатково» вияснилося), ні навіть одного «багнета». Душа війська спала тяжким, безвладним тифозним півсном утоми...» [5, с. 319]. Автор спогадів емоційно описує трагізм ситуації, гідну подиву і пошани спробу українського командувача відновити військо і контроль над територіями. Проте прагненням українського командувача перешкоджали занадто вагомими факторами: вимушена боротьба одразу проти кількох ворожих армій, епідемія тифу, зради і саботаж частини отаманів (зокрема, Волоха), відсутність підтримки, а почасти і ворожість до української армії частини здеморалізованого більшовицькою пропагандою населення (діяльність «Пашковецької самостійної, ні від кого незалежної республіки»).

Одним із факторів, що спричинив поразку Української Революції і визвольних змагань 1917–1921 рр., була надмірна амбіційність і конкуренція серед частини очільників українських державних утворень, військового керівництва, боротьба за посади та вплив. Спостерігаючи за цією ситуацією, Євген Маланюк наголошує, що В. Тютюнника не цікавила провладна «підклимна» боротьба, його цікавив позитивний результат спільних дій проукраїнських сил на фронтах і в тилу, цікавила доля народу і нової країни, яку необхідно творити спільними зусиллями. Тому незважаючи на непростий і запальний характер, В. Тютюнник ефективно співпрацює із такими ж професійними, відповідальними керівниками, непримиренно ставиться до кар'єризму та показного позерства. Особливо ефективною була співпраця із ще одним талановитим військовим керівником – полковником Євгеном Мешковським; причому кожному із них довелося побувати в ролі і керівника, і підлеглого один щодо одного: «Дуже мало було спільного в характері цих двох людей. А втім, це не перешкоджало їм з'єднуватися в одноцільній гармонії активної й корисної праці. Підп. Тютюнник – енергійний, гарячий, вмить охоплюючи найскладнішу військову ситуацію, блискавично переходив до рішення, часто парадоксального в своїй талановитості. У цього старшини талант завжди проявлявся яскраво і сильно, і тому переважно домінував над зимним розрахунком... Я не скажу, що комбінація

Тютюнник – Мешковський була близькою до ідеальної. Дві сильних волі не терпить разом апарат військової установи (і я не знаю, чи була б щасливою їх праця в дійовій частині). Але, власне, тоді, 1918 року, в Оперативному Відділі Генерального Штабу молодій Державі ця комбінація була чудовою» [5, с. 300]. Автор мемуарів пояснює ефективну співпрацю цих воєначальників відсутністю заздрості, служінням українському народові за власним внутрішнім покликанням, а не з волі обставин, особистісними психологічними характеристиками: обидва природжені «командири», а не «начальники штабів», обидва здатні працювати в бойовому режимі, а не «кабінетні» працівники, обидва здатні ефективно керувати і бути ефективними заступниками, підлеглими, якщо цього вимагає загальна справа: «Дивна доля зробила так, що на початку їх спільної служби начальником був В. Тютюнник (за Центральної Ради), а помічником його Є. Мешковський, пізніше, аж до повстання проти російсько-німецької окупації р. 1918 – навпаки – начальником В. Тютюнника був Є. Мешковський. Але за місяць до своєї смерті В. Тютюнник, Командувач Армії, знову запросив Є. Мешковського на посаду начальника штабу Армії до себе, і вони з нелюдською енергією кермували здесяткованою тифом армією, що не мала запілля і була щільно стиснута зачарованим колом суцільного фронту радіусом яких 10 кілометрів, аж поки обох їх по черзі не звалив з ніг плямистий тиф. Їхня спільна служба – це була гармонійна співпраця двох видатних людей. Навіть для сторонньої людини, як видовисько, – рідка і прекрасна картина напружено-доцільної чинності двох сполучених спільною волею інтелектуальних енергій» [5, с. 310].

Далеко не всі представники військового керівництва УНР поділяли погляди Є. Маланюка. Микола Капустянський у праці «Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 р.» з точки зору офіцера, який закінчив Імператорську Миколаївську військову академію в Петербурзі, наголошує на численних позитивних якостях та звертає увагу на певні недоліки у діяльності В. Тютюнника (хоча ці думки теж містять елемент суб'єктивізму): «Молодий старшина величезної енергії і працездатності, шляхетного честюлюбства, дуже рішучий і настирливий, рідкої чесноти і некорисливий. Військову справу він розумів і любив. Мав горожанську мужність і міг твердо висловити свою думку хоч чортові в вічі. Палкий патріот. Головною хвилюючою його була властива йому гарячковість, а в запальливо-

сти – зухвалість, різкість і зайва прямолінійність. Політики не любив. Не мав вищої військової освіти і штабного досвіду, а тому не досить обрховував «час і простір» і готовий був піти на ризиковане, необмірковане й невідповідне обставинам рішення. Для керування військом йому конче потрібна була допомога досвідчених старшин Генерального Штабу. ... Взагалі старшина видатний» [5, с. 88]. Тобто М. Капустянський, маючи за плечима освіту у найвищому військовому закладі Російської імперії, досвід кількох війн, міг, звичайно, покритикувати молодшого по віку В. Тютюнника. Але хід подій показує, що на чолі української армії був саме В. Тютюнник, а не досвідчений штабовий працівник М. Капустянський.

Є. Маланюк безпосередньо працював під керівництвом В. Тютюнника і дотримувався іншої точки зору: кадрову політику і доби Гетьманату, і доби Директорії УНР піддавав критиці, наводив власні аргументи, а схильність В. Тютюнника до рішучих, ризикованих і нестандартних дій вважав у складних військових ситуаціях швидше перевагою, ніж недоліком. Неодноразово автор спогадів наголошує на важливій для кожного військового стратега і керівника унікальній здатності В. Тютюнника мислити масштабно, вміти передбачати хід подій, аналізувати бойові дії ворожих армій з урахуванням подальших наслідків для українських військ. В. Тютюнник був одним із небагатьох українських командувачів періоду визвольних змагань, хто мав здатність моделювати варіанти найближчого майбутнього, прораховуючи поточну військову і політичну ситуацію, результати переговорів, настрої населення, становище військ. Неодноразово складалася ситуація, коли військове командування не прислухалося до слів В. Тютюнника, його ідеї і пропозиції ігнорувалися; минав час і виявлялося, що військова та політична ситуація розгорталася саме таким чином, як і прогнозував В. Тютюнник: «Дар передбачення. Власне дар, а не набута здібність. В грудні р. 1918-го – точна прогноза щодо «сборності» й стратегії, точний термін евакуації Галицькою Армією рідної її території: «до квітня провоюють, поки набоїв вистане». В грудні ж р. 1918 в Києві пророче передбачення неминучості воєнного союзу з Польщею: «Пошліть у Варшаву – за 2-3 тижні матимемо почесний мир, а за місяць-два очищення України від російських банд». Це, звичайно, тоді, в «трудова-конгресовій» атмосфері псевдопатріотичної, а то й просто пораженьської – щодо Росії – демагогії було психологічно гласом вопіющо-

го в пустині» [5, с. 311]. Є. Маланюк робить висновки про те, що подальші події та ситуація на фронті показали слушність висновків і пропозицій В. Тютюнника; таких випадків передбачення майбутнього розвитку подій, особливо трагічних ситуацій, було багато. Незважаючи на перебування на високих посадах, у робочий час і у повсякденному житті В. Тютюнник відзначався достойною поведінкою, скромністю, навіть певним аскетизмом, головне для нього — ефективна діяльність, користь, яку він може принести народові і країні.

Автор мемуарів констатує, що командувачу Дієвою Армією УНР неодноразово доводилося протистояти некомпетентному тискові частини керівництва, відстоювати власну позицію і щодо військових дій, і щодо вживання української мови офіцерським складом, і щодо некомпетентного втручання державної інспектури у планування військових операцій. Командувач був непримиренним до лжепатріотів, пристосуванців, зрадників. Він був людиною дії і під час ведення війни за незалежність не дозволяв собі витрачати час на дешевий популізм, пусто-порожню балаканину і недоречні урочистості: «Запрошення на ці імпрези купчилися на письмовім столі Василя Тютюнника кучугурами... Не бракувало й телефонів, де навіть погрожувано, що «без Отамана не сядемо за стіл»... Пригадую, що, проходячи повз Оперу вночі, ми побачили величезний паркінг урядових авт, а за стін Театру лунали музика і оплески. Тютюнник криво посміхнувся і сказав: «Все ще святкують». Всі авта, навіть Генер. Штабу (!), були в розгоні і фактичний шеф цієї найважливішої і найістотнішої в державі інституції мусів вночі іти пішки на невідкладні оперативні телеграфні розмови... з фактичним фронтом вже цілком розгорненої війни, як фактичний керівник збройними силами Держави» [5, 332]. Дана цитата стала б актуальною і в сучасній Україні, яка перебуває у стані неоголошеної війни, спровокованої Росією: ми маємо приклади мужності і героїзму наших вояків, а поряд — приклади зловживань частини чиновників, розкрадання державних коштів, зради державних інтересів.

Завершення 1919 року для української армії виявилось трагічним: вторгнення білогвардійських військ, наступ більшовиків і польської армії, епідемія тифу, повстання та відверта державна зрада частини дрібних «отаманів» — Волоха, Божка, Данченка...

Василь Тютюнник намагається врятувати рештки армії УНР, розробляє план бойової операції поблизу Кам'янця, Проскурова, Шепетів-

ки, тому що обов'язок перед Батьківщиною для нього понад усе: «Отаман Тютюнник, пробувши в демісії несповна місяць, був знову покликаний рятувати Армію і Державність. Занадто він був патріотом і вояком, щоб одмовитись від обов'язку. Україна була для нього дорожча за життя — і він переступив через свою ображену амбіцію, вибачивши тим сліпим, що кидали в нього брудом ще недавно. Але з 10000 багнетів Наддніпрянської армії, які він передав своєму наступникові, він одержав від нього ледве 2500, виснажених, споневічених, перемучених, обтяжених великими транспортами ранених і тифозних хворих. Це вже була мокра солома, яку годі було запалити так, як він запалював військо в веснянім наступі того ж року. Але отаман Тютюнник знову запалав... І до останнього дня вірив, що запалить і військо» [5, с. 305]. Вже будучи тяжко хворим на тиф, В. Тютюнник турбується не за себе, а за військо, за тих людей, за яких відповідальний: «Останню диспозицію своєму заступникові (яко «найстаршому рангою»), отаманові Омеляновичеві-Павленкові в Зимовий Похід отаман Тютюнник писав при 40°C. І лише зробивши всі розпорядження, здавши Армію, він впав у непритомність, щоб уже не встати й померти після страшних терпінь, від розриву серця, що ціле життя билось для України» [5, с. 306]. Командувач Дієвої Армії УНР вмирає у шпиталі м. Рівного 19 грудня 1919 р. від тромбозу коронарних судин — ускладнення, спричиненого тифом [3, с. 262].

Євген Маланюк був одним з організаторів поховання В. Тютюнника і засвідчив, що воно було в умовах бойових дій теж скромним, без зайвого пафосу: «Одягли в той самий френч (темно-зелений), єдиний (у Командувача Армії), який всі пам'ятають, в якому був за Центральної Ради, за Гетьмана, за Директорії, за головного Отамана. На труні — крива шабля в сріблі, — єдиний люксус в Отамана — і славнозвісна сіра смушкова шапка, — також подарунок (здається, від повстанців).

Чота Польського Війська. Ляфету не можна було в Рівнім дістати, отже — звичайна чорна карета, — зовсім не для генерала» [5, с. 320]. Автор спогадів подає нам образ талановитого військового керівника, дещо запального, рішучого, але разом з тим цілеспрямованого і професійного, яким могла пишатися армія будь-якої країни у будь-які часи: «Кажуть, що на могилу Отамана ходять учні Рівненської гімназії. Гімназистки щороку садять квіти. Що ж? Може, це — символ. Може, нове покоління серцем чує в нім Свого. В. Тютюнник — повний, нескаліче-

ний Українець в нашій революції. Хиба його одна — завчасність: і народився — завчасно і завчасно ж, дуже завчасно, нас залишив» [5, с. 320].

Спогади Є. Маланюка про Василя Тютюнника є цінним джерелом історичної інформації періоду визвольних змагань. Його судження іноді є емоційно забарвленими, але вони у першу чергу характеризують автора як особу небайдужу, яка вболіває за долю української справи. Є. Маланюк у майбутньому переживе і лихоліття Другої світової війни, і вимушену еміграцію далеко від Батьківщини. Пам'ять про В. Тютюнника, захоплення його цілеспрямованою, внутрішньо чесною і благородною особистістю спонукатиме Є. Маланюка написати мемуари, які

поет вважав головним завданням і обов'язком свого життя. Чи багато знайдеться підлеглих, які багато років потому із захопленням і трагічним смутком згадуватимуть велич своїх командирів протягом довгих років? На думку автора, Василь Тютюнник у повній мірі заслужив своєю діяльністю повагу сучасників, ненависть ворогів і пам'ять нащадків. А історики та літературознавці добре знають на прикладі творчості Павла Тичини, як непросто було заслужити повагу і добре слово одного із найталановитіших і найчесніших українських поетів — Є. Маланюка, і як вбивчо і різко своїм же словом — головною зброєю — він може засудити.

Джерела та література:

1. Бухало Г. Отаман Василь Тютюнник. До 110-річчя від дня народження / Гурій Бухало // Волинь. — 1992. — Ч. 53. — 8 грудня. — С. 3.
2. Герасимова Г.П. Маланюк Євген Филімонович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. — Київ : Наукова думка, 2009. — Т.6 : Ла — Мі. — С. 467.
3. Давидюк Р. П. Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства: монографія / Р. П. Давидюк. — Львів ; Рівне : М. Дятлик, 2016. — 704 с.
4. Васильєва І. Пам'ятні місця Української революції

на Рівненщині. Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Зб. наук. праць. Вип. XV.: Матеріали наукової конференції «Волинь в Українській революції 1917 — 1921 рр.». — Рівне : М. Дятлик, 2017. — С. 144-148.

5. Капустянський М. Похід Українських армій на Київ — Одесу в 1919 році; Маланюк Є. Уривки зі спогадів. Документи та матеріали: Документально-наукове видання / Передм. Я. Тинченко. — Київ : Темпора, 2004. — 558 с.
6. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917 — 1921). Книга 1. — Київ : Темпора, 2007. — 536 с.

УДК 75.03(477.81)

Тетяна МІНЕНКО

Митці Рівненщини — члени гуртка «Спокій»

Восени 1927 р. в Академії Мистецтв Варшави було засновано студентський мистецький гурток «Спокій». Ініціатором заснування гуртка виступив буковинський художник Петро Мегик, який і став його першим головою. Згодом гурток налічував близько 60 членів, серед яких було 33 професійних митці. За час свого існування «Спокій» став об'єднуючою організацією українських інтелігентів у Варшаві. Члени гуртка в подальшому ставали світочами української ідеї в мистецтві, політиці, суспільному житті.

Вихідцями з Рівненщини були В'ячеслав Васьківський, Ніл Хасевич та Олександр Якимчук.

В'ячеслав Васьківський народився в Рівному 15 лютого 1904 р. у родині батька-поляка та матері — українки. Вступивши до Варшавської Академії мистецтв у 1920 р. студіював живопис у Т. Прушковського, а графіку — у В. Скочилися, згодом — у Л. Вічулковського [8, с.42]. Навчаю-

чись в Академії, він став членом мистецького гуртка «Спокій». Разом із гуртківцями В. Васьківський бере участь у кількох художніх виставках, що проходили у Польщі та на Волині. Після закінчення Академії у 1938 р. він залишився працювати там асистентом професора С. Хростовського. Німецька окупація застала художника у Варшаві, він важко переживав цей період. У повоєнні 1945-1949 рр. В. Васьківський викладав у Художньому технікумі м. Закопане. Там він став учасником художньої групи «Штука подгалянська» [1, с.174]. Згодом митець повернувся до Варшавської Академії. У 1951 р. художник став лауреатом Державної премії Польщі II ступеню. Тоді ж він проілюстрував низку польських видань, зокрема, твори російських письменників та поетів, перекладені польською. У 1952 р. В'ячеслав Васьківський був нагороджений «Золотим хрестом» та орденом

«Відродження Польщі». У 1952-1956 рр. він обіймав посаду заступника професора та був керівником майстерні графіки, а в 1956-1974 рр. був надзвичайним професором Академії. Його було визнано одним із шістдесяти найвидатніших польських митців [2, с.175]. Основним видом його робіт була графіка, особливих успіхів він досяг у дереворитах. Незважаючи на те, що основну частину свого життя художник провів на чужині, найпопулярнішими сюжетами його творчості були українські пейзажі та побутові сцени. Будучи професором Варшавської Академії мистецтв, В. Васьківський виховав плеяду молодих польських митців-графіків. Помер В'ячеслав Васьківський у Варшаві 26 грудня 1975 р.

Твори В. Васьківського зберігаються у музеях Варшави, Кракова, Нью-Йорка, Чикаго, Єрусалима, Москви, Санкт-Петербурга та ін.

Ще один видатний українець – волинянин, котрий долучився до діяльності гуртка, вартий особливої уваги. Це художник Ніл Хасевич. Народився він 25 листопада 1905 р. у селі Дюксин на Рівненщині в українській родині. Його батько був дияконом місцевої церкви. Ще зі школи Ніл захопився малюванням. І саме прекрасне мистецтво стало розрадою і джерелом сили для молодого Ніла після страшної залізничної аварії, яку йому довелося пережити. Після аварії у 1919 р. він лишився без матері та став інвалідом – потягом йому відрізало ногу.

У 1925 р. Ніл Хасевич виїхав до Варшави, де у 1926 р. склав вступні іспити до Варшавської Академії мистецтв. Там він студіював живопис у М. Котарбінського, а графіку – у В. Скочили-са та Л. Вілчуковського [8, с.347]. У професора Бонавентури Ленарта Хасевич вчився мистецтву шрифту й книгознавству. Він ретельно вивчав традиції української книжкової графіки, манускрипти, стародруки, що в подальшому зробило з нього одного з видатних знавців українського шрифту. В Академії Хасевич зосередився на вивченні та вдосконаленні графіки, зокрема, захопився дереворитами.

Ніл Хасевич своїм талантом викликав здивування у мистецьких колах Польщі, коли перед війною, будучи студентом, здобув нагороду на міжнародній виставці екслібрисів у Варшаві, перевершивши таких знаних польських графіків, як Цибіс, Кулісявіч, Остоя-Хростовські та ін.

Вступивши до Варшавської Академії, він приєднався до гуртківців, які основною ідеєю мали розвиток українства, гуртування української інтелігенції у Польщі. Разом із гуртківцями Ніл Хасевич став учасником низки художніх виста-

вок на Волині [4, 5, 6]. Постійно підтримував зв'язки з художниками Європи і США.

По закінченні навчання в Академії в 1939 р. Ніл Хасевич повернувся на батьківщину. Відомо, що він працював учителем сільської школи Дюксина. Під час німецької окупації він переїхав до Рівного, де влаштувався на роботу референтом відділу мистецтв Рівненської окружної управи, а також ілюстрував газету «Волинь». Наприкінці 1941 р. Ніл Хасевич переїхав до Деражного, де влаштувався на роботу мирового судді. У 1943 р. він вступив до лав Української Повстанської Армії, якій віддав свій непересічний мистецький талант. Будучи інвалідом, не маючи однієї ноги, у бункерах УПА він організував художню майстерню-школу [2, с.143]. Там він виготовив сотні дереворитів для підпільних видань, листівок плакатно-агітаційного характеру, а також розробив серію своєрідних заміників грошових знаків «бофонів», які називали повстанськими грошима, він виконав ескізи проектів хрестів та медалей, якими мали нагороджувати членів ОУН та УПА. Діяв Ніл Хасевич під псевдонімами «Бей», «Зот», «Левко», «Рибак», «333», «КВ-37», «З-14», «85-10» [3, с.25].

Незважаючи на складні умови підпільного життя, він зумів виховати багато своїх молодих послідовників – графіків. Його було відзначено нагородами Української головної визвольної ради Срібним Хрестом Заслуги та медаллю «За боротьбу в особливо важких умовах».

Загинув Ніл Хасевич 4 березня 1952 р. на хуторі Сухівці Клеванського району під час спецоперації працівників НКВС.

Ще одним гуртківцем-волинянином був Олександр Якимчук. Народився він 13 вересня 1899 року в містечку Корець на Рівненщині. Навчався у Почаївських художніх майстернях. У 20-х рр. ХХ ст. Олександр Якимчук продовжив своє мистецьке зростання у приватних майстернях Києва, а згодом потрапив до Варшави. У 1925 році він повертається до Почаєва, щоб почати викладацьку діяльність у Почаївській художній школі, якою займався до 1931 року. У 1926 році він став учасником художньої виставки у Луцьку, де згодом, у 1928 році разом зі своїми учнями, взяв участь у виставці сільського господарства та промисловості «Targi Wschodnie». Окрім того, О. Якимчук був учасником виставок у Львові, Кременці, Варшаві та Всепольській виставці у Познані. Для вдосконалення свого художнього таланту Олександр Якимчук відправляється до Італії, де займається малярством у приватних вчителів [8, с.380].

Згодом його роботи були виставлені для показу у мистецькому салоні «Garlinski».

У 30-х рр. XX ст. О. Якимчук переїжджає до Варшави. І вступає до Варшавської Академії мистецтв. Саме там він знайомиться з гуртківцями «Спокою» і стає активним учасником спільних із гуртком мистецьких виставок. У художньому арсеналі Олександра Якимчука численні роботи в техніці акварелі на побутову тематику, пейзажі Волині, серія портретів видатних діячів української культури [5, 6, 7].

Найвідомішим учнем Олександра Якимчука

був талановитий львівський художник Олександр Шатківський, який теж був членом гуртка «Спокій».

Помер Олександр Якимчук у 1970 році. Роботи художника зберігаються у приватних колекціях України та Європи, а також у Кременецькому краєзнавчому музеї.

Отже, різні долі, різні життєві обставини звели на чужині та об'єднали митців з Рівненщини у важкий історичний період Волині. Їх творчий доробок став надбанням не тільки Волині, але й світової мистецької спільноти.

Джерела та література:

1. Андрусів П. Мистецтво – найміцніша зброя. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1987. – 439 с.
2. Кейван І. Українські мистці поза Батьківщиною. – Едмонтон, 1996. – 227 с.
3. Українське державництво в образотворчому мистецтві на прикладі Ніла Хасевича // Автори-упор. Марчук І. В., Марчук Н. В. – Рівне, 2016. – 26 с.
4. Український мистецький гурток «Спокій». Каталог IV виставки. – Варшава, грудень 1930. – 26 с.
5. Український мистецький гурток «Спокій». 5 літ праці. Каталог. – Варшава, травень 1933. – 32 с.
6. Український мистецький гурток «Спокій». Каталог VIII виставки. – Варшава, березень 1935. – 20 с.
7. Український мистецький гурток «Спокій». Каталог XI виставки. – Варшава, травень 1938. – 28 с.
8. Столярчук Б. Митці Рівненщини. Енциклопедичний довідник. – Рівне, 2011. – 386 с.

Валентина ПАВЛОВЕЦЬ

Володимир Рожко – дослідник історії Волині та Полісся

Серед відомих діячів Волині постать Володимира Рожка надзвичайно цікава. Вчений-релігієзнавець, історик-архівіст, автор унікальних книг з духовного літопису Волині та Полісся. Володимир Євтухович залишив нам у спадщину глибокі наукові дослідження минулого історичної Волині та Полісся, святого українського православ'я, становлення, розвитку духовної освіти на Рівненщині. Він жив за принципом: «Життя коротке, спішімо творити добро» [9].

Дослідник знань не тільки в Україні, але й за кордоном. Працював почесним професором Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Був кандидатом церковно-історичних наук, дійсним членом Інституту дослідів Волині у Вінніпезі (Канада) та його представником в Україні.

Висвітлення різнобічної діяльності Володимира Рожка як людини, історика, краєзнавця складає мету даної статті.

Про життєвий шлях цього науковця відомо небагато. Народився Володимир Євтухович Рожко 5 грудня 1940 р. у селі Краснаволя на історичній Цуманьщині (нині – Ківерцівський район). В сім'ї було восьмеро дітей. Жили бідно. У півтора року залишився сиротою. Духовними наставниками для нього стали сестри, які його виростили. Вони були свідками героїчної

боротьби ОУН-УПА в 40-50-х роках. Пізніше багато таких людей, які боролися за Україну, стали для Володимира незрадливими друзями, побратимами, які мали ті ж самі погляди, вірили в українську ідею.

З дитячих років був закоханий в поліські ліси, рідну історію, пісню та поезію. Цю любов проніс через все своє життя. Закінчив 8 класів Красновольської школи, потім навчався в Ківерцівській середній школі № 1. Попри всі труднощі, особливо матеріальні, з відзнакою закінчив історичний факультет Луцького державного педінституту імені Лесі Українки. Хотів продовжити навчання в аспірантурі. Але не судилося. Під час навчання в інституті, у нього забрали записник, в якому він записував поезії відомих шістдесятників – Василя Стуса, Ліни Костенко, крилаті вислови історичних осіб, а також власні вірші, про долю поневоленого народу. Почалися перші його неприємності з КДБ. Перед випускним вечором Володимира забирають на допит. Там він зрозумів, що ним цікавилися давно. Найбільшим його гріхом назвали захоплення і розповсюдження поезії Василя Симоненка. Виявилося, що це прояв ворожості до радянської системи. Моральні катування не дали успіхів, адже він не видав своїх друзів, однокласників. У своїй книзі Володимир Рожко пише:

Володимир Євтухович Рожко

«У їхні голови так і не прийшло розуміння того, що сонцем ніхто не рекомендує захоплюватися, але люди тягнуться до нього, бо воно зігриває їх. Так і гарна поезія зігриває людську душу» [7, с. 15]. Через такі події його не взяли в аспірантуру Київського державного університету. Довгий час Володимир не міг знайти роботи у волинських школах.

Пізніше влаштувався у Волинський краєзнавчий музей науковим співробітником. Але там працював не довго, з 1970-го до 1973 р. В його оточенні знайшлися люди, які постійно стежили за ним, збирали компромат, а себе видавали за любителів та знавців української старовини. І знову допит — звинувачення ті ж самі: антирадянська, націоналістична діяльність. Його піддавали моральним тортурам. Щоб не зашкодити ні собі, ні своїм друзям, Володимир на всі провокаційні питання відповідав: «Ці питання ставте тим, кого вони стосуються» [7, с. 22]. Після довгих моральних тортур, погроз, повчань, його змусили підписати попередження про подальшу кримінальну відповідальність за антирадянські дії. Цього ж дня його звільняють з роботи. Потім викликають в обласний комітет та пропонують виїхати з України.

Але покидати Батьківщину він не хотів. Доля його привела в архів. З 1972 р. Володимир Рожко став працівником Державного архіву Волинської області, де працював аж до виходу на пенсію. Спочатку він виконував всю чорнову роботу, яка залишилася після пожежі: копав землю, носив цеглу, клеїв коробки. Його шантажували, викликали на допити в КДБ, залякували новим звільненням і психлікарнею, фізичними розправами. Не могли йому пробачити свідомої української душі. Проте Володимир зумів усе витримати й перемогти.

П'ятого квітня 1990 р. написав заяви в прокуратуру та начальнику КДБ Волинської області, де вимагав покарати за незаконні, злочинні методи кадебістів, які знущалися над ним 23 роки, звільняли з роботи. Та суд лише встановив, що він не винний, а люди, котрих він звинувачував, непричетні до зневаження його громадянських прав.

Близько сорока років він працював над створенням і поповненням першоджерельної бази Державного архіву Волинської області. Директор архіву — Володимир Гика — розповідає: «До фондів державного архіву завдяки його праці попав не один десяток тисяч справ, якими користуються вже і будуть віками користуватися дослідники-краєзнавці. Окрім цього, в архіві є особистий фонд Володимира Рожка, який налічує 486 справ...» [9]. Незважаючи на численні перешкоди, він одночасно проводив змістовні наукові дослідження з історії Святого Українського Православ'я, рідної церкви.

Окрім роботи в архіві, займався викладацькою діяльністю. Ще будучи студентом Волинської духовної семінарії УПЦ КП, з 1997 р. почав викладати факультативний курс архівної справи. За розпорядженням тогочасного ректора протоієрея Іоанна Нідзельського в 2005 р. став штатним викладачем семінарії. З 2011 р. працював викладачем джерелознавства, методики самостійної наукової роботи та історії УПЦ в діаспорі у Волинській духовній академії УПЦ КП. Був одним із організаторів Наукового товариства ім. митрополита Полікарпа при Волинській духовній семінарії УПЦ КП.

Своїм вихованцям давав настанови: «Живи і гори, але не для того, щоб згоріти, а щоб гріти, світити» [9]. Часто з ними їздив у наукові подорожі, привчаючи їх до любові рідної землі. До студентів відносився з розумінням та батьківською любов'ю. О. Лозовий розповідає: «Він був не байдужий до дітей, а особливо дітей-сиріт. Він сприяв, щоб вони отримували стипендії з-за кордону, неодноразово добивався через своїх знайомих з Канади та Америки...» [9]. Володимир Євтухович дуже радів, що його наука посіяла і видно цей врожай. Адже деякі його студенти стали кандидатами та докторами історичних наук.

Упродовж свого життя був істориком у повному розумінні цього слова. Науковець залишив нам у спадщину понад три десятки книг та близько 3000 публікацій у журналах, збірниках, альманахах, газетах із історії Української Православної Церкви на Волині. Володимир Рожко друкувався не тільки в Україні, але й у США,

Канаді, Великій Британії, Австралії, Польщі.

Джерельну базу в церковно-історичних дослідженнях науковець знаходив у Держархівах Волинської, Житомирської, Рівненської, Тернопільської областей України, Берестейського обласного, Пінського, Мозирського районних архівів Республіки Білорусь, а також музейних збірках, колекціях історичної Волині, української діаспори Канади, США, Австралії, Великобританії, частково Польщі [3, с. 110-113].

Важливе місце в церковно-історичних дослідженнях автор відводить матеріальним пам'яткам: монастирям, храмам, їх решткам, хрестам, церковним дзвонам, восковим свічкам і інше. Глибокі дослідження, проведені автором цих та інших матеріальних пам'яток церковного мистецтва, дали можливість написати не лише окремі статті, а й низку монографій: Православні монастирі Волині і Полісся (Луцьк, 2000. – 691 с.), Чудотворні ікони Волині і Полісся (Луцьк, 2002. – 351 с.), Православні святині історичної Волині (Луцьк, 2009. – 558 с.), Дзвони Божих храмів історичної Волині Х-XX ст. (Луцьк, 2011. – 218 с.), Хрести історичної Волині ІХ-XX ст. (Луцьк, 2012. – 178 с.) і десятки інших [8, с. 183].

Хотілося б відзначити, що Володимир Рожко був координатором та автором одного з розділів монументальної праці «Національний пантеон «Козацькі могили», яка була написана групою авторів на замовлення Українсько-американського комітету по сприянню і захисту заповідника «Козацькі могили». Книга охоплює хронологічні рамки від Берестецької битви 1951 року до сьогодення. Написана на нових джерелах, вільна від усіляких ідеологічних і цензурованих впливів. Вміщає багато документів, починаючи з 1900 року й донині, які стосуються найцікавіших сторінок історії меморіалу та документів, в яких висвітлюється історія його будівництва та руйнації в часи СРСР, відбудови і розвитку в роки незалежної України.

Методологією церковно-історичних досліджень Володимира Рожка передбачено обов'язковий огляд, вивчення пам'яток матеріальної церковної культури на місцях, тобто так званих польових досліджень: монастирів, храмів, дзвіниць або їх решток, предметів християнської культури, церковного начиння – ікони, чаші, богослужбові книги, воскові свічки, дзвони, на престольні і за престольні хрести та інше, також надмогильні кам'яні хрести, придорожні, пам'ятні і т. д. [8, с. 184].

У своїх спогадах він говорить: «За 45 років моєї науково-дослідницької діяльності, моїх пошуках у архівах, наукового пізнання об'єктів

на місцях, побував я в усіх регіонах Волині та Полісся. Я безмежно вдячний Богові за мої дороги, за те, що саме мені, а не комусь іншому, судилося в посткомуністичний час написати і видати ряд книг з історії рідної церкви» [8, с. 7].

Починаючи з 1991 р., активно популяризував волинезнавчу спадщину діаспорного Інституту дослідів Волині у Вінніпезі, як його офіційний представник в Україні. За участю Рожка було відкрито філії Інституту при ВДУ (2009 р.) та при Київській православної богословській академії УПЦ-КП. Також Володимир Рожко активно залучав громадські організації української діаспори до надання фінансової допомоги духовним навчальним закладам УПЦ-КП.

За заслуги у науково-дослідній праці, відродженні духовності України, Волині та утвердженні Помісної Української Церкви був нагороджений Святійшим патріархом Філаретом орденом Святого архістратига Михаїла, орденами Святого Володимира III і II ступеня, численними грамотами і подяками найвищої церковної і державної влади України та Волині зокрема [2].

Такий вагомий доробок Володимира Рожка спонукав бібліотекарів Рівненської, Волинської, Тернопільської та Житомирської обласних наукових бібліотек підготувати бібліографічний покажчик «Ходіть, поки маєте світло...», який двічі перевидавався ще за життя дослідника. В ньому налічується понад 1200 позицій. Здобутки історика-архівіста Володимира Рожка надзвичайно великі. Віктор Вербич, член Національної спілки письменників України, пише: «Воістину, це воля Провидіння, коли одна людина спроможна зробити те, на що не здатні університети, академії, інститути» [8, с. 7]. Тому дана бібліографія надзвичайно цінна для науковців, дослідників та всіх, хто цікавиться історією Волинського краю.

Для Володимира Рожка завжди на першому місці була історія – для душі, а поезія – для серця. «У шкільні роки довго ховав свої скромні поетичні доробки від своїх однокласників, друзів, моя уроджена скромність промовляла до мене мовчанкою і в студентські роки, про моє віршування знали лише кілька найближчих друзів... Однак, я писав вірші, прозу. Моя душа завжди прагнула досягнути минуле, знати історію рідної землі, але серце бажало поетичних рядків, щоб упасти ними зорею на трагічний і довгий чумацький шлях нашого народу» [4, с. 6].

Поетичні та прозові твори, а також деякі записи зі щоденника ввійшли до книги «З весняних доріг». Новели: «Пізно», «Оксана», «Ро-

манко», «Забута легенда» були перекладені на англійську мову та нагороджені в США, Австралії, Канаді.

23 серпня 2018 р., у знаковий для України день – День державного прапора – помер волинський дослідник Володимир Рожко.

Постать цього науковця є, безперечно, непересічною в наукових колах. Віктор Вербич пише: «Володимир Рожко торує свою дорогу як українець, як європеєць, як християнин, який ніколи не ховається за маску олжі та лукавства» [8, с. 8]. Він мав багато друзів, його з нетерпінням чекали на зустрічах, презентаціях та науково-практичних конференціях. Адже Во-

лодимир Євтухович завжди ділився творчими планами і здобутками, дарував свої книги. Дороговказом у житті науковця був Шевченків принцип: «Свою Україну любіть. Любіть її. Во время люте, в останню тяжкую минуту за неї Господа моліть» [8, с. 8].

Його титанічна пошукова і дослідницька праця, присвячена сакральним пам'яткам Великої Волині, видатним постатям в історії Української Православної Церкви на Волині та знаковим подіям в історії України, залишилася у спадок не тільки для науковців, краєзнавців, але й для всіх, хто цікавиться історією України, рідної церкви Волинського краю.

Джерела та література:

1. Завзятий дослідник історії Волині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radyvyliv.info/zavzyatij-doslidnik-istori-volini.html>
2. Краєзнавці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kraeznavchiy.blogspot.com/2019/08/>
3. Рожко В. Є. Збірки українки волинської діаспори – важливе джерело комплектування фондів Держархіву Волинської області. – Минуле і сучасне Волині: проблеми джерелознавства: Тези доповідей і повідомлень VII Волинської історико-краєзнавчої конференції, 15-16 вересня 1994. – Луцьк, 1994. – с. 110-113.
4. Рожко В. Є. З весняних доріг. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2013. – 464 с.
5. Рожко Володимир Євтухович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.studcon.org/rozhko-volodymyr-yevtuhovych>.
6. Рожко В., Пришляк В. та інші. Національний пантеон «Козацькі могили». – Луцьк : Медіа, 2003. – 544 с.
7. Рожко В. Є. У пащі диявола. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2009. – 116 с.
8. «Ходіть, поки маєте світло...» : Євангеліє від Іоанна Гл.12:35 : бібліографічний покажчик про історика, архівіста, краєзнавця В. Є. Рожко / уклад. : М. І. Іванків, В. Н. Козлова, А. А. Понагайба, Л. А. Степанюк. – Вид. 2-ге, доповн. – Луцьк : Твердиня, 2013. – 236 с.
9. Фільм про Володимира Рожко. Роки і долі. Волинська ОДТРК, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/>

Олена СЕМЕНОВИЧ

Теодозія Бриж – відомий скульптор з Волині

Історія українського мистецтва ХХ століття налічує чимало визначних особистостей. Надзвичайно вагоме місце серед них належить відомій скульпторці, заслуженому художнику України, яка народилася на Рівненщині, Теодозії Марківні Бриж. Це ім'я ще на початку 60-х рр. було надзвичайно відоме в Україні серед творчої інтелігенції, а також у мистецьких колах.

Але, на жаль, на сьогодні її мистецька спадщина не висвітлена в жодній науковій праці. Окремі згадки про творчість мисткині в контексті розвитку української скульптури знаходимо в періодиці та інтернет-публікаціях [1].

Дана робота має на меті відкрити для краян невідому талановиту землячку, дивовижну жінку, що творила мистецтво, яке легко могло конкурувати з світовим. Адже тут, на її малій

батьківщині, мало хто знає, хто така Теодозія Бриж.

Теодозія Марківна Бриж народилася 18 лютого 1929 р. в с. Бережниця Дубровицького району Рівненської області. Закінчила Бережницьку семирічну школу.

Батько – Марко Бриж – будучи активним учасником УПА, залучив свою 12-річну доньку до підпільної діяльності, вона стала зв'язковою і працювала під псевдонімом «Маруся». Після приходу радянської влади батька на 15 років відправили на заслання, а Теодозію з вагітною матір'ю заарештували, забравши з криївки, де був госпіталь повстанців, і кинули до Сарненської в'язниці. Нелегкими там були умови перебування, застосовувалися катування. Коли обидві захворіли на тиф, їх, знесилених хворобою, майже мертвих, разом із покійниками

1. М. Добронравов. Портрет Теодозії Бриж

вивезли з тюрми у ліс і викинули в яр. Врятуватися допоміг місцевий мешканець, який забрав і виходив матір із дочкою. У рідне село вони більше не повернулися.

Теодозія екстерном закінчила Сарненську середню школу. Згодом вступила до Львівського інституту прикладного та декоративного мистецтва на кафедру монументальної скульптури.

Навчання в інституті дало Теодозії добру професійну основу. Для дипломної роботи Бриж обрала історичну постать, а саме – Данила Галицького. На жаль, ця робота так і не потрапила на вулиці Львова. Зараз скульптуру можна побачити в стінах Львівського історичного музею. Цю роботу державна комісія оцінила на «відмінно». У 1956 р. Теодозія стала членом Спілки художників України, після чого отримала майстерню в центрі Львова.

У 1958 р. скульпторка познайомилася зі своїм чоловіком – відомим монументалістом і графіком – Євгеном Безніском завдяки портрету художника Михайла Добронравова,

який зобразив Теодозію Бриж. Оглядаючи виставку картин, Безніско зупинився біля портрета Теодозії. Дівчина, зображена на ньому, йому дуже сподобалася (фото 1). За кілька днів він зустрів її в інституті. Це було кохання з першого погляду. Теодозія Бриж була старша від Євгена на дев'ять років. У день народження Теодозії 18 лютого 1959 р. вони одружилися і прожили в шлюбі 41 рік [7].

З того часу скульпторка жила у Львові і впродовж 43 років у своїй майстерні творила шедеври. Це місце було не просто робітнею, а стало храмом її душі. Місто Лева зі своєю різноманітністю архітектури стало її життям, джерелом краси і могутності. Вона завжди була в епіцентрі культурного життя Львова (фото 2).

Творча спадщина скульпторки надзвичайно різноманітна за своєю тематикою, техніками виконання, а також жанрами. За своє творче життя створила майже двісті скульптур. Двадцять сім реалізовано в натурі. Серед її доробку пам'ятники, надгробки, меморіальні дошки, декоративно-паркові скульптури.

Вагоме місце в її творчості займають роботи на історичну тематику. Вона – автор скульптур Ю. Дрогобичу, князям Святославу і Ярославу Мудрому, княгині Ользі, Анні Ярославні, Мстиславу, Пилипу Орлику, малолітнім князям Данилу і Васильку та багатьом іншим.

Мисткиня дуже скрупульозно підходила до створення історичних постатей – вивчала епоху, оточення, діяльність цієї людини, робила замальовки на папері, пізніше пластилінові заготовки і лише згодом увіковічувала цю постать в скульптурі.

Чимало мистецьких проєктів Теодозія здійснила разом зі своїм чоловіком Євгеном Безніском. Пара оформила меморіальний цвинтар

2. Теодозія Марківна Бриж (1929-1999)

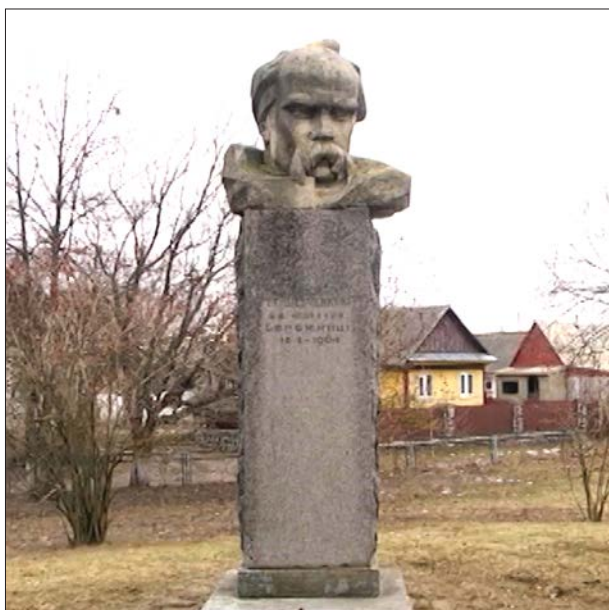
Січових стрільців на горі Маківці, меморіальну каплицю жертвам НКВС у Золочівському замку, пам'ятник Данилові Галицькому та Василькові Романовичу, споруджений у Володимирі-Волинському, що на Волині [3].

Окремої уваги заслуговують три серії образів драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», які створила скульпторка: Мавка; Той, що на скалі сидить; Потерчата; Русалка; Той, що греблі рве; Марище; Куць та інших, частина яких перебуває в музеї Лесі Українки в Колодяжному.

У доробку авторки чимало скульптур видатних українських діячів: О. Шатківського, Л. Левицького, С. Крушельницької, Т. Шевченка й ін.

Окремо хочеться сказати про погруддя Тарасові Шевченку в Бережниці, яке у 1964 р. Теодозія Марківна подарувала рідному селу на честь 150-річчя з дня народження Кобзаря. Це був перший пам'ятник Шевченку на Рівненщині, який і сьогодні милує око односельців великої мисткині, які з теплою і великим захопленням згадують про свою видатку землячку. Камінь для погруддя зібрали хористи місцевої «Провсвіти» під час концертів (фото 3).

Окреме місце в творчості Теодозії Бриж займають твори, пов'язані з образами Старого і Нового Заповітів. Серед них — образи пророка Ісаї, розп'яття Ісуса Христа. Скульптура останнього розташована в центрі с. Бережниця. Христос Бриж не схожий на скульптуру жодного автора. Її «Ісус» — особливий. З усіх розп'ять, які можна бачити в Україні, цей образ має свою визначальну рису — він не мертвий, а живий. Його очі розплющені (фото 4). Коли відомий український мистецтвознавець, родом із

3. Т. Бриж. Пам'ятник Т. Шевченку в с. Бережниця

4. Т. Бриж. Розп'яття Ісуса Христа в с. Бережниця

Дубенщини, Борис Григорович Возницький запитав у скульпторки, чому вона так зобразила Христа, Теодозія відповіла: «Час нині такий, що Христос має дивитися людям у вічі» [5]. Ця робота зроблена в камені на основі одного і того ж макета, що і бронзова статуя Христа біля Золочівського замку, яка встановлена в спеціальному гроті на фоні широкої в 74 м² тематичної мозаїки, викладеної чоловіком і сином Теодозії Бриж — Євгеном і Яремою Безнісками у 1995 р., ще за її життя.

Теодозія Бриж — унікальна й неповторна скульпторка, з власним баченням образу, розумінням реальності. Її роботи не раз експонувалися на обласних, республіканських виставках. 1960 рік був для молодої мисткині особливо радісний: тридцять робіт Бриж були виставлені на персональній виставці у Львові.

Знавець мистецтва Б. Возницький мріяв, аби після Пінзеля світові відкрилася Теодозія Бриж. Колишній директор Львівської національної галереї мистецтв зараховував її до десятка кращих скульпторів світу XX століття і всерйоз мріяв організувати в Луврі виставку її робіт. На жаль, сьогодні мистецька спадщина геніальної скульпторки світові поки що невідома [4].

Коли скульпторка померла, Б. Возницький сказав: «У мене таке враження, що зі смертю Теодозії на Україні померла скульптура» [2]. Завдяки його старанням чимала кількість робіт Бриж нині зберігається у її майстерні на вулиці Мартовича у Львові, де діє меморіальний музей мисткині, який є філією Львівської картинної галереї. Серед експонатів музею представлені станкові, гіпсові, дерев'яні, бетонні та бронзові

скульптури; гіпсові маски; проекти робіт; монументальні скульптури; пластилінові заготовки; портрети майстрині. Зараз тут зберігається більше сотні її робіт. Своєрідним доповненням до цієї спадщини є графічні полотна чоловіка і сина, розміщені на стінах майстерні, бо вони також творилися тут. Ті, хто побував у майстерні скульпторки кажуть: «Хто тут не був, той Львова не бачив» (фото 5).

Це місце знакове для української культури: тут бували Іван Миколайчук, Микола Вінграновський, Алла Горська, Дмитро Павличко, Сергій Данченко, Леся Танюк, Ліна Костенко, Іван Драч, Богдан Ступка, Роман Лубківський та ін. За два роки до смерті Теодозії Марківні Бриж було присвоєно звання «Заслужений художник України».

Померла Теодозія Бриж 4 липня 1999 р. Похована вона на Личаківському кладовищі у Львові. У роковини пам'яті, 25 червня 2000 р. у Бережниці відбулося відкриття меморіальної кімнати-музею заслуженого скульптора України Теодозії Бриж при Бережницькій сільській школі.

У 2014 р. Євген Безніско разом зі своєю другою дружиною Лесею, яка стала для нього опорою після смерті Теодозії, видали альбом, у якому зібрана мистецька спадщина скульпторки. В ньому містяться архівні фотоматеріали, скульптурні роботи, зокрема графічні, які раніше не експонувалися.

Сьогодні про мисткиню пам'ятають у її рідному с. Бережниця, у Львові.

Цього року Теодозії Бриж мало б виповнитися 90. До дня її народження в Бережниці проходив мистецький вечір «Скульптор унікального таланту», на який приїхав зі Львова на батьківщину славетної матері, аби взяти участь у заходах і її син Ярема. Були присутні й інші гості та учасники. Долучився до участі заступник голови РДА Павло Ващишин, приїхали гості з Рівного. Розпочався захід з відвідин музею Теодозії Бриж в Бережницькій школі. Учасники заходу поклали квіти до меморіальної дошки пам'яті скульпторки, яка встановлена на стіні навчального закладу, до підніжжя пам'ятника Тарасу Шевченку в центрі с. Бережниця та квіти і лампадки до розп'яття Христа. Під час мис-

5. Меморіальний музей Т. Бриж у Львові

6. Учасники заходу з нагоди 90-річчя Т. Бриж в с. Бережниця. 2019 р.

тецького вечора учасники вільно спілкувалися, розповідали про Теодозію Марківну, її життя та періоди творчості (фото 6).

У Львові в цей день у майстерні Бриж відбувся захід «У гості до Теодозії Бриж. Зустріч друзів і шанувальників», де зібралися давні друзі. В приміщенні звучали приємні спогади в дружній атмосфері.

У Рівному згідно з розпорядженням міського голови «Про перейменування топонімічних об'єктів м. Рівного» від 18 лютого 2016 р. на її честь було перейменовано колишню вулицю В. Василевської [6]. Рівненські митці, односельці скульпторки сподіваються, що невдовзі на одному з будинків буде встановлено меморіальну

дошку, що увічніть пам'ять про нашу видатну землячку Теодозію Марківну Бриж.

Таким чином, оглядово проаналізувавши життя і творчість нашої землячки, робимо висновки, що Теодозія Бриж – митець унікального таланту, людина, якою захоплювалася величезна кількість людей, про яку ми повинні знати, пам'ятати і берегти її мистецьку спадщину для наступних поколінь.

Творчість подружжя Безніско-Бриж заслуговує на екранізацію, вона є унікальною, справжньою і такою, яка вартує більшої уваги і більшої популяризації, бо це гордість української нації.

Джерела та література:

1. Гріщенко О. Теодозія Бриж: штрихи до творчого портрета. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nz.ethnology.lviv.ua/archiv/2013-5/18.pdf>
2. Леся Безніско про Теодозію Бриж: «Ця жінка

творила для людей». – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://vgolos.com.ua/articles/lesya-beznisko-pro-teodoziyu-bryzh-quot-tsya-zhinka-tvoryla-dlya-lyudej-quot_107877.html

3. Львів'янка, що творила історію скульптури з нової

- сторінки: творча історія Теодозії Бриж. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: lviv.in.ua/lvivanka-scho-tvoryla-istoriyu-skulptury-z-novojistorinky-tvorcha-istoriya-teodoziji-bryzh/
4. Марчук А. Згадаймо сьогодні українську скульпторку Теодозію Бриж... — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://rvnews.rv.ua/post/view/1550471649-zгадаймо-sogodni-ukrainsku-skulptorku-teodoziyu-brizh>
 5. Марчук А. «Христос має дивитися людям у вічі...» — скульпторка Теодозія Бриж. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://rvnews.rv.ua/post/view/1526240171-hristos-mae-divitisya-lyudyam-u-vichi-skulptorka-teodoziya-brizh>
 6. Розпорядження міського голови № 137 від 18 лютого 2016 р. «Про перейменування топонімів об'єктів м. Рівного». — [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.city-adm.rv.ua/Rivne-Portal/ukr/documents_view.aspx?id=37402
 7. У майстерню великого скульптора, «шістдесятниці» Теодозії Бриж митці ходили, як до церкви. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://karpaty.news/lvivska-oblast/skolivskiy-rayon/skole/u-maysternyu-velikogo-skulptora-shistdesyatnici-teodoziyi-brizh-mitci-hodili-yak-do-cerkvi>

Оксана СЕМЧИШИНА

На перехресті рівненських доріг (Улас Самчук у долі Юрія Горліс-Горського)

Анотація. *Стаття висвітлює вплив діяльності Уласа Самчука як засновника і головного редактора часопису «Волинь» (редакція знаходилася в м. Рівному) на збереження та поширення маловідомого твору Юрія Горліс-Горського «Їх прийшло дванадцять». Також у статті наведено спогади Уласа Самчука про зустріч з Юрієм Горліс-Горським в Рівному восени 1943 року. У них описано настрій письменника в ті часи, його громадсько-політичну позицію.*

Ключові слова: *холоднорівець (у даній статті під цим словом мається на увазі Юрій Горліс-Горський), часопис, роман, спогади, оповідання, німецька окупація, тираж, видання, феномен, евакуація.*

Постановка проблеми. Відомо, що Юрій Горліс-Горський не раз відвідував місто Рівне. Вважаю за необхідне висвітлити вплив цього перебування на літературну діяльність письменника. А також актуально дослідити детальніше роль Уласа Самчука в збереженні та поширенні серед народних мас маловідомого твору Юрія Горліс-Горського — «Їх прийшло дванадцять». Необхідним є зберегти спогади Уласа Самчука про Юрія Горліс-Горського, адже саме в них звучать, ніби пророче, слова холоднорівця про долю українського народу.

Актуальність. Вважаємо головною актуальністю статті те, що на сьогодні є малодосліджуваною та недостатньо оціненою роль діяльності Уласа Самчука в збереженні творчого доробку Юрія Горліс-Горського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість сучасних досліджень спрямовано, здебільшого, на постать У. Самчука чи Ю. Гор-

ліс-Горського як окремих письменників та діячів. Але майже не знаходимо наукових досліджень, присвячених взаємодії між цими двома письменниками. Останньою, і чи не єдиною публікацією на дану тематику, є книга 2012 року — «Юрій Горліс-Горський. Отаман Хмара. Твори» видавництва «Азалія», що в Рівному (упорядник — І. Нагорна). Вона містить уривок із загубленої під час воєнного лихоліття повісті «Їх прийшло дванадцять», скорочений варіант відомої у 30-ті роки минулого століття повісті «Отаман Хмара», спогад У. Самчука про Ю. Горліс-Горського — «Ми вернемось за люлькою...» та статтю-дослідження Є.Шморгуна «Той, що йде в життя».

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основним завданням вважаю дослідити безцінну роль Самчукового часопису «Волинь» у збереженні та поширенні фрагмента із загубленого роману «Між живими трупами» Юрія Горліс-Горського — «Їх прийшло дванадцять». Адже, лише завдяки рівненській «Волині», цей твір дійшов до нас. Ще однією метою цієї статті є передати настрій холоднорівця під час нелегких «евакуаційних» днів восени 1943-го. Адже саме завдяки рівненським спогадам Уласа Самчука про Юрія Горліс-Горського ми можемо його проаналізувати і знайти так зване «пророцтво» Ю. Горліс-Горського про долю українського народу, яке стосується наших днів.

Біографія Юрія Горліс-Горського певною мірою пов'язана з Рівним. Нетривалий час, у 1932 р., він мешкав в цьому місті. Цікаво, що саме тут він зустрів свою майбутню дружину Галину Талашук. Щоправда, було їй тоді всьо-

го вісім років. Через десятиліття доля звела їх знову у Львові, і в 1943-му вони побралися.

Юрій Горліс-Горський відвідав Рівне навесні 1942 р. Тоді з'явилися його спогади «Іх прийшло дванадцять» у рівненській газеті «Волинь». Її видання започаткував та довгий час організовував відомий український письменник, жур-

наліст, публіцист і редактор, життєвий та творчий шлях якого тісно пов'язаний з Рівненщиною, – Улас Самчук.

У квітні 1942 р., в 29, 30, 31 числах часопису (див. фото 1, 2, 3) було опубліковано маловідомий твір Юрія Горліс-Горського «Іх прийшло дванадцять» (див. фото 4, 5), який вважається

фрагментом роману «Між живими трупами». Ю. Горліс-Горський вважав саме цей роман своїм найкращим твором (!). Однак рукопис його загубився, коли автор воював за незалежність Карпатської України.

На превеликий жаль, це оповідання – «Іх прийшло дванадцять», на сьогодні видавалося лише двічі (!): в квітні 1942 р. на шпальтах газети «Волинь» та 2012 р. Літературним музеєм Уласа Самчука в Рівному. Цей твір не перевидавався з того часу і є маловідомим для українсько-го читача.

«Іх прийшло дванадцять» – оповідання, дія якого відбувається в радянській психіатричній лікарні тюремного типу. Погодьтеся, що творів із таким специфічним місцем дії – небагато. Ю. Горліс-Горський, судячи з його свідчень, провів близько восьми років у такій установі, симулюючи душевнохворого. Так він рятував себе від «караючого меча революції». Героїня оповідання Ліда, яка вчиться на медсестру й проходить практику в психіатричці, закохується у пацієнта, який симулює божевільного. Вона знає про цю симуляцію, намагається йому допомогти. Між ними виникає «безнадійна» любов. Але ця безнадійність обумовлюється не лише тим, що молоді люди не можуть зійтись – принаймні найближчим часом.

Героїня, як виявляється, стала жертвою задушливої атмосфери боротьби із «во-

1. Часопис «Волинь», ч. 29

2. Часопис «Волинь», ч. 31

рожами елементами», яка тоді широко практикувалася в СРСР. Не будучи «пролетарського походження», дівчина мала всі шанси опинитися поза школою, фактично стати парією суспільства. Щоправда, можна було врятуватися... ставши наложницею директора школи. Адже керівним комуністам «ніщо людське не було чужим».

Власне, Ліда і йде на такий «компроміс», рятуючи себе. Про цей «компроміс» здогадується герой твору. Зрештою, Ліда, усвідомивши ціну свого вибору, вирішила спокутувати вину. Вона змушена відмовитись від свого коханого.

3. Часопис «Волинь», ч. 31

4. Часопис «Волинь», фрагмент оповідання Юрія Горліс-Горського
«Їх прийшло дванадцять» (початок)

Але це ще не все. На прощання пише йому листа, у якому, зокрема, є такі слова: «Я, Юрію, стала «буянкою». Розбила лице нашому директоріві, коли він викликав мене в якійсь шкільній справі. Ти тоді вгадав. Він перший вкинув мою душу в bagno, яке, може, засало б мене, як не одну з наших дівчат, якби не ця випадкова зустріч із тобою.

І знаєш, коли б ти мене винувавив, може, я була б і не відчула так гостро брудноти, того, чому під їх впливом вже перестала надавати значення. Я покинула школу і намовила маму їхати разом до батька у Сибір. Вона не хотіла раніше їхати через мене, що я вчилась.

WOLHYNIEN
ZEITUNG FÜR WOLHYNIEN
Herausgegeben von der
Deutschen Presse in Kiew
Nr. 89

ДАВНІЙ АДМІНІСТРАЦІЇ
МЕ М.Я. МЕЦЕНЬ НА Ч. 89.

Ч. 31 (89).

к Фіреда до нової допомоги
дському Червоному Хрестові

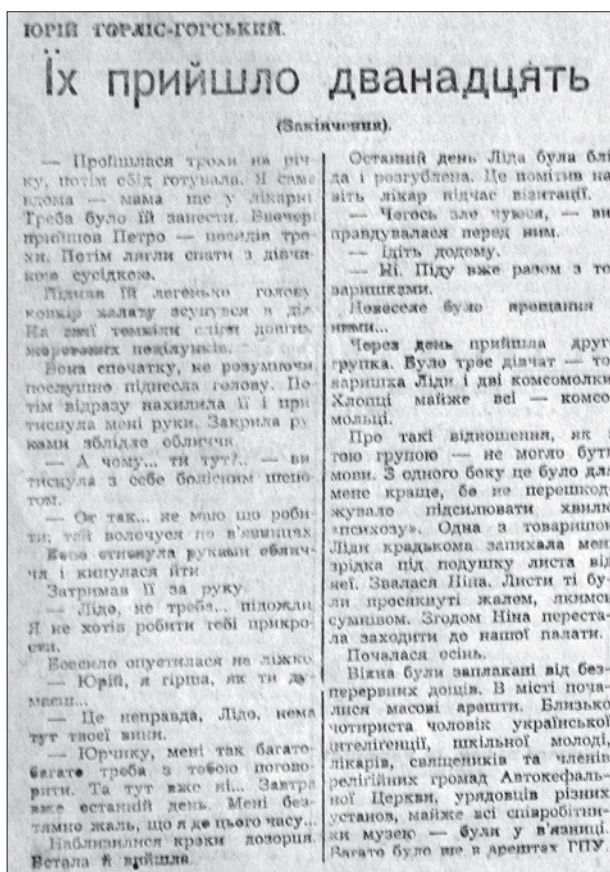
ДІП. Бердн.
Відома записки на
вардир, щоб протримати
вони на Пам'яті
вимоги Хреста, але са-
мості, однієї з них
у чужини, який
на записки знову
на жовтні на фронті

травень, як 6 жовтня «жов-
тень» 1914 року.
У той час українські люди
і чужини, щоб протримати
вони на Пам'яті
вимоги Хреста, але са-
мості, однієї з них
у чужини, який
на записки знову
на жовтні на фронті

Юрію! Як мені тяжко! Хо-
четься покинути, забути все,
впасти на коліна коло твого
ліжка, плакати й сміятися. Та
це — незбутні мрії. Вчора цілу
годину стояла на дощі коло
в'язниці. Дивилась на ґрати
і... боялась, що ти виглянеш і
побачиш мене» [7, с. 5–22].

Очевидно, оповідання «Іх прийшло дванадцять» мало реальною основу. Юрій Горліс-Горський, перебуваючи в психіатричній лікарні, пережив таку любовну історію. На волі, вже під час Другої світової війни, письменник одружився. Його дружиною стала Галина Талашук, яка народила йому доньку Лесю в таборі для переміщених осіб. Через два тижні після народження доньки Ю. Горліс-Горського не стало.

Починаючи з першого травня 1942 року, в часописі «Волинь» з'являлися статті української прози, поезії, драматургії, критики, рецензії, фельєтони, есеї, листи читачів, повідомлення з життя української діаспори. До редакції часопису надходили твори української прози, поезії, драматургії, критики, рецензії, фельєтони, есеї, листи читачів, повідомлення з життя української діаспори. До редакції часопису надходили твори української прози, поезії, драматургії, критики, рецензії, фельєтони, есеї, листи читачів, повідомлення з життя української діаспори.

5. Часопис «Волинь», фрагмент оповідання
Юрія Горліс-Горського «Їх прийшло дванадцять»

кінця жовтня 1941 р. — двічі на тиждень [2, с. 60].

Безумовно, розквіт видання припадає саме на початковий період, коли започаткував і редагував його Улас Самчук. Талановита і смілива публіцистика, його великі організаторські здібності забезпечували потребу населення у правдивій інформації [1]. Часопис розповсюджувався далеко за межами Волині. Його охоче передплачували й читали як на заході, так і на сході України.

Про свою «Волинь» Самчук писав: «Поява «Волині» викликала сенсацію, її 12 тисяч початкового тиражу виявилися разюче малим числом... І ще головне — ми мали в руках важливий, справді живий орган друку, безпосередній контакт з найширшими масами, які горіли бажанням почути від нас слово. Стільки років казньонщини, штампованої балаканини, нещирої патетики. І раптом щось інше, безпосереднє, щире, колоритне. Все, що ми писали, — писали від глибини серця і глибини потреби, і читач це одразу відчував» [4, с. 130].

Феномен «Волині» 1941-1942 рр. можна означити поняттям, відомим у науковій літературі як «преса керуюча» [6, с. 13-17]. Видавництво «Волинь» в Рівному займалося де-факто організацією української господарки, підприємництва, шкільництва, культурних справ, судівниц-

тва, вирішенням церковних питань. Газета «Волинь» стала громадським голосом українського руху в окупованій німцями Україні. Навколо редакції гуртувалися кращі інтелектуально-мистецькі кадри рівненського середовища, а нерідко також і з середовища гостей міста, серед яких і знаходимо Ю. Горліс-Горського.

«Волинь» була першою популярною українською газетою на теренах Волині. Водночас це було найпопулярніше газетне українське видання не лише на Волині, а й на території всієї України. Престиж видання стрімко зростав, а кращі публікації «Волині» ставали предметом обговорення також і поза Україною, в середовищі українських діячів Праги та Варшави [3].

На жаль, у квітні 1942 р., коли у «Волині» друкувався Юрій Горліс-Горський, Улас Самчук вже не був головним редактором часопису. На чолі редакції з березня до травня 1942 р. стояв друг Уласа Самчука — Степан Скрипник [5].

Але ж у квітні 1942 р. «Волинь» ще не стала зовсім не «Самчуковою», не популярною серед народних мас. Тому публікація Юрія Горліс-Горського ще увійшла до досить авторитетного і поширеного на той час видання.

А де ж був сам Улас Самчук у квітні 1942 р.? Чому він не був редактором «Волині»? Напередодні, наприкінці березня, У. Самчука було заарештовано після публікації статті «Так було — так буде».

Ця передовиця письменника, як і багато інших, може бути зразком підцензурної української журналістики з відповідними їй атрибутами. Візьмемо хоча б такий фрагмент даної публікації: «Історія вписує нову сторінку. На малій Європі закреслюється новий простір з назвою Україна. Песимісти (тобто німці. — А. Ж.) вбачають у тому новий зміст, нове призначення («новий порядок». — А. Ж.). Але ні один песиміст не заперечить нам, що над цим простором пройшли віки, що тут було життя і лилась кров. Песимісти не заперечать нам нашої душі (нації. — А. Ж.), яка формувалась віками, і яка діяла, діє і діяти буде! Песимісти протягом двох років (1941-1942 рр. — А. Ж.) не переродять нас, а що найголовніше — не винищать тих мільйонів і мільйонів дуже цупких, по суті, духом людей, які, коли треба, влізуть і під землю, щоб тільки не бути зметеним з поверхні планети» [2, с. 66-67].

Письменник провів місяць (квітень) у Рівненській в'язниці. Після виходу з неї Уласові Самчуку, під загрозою нового арешту, було заборонено писати на політичні теми і поспішно зараховано його до німецького інформаційного бюро як кореспондента. Тепер він, як незруч-

ний автор, опинився під постійним контролем німецької адміністрації.

Таким чином, можна стверджувати, що публікація Ю. Горліс-Горського у «Волині» - це одна з найважливіших подій в творчій діяльності письменника. Тому що саме завдяки їй було не просто збережено в єдиній на той час формі, а й поширено по всій території тогочасної України та за її межами фрагмент назавжди загубленого роману «Між живими трупами» - оповідання «Їх прийшло дванадцять».

Роль Уласа Самчука в цьому випадку досить таки суттєва. Адже саме його «Волинь» була найпоширенішою на українських землях того часу. І в квітні 1942 року ця «Волинь» ще була «Самчуковою» - відомою та популярною. Проте якби Ю. Горліс-Горський друкувався дещо пізніше, наприклад, восени 1943-го, то це вже не був би такий же відомий і авторитетний часопис. Адже про «Волинь» у вересні 1943 року У. Самчук пише в своїх спогадах: «На столі он паршивенька газетка «Волинь». Та сама, яку я закладав і так добре почалася, але завдяки німцям зійшла на пси. Змінилося кілька редакторів, і тепер це ніщо» [4, с. 412].

Згодом, восени 1943 року, Юрій Горліс-Горський мав зустріч з У. Самчуком в м. Рівному. Про неї Улас Олексійович напише в книзі споминів та вражень «На коні вороному». Нижче наводиться цитата з цієї книги – спогади про події осені 1943 року. Зокрема, подано уривок із четвертого розділу спогадів під назвою «В дорозі назад», від початку уривку до зустрічі Уласа з Юрієм, а також сама зустріч. Вважаємо це доречним, щоб повністю передати настрій письменників в ті нелегкі евакуаційні дні.

«Отже, настрої для евакуації був готовий. Наші люди тільки й мають мову про кудись їхати Але куди їхати? На східному фронті німці в повному відступі», – заносив я до нотатника 9 вересня. Темпо моєї роботи, яке було і так невелике, тепер зменшилось до мінімуму. Репортажі, які започаткував поїздкою до Берліна «Колеса мусять крутитися», обірвалися на півслові. Я мав більше часу і читав Толстого «Війна і мир». Перший раз читав цю книгу ще юнаком і хотілося перевірити враження. «Бонапарт родився в сорочці. Солдати у нього прекрасні. Та й на початках натрапив він на німців. А німців тільки лінивий не бив. Від часу, коли світ-світом, німців усі били. А вони нікого. Тільки самі себе. Він на них свою славу зробив», – резюмував яснополянський мудрець.

«Здається, що прийдеться знов покидати рідну землю, - скаржитись поживклий нотатник

з 25 вересня. Ці слова нелегко вимовляти. Надворі світить сонце і віє вітер. На вулиці вирує від машин та людей. Я довго лежав у саду на лежанку, на сонці – читав, думав, дивився на все, що мене оточує. Треба надивитися. Знаю, що чужина буде довга і страшна».

«На столі он паршивенька газетка «Волинь». Та сама, яку я закладав і так добре почалася, але завдяки німцям зійшла на пси. Змінилося кілька редакторів, і тепер це ніщо».

30 вересня нотувалося: «Все ще в Рівному. Тішуся гарними, теплими днями рідного оточення. Хотілося б знайти слова, щоб висловити настрої цих днів. Але таких слів нема. Прийдеться все кинути та йти в світ, а разом не хочеться в це вірити. Шляхом Київ – Львів безконечний рух. Машини, машини, машини. Мене часто навідують знайомі. Питають і хочуть відповіді. Що буде, як прийдуть «ті»? Це питання на устах кожного»...

«Прибувають втікачі з Києва. До мене зайшли диригент капели бандуристів ім. Шевченка Григорій Китастих і заступник керівника відділу культури міста Києва Микола Приходько. Капела пережила бурхливу епопею. Минулого року її вивезено до Німеччини під виглядом конвертування по таборах робітників «Ост», а в дійсності їх запроторено до закритого робочого табору в Гамбурзі і змушено працювати лопатою. По кількох місяцях їм пощастило звідти вирватися і дозволено концертувати по таборах... А оце недавно їм дозволено вернутися до Києва... Але «цу шпет». Їм вдалося доїхати лише до Рівного і тут застрягнути. Китастих зайшов радитися, чи не варто би їм податися «до лісу» і наподобити там кобзарів з «Гайдамаків». Я їм цього не радив робити. Це не романтика, а жорстока реальна дійсність. У партизанці вони загинуть, тож то Україна буде потребувати їх ще довгий час. Здається, моя рада вплинула, капела повернулася назад до Львова. І зробила опісля в широкому світі величезне своє діло.

А в орбіті цих евакуаційних зустрічей пригадується ще одна прикметна постать, яку я випадково зустрів на вулиці, це постать тоді знаного автора споминів «Холодний Яр» – Юрія Горліса-Горського, з яким ми востаннє бачились у Кракові два роки тому.

Було хмарно, накрапав дощ, вулицею тягнулись на захід машини, на хідниках багато люду. Ми зійшли до невеликої ідаленьки тут же збоку хідника і замовили щось їсти. А що там не було нічого випити – Горський сягнув до своєї течки і видобув з неї сливе повну пляшку якоїсь

запіканки. Горський вертався з Києва, де він мав діло з якоюсь советською підпільною роботою. Під цим оглядом совети були завжди міцні і єдине, чого їм бракувало, це підтримки народних мас. Вони мусили звзитись до обмеженого кола своїх людей, переважно немісцевого походження. Їх становище значно зісилилося, коли почався відворот фронту. Почав діяти масовий терор і страх системи, як основна її ідейна сила.

А взагалі Горський як завжди оптиміст, для нього не було тяжкої ситуації, для нього клімат війни те саме, що для риби вода. — Ех, братику! Нічого не станеться. Земля буде далі крутитися... А що Європа позбудеться пару мільйончиків зайвих ротів, то це їй тільки на користь. Вона і так вже «фольк оне раум» (народ без простору). А щодо нас — ніяка халера нас ще не здушила і не здушить. Ми, знаєш, плем'я хоч і м'яке, але гливке, і нас так легко не проковтнеш. Розуміється, що після цього прочухана і цієї, вибач, «победи» кацапня задере носа, але час нам шепче, що скоро й на неї прийде амінь. Часи колоніальності «форбай»... А ми їм, з Божої ласки, також поможемо. І я чомусь все ще вірю... Уяви собі — навіть я — вірю... Що та дурна Європа одного разу отямиться. Що вона ще не з'їхала остаточно з глузду, як це сталося з богоносним фюрером німців. Я, знаєш, волочився трохи по світі і дещо бачив... І головне, що я бачив, це те, що починає продирати очі свідомості навіть оте все, що його звать «робочим класом». Воно починає розуміти, що для того, щоб напхати черево, не вистачить лиш Маркса та Леніна. А треба ще мати голову, а в голові трохи олії... Їм дуже допоможе всемогутній Кремль. Ось там, як казав Достоевський, промучаться зі сотню років і вернуться «до розуму».

А наше діло поки що шляпа. Партизани по-

можуть ще на певну кількість панахиди, але пам'ятай! Наша справа не програна! Не програна! Ми ще вернемось! Це пам'ятай! Ми тут забули свою люльку. Вони сюди прийдуть. Це факт. Наставлять своїм героям і нашим холоуям пам'ятників... Але ми вернемось за люлькою і всі ті пам'ятники зметем на смітник. Це станеться!

Так ось приблизно розмовлялося у тому ресторанчику під впливом настрою війни з тим терпким присмаком чаду, що затягнув цілу планету, ніби друга її атмосфера. Говорили про те, хто куди збирається їхати, чого можна надіятись від майбутнього. Горський під цим оглядом не мав сумнівів, для нього світ своя кишеня, але виїжджати за море він не збирався. Для мене ще хватить Європи, так трохи поближче до Холодного Яру. А там побачимо» [4, с. 412-414].

Саме в цих спогадах Уласа Самчука звучать, ніби пророцтво для Рівненщини та для всієї української землі, слова Юрія Горліс-Горського: «Наша справа не програна! Не програна! Ми ще вернемось! Це пам'ятай! Ми тут забули свою люльку. Вони сюди прийдуть. Це факт. Наставлять своїм героям і нашим холоуям пам'ятників... Але ми вернемось за люлькою і всі ті пам'ятники зметем на смітник. Це станеться!» [4, с. 414].

Тож завдяки діяльності Уласа Самчука в Рівному 1942-1943 рр. було збережено маловідомий фрагмент із загубленого роману «Між живими трупами» Юрія Горліс-Горського — оповідання «Їх прийшло дванадцять». Нині оригінали цих видань «Волині» зберігаються в Державному архіві Рівненської області (числа 29-31) і фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею (числа 29, 31). А також саме завдяки спогадам У. Самчука про Ю. Горліс-Горського ми можемо дізнатися громадсько-політичні погляди, настрої та основні риси характеру, що були притаманні холодноярівцю в ті нелегкі евакуаційні дні (восени 1943 р.).

Джерела та література:

1. Буркалець Н. Мистецтво Уласа Самчука-публіциста (за матеріалами газети «Волинь») [Електронний ресурс] / Н. Буркалець - Режим доступу до статті: <http://md-eksperiment.org/post/20171114-mistectvo-ulasa-samchuka-publicista>
2. Жив'юк А. А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості: громадсько-політичний портрет Уласа Самчука: монографія / А. А. Жив'юк. — Рівне: Ліста-М, 2004. — 184 с. : іл.
3. Радчик Р. В. Улас Самчук як редактор газети «Волинь» [Електронний ресурс] / Р. В. Радчик // Електронна бібліотека Інституту журналістики — Режим доступу до статті: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1092>
4. Самчук У. О. На білому коні. На коні вороному. Спомини і враження: у двох частинах / Улас Олексійович Самчук. — Острог — Луцьк: НУ «ОА», Твердиня, 2007. — 424 с.
5. Улас Самчук як редактор газети «Волинь» 1941—1943 рр. [Електронний ресурс] // Студопедія — Режим доступу до статті: <https://studopedia.info/9-60820.html>
6. Шкляр В. І. Преса керована і преса керуюча // Українська періодика: історія і сучасність. Тези доповідей і повідомлень Всеукраїнської науково-практичної конференції (9-10 грудня 1993 р.). — Львів, 1993. — С. 13-17.
7. Юрій Горліс-Горський. Отаман Хмара. Твори / [упор. Інна Нагорна]. — Рівне: Азалія, 2012. — 64 с.

Діяльність українського політичного і громадського діяча Олександра Вислоцького (1896-1941) на Волині у 20-30-х роках XX століття

Досліджуючи постаті деяких видатних українських діячів, досить часто, опрацьовуючи джерела та літературу, натрапляємо на цікаві і важливі факти, які яскраво ілюструють окремі сторінки нашої державотворчості. Біографії цих людей є наочним взірцем боротьби за соборність та незалежність України. Таким прикладом є життя і діяльність українського військового, політичного та громадського діяча Олександра Вислоцького (1896-1941). Він народився на Лемківщині, брав участь у Перших визвольних змаганнях 1917-1921 рр. на Великій Україні, згодом проживав в Галичині, проводячи велику політичну та громадську роботу на західноукраїнських землях, відстоював українські інтереси в польському парламенті. Окремі епізоди його діяльності пов'язані із налагодженням тісної співпраці між українцями Галичини й Волині, які до того часу майже півтора століття були розділені кордоном.

Олександр Вислоцький народився 30 березня 1896 р. у с. Лелюхів на Лемківщині (нині с. Лелюхів, гміна Мушина, повіт Новий Сонч, Малопольське воєводство, Республіка Польща) у сім'ї священика о. Ігнатія Вислоцького та Юлії з Прислонських. У родині було восьмеро дітей. По закінченні початкової школи Олександр відвідував гімназію в м. Новий Сонч, де закінчив три класи. Коли хлопцеві було 14 років, батько перейшов на нову парафію – у село Ступниця Самбірського повіту (нині село Дрогобицького району Львівської області). Там Олександр продовжив навчання у Самбірській гімназії, закінчивши у 1912 р. 6 класів. У 1913-1914 рр., до початку Першої світової війни, він проходив гірничу практику і працював службовцем у нафтових фірмах «Карпати» і «Фанто» у м. Борислав. У серпні 1914 р. Олександр Вислоцький як доброволець вступив до 77-го австрійського піхотного полку і служив у ньому до осені 1916 р., беручи активну участь у бойових діях. Під час відпусток склав іспит на атестат зрілості у Відні [44, арк. 24].

Від осені 1916 р. і до грудня 1917 р. він перебував у російському полоні під містом Псков [5, с.13]. Звідти втік, дістався до Києва, де вступив добровольцем до Першого полку Січових Стрільців, з яким пройшов непростий шлях національно-визвольних змагань: «вступив до ар-

мії на Великій Україні в Києві і брав участь у боях з більшовиками аж до осені 1919 р., тобто до часу ліквідації цієї армії, пізніше оселився в Тернополі» [44, арк. 24]. Під час вступу польських військ до Тернополя його було інтерновано та відправлено до табору в Пікуличах біля Перемишля. Там сотник О. Вислоцький [32] перебував до середини 1920 р. [44, арк. 24]. Після того, як минув час інтернування, він повернувся до родини у с. Ступницю, де одружився з Юзефою Білінською з с. Білина, що на Самбірщині.

Восени 1921 р. Олександр Вислоцький, у спілці з братом дружини Степаном Білінським, купив 30 моргів (близько 17 га) поля у с. Гаї Дітковецькі на Брідщині і з того часу там оселився, ставши господарем (рільником).

Початки громадської діяльності Олександра Вислоцького на Брідщині сягають 1923 р. Ось як він сам описував цей період: «Від 1923 р. я молодий тоді ще чоловік селянин починаю працювати перший раз в житті в укр. організаціях, найперше я творю в Бродях з кількома людьми комітет по організації кооператив, а, відтак, організації читалень «Просвіти» в Брідському повіті. Іду від села до села, виголошую виклади про кооперацію. Скоро я став особою в повіті знаною і селяни, мене пізнавши, полюбили так, що я на всяких зборах укр. обществ є вибраний до проводу і так попадаю у провід Союзу кооператив, кооперативного укр. Банку, коопер. Молочарні «Просвіти» [1, арк. 2 зв.].

У 1925 р. Олександр Вислоцький був одним з ініціаторів створення Комітету організації кооператив (КОК) у Бродях, який займався закладенням нових кооперативів по селах, допомагав у роботі існуючим та збирав фонди на створення торгового осередку. Завдяки цьому в 1926-1927 рр. було організовано Районовий Союз Кооператив (РСК), діяльність якого поширювалася й на сусідні з Брідщиною волинські села. Як згадував один із відомих діячів кооперативного руху Юрій Чубатий: «Пограничні села Волині тяготіли торговельно до Бродів, віддалених усього від 7 до 10 кілометрів, тоді як до більших міст Волині, Дубна чи Крем'янця, було від 55 до 70 км» [45, с. 136]. Кооперативи на Волині почали розвиватися з більшим розмахом, ніж у Галичині, тому що села там були

багатшими. На це звернув увагу РСК і почав активну працю з розвитку кооперативного руху в краї. О. Вислоцький був членом наглядової ради РСК. Не було села, де не відкривалися кооперативи, а в більших селах відкривалися філії РСК. Нові кооперативи організовувалися на Волині, а існуючі — зміцнювалися. Однак, як зазначив Ю. Чубатий: «Ця співпраця галичан з волинянами не дуже подобалася нашим «опікунам» — полякам. Відповідним законом було заборонено кооперативам Волині організаційні та торговельні зв'язки з Бровами і волинські кооперативи залишені без організаційної поради та, наражені на переслідування польської поліції, почали скоро ліквідуватися» [45, с. 137]. Це негативно вплинуло на діяльність РСК, що мав значні вкладення у кооперативах Волині (з них 50% кредитні кошти). Ці кредити не можна було повернути при насильній ліквідації кооперативів на Волині. Подальша світова економічна криза призвела до того, що РСК було об'єднано з Повітовим Союзом кооператив у Золочеві.

Активну працю на громадській ниві Олександр Вислоцький незабаром поєднує з політичною діяльністю. У 1925-1926 рр. він стає членом Українського національно-демократичного об'єднання, а згодом — головою повітового народного комітету партії [31]. Його особу про-

понують на кандидата до польського сейму. Це був активний період передвиборчої кампанії та розбудови Українського національно-демократичного об'єднання на Бродщині. Разом із представниками партії Олександр Вислоцький їздив по селах краю, організовував віча, проводив зустрічі. Результатом такої активної роботи стало обрання його послом до сейму. У польському парламенті він був членом Українсько-білоруського сеймового клубу, Української парламентарної репрезентації, входив до сільськогосподарської та військової комісій [46; 47]. У своїх виступах на засіданнях польського парламенту обстоював права українців, зокрема, підіймав питання шкільництва (навчання рідною мовою), українського селянства (колонізація земель, оподаткування) та зловживання чиновників [1, арк. 22-26; 48; 50].

У 1928 р. О. Вислоцький був делегований разом із іншими послами на конгрес Міжпарламентської унії в Берліні. Відома тогочасна світлинка, де члени Української парламентарної репрезентації сфотографовані разом із Євгеном Коновальцем [20].

Будучи депутатом сейму, Олександр Вислоцький активізує громадську і політичну діяльність у краї. Із документів державної поліції Волинського воєводства дізнаємося, що Олександр

1. Комітет організації кооператив. Броди, 1925 р. Олександр Вислоцький в 2-му ряді, 2-ий зліва

Вислоцький, який був закріплений від партії УНДО за Дубенським повітом [18], у листопаді 1928 р. розповсюджував на території Бродського повіту українське видання військового змісту – «Війна будуччини» (брошура УВО). Ось переклад витягу з наказу, який розсилався по відділках поліції: «Згідно з наявною у Команді інформацією, посол ундовський Вислоцький Олександр розповсюджує українські видання військового змісту. Останнім часом на території Бродського повіту була поширена брошура п. н. «Війна будуччини» (відбита на циклостилі, літери руські, фарба фіолетова), містить 16 сторінок відповідного тлумачення і вступ, який згадує про гарячкові військові приготування всіх народів і необхідність пізнання поглядів фахівців на майбутню війну. Останній абзац вступу голосить: «випускаємо цей зошит з цією метою, щоб зацікавити ширші українські кола, а особливо військові, тими питаннями – які у майбутній війні у великій мірі будуть впливати і на наше недалеке майбутнє». Саме видання розглядає різні види зброї і засоби майбутньої війни, а також способи оборони. Особливо підкреслює велике значення тилів армії і настроїв всього населення для долі майбутньої війни і підносить небезпеку держав, що мають у своїх кордонах вороже настроєні меншини, ворожі настрої яких можна піднести плановою пропагандою. У кінці досить широко представляє способи саботажу і диверсії під час мобілізації».

Подаючи вищенаведене до відома, наказую за ймовірним розповсюджувачем згаданих вище брошур на тамт. території розгорнути строгий і детальний нагляд, здійснювати стеження спрямовані на виявлення поширювачів тих брошур, а також не допустити до розповсюдження їх серед широких українських мас. Про позитивні результати повідомляти кожного разу Команду» [9]. Накази подібного змісту розсилалися повітовими управліннями поліції в Рівному, Здолбунові, Острозі, Дубні [9; 10; 11; 12; 18].

По селах і містечках краю посол Вислоцький організовував так звані «справоздавчі віча», збори, наради, у яких брали участь жителі довоєнних місцевостей. Також проводилися віча за участі кількох українських послів і сенаторів. Олександр Вислоцький брав участь у національних святах, під час яких виголошував патріотичні промови. Досить часто такі заходи переростали в національні маніфестації. Польська влада і поліція під різними приводами намагалася заборонити або розігнати масові зібрання українців, на яких виступав посол Вислоцький.

2. Олександр Вислоцький – посол до польського сейму. 1928 р.

Так, 12 серпня 1928 р. у с. Висоцько Бродського повіту відбулося посвячення символічної могили борцям, полеглим за Україну, в якому взяла участь близько 1000 осіб. Поліція спробувала заборонити свято, але протести посла та священника, а також позиція присутніх людей не дали їм цього зробити [7].

Дійшло до сутичок із поліцією під час відзначення Свята 1 листопада у м. Броди, що відбулося 4 листопада 1928 р. [37; 42]. П'ятого липня 1929 р. владою було заборонено посольське віче та урочиста академія у Пляшеві на Козацьких Могилах, де були присутніми послы Вислоцький і Струтинський [38]. 28 липня 1929 р. Олександр Вислоцький взяв участь у поминальних заходах 17 річниці з часу смерті о. Володимира Кальби – активного громадського діяча, ініціатора встановлення пам'ятника Маркіяну Шашкевичу на Білій горі, що відбулись у Соколівці Золочівського повіту. Поліція заборонила другу частину свята, де мали бути промови та вправи «Соколів» [19].

28 серпня 1929 р. Олександр Вислоцький взяв участь у святкуванні 280-ї річниці перемоги українських військ під проводом Б. Хмельницького над коронним польським військом на чолі з королем Яном II Казимиром під Зборовом. Під час виступу Олександра Вислоцького, який промовляв від імені Української Парламентар-

ної Репрезентації та «підніс далекосягле значення побіди гетьмана Богдана Хмельницького в бою під Зборовом і його пляни збудувати українську державу на всіх землях України» [21], польська поліція почала розганяти присутніх. Сутичка тривала близько 4 годин, внаслідок чого 25 осіб було тяжко і 100 легко поранено, а п'ятьох заарештовано [35]. Судові процеси проти організаторів та учасників свята тривали до січня 1930 р. [25].

Напередодні додаткових виборів до сейму і сенату Польщі на Волині, призначених у травні-липні 1930 р., О. Вислоцький як делегат УНДО об'їжджав села Дубенського повіту. Тогочасна періодика зафіксувала близько двадцяти віч на теренах Дубенщини впродовж квітня-травня 1930 р. за участі Олександра Вислоцького [22; 23; 24]. Ось хронологічний перелік деяких віч:

— 7 квітня 1930 р. відбулося велике віче за участі посла О. Вислоцького і члена повітового комітету УНДО в м. Дубно Кибалюка в с. Погорільці (нині село Привільне Дубенського району Рівненської області). На віче прибув також посол Чучмай з колишньої партії «Сельроб» (правиці), який спробував провести контрагітацію проти УНДО, але був поставлений в незручне становище запитаннями О. Вислоць-

кого про ставлення його до Радянського Союзу, церковних справ та ін. [24];

— 13 квітня 1930 р. заходами повітового комітету УНДО в м. Дубно відбулося віче в с. Хорупань Дубенського повіту (нині с. Хорупань Млинівського району Рівненської області). На віче прибуло кількасот людей з сіл Хорупань, Головичі, Мятин, Смордва, Береги (нині – всі села Млинівського району). Перед присутніми виступали посол О. Вислоцький та Кибалюк [24];

— 22 квітня 1930 р. віче в с. Дорогостаї Великі (нині Пугачівка Млинівського району), на якому було близько 1000 осіб, відбулося за участі Вислоцького і Кибалюка [24];

— 23 квітня 1930 р. в селі Радшин (Рачин Дубенського району) відбулося велике віче за участі посла Вислоцького та Кибалюка. На вічі були присутні селяни з сусідніх сіл [24];

— 24 квітня – віче в с. Підгайці (тепер Млинівського району), у якому взяли участь понад 200 селян. До присутніх промовляли посол Вислоцький та Кибалюк [24];

— 27 квітня – віче просто неба у с. Судобичі (Дубенський район). Виступали послы Вислоцький та Целевич. Коли під кінець віча присутні почали співати «Ще не вмерла Україна», поліція розігнала віче [24]. Цього ж дня, ці ж

3. Виступ посла Вислоцького на вічу в с. Гаї Дітковецькі на Брідщині. 1928 р.

самі посли виступали на вічі у с. Білогородка. Напередодні віча поліцай Колодзій поздирав вічеві афіші і страшив людей, щоб не йшли на зібрання [24];

— 4 травня 1930 р. відбулося віче в с. Мошків (нині село Млинівського району). Як писала газета «Діло»: «При в'їзді наших послів до села вийшло кількасот поважних господарів напроти них з хлібом і сіллю, а один господар у патріотичній промові привітав їх іменем села, як братів галичан і своїх оборонців» [22]. На зібранні виступали посли Вислоцький та Целевич, а також член Дубенського повітового комітету УНДО підняв питання про справу православної церкви на Волині. Того самого дня відбулося «друге районове віче» і в с. Косарево (нині с. Косарево Млинівського району) за участі тих же виступаючих [22];

— 5 травня — віче в с. Тараканів, виступали Вислоцький та Кибалюк [22];

— 6 травня — віче у Волиці Збитинській (село Клині Дубенського району) та у с. Липа. Виступали Вислоцький та Кибалюк [22].

Загалом, як зазначав сам Олександр Вислоцький, до моменту арешту він провів близько 300 віч [3].

Через загострення політичного протистояння у Польській державі 30 серпня 1930 р., за поданням Ю. Пілсудського, президент Речі Посполитої підписав декрет про розпуск парламенту. Унаслідок цього посли і сенатори втратили політичну недоторканність і розпочалися арешти тих, хто був в опозиції до уряду Пілсудського. Оскільки на багатьох українських послів ще від початку 1930 р. були у польському парламенті судові запити про видачу — дозвіл сейму для притягнення до відповідальності [49], то незабаром після зняття недоторканності розпочалися арешти. Серед перших арештованих послів був і Олександр Вислоцький. Загалом під час акції «пацифікації» польська поліція заарештувала 23 українських сенаторів та послів. П'ятьох з них, в т. ч. і Олександра Вислоцького, заарештованого у ніч з 9 на 10 вересня 1930 р., спочатку ув'язнили у Брестській в'язниці. Про ці події писала газета «Діло», а також свідчення самого посла Вислоцького були за протокольовані та опубліковані в книзі «На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі», виданій ОУН [26; 27, с. 78-80].

Вислоцького обвинувачували в антидержавних промовах, які він виголошував під час польських віч, зборів, нарад та релігійно-національних маніфестацій у період 1928-1930 рр. у Східній Галичині й на Волині.

Перший суд відбувся у Рівному, де О. Вислоцького було обвинувачено за виступ 22 травня 1930 р. на передвиборчому вічі в с. Дубляни Дубенського повіту. Волинь у той час послуговувалася ще російськими законами, що були значно суворішими за австрійські. Колишнього посла звинувачували у підбурюючій промові з метою виконання бунтівного або зрадницького вчинку та виступах проти закону і розпоряджень влади. Газета «Діло», описуючи перебіг судового процесу, наводить фрагменти промови Вислоцького: «Приїзжаю тут на Волинь перший раз, бо окупаційна польська влада не дозволила мені раніше прибути ... з причини уневажнення виборів до сойму і сенату, переведених під терором урядників, поліції та всякої іншої «сволочі», прийшов я до вас, щоб вказати вам зловживання, яких допускається польська влада, яка зрабувала вашу рідну землю і роздає її польським кольоністам і осадникам... Польський уряд гнобить вас великими податками, щоб ви не могли піднести голови ... Коли не станете в обороні ваших прав, згините. Такі малі народи як чехи, литовці, лотиші й естонці мають уже свою державу, а лише ми дісталися до польської неволі. Не чекайте на владу, яка нічого доброго не зробить, а ви самі повинні боротися і думати. Нехай живе вільна Україна!» [2]. Інша фраза торкається проблеми шкільної освіти: «Польське шкільництво наслідує методи німецької окупаційної влади, коли то дітей змушували під багнетами учитися польської мови. Одне поляки вміли цьому зарадити, намовляючи дітей не слухати. Так повинні робити також тепер українські родичі, а влада польська буде супроти них безсильна, бо проти дітей не можна вживати багнетів» [2]. Під час судового процесу, що відбувся в Рівненському окружному суді 30 січня 1931 р., колишнього посла Вислоцького було засуджено на 2 роки тюрми [2]. Оскарження, подане 8 травня 1931 р. адвокатом Степаном Біляком, до Апеляційного суду в Любліні [39] та касаційна скарга до Найвищого Суду в Варшаві (23.07.1931 р.) [40] кваліфікації обвинувачення не змінили і присуд 2-річного ув'язнення залишився правосильним.

Інша справа, що розглядалася на території Галичини, про звинувачення Вислоцького у державній зраді, про те, що він своїми промовами і виступами на шістьох вічах і нарадах закликав до відірвання частини краю від польської держави та ширив погорду і ненависть до польської влади, порушував публічний спокій, закликав до насильства, зневаги поліції, тривала довгий час. Колишній український посол постав перед

судом присяжних у Львові в лютому 1932 р. Судовий процес тривав шість днів (з 22 до 27 лютого 1932 р.). У результаті добре організованого захисту, який вели адвокати Степан Біляк та Степан Шухевич, показів українських свідків, які посвідчували на користь обвинувачуваного, Львівський суд присяжних визнав Олександра Вислоцького невинуватим [3].

Згідно з вироком Рівненського окружного суду, діяч мав бути звільнений 9 вересня 1932 р., однак йому не було зараховано 2 місяців ув'язнення у слідчій тюрмі в Бересті (нині м. Брест, Республіка Білорусь), єдиному з усіх ув'язнених українських послів, та 6 місяців перебування у тюрмі між рішеннями судів I і III інстанцій. Звернення і прохання про зарахування 8-місячного терміну ув'язнення не дали результатів. Олександр Вислоцький повинен був сидіти в тюрмі аж до кінця квітня 1933 р. [28]. Проте стараннями адвоката Степана Біляка він був звільнений і вийшов на волю 5 листопада 1932 р. [29]. Загалом О. Вислоцький просидів у польських в'язницях два роки і майже два місяці.

Вийшовши на волю, Олександр Вислоцький повертається до рідного дому в с. Гаї Дітковоцькі Бродівського повіту, де займається сільським господарством та бере активну участь у громадському житті села й повіту. Колишній посол не полишає й активної політичної праці. 30 липня 1933 р. в газеті «Діло» надруковано його статтю-звернення «Провінція і отаманщина», у якій він засуджує внутріпартійне протистояння в УНДО та звертається до Дмитра Паліїва та його прихильників припинити розбрат [36]. Восьмого лютого 1934 р. О. Вислоцький знову стає членом Повітового народного комітету УНДО [33], бере активну участь у нарадах і з'їздах партії.

Діяч входив до складу багатьох господарських та просвітніх організацій та товариств, які діяли на території Бродівського повіту. Він став членом управи філії товариства «Просвіта» в Бродах, «Сільського господаря», членом Надзірної ради Районової молочної в с. Суховоля та Об'єднаної районової молочної в Бродах, заступником голови філії «Союзу українських купців у Бродах» (1937 р.) [17]. У селі Гаї Дітковоцькі в 1935-1937 рр. він був секретарем гуртка «Сільський господар» [14], у 1936 р. — головою товариства «Луг» [13], а в 1937 р. — членом ревізійної комісії читальні «Просвіта» [17].

Першого листопада 1936 р. О. Вислоцький як делегат філії «Просвіти» в Бродах взяв участь у першій повітській нараді у справі побудови Народного дому в повітовому центрі, що відбула-

ся у с. Суховоля [6]. Цей важливий національний проект став передумовою створення повітового часопису «Бродські вісті», який вирішили видавати замість летючок із закликом до збірки коштів на Народний дім у Бродах. Організатором і видавцем газети «Бродські вісті» став Олександр Вислоцький. Часопис, що виходив впродовж 1936-1937 рр. (17 номерів), публікував заклики про збір коштів на Народний дім, поширював клич «свій до свого», метою якого була підтримка українського підприємництва в Бродах і повіті. У газеті висвітлювалися події з діяльності українських організацій та товариств у повіті, подавалися поради з ведення господарства, новини законодавства, події в світі тощо. У своїх численних публікаціях Олександр Вислоцький закликав українців до єднання, здорового способу життя, звертав увагу на важливість виховання дітей і молоді, а також вів окрему рубрику «Пізнаймо свій повіт. Хроніка Бродщини», де на основі історичної літератури, статистичних даних, спогадів висвітлювалася історія краю.

Результатом клопіткої громадсько-організаційної праці О. Вислоцького була і розбудова на терені Бродівського повіту молодіжного товариства «Луг». Ще у 1927 р. він став одним із засновників цієї спортивно-пожежної організації [16]. Однак в період пацифікації більшість осередків були ліквідовані. Відродження і новий етап розвитку «Лугів» на Бродщині настає у 1936 р., коли було скликано повітову нараду, підписано новий статут і вибрано тимчасову управу на чолі з О. Вислоцьким. Незважаючи на різноманітні перешкоди з боку польської влади, йому вдалося підняти на високий рівень цю молодіжну організацію, яка стала однією з найчисленніших повітових організацій краю. Про успішну діяльність О. Вислоцького свідчить і той факт, що на святі 1937 р. у Львові бродський «Луг» отримав відзнаку — Чашу уряду УНР за те, що це товариство «передає у Луговій організації» [34].

Займаючись рільництвом, колишній посол відкрив у м. Броди крамницю із залізними товарами, яка спочатку знаходилася у будівлі Повітового Союзу кооператив. Однак згодом поблизу церкви Різдва Пресвятої Богородиці у Бродах О. Вислоцький купив недобудований дім, завершив будівництво і перед початком Другої світової війни перебрався жити у м. Броди на вул. Гольдгабера, 12 (нині вул. Івана Франка, 12). На першому поверсі будинку працював його магазин із залізними виробами [38].

У вересні 1939 р. з приходом більшовиків на

4. Фото О. Вислоцького з кримінальної справи. 1940 р.

територію Західної України всі політичні партії та громадські організації були заборонені. Постать колишнього посла, активного громадського і політичного діяча не могла бути поза увагою радянських репресивних органів. Як наслідок, згідно з постановою про обрання запобіжного заходу і утримання під вартою, виданою начальником опергрупи лейтенантом держбезпеки Євграфовим 19 жовтня 1939 р., Олександра Вислоцького було затримано. Його звинувачували за ст. 5413 Кримінального кодексу УРСР як члена польського сейму, який як член партії УНДО поширював провокаційні слухи на адресу Радянського Союзу, групував довкола себе націоналістів, ундовців для підняття повстання проти рад [1, арк. 19-20]. Мірою запобіжного заходу було взяття під варту і утримання у Бродівській тюрмі, а його справу направили воєнному прокурору. 23 червня 1940 р. оперуповноважений Підкаміньського районного відділу Народного комісаріату внутрішніх справ Калініченко видав постанову про арешт Олександра Вислоцького на підставі того, що той в часи польської держави був членом сейму. За результатами слідства Олександра Вислоцького звинувачували за ст. 5413 Кримінального кодексу УРСР в тому, що він, будучи депутатом колишнього польського сейму і керівником організації УНДО, «Луг», «Просвіта», провадив боротьбу проти революційного руху [8, арк. 22]. Десятого лютого 1941 р. Особливою нарадою при НКВС СРСР О. Вислоцького за активну боротьбу проти революційного руху засуджено на вісім років виправно-трудових таборів [8, арк. 23].

Встановлено, що Олександр Вислоцький помер 23 грудня 1941 р. в Усольському виправно-трудовому таборі (відомому під назвою Усоль-

лаг) [8, арк. 26], який діяв в структурі Головного управління виправно-трудових таборів Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР (ГУ-ЛАГ НКВД). Усольський ВТТ знаходився в м. Солікамськ Свердловської області (з березня 1940 р. – Молотовська область, нині – Пермський край, Приволзького федерального округу Російської Федерації). Табір спеціалізувався на лісозаготівлях, деревообробці. Син Олександра Вислоцького – Богдан, згадував, що через деякий час після

арешту батька мама Осипа отримала від нього лист, де він писав, що вони їздять по залізничних станціях і розвантажують вагони з лісом [38]. За іншою ж версією, яка опирається на спогади очевидця Михайла Кашуби (жителя с. Гаї Дітковецькі, більшовицького в'язня, якому вдалося вижити), Олександра Вислоцького було знищено у Золочівській тюрмі (попарено й задушено в бані) разом із його давнім товаришем з часів визвольних змагань о. Іваном Татаринським, парохом с. Гаї Дітковецькі [43].

Згідно з постановою прокурора Львівської області від 17 липня 1989 р., Олександра Вислоцького було реабілітовано [8, арк. 36].

Постать Олександра Вислоцького є яскравим прикладом діяча національно-визвольного руху міжвоєнного періоду, людини, яка, пройшовши випробовування визвольних змагань 1917-1921 рр., не зневірилася, а в нових умовах продовжила боротьбу за Українську державу. Його чітка політична позиція і невтомна праця на громадській ниві, його ораторське вміння, організаторський хист формували харизму лідера, за яким йшли люди. Працюючи на різних ділянках політичного, економічного чи культурного життя краю, в Галичині чи на Волині, як простий рільник, кооператор чи депутат польського парламенту, він передусім дбав за добробут українців і з державницької позиції дивився на вирішення різних проблем, що стояли на шляху створення незалежної України. Саме тому він був під постійним наглядом польської поліції, зазнавав переслідувань, адміністративних утисків та був ув'язнений на тривалий термін. А в період більшовицької окупації О. Вислоцький, як багато інших представників української інтелігенції, став жертвою радянської тоталітарної системи.

Джерела і література:

1. Архів Управління Служби Безпеки України у Львівській області. – Спр. П-14045.
2. Б. посол Ол. Вислоцький перед судом у Рівному // Діло. – 1931. – 3 лютого. – С. 3-4.
3. Б. посол Олександр Вислоцький знову перед судом // Діло. – 1932. – 24 лютого; Діло. – 1932. – 25 лютого; Діло. – 1932. – 26 лютого; Діло. – 1932. – 27 лютого; Діло. – 1932. – 28 лютого; Діло. – 1932. – 1 березня.
4. Б. посол Олександр Вислоцький знову перед судом // Діло. – 1932. – 24 лютого; Діло. – 1932. – 25 лютого; Діло. – 1932. – 26 лютого; Діло. – 1932. – 27 лютого; Діло. – 1932. – 28 лютого; Діло. – 1932. – 1 березня.
5. Вислоцький І. Спомини розвідника з часів Першої світової війни. Австрійська армія, Київські Січові Стрільці і Українська Галицька армія / І. Вислоцький / [Упор. О. Вислоцька-Третяк]. – Львів : Галицька видавнича спілка, 2007. – 324 с.
6. Вислоцький О. До вас селяни-хлібороби Брідщини/ О.Вислоцький //Брідські вісті. – 1936. – Листопад. – С.2-3.
7. Вічевий рух. Брідщина // Діло. – 1928. – 21 серпня.
8. ДАЛО. – Р. 3258. – Оп.1. – Спр.14045.
9. ДАРО. – Ф. 118. – Оп.1. – Спр.71. – Арк.6.
10. ДАРО. – Ф. 126. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк.9.
11. ДАРО. – Ф. 152. – Оп. 1. – Спр. 128. – Арк. 24.
12. ДАРО. – Ф. 154. – Оп. 1. – Спр. 79. – Арк. 13.
13. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 2. – Спр. 176.
14. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 2. – Спр. 2962. – Арк. 1-3.
15. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 2. – Спр. 3065. – Арк. 3.
16. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 2. – Спр. 3635. – Арк. 1-2.
17. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 2. – Спр. 3640. – Арк. 1.
18. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. 87. – Оп. 1. – Спр. 94. – Арк. 4-5.
19. Дописи. Золочівщина // Діло. – 1929. – 9 серпня.
20. Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Фундація ім.Євгена Коновальця, 1974. – С.633.
21. Жуковський А. Відзначення 280-ліття перемоги гетьмана Богдана Хмельницького над поляками під Зборовим/ А.Жуковський //Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи: Історично-мемуарний і літературний збірник/ Ред. кол.: Б. Гошовський, В. Верига, А. Жуковський. – Торонто; Нью-Йорк; Париж; Сідней : Вид-во комітетів «Зборівщина», 1985. – Т. XXXVIII. УА. – С.588-591.
22. З волинського виборчого фронту // Діло. – 1930. – 17 травня. – С.3;
23. З волинського виборчого фронту // Новий час. – 1930. – 12 травня. – С.4-5.
24. З передвиборчого руху на Волині // Діло. – 1930. – 30 квітня. – С.4; 6 травня. – С.4; 8 травня. – С.3; 16 травня. – С.3; 18 травня. – С.3.
25. З судової саі. Епілог свята на могилі під Зборовом // Діло. – 1930. – 28 січня. – С.5.
26. Зпоза куліс Берестя // Діло. – 1931. – 1 січня.
27. На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі. Третє незмінене видання. – Нью-Йорк: «Говерля», 1978. – 150 с. – (Матеріали й документи. Ч. 2)
28. Недоля б. посла Олександра Вислоцького // діло. – 1932. – 9 вересня.
29. Новинки: Б. посол Вислоцький на волі // Діло. – 1932. – 6 листопада. – С.5.
30. Новинки: Святкування бою під Берестечком // Діло. – 1929. – 20 липня.
31. О.Довірочна нарада У.Н.Д.О. в Бродах // Діло. – 1926. – 11 липня. – С.3.
32. Під ярмом наїзника // Свобода. – Джерзи-Сіті, 1919. – 25 листопада – С.2
33. Повітовий народний з'їзд у Бродах // Діло. – 1934. – 19 лютого.
34. Попис перед прапором // Вісти з Лугу. – 1937. – 1 жовтня. – С.243-249
35. Посвячення могил під Зборовом // Діло. – 1929. – 3 вересня. – С.2.
36. Провінція і отаманщина // Діло. – 1933. – 30 липня.
37. Свято 1 листопада. Броди // Діло. – 1928. – 18 листопада.
38. Спогади Вислоцького Богдана Олександровича (1932-2011), жителя м. Долина Івано-Франківської обл. (Записав Василь Стрільчук, 01.07.2007 р., м. Броди) // Приватний архів Василя Стрільчука у м. Броди.
39. Справа б. посла О. Вислоцького перед апеляційним судом у Любліні // Діло. – 1931. – 14 травня. – С.2-3.
40. Справа б. посла Ол. Вислоцького перед Найвищим Судом // Діло. – 1931. – 26 липня. – С.4.
41. Стрільчук В. Громадсько-політична діяльність Олександра Вислоцького у 1920 – 1930-х роках / В. М. Стрільчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2017. – Вип. 30. – С. 82-96.
42. Стрільчук В. М. Олександр Вислоцький та свято 1 листопада у 1928 р. / В. М. Стрільчук // Голос відродження. – Броди. – 2018 р. – 2 листопада. – С.2.
43. Тимусь Я. Борець за народну справу/ Я.Тимусь / Голос відродження. – 1994. – 26 березня. – № 28 (409).
44. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 121.
45. Чубатий Ю. Споживчі кооперативи в Брідському повіті/ Ю.Чубатий // Броди і Брідщина. Історично-мемуарний збірник / Під ред. Я. Чумака. – Торонто, Онтаріо, 1988. – С.136-139.
46. Sejm i Senat 1928-1933. Podrecznik zawierajacy wyniki wyborow w wojewodztwach, okregach i powiatach, podobizny poslow sejmowych i senatorow, statystyki i mapy pogladowe. – Poznan : Wielkopolska księgarnia nakładowa Karola Rzepeckiego, 1928. – S.115-116, 206-207, 213-214.
47. Skład osobowy Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 10 czerwca 1928 r. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1928. – S.37,41;
48. Sprawozdanie Stenograficzne z 33 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 23 listopada 1928 roku. – Warszawa, 1928. – S.32-36.
49. Sprawozdanie Stenograficzne z 68 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 25 stycznia 1930 roku. – Warszawa, 1930. – S.3-4.
50. Sprawozdanie Stenograficzne z 7 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 24 kwietnia 1928 roku. – Warszawa, 1928. – S.32.

Тарас Більчук — кавалер ордена Героїв Небесної Сотні

Цей митець агітував пензлем за Україну. Сюжети його картин пов'язані з державою княжої доби, добою козацтва, є портрети і пейзажі. Вони розійшлися світом. Полотна знаходяться в США, Канаді, Росії, Японії, Франції, Парагваї, Швеції, Польщі, Англії. Це відомий рівненський художник Тарас Миколайович Більчук. Але у даному дослідженні ми акцентуємо увагу читачів на постаті Т. Більчука не як художника, а як щирого патріота своєї держави, активного учасника Революції Гідності, того, хто міг двічі втратити своє життя під час Євромайдану, того, кого називають «ангелом-охоронцем Майдану».

Народився Тарас Більчук 2 травня 1960 р. у селі Коршів Здолбунівського району Рівненської області. 1978 р. закінчив приватну художню студію у Рівному, потім — відділ художньо-монументального живопису Львівської академії мистецтв, перед тим навчався дизайну в Білорусії, а вже у США розпочав навчання в магістратурі.

Під час перебування у Львові Тарас Більчук ініціював створення «Студентського братства».

Був серед учасників голодування під час студентської «Революції на граніті» 1990 р., одним із засновників громади УПЦ Київського Патріархату, редактором українського незалежного «самвидаву» «Горнило» [3]. Саме там уперше було надруковано про приїзд патріарха Мстислава до України.

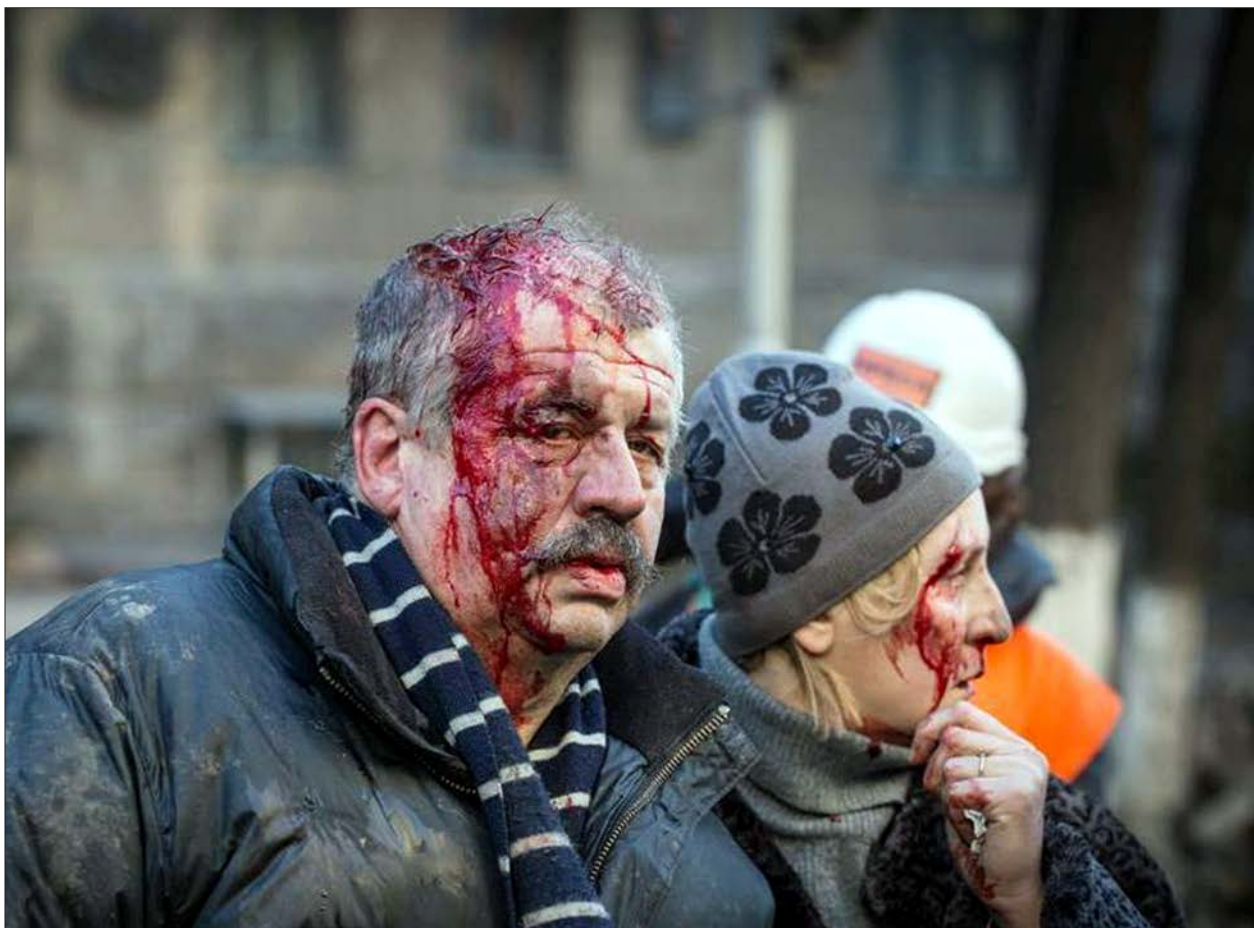
Улітку 1993 р. Тараса Миколайовича відрядили до США на похорон патріарха. Зустрів багато знайомих, які й запропонували йому залишитися в Америці. Оскільки дуже хотів побачити світ за межами України, вирішив прийняти пропозицію.

Упродовж 13 років жив за кордоном. У Штатах відкрив власну студію Vision&Art, мав персональні виставки, які відвідали чимало охочих. Картини коштували 25-30 тис. доларів. Проводив майстер-класи в університетах, оформляв церкви. Але думка повернутися додому ніколи не полишала Тараса Більчука: «Я ніколи не вважав Америку своїм новим домом. Я був душею в Україні. Усі ті 13 років я мешкав у США тимчасово, адже завжди хотів додому» [9; с. 5].

2007 р. Тарас Миколайович повернувся на

1. Тарас Більчук у Києві на Майдані. Січень 2014 р.

2. Тарас Більчук після побиття на вулиці Інститутській у Києві. 18 лютого 2014 р.

Батьківщину. Оселився у старій батьківській хаті та почав працювати над творчими неприбутковими проектами, залучаючи молодих маловідомих художників. У рідному Коршеві започаткував фестиваль «Повстанська ватра». Також було багато мистецьких акцій у Рівному та різних містах України.

Т. Більчук був справжнім сином України. Тому і не дивує той факт, що не залишився осторонь подій у Києві кін. 2013-го – поч. 2014 р. 27 листопада 2013 р. художник приїхав на Євромайдан і став його активним учасником. (фото 1)

У ніч з 29-го на 30 листопада, коли спецпризначенці жорстоко побили студентів-активістів, опинився серед потерпілих, ставши на захист мітингувальників, викликавши агресію на себе. Отримав черепно-мозкову травму. Отямився вже в шпиталі, певний час лікувався. Як тільки одужав – знову поїхав на Майдан, де вирішувалася доля України [5]. Вирішив залишатися там до перемоги. Був увесь час на барикадах, допомагав чим міг.

18 лютого 2014 р. Тарас Більчук був серед мирних майданівців, які вирушили пікетувати Верховну Раду й потрапили в облогу. В руках у протестувальників були лише плакати, намальовані напередодні [4; с. 269]. Ніхто не брав з

собою ані зброї, ані засобів самооборони. Навіть каску на голову Тарас Миколайович не одягав. «Усі підходи до Верховної Ради були забарикадовані, однак коли чоловік разом з іншими спробував пройти туди, почулися постріли. У відповідь розлючений натовп підпалює два КАМАЗи, якими міліція перегородила прохід до парламенту. З дахів будинків просто в людей летять світло-шумові гранати» [1]. Одна з них потрапила в руку художника і розірвалася. Але це не зупинило майданівця, до якого підійшли медики, щоб надати допомогу. Попивши молока, він перейняв від знесиленого чоловіка металевого саморобного щита і почав прикривати ним відхід учасників протесту, упіймавши кілька металевих куль, врятувавши життя молодим хлопцям. І саме після цього його й охрестили «янголом-охоронцем» [2]. Тарас Більчук став одним із героїв дня.

Зі спогадів Т. Більчука: «Вийшовши з перев'язки, побачив – люди відступають донизу. Почався шум. Чотири снайпери з двох боків стріляли по людях. Тоді тим щитом, що був у моїх руках, прикривав відступаючих людей і потроху відходив сам. Навпроти, з парку, пробивалася група людей, і коли ми зрозуміли, що це беркутівці оточили нас із чотирьох сторін, вже були

відрізані від основної маси людей. Тримавши щит перед собою, я пропустив цей момент: до мене підійшли ззаду двоє і почали бити палицями по ногах доти, доки я не впав. Тоді били по руці, поки щит не випав з руки. Спочатку беркутівців, що напали на мене, було двоє, потім вже четверо. Вони били з усіх боків. При цьому били по цілому корпусу тіла, але я ще якось тримався. Однак їм того було мало, бо на мені була каска. Тоді вони здерли з мене її і почали бити по голові. Я впав. Три удари ще витримав, потім почав втрачати свідомість. У цей момент відчував, що мене добивають ногами, моє тіло аж відскакувало від землі. Я знепритомнів. Не знаю скільки лежав. До мене підійшла жінка, пробувала привести до тями, я почув: «Ти живий?». Відповів: «Так». Вона спробувала підняти мене, всього закривавленого, але права сторона тіла не працювала. Я тягнув за собою праву ногу, і так вона дотягла мене до швидкої. Медики привезла мене в лікарню і одразу ж зробили операцію з трепанації черепа. Оце трохи повернувся до пам'яті, до свідомості» [1].

Фото кремезного вусатого чоловіка з розбитою головою, зроблене 18 лютого 2014 р., облетіло увесь світ. (фото 2)

Після лікування Тарас Більчук повернувся

додому. Продовжив роботу над згуртуванням мистецької молоді з різних куточків України. Десятого травня 2017-го у виставковій залі Рівненського МБК стартував заснований ним Міжнародний мистецький проект «Шляхами наших перемог», під час якого було зібрано кошти для сім'ї загиблого воїна АТО Анатолія Лебеда.

17 лютого 2016 р. за громадянську мужність, самовіддане відстоювання конституційних засад демократії, прав і свобод людини, виявлені під час Революції Гідності, Президент України Петро Порошенко нагородив Тараса Миколайовича Більчука орденом «За мужність» III ступеня [7].

Не вдалося здійснити художнику усе задумане. 14 серпня 2017 р. раптово зупинилося серце Тараса Більчука. Відспівували митця в монастирі-пантеоні повстанської слави в урочищі Гурби. І це не дивно, адже Тарас Миколайович був у дружніх стосунках із намісником Свято-Воскресенського Гурбинського монастиря ігуменом Онуфрієм. 15 липня 2017 р. художник побував там та представив свої роботи в межах міжнародного арт-семінару «Куст». Саме тоді він висловив захоплення монастирем і красою навколишньої природи. 15 серпня 2017 р. поховали Т. Більчука в рідному селі Коршів.

3. Петро Порошенко вручає орден Героїв Небесної Сотні доньці Т. Більчука. Київ, 16 лютого 2018 р.

16 лютого 2018 р. Президент України відзначив орденом Героїв Небесної Сотні учасника Революції Гідності Тараса Миколайовича Більчука (помертньо). Цією нагородою відзначають осіб, які проявили себе під час відстоювання конституційних засад демократії, прав і свобод людини під час Революції Гідності, інших подій, пов'язаних із захистом незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України. Глава держави передав нагороду доньці активіста Наталії (фото 3) під час відкриття виставки «Переведи мене через Майдан», присвяченої учасникам Революції Гідності – творчим особистостям [8].

Варто наголосити, що Тарас Більчук – це єдиний не лише рівнянин, а й українець, який став лицарем ордена Героїв Небесної Сотні, але, на жаль, помертньо. До нього цією нагородою, також помертньо, були відзначені: Михайло Жизневський (Білорусь), Давид Кіпіані та Зураб Хурція (Грузія).

28 лютого 2018 р. з метою вшанування подвигу відомого українського художника Тараса Більчука під час подій Революції Гідності на майдані Незалежності, патріотичного виховання громадян, Кабінет Міністрів України постановив: «Заснувати академічну стипендію імені

Тараса Більчука для студентів закладів вищої освіти державної форми власності, які здобувають вищу освіту за спеціальностями «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» та «Дизайн» та мають значні успіхи в навчанні й особливі досягнення у творчій діяльності [6].

На жаль, для широкого загалу залишилося дуже мало на згадку про художника, майданівця Тараса Більчука. Більшість його робіт знаходяться у родичів. У Рівненському обласному краєзнавчому музеї зберігаються лише кілька світлин та дві картини – «Покинута оселя» і «Бій під Крутами». Дев'ять полотен живопису художників, яких Тарас Миколайович презентував на виставках, планшет проекту пам'ятника Небесній Сотні в Рівному, скульптура Героя Майдану Капіноса були передані Здолбунівському районному історико-краєзнавчому музею, а кілька картин – в мистецькі заклади Острога. Це й усе.

Отже, можна зробити висновок, що Тарас Миколайович Більчук – видатна постать нашого краю. Він став відомим не лише в Україні, а й далеко за її межами, збагатив не тільки українську культуру, а й зробив вагомий внесок у розбудову нашої державності.

Джерела та література:

1. Герой України з незламним духом – [Електронний ресурс] – Режим доступу: – // <https://fakty.com.ua>
2. Він працював янголом: За що дякують художнику і герою Майдану Тарасу Більчуку – [Електронний ресурс] – Режим доступу: – // <https://www.dero.ua>
3. Здолбунівщина зазнала неповторної втрати – раптово помер відомий художник Тарас Більчук – [Електронний ресурс] – Режим доступу: – // <http://zdbuniv.com/region>
4. Екатерина Копанева, Тарас Бильчук: «Спецназовцы устроили нам западню и с двух сторон обстреливали людей» // Революция Гідності. Війна: книга-пам'ять / упоряд. А. Лимич. – Рівне : Волинські обереги, 2015. – С. 268-271.
5. Порошенко нагородив активіста Євромайдану з Рівненщини – [Електронний ресурс] – Режим доступу: – // <http://pika.rv.ua/4301>
6. Про заснування академічної стипендії імені Тараса Більчука – [Електронний ресурс] – Режим доступу: – // <https://zakon.rada.gov.ua>
7. Про нагородження орденом «За мужність» – [Електронний ресурс] – Режим доступу: – // <https://zakon.rada.gov.ua>
8. Тарас Більчук був надзвичайно світлою людиною – [Електронний ресурс] – Режим доступу: – // <https://www.president.gov.ua>
9. Художник Тарас Більчук: «В Америку я взяв із собою в'язку пензлів і 20 метрів полотна» // Рівне вечірнє. – 2008. – 24 січня. – С.5.

ПРО АВТОРІВ

БЕЙДИК Олександр (м. Київ) – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка

БЕГЛАРЯН Карен (Харківська обл.) – студент історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

БОЯР Наталія (м. Рівне) – молодший науковий співробітник сектора «Літературний музей Уласа Самчука» КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

БУЛИГА Олександр (м. Рівне) – директор КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ВОЙТЮК Олексій (м. Рівне) – завідувач відділу давньої історії та археології КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ГАВРИШ Наталія (м. Рівне) – ст. наукова співробітниця відділу нової і новітньої історії КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ГАРБАРУК Ольга (м. Рівне) – ст. наукова співробітниця відділу природи КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ГОЛОВКО Олександра (м. Харків) – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри суспільних та гуманітарних дисциплін Харківського державного університету харчування і торгівлі

ДАНІЛІЧЕВА Валентина (м. Рівне) – ст. наукова співробітниця відділу нової та новітньої історії КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ДЕРЕВІНСЬКА Ольга (м. Кременець) – наукова співробітниця Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного заповідника

ДМИТРЕНКО Алла (м. Луцьк) – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ДОВГАЛЬ Марія (м. Збараж) – молодша наукова співробітниця Національного заповідника «Замки Тернопілля»

ДУДАРЧУК Любомир (м. Луцьк) – аспірант факультету історії, політології та національної безпеки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

КАУК Тетяна (м. Рівне) – ст. наукова співробітниця відділу маркетингу, розвитку та інвестування музею КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

КОЖУШКО Наталія (м. Рівне) – ст. наукова співробітниця відділу давньої історії та археології КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

КОРЧАК Андрій (м. Броди) – ст. науковий співробітник Бродівського історико-краєзнавчого музею

КУЛИБЧУК Валентина (м. Шепетівка) – зберігачка фондів обласного літературно-меморіального музею М. Островського

ЛИННИК Лілія (м. Шепетівка) – завідувачка краєзнавчого відділу літературно-меморіального музею М. Островського

ЛОЗЯК Оксана (м. Рівне) – ст. наукова співробітниця мистецького відділу КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

МАРЧУК Ігор (м. Рівне) – завідувач відділу нової та новітньої історії КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

МАРЧУК Наталія (м. Рівне) – молодша наукова співробітниця сектора охорони культурної спадщини КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

МІНЕНКО Тетяна (м. Рівне) – завідувачка сектора мистецтв КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

НАГОРНЮК Олексій (м. Рівне) – ст. науковий співробітник сектору етнографії КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

НАУМОВ Дмитро (м. Рівне) – завідувач відділу природи КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

НАХРАТОВА Тетяна (м. Рівне) — провідна зберігачка відділу фондів КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

НИКОЛЬЧЕНКО Тамара (м. Маріуполь) — кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри слов'янської філології та перекладу Маріупольського державного університету

НИКОЛЬЧЕНКО Юзеф (м. Маріуполь) — заслужений працівник культури України, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету

ПАВЛОВЕЦЬ Валентина (с. Плешева Радивилівського р-ну Рівненської обл.) — головна зберігачка фондів НІМЗ «Поле Берестецької битви»

ПАРХОМЕНКО Тетяна (м. Рівне) — ст. наукова співробітниця сектора етнографії КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ПАСЮК Ігор (м. Луцьк) — завідувач філії НВІМУ Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки

ПЕТРОВИЧ Валентина (м. Луцьк) — кандидатка історичних наук, доцентка кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ПИЛИПІВ Лариса (с. Плешева Радивилівського р-ну Рівненської обл.) — завідувачка відділу НІМЗ «Поле Берестецької битви»

ПОЛІЩУК Ольга (м. Збараж) — начальниця науково-дослідницького відділу Національного заповідника «Замки Тернопілля»

РОМАНЧУК Олег (м. Рівне) — заступник директора з наукової роботи КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

СЕМЕНОВИЧ Олена (м. Рівне) — ст. наукова співробітниця відділу давньої історії та археології КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

СЕМЧИШИНА Оксана (м. Рівне) — завідувачка сектора «Літературний музей Уласа Самчука» КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

СИКЛІЦЬКА Оксана (м. Рівне) — завідувачка сектора збереження культурної спад-

щини КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

СІРУК Вадим (м. Київ) — студент II курсу географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СЛЕСАРЕНКО Інна (м. Шепетівка) — наукова співробітниця обласного літературно-меморіального музею М. Островського

СТОКОЛОС Надія (м. Рівне) — професорка кафедри культурології та філософії Національного університету «Острозька академія»

СТРІЛЬЧУК Василь (м. Броди) — директор Бродівського історико-краєзнавчого музею, стипендіат Фонду Юрія Кузіва Наукового Товариства імені Шевченка в Америці

ТЕРЕШКОВИЧ Юлія (м. Рівне) — ст. наукова співробітниця відділу природи КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ФІЛІПОВИЧ Єва (м. Рівне) — завідувачка Музею історії НУВГП, членкиня Спілки краєзнавців України і Національної спілки журналістів України

ФІЛІПОВИЧ Юрій (м. Рівне) — к. т. н., доцент кафедри гідроенергетики, теплоенергетики та гідравлічних машин НУВГП

ЧЕРНИЦЬКИЙ Олексій (м. Рівне) — ст. науковий співробітник сектора збереження культурної спадщини КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ШЛАПАК Людмила (м. Рівне) — ст. наукова співробітниця відділу маркетингу, розвитку та інвестування музею КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ЮЗЛОВА Марія (м. Шепетівка) — заступниця директора з наукової роботи обласного літературно-меморіального музею М. Островського

ЮРЧУК Ольга (м. Рівне) — ст. наукова співробітниця відділу маркетингу, розвитку та інвестування музею КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

ЯРЕМЧУК Оксана (м. Рівне) — ст. наукова співробітниця відділу давньої історії та археології КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР

Наукове видання

Управління культури і туризму
Рівненської обласної державної адміністрації
Рівненський обласний краєзнавчий музей

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею

Випуск XVII

Матеріали історико-краєзнавчої конференції
«Краєзнавчі та музеєзнавчі дослідження Волині:
минуле, сучасне, майбутнє» 4 жовтня 2019 р.

Збірник наукових праць

Головний редактор
Олександр БУЛИГА

Редакторка
Людмила АЛКОНОВА

Технічний редактор
Олег БОРИЛЮК

Здано до набору 01.10.2019.
Підписано до друку 20.12.2019.
Формат 60x84¹/₈.
Папір офсетний.
Друк офсетний.
Гарнітура Mysl.
Умовн. друк. арк. 28,4.
Тираж 200 прим.

Видавець Олег Зень
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців: РВ-26 від 6 квітня 2004 р.
33022, вул. Кн. Романа 9/24, м. Рівне; 068-025-067-4;
olegzen@ukr.net